

चतुर्थ आवृत्ति : वि सं. २००३
मूल्य ४-४-०

प्रकाशक •

शुभलाल जगशीभाई
नूँर ग्रंथरत्न कार्यालय
गाधीरस्तो अमदावाद.

मुद्रक

गोविंदलाल जगशीभाई
श्री शारदा मुद्रणालय
पानफोरनाका : अमदावाद

सौ० श्रीअजवाळीने

वेचरदास.

પુનરપિ

પ્રાકૃતમાર્ગોપદેશિકાની આ ચોથી આવૃત્તિ છે. બીજી આવૃત્તિ ચલતે મેં કાંઈક એ મથાળા નીચે કાંઈક લખેલું, જે ત્રીજી આવૃત્તિમાં પળ એના એ જ રૂપે છપાયેલું છે, કેમકે ત્રીજી આવૃત્તિ એ બીજી આવૃત્તિનું માત્ર નવું સંસ્કરણ હતું; પરંતુ આ ચોથી આવૃત્તિ માત્ર પહેલાંની આવૃત્તિઓનું નવું સંસ્કરણ જ નથી પણ તેમાં કેટલાક વધારા અને સુધારા પણ છે. તેથી હું કાંઈક ફરીને લખું તો તે લેશ પણ અસ્થાને નથી એમ ધારીને આ પુનરપિ લખવા પ્રેરાયો છું.

આ આવૃત્તિની પહેલી વિશેષતા અર્ધમાગધીનો પરિચય એ મથાળા નીચે લખાયેલ વિચારમાં છે. પંડિત બેચરદાસજીએ આ પરિચયમાં લોકભાષા પ્રાકૃત અને વિદ્વદ્ભાષા સંસ્કૃત એ બન્નેનું તુલનાત્મક વિવેચન કર્યું છે અને તેને ઉદાહરણો સાથે પ્રત્યક્ષવત્ કરાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. નામરૂપોનાં અને ધાતુરૂપોનાં ઉદાહરણો એટલાં વધાં છૂટથી આપ્યાં છે અને તે, જોડણીના ફેરફારો તેમ જ ગુજરાતી અર્થ સાથે આપેલાં છે કે જેથી ઉભય ભાષાના અભ્યાસીને વહુ માર્ગદર્શક બને.

સામાન્ય પ્રાકૃત ભાષા દેશભેદે અને પ્રાંતભેદે કેવી કેટલા પ્રમાણમાં ફેરફાર પામતી ગઈ અને તે કયા કયા નામે પ્રસિદ્ધ થતી ગઈ તે, તેમણે ખુબ સ્પષ્ટતાથી વતાવ્યું છે.

વર્તમાન પ્રાંતિક ભાષાઓનું ભાષાદૃષ્ટિએ અભ્યયન કરવું હોય તો તે માટે તે તે પ્રાંતની અપભ્રંશ ભાષા ઉપરાંત વ્યાપક અપભ્રંશ

अने व्यापक प्राकृत तेम ज ते प्राकृतमांथी फुटेल ते ते प्रांतनी गौर-
सेनी, मागधी, पैशाची, चूलिकापैशाची आदि भाषाओनुं तलस्पर्शी
ज्ञान आवश्यक छे. आवा ज्ञाननी पूरवणी करवाना प्रयत्न माटे आ
परिचय प्रेरणादायी बने एवो छे तेथी मारी दृष्टिए कोलेजमां
प्राकृत के संस्कृत ग्रीखता कोई पण विद्यार्थीए आ परिचय वांची
जवो घटे.

जाति अने धर्मना वाडामां दाखल थएल संकुचितताए ज्ञानना
क्षेत्रमां पण लांबा वखतथी पगडंडो जमाव्यो छे ते, अत्यारना नव-
युगीन ज्ञानप्रदेशमां पण कांइक अंशे काम करी रह्यो होय तेम
कोलेज अने युनिवर्सिटिना क्षेत्रमां काम करनार अने भणनार
विद्यार्थीओनुं मानस जोता देखाई आवे छे.

ज्ञान ए शुद्ध ज्ञाननी दृष्टिए ज मेळवुं जोईए ए वात घणी
वार गौण बनी जाय छे तेथी मात्र विद्यार्थीओमां ज नहीं पण अध्या-
पको सुद्धामां ज्ञाननी सीमा अने रुचि एकदेशीय जोवामां आवे छे.

सांप्रदायिक लोकोनी हिलचालथी प्राकृत अने पालि भाषाए
स्कूल तेम ज कोलेजमां स्थान मेळवुं विद्यार्थीओने ए भाषा लेवामां
वधागे सरळता देखाई. शिक्षकोने अने अध्यापकोने मात्र विद्यार्थी-
ओने संतोषवा तेम ज सोंपेलुं काम बजाववा सिवाय ज्ञानदृष्टिए ए
शिखववामां वधारे कांइ महत्व छे एम भाग्ये ज देखायुं. परिणामे
ज्यां त्यां मोटे भागे विद्यार्थीओ प्राकृत पालि पाछळ गाळेल समय
नकामो लेखता देखाय छे.

ए ज रीते प्राकृत पालि शिखवनार शिक्षको के अध्यापको सुद्धामा ए विषयनो ऊंडो रस भाग्ये ज होय छे अने तेथी ते विषयनुं ज्ञान पण साव अधूरुं अने लंगडुं होय छे. आनी छाप विद्यार्थीओ ऊपर पड्या विना रहेती नथी. आ स्थिति सुधारवी होय अने हजारो नवलोहिया विद्यार्थीओनां समय तथा शक्तिने सफळ बनाववा होय तो शिक्षणखाताना सुकानीओए फरी योग्य रीते विचार करवो घटे छे.

हुं आ स्थळे ते विशे काइक सूचन करवा इच्छुं छुं:

पहेलुं तो ए के, जे संस्कृत शीखेल न होय तेने प्राकृत के पालि लेवानी छूट न होवी जोईए. चोथा इंग्लिश धोरणथी प्राकृत पालि लेवानी छूट होवा छतां व्यवहारमां मोटे भागे छट्टा धोरणथी प्राकृत पालि लेवानुं देखाय छे पण मारी दृष्टिए आटलुं पूरतुं नथी. छट्टा धोरण सुधी संस्कृत शीख्यो होय ते ज मेट्रिकमां प्राकृत ले तो एनी भूमिका काइक योग्य गणाय अने तो ज शीखनार अने शिखवनारने रस पडे. तेम ज शीखेलुं काइक सार्थक बने. अने ए ज रीते कोलेजमां प्राकृत पालिने लेनार माटे पण संस्कृत ज्ञान अनिवार्य गणायुं जोईए: ओछामां ओछुं मेट्रिक सुधी संस्कृत शीखेल होय ए ज कोलेजमां प्राकृतपालि शीखवानो अधिकारी लेखावो जोईए अने साथे साथे दरेक चडता क्लासमां प्राकृत के पालि ले तेने माटे अमुक अंशे पण संस्कृत शीखवुं अनिवार्य होवुं जोईए

ए ज रीते जेओ मुख्यत्वे कोलेजमां संस्कृत शीखता होय तेमने

માટે પળ અમુક અંશે પ્રાકૃત-પાલિનું અધ્યયન અનિવાર્ય લેખાવું જોઈએ. જ્યારે નાટકોમાં પ્રાકૃત આવે જ છે અને કેટલાંક નાટકો તો પ્રાકૃતપ્રચુર જ છે તો એ સંસ્કૃત નાટકો શીખનાર અગર શિખવનાર ઠીક ઠીક પ્રાકૃત ન જાણે અને માત્ર સાચીચોટી કે અધૂરી સંસ્કૃત છાયાથી કામ ચલવી લે એ યુનિવર્સિટિના આત્માને ન સમજવા વરાવર છે.

ઋત્રી રીતે અધ્યાપકોની ભૂમિકા જ ઉન્નત કરવી ઘટે: સંસ્કૃતના અધ્યાપકની પસંદગીમાં જ પ્રાકૃત અને પાલિભાષાનું અધ્યયન અનિવાર્ય લેખાવું જોઈએ અને એ જ રીતે પ્રાકૃત કે પાલિ ભાષાના અધ્યાપકોની પસંદગીમાં પળ સંસ્કૃત ભાષાનું ઠીક ઠીક અધ્યયન અનિવાર્ય લેખાવું જોઈએ. આમ થાય તો જ એક ભાષાનો શિક્ષક બીજી ભાષાનાં ઉચારણો, અર્થો વગેરેનો મર્મ સમજી શકે અને જ્ઞાનની દષ્ટિએ શિશુનું વાતાવરણ ઉન્નત કરી શકે.

મહાભાષ્યકાર પતંજલિ, વાક્યપદીયકાર ભર્તૃહરિ અને મીમાંસક ધુળિણ કુમારિલે જે પોતપોતાના ક્ષેત્રમાં કામ કર્યું છે તેનું મૂલ્ય શાશ્વત છે પળ એ જમાનામાં સર્વવ્યાપી બનેલ સાંપ્રદાયિકતાના સંસ્ક્રામેથી એઓ મુક્ત રહી શક્યા નહીં અને પ્રાકૃત કે પાલિ ભાષાના ઋદ્ધ ધાર્મિક ઉપાસકોએ જે મૂલ પોતપોતાના ક્ષેત્રમાં કરેલી તે મૂલ તે સંસ્કૃતના અમાધારણ વિદ્વાનોએ પળ કરી અને સંસ્કૃત સિવાયની ભાષાઓને અપદ્દષ્ટ કે તુચ્છ ભાષા કહી ઉવેચ્છી અને તિસ્કારી. એક વાજુ તે અને તેમની અનુગામિની જનતા પ્રાકૃત પાલિ આદિ લોકભાષાથી મુક્ત રહી શકે તેમ ન હતું અને બીજી વાજુ તે જનતા-

नो अणगमो ते भाषाओ प्रत्ये एटलो ज पोषाये जतो हतो. एनुं परिणाम मानवता अने ज्ञाननी दृष्टिए अनिष्ट आव्युं छे; पण हवे आ युगमां ज्ञानप्रदीप साम्प्रदायिक रह्यो नथी तेथी शुद्ध ज्ञाननी दृष्टिए ज शिक्षकोए अने अध्यापकोए विचार करवो घटे; केमके हवे तेओ कोई रूढ धर्मसंस्थामां काम करता नथी.

पंडितजीए संस्कृत प्राकृत भाषानां रूपोनी तुलना करतां अवे-स्तानी भाषानां रूपोनी पण थोडीक तुलना करी छे ते ए शिखववा खातर के ज्ञानदृष्टिए संस्कृत अने प्राकृत भाषाओनो अभ्यास कराव-नार शिक्षकोनुं तेम ज अध्यापकोनुं ध्यान अवेस्ताना अज्ञात प्रदेश तरफ जाय अने तेमनो ज्ञानप्रदेश विस्तरे.

घणा लोको एम धारता होय छे के प्राकृत भाषामां मात्र धार्मिक साहित्य ज लखायेलुं छे तेथी ते भाषामां विषयवैविध्य नथी. ए भ्रम दूर करवा पृ० ३८ ऊपर प्राकृतमां लखायेल अनेक विषयोनां नामोनी एक टुंकी यादी आपवामां आवी छे. मने लागे छे के छेवट बीजा भागना अंतमां उपर्युक्त यादीमां सूचवायेल विषयो ऊपर लखायेल होय एवा साहित्यनी टुंकी नामावळी आपवामां आवे तो जिज्ञासुओने ते ते विषयोना ग्रंथो विशे कांइक जाणवानुं मळे अने तेवा ग्रंथो मेळववानु पण सुलभ बने.

आ आवृत्तिनी बीजी एक विशेषता पृष्ठ ४९ थी शरु थता शब्दरचनाना प्रकरणमां छे. आ प्रकरणमां पंडितजीए स्वर, व्यंजन

અને સંયુક્તાક્ષરના ફેરફારોને સંપૂર્ણપણે દર્શાવેલ છે પણ તે, એવી રીતે, મળનારને વધારેમાં વધારે સરલ પડે.

આચાર્ય હેમચંદ્રે આવા ફેરફારો વિશે જે કાંઈ લખેલું છે તેમ પૂર્વના પ્રાકૃત વૈયાકરણોએ દર્શાવેલા વધા જ ફેરફારોનો સમાવેશ થઈ જાય છે.

પંડિતજીએ શબ્દરચનાના પ્રકરણમાં આચાર્ય હેમચંદ્રે દર્શાવેલ વધા જ ફેરફારો વર્ણવેલ હોઈ તેમાં હેમચંદ્ર પહેલાનાં પ્રાકૃત વૈયાકરણોના કથનોનો સમાવેશ તો થઈ જ જાય છે પરંતુ વિશેષતઃ ક્રમની છે:

શબ્દરચનામાં સ્વીકારેલો ક્રમ વધારે સુગમ છે.

અત્યારે આ ચોથી આવૃત્તિનો પ્રથમ ભાગ જ માગણીને જલદ પહોંચી વળવાની દૃષ્ટિએ પ્રસિદ્ધ થાય છે પણ એનો બીજો ભાગ જલદ પ્રસિદ્ધ થવાનો છે. તેમાં ત્રીજી આવૃત્તિ કરતાં એક વિશેષતા હશે અને તે એ કે ડ્યારે ત્રીજી આવૃત્તિમાં પ્રાકૃત શબ્દોનો ગુજરાતી અર્થ સાથે કોશ આપેલ છે ત્યારે પ્રસ્તુત આવૃત્તિમાં ગુજરાતી શબ્દોને તેના પ્રાકૃત પર્યાય સાથે પણ કોશ હશે.

હું ધારું છું કે પ્રસ્તુત આવૃત્તિ વિદ્યાર્થીઓને તેમ જ શિક્ષકોને વધારે ઉપયોગી થશે.

આત્માદિન્દ્રિનોત્સવ
તા ૧૬-૮-૪૭
અમદાવાદ

}

સુખલાલ

પ્રસ્તાવના

પ્રાકૃતમાર્ગોપદેશિકાની આ ચોથી આવૃત્તિ છે. ચોથી આવૃત્તિ થતાં સારો એવો સમય વીત્યો છે છતાં વિદ્યાર્થીવર્ગ અને અર્ધમાગધીનો વીજો અમ્યાસી વર્ગ હવે ઠીક ઠીક વધતો ચાલ્યો છે એ હકીકત સંતોષજનક છે.

પ્રથમાવૃત્તિ કરતાં વીજી આવૃત્તિમાં વિશેષ સુધારો કરેલો અને આ ચોથી આવૃત્તિમાં વઢી એથી ય વિશેષ સુધારો કરેલો છે.

આ આવૃત્તિમાં વિદ્યાર્થીને ઉપયોગી એવું પ્રાકૃતભાષાને લગતું આશું ય વ્યાકરણ લગભગ સમાવી દેવામાં આવ્યું છે અને તેમાં હેમ-ચંદ્રે જે જે હકીકત પોતાના વ્યાકરણમાં નોંધેલી છે તે લગભગ વધી જ સમાવી દીધેલી છે.

પ્રારંભમાં અર્ધમાગધી ભાષાનો સવિસ્તર પરિચય કરાવવા ૩૯ પાનાં રોકેલાં છે તેમાં અર્ધમાગધી સાહિત્યમાં છેડાયેલા વિષયોનો પળ નામનિર્દેશ કરેલો છે અને પ્રસંગવશાત્ પ્રાંતિક પ્રાકૃતોનો અને વર્તમાન લોકભાષાઓનો તુલનાત્મક પરિચય પળ સંક્ષેપથી કરાવેલો છે તથા જે વિશે કોઈ પળ પ્રાચીન કે અર્વાચીન ગુજરાતના વૈયાકરણે પ્રાકૃત વ્યાકરણ લખવાના પ્રસંગે કગી નોંધ લખી નથી તે અવેસ્તાની ભાષા વિશે પળ થોડી તુલનાત્મક નોંધ લખેલી છે.

આમ આરંભનાં ૩૯ પાનાં અર્ધમાગધીના પરિચય માટે પૂરાં થયાં પછી વર્ણવિજ્ઞાનની સમજુતી આપેલી છે અને ત્યાર વાદ વ્યાકરણનો ભાગ આપેલો છે. વર્ણવિજ્ઞાનની સમજ વિશેષ સ્પષ્ટતાથી ઉદા-

હરણ સાથે આપેલી છે. વ્યાકરણનો ભાગ શબ્દરચનાના મથાળા નીચે શબ્દકોશની પેઠે અકારાદિ ક્રમે યોજેલો છે. જેમકે, પ્રથમ 'અ'ના ફેરફારો. પછી 'આ'ના ફેરફારો વગેરે. સ્વરના બધા ફેરફારો ક્રમવાર વતાવ્યા પછી વ્યંજનના અને સંયુક્ત વ્યંજનના પળ ફેરફારો એ જ ક્રમે નોંધી વતાવેલા છે. આ બધા ફેરફારો ક્રમવાર આપેલા હોવાથી અને ઉદાહરણો સાથે સમજાવેલા હોવાથી વિદ્યાર્થી તેમને ઘણી સરલતાથી યાદ રાખી શકશે. આ ઉપરાંત સંધિનું એક ખાસ નવું પ્રકરણ અને સમાસનું પળ તદ્દન નવું પ્રકરણ આ આવૃત્તિમાં વધારેલું છે. સમાસના પ્રકરણમાં સમાસનો ઉદ્ભવ અને સમાસના વિશેષતા પળ ઉદાહરણ સાથે સમજાવેલાં છે અને પ્રત્યેક સમાસને સમજવા માટે સારાં એવાં ઉદાહરણો પળ નોંધી વતાવ્યાં છે.

આટલો ઉમેરો આ નવી આવૃત્તિમાં કર્યા પછી તેનો પ્રથમ ભાગ પૂરો કરી પછી બીજા ભાગમાં પાઠમાળાની પદ્ધતિએ ધાતુઓ, નામો વગેરે આપ્યા છે, તેમના રૂપોને સમજવાની તથા સાધવાની રીત સમજાવેલી છે તથા માપના અભ્યાસને દૃઢમૂલ કરવા ગુજરાતીનાં અને અર્ધમાગધીનાં વાક્યો અનુવાદ માટે આપેલાં છે પહેલાં કરતાં આ આવૃત્તિમાં વાક્યો થોડાં ઓછા કરેલાં છે અને નામનાં અને ધાતુનાં રૂપો પળ ઉપયોગિતાની દૃષ્ટિએ જ જણાવેલાં છે, કોઈ સ્થળે ટિપ્પણમા વધારે રૂપો પળ સૂચવેલા છે.

રૂપોની નિષ્પત્તિનું જે લઘ્વાળ ભાષાશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ આગલી આવૃત્તિમા હતું તેને આમા કમી કરેલ છે. શબ્દના એટલે નામ કે ધાતુના જે અર્થો આપેલા છે તે વધામાં તુલનાત્મક પદ્ધતિને જ

સ્વીકારી છે એટલે ‘ધણ—(ધન)—ધન’ એમ આપેલું છે પણ ‘ધણ—(ધન)—લક્ષ્મી’ એમ નહીં અર્થાત્ સર્વત્ર સમાન સંસ્કૃત પર્યાય તથા ગુજરાતી અર્થ પણ સમાન શબ્દમાં જ આપેલા છે એથી વિદ્યાર્થી એને સરલતાથી સ્મૃતિમાં રાખી શકશે અને તેને એમ પણ નહીં લાગે કે તે કોઈ અજાણી ભાષા જ શીખી રહેલ છે.

ભાષાશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ લખેલું લખાણ વિદ્યાર્થી કરતાં અધ્યાપકને સારું વિશેષ ઉપયોગી છે એટલે વઢી નવા સંસ્કરણમાં એનો સમાવેશ વિદ્યાર્થીની રુચિને વાધ ન આવે એ રીતે જરૂર કરવાનો છે.

શબ્દરચનાના મથાળામાં પ્રાકૃતના બે જ ભેદ સ્વીકારેલા છે અને એમ કરીને આ એક નવી જ પ્રણાલી પાડવાની દૃષ્ટિ રાખેલી છે.

જુની પરંપરામાં પ્રાકૃતના ત્રણ ભેદ માનેલા છે: તદ્ભવ, તત્સમ અને દેશ્ય. આમાંનો ‘તદ્ભવ’ ભેદ અહીં સ્વીકાર્યો નથી પરંતુ એનો સમાવેશ ‘તત્સમ’માં જ કરેલો છે. ‘પ્રાકૃતભાષા સંસ્કૃતભાષામાંથી જ જન્મેલી છે’ એવો ભ્રમ ઉક્ત ‘તદ્ભવ’ ભેદને લીધે જ ફેલાયેલો છે એ ભ્રમનો નિરાસ કરવા જ તેને અહીં સ્વીકાર્યો નથી.

પાછલ શબ્દકોશ અને વિવિધ વિષયવાળા અર્ધમાગધી સાહિત્યગ્રંથોનાં નામોની યાદી આપેલી છે. જેથી અધ્યાપકોને અને વિદ્યાર્થીઓને અર્ધમાગધીમાં લખાયેલા સાહિત્યની વિપુલતાનો થોડો ધ્યાન આવી શકે.

ભણાવવાનો ક્રમ

જે વિદ્યાર્થી સારું સંસ્કૃત જાણતો હોય અથવા સારું સાહિત્યિક ગુજરાતી જાણતો હોય અને વ્યાકરણના ઉપયોગી વિષયોથી સુપરિ-

ચિત્ત હોય તેને અધ્યાપકે પ્રારંભનું શબ્દરચનાનું પ્રકરણ ક્રમે ક્રમે શિખવવું અને સંસ્કૃતમાંથી અર્ધમાગધી રૂપાંતરો કરાવવાનો મહાવરો કરાવવો અને ત્યાર બાદ વીજા ભાગને શરૂ કરવો તથા તેમાં આપેલાં તમામ વાક્યોનો અનુવાદ વિદ્યાર્થી પાસે જરૂર કરાવવો.

જે વિદ્યાર્થી સંસ્કૃત જાણતો નથી અને ગુજરાતી પણ સાધારણ જાણે છે તેને માટે વીજો ભાગ ઠીક રહેશે અને એવો વિદ્યાર્થી વીજો ભાગ પૂરો કર્યા પછી પહેલો ભાગ વાંચશે તો તેને વધારે સરલતાથી પ્રથમ ભાગની સમજણ પડશે.

આ પુસ્તકને ભળવાની દૃષ્ટિએ જે કોઈ શીખશે તેને ત્રણેક મહિનામા તો જરૂર અર્ધમાગધી આવડી જવું જોઈએ. આ પુસ્તક દ્વારા જ જાતનો અસ્વતરો થયેલો છે અને તે બરાબર સફળ પણ થયેલ છે. જો કોઈ વિદ્યાર્થી કેવળ પાસ થવાની દૃષ્ટિએ જ આ ચોપડીને વાંચશે તો કદાચ તે, ણટલું જ મેલવશે પણ તેને ભાષાનો સ્પર્શ જોઈએ તેવો નહીં થાય.

માનનીય સુદ્ધર પ્રજાચક્ષુ પંડિત સુખલાલજીએ આ આવૃત્તિમાં પુનઃપિ લખી આપેલ છે અને આગલી આવૃત્તિમાં કાંઈક લખી આપેલું આ રીતે તેઓ મારા પ્રયાસને ઉત્તેજિત કરતા રહ્યા છે તે માત્ર તેમનો હાર્દિક આભાર માનવાનું વીસગય તેવું નથી.

‘પુનઃપિ’માં પંડિતજીએ અર્ધમાગધીના અભ્યાસ માટે વિદ્યાર્થીની અને શિક્ષકોની તથા અધ્યાપકોની જે જાતની યોગ્યતા વિશે ચર્ચા કરેલી છે તે તદ્દન મુસંગત અને અન્યંત મહત્ત્વની છે. શિક્ષણ-વિભાગને મંમળનાગ આપણા આગેવાનો એ સૂચના તરફ લક્ષ આપે

ઘડી આશા અસ્થાને નથી. સ્વરી વાત તો એ છે કે હાલ જે રીતે
 ભાષા શિક્ષવવાની પદ્ધતિ ચાલુ છે તે સવિશેષ સ્વામીવાળી છે. જે
 વર્ગથી બીજી ભાષા શિક્ષવાય છે તે વર્ગના છાત્રોને તેમની માતૃભાષા-
 ના વ્યાકરણનું ઘણું સુંદર તલસ્પર્શી જ્ઞાન થાય એ જ રીત અસ્વત્યાર
 કરવી જોઈએ અને બીજી પ્રાચીન વા અર્વાચીન ભાષાનું જ્ઞાન તુલના-
 ત્મક રીતે અપાવું જોઈએ. તદુપરાંત તે માટેનો જે અભ્યાસક્રમ છે તે
 સવિશેષ સ્વામીવાળો છે. અભ્યાસક્રમમાં શીખવાતી બીજી ભાષાના
 વ્યાકરણજ્ઞાનને અપ્રપદ અપાવું જોઈએ અને પરીક્ષામાં પણ વ્યાકરણ-
 જ્ઞાનને જ મહત્ત્વ અપાવું જોઈએ તથા અભ્યાસક્રમમાં એવાં પુસ્તકો
 યોજાવાં જોઈએ કે ચડતા ઊતરતા વર્ગમાં તેમનો એકબીજાનો પરસ્પર
 સંબંધ સચવાતો હોય તથા મૈટ્રિક પછીના વર્ગોમાં પણ વ્યાકરણના
 જ્ઞાન ઊપર સવિશેષ ભાર અપાવો જોઈએ અને પરીક્ષામાં પણ વ્યાક-
 રણના જ્ઞાનને જ અગ્રસ્થાને ગણવું જોઈએ. કોઈ પણ જુની ભાષાને
 શિક્ષવવા માટે અને તેના ઊપર સારો અધિકાર વિદ્યાર્થી મેળવી શકે
 તે માટે કેવળ સાહિત્ય વંચાવવાથી કશું જ વળતું નથી તે માટે તો
 એકબીજી સમાનકોટિની ભાષાનું તુલનાત્મક રીતે શિક્ષણ અપાવું
 જોઈએ સાથે જ વ્યાકરણને પણ સચોટ રીતે સમજાવવું જોઈએ અને
 આટલું થયા પછી સાહિત્યનો અભ્યાસ કરાવી શકાય તો ભાષા શીખવા
 —શિક્ષવવાનો પ્રયાસ લેખે ગણાય. વર્તમાનમાં તો ગુજરાતી લેનાર,
 સંસ્કૃત લેનાર કે પાલિ—અર્ધમાગધી લેનાર વિદ્યાર્થીને નથી સ્વર હોતી
 વ્યાકરણની—વિમલ્લિઓની કે તેમના ઉપયોગની. શ્લોક વા ગાથાનો
 પદચ્છેદ પણ વિદ્યાર્થી કરી શકતો નથી, અરે ! શુદ્ધ વાચન પણ

કરી શકતો નથી—આ સ્થિતિ ભાષાઓના અભ્યાસની છે. માટે વિદ્યાર્થીઓ આલમને આમાંથી ડગારવી હોય અને તેમને ભારતીય સંસ્કૃતિનું પય પાવું હોય તો પંડિતજીએ જે સૂચન કરેલું છે તેને શિક્ષણના કર્ણધારોએ પીછાનવું જોઈએ. વળી તે કર્ણધારો વિદ્યાર્થી પાસ થાય છે એટલું જ જાણીને સંતોષ ન પામે પરંતુ વિદ્યાર્થીને જે વિદ્યા આપેલી છે તે, તેને સ્પર્શેલી છે કે નહીં તે તરફ પણ લક્ષ્ય આપે. મને મહા-વિદ્યાલયમાં શિશુવવાનો ઘણો અનુભવ છે એટલે જ અહીં વિદ્યાર્થીઓ અને એમના અભ્યાસક્રમ માટે થોડી ચર્ચા કરી લીધી છે. વાકી એ વિશે વિશેષ ઉઠાપોહ થવો જોઈએ અને વિદ્યાર્થીઓ જ્ઞાનની ઉચ્ચ ભૂમિકા સુધી પહોંચે એ માટે વિશ્વવિદ્યાલયે ચોક્કસ લક્ષ્ય આપવું જોઈએ.

જેમ જેમ પ્રાચીન ભાષાઓનો અભ્યાસ વધશે તેમ તેમ વર્તમાન ભાષાઓના સાચા ઇતિહાસનું અને તેમની વ્યુત્પત્તિનું પ્રામાણિક જ્ઞાન વધશે. મારી આ ચોપડી એ રીતે ભાષાના અભ્યાસીને સહાયતા કરી શકશે તો મને આનંદ થશે.

જે જે અભ્યાસી ભાઈ વહેનોએ મારી આ પ્રવૃત્તિમાં રસ લીધો છે તેમનો વધાનો હું ઋણી છું અને સ્વાસ્થ્ય કરીને ગૂર્જરગ્રંથરત્ન-કાર્યાલયના માલિક અને મારા આત્મીય ભાઈ શમુલ્લાલ અને ભાઈ ગોવિંદલાલ મારી આ પ્રવૃત્તિમાં રસ ધરાવે છે એટલે મારે સારુ તે વચ્ચે વધુઓ અમિનંદનીય છે.

ભારતીયનિવાસ મોસાયટી

અમદાવાદ-૬

તા ૨૨-૮-૪૭

વેચરદાસ

પિતરૌ વન્દે ।

પ્રાકૃત-માર્ગોપદેશિકા

[૧]

અર્ધમાગધીનો પરિચય

અર્ધમાગધીનો પરિચય મેલવતાં પહેલાં વ્યાપક પ્રાકૃત, પ્રાંતિક પ્રાકૃત અને સંસ્કૃત (સંસ્કૃત એટલે સુધારેલી) માષાના સાધારણ સ્વરૂપનો અને તેમની વચ્ચેના સંબંધનો સામાન્ય પરિચય મેલવવો જરૂરી છે.

માષાની મુલ્ય વે જાત છે: બોલચાલની માષા અને સાહિત્યની માષા. બોલચાલની માષાના પળ વે પ્રકાર છે: જનતાની માષા અને પંડિતાડ માષા.

સાહિત્ય, જનતાની માષામાં હોય છે અને પંડિતાડ માષામાં પળ હોય છે.

જનતાની માષાનું નામ પ્રાકૃત માષા છે. ‘પ્રાકૃત’ શબ્દનું મૂળ ‘પ્રકૃતિ’માં છે. પ્રકૃતિ એટલે સ્વભાવ, જે માષા પ્રકૃતિસિદ્ધ હોય—સ્વભાવસિદ્ધ હોય—વગર મળ્યે વોલી શકાતી હોય—સાંમઝી સાંમઝીને જે માષા જન્મસિદ્ધ—સહજ થઈ શકતી હોય તેનું નામ પ્રાકૃત.

પ્રાકૃત, એ લોકમાષાનું વ્યાપક નામ છે આપળા આસ્વા

૧ જે માષાને પંડિતો જ એટલે માક્ષરો—મળેલા ગળેલા લોકો—જ વોતાની આસ પ્રકારની રીતથી વોલે વા લખે તે માષાનું નામ પંડિતાડ માષા.

સ્વંડમાં—સમગ્ર ભારતવર્ષમાં—હિમાલયથી સેતુવંધ રામેશ્વર સુધી ઉત્તર-દક્ષિણમાં અને મણિપુરથી દ્વારકા સુધી પૂર્વપશ્ચિમમાં જે ભાષાને આવાઝ-ગોપાઝ સૌ કોઈ સમજતું હોય તેનું નામ વ્યાપક પ્રાકૃત.

વ્યાપક પ્રાકૃતનાં અને પ્રાંતિક પ્રાકૃતનાં વીજાં નામો પણ પ્રસિદ્ધ છે: રાષ્ટ્રભાષા, દેશભાષા, લોકભાષા, જનપદભાષા અને સાધારણભાષા વગેરે અને સુધારેલી સંસ્કૃતભાષાનાં આ નામો જાણીતાં છે: સંસ્કૃત, દેવભાષા, ગીર્વાણવાણી વગેરે. અહીં એ યાદ રાખવું જરૂરી છે કે સંસ્કૃત ભાષાનાં જે જાણીતાં નામો ઊપર જણાવ્યાં છે તેમાંનું એક પણ નામ સંસ્કૃતને લોકભાષા તરિકે સૂચવે એવું નથી.

ભરતસ્વંડમાં અનેક પ્રાંતો છે. તે તે પ્રાંતોમાં પણ જે ભાષા આમ-જનતાની છે તે પણ પ્રાકૃત જ કહેવાય પ્રાંતની જનતાની ભાષા પ્રાંતિક પ્રાકૃત કહેવાય. અને સમગ્ર રાષ્ટ્રની ભાષા વ્યાપક પ્રાકૃત કહેવાય. વ્યાપક પ્રાકૃત અને પ્રાંતિક પ્રાકૃત વચ્ચે વિશેષ ભેદ નથી. ઊલટું એ વેની વચ્ચે ગાઢ સંબંધ છે એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. આ વાવત ઉદાહરણ સાથે હવે પછી સમજાવવામાં આવશે.

અહીં આ હકીકત ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે વ્યાપક પ્રાકૃત અને પ્રાંતિક પ્રાકૃત લોકભાષા છે—આમજનતાની ભાષા છે—એ ભાષા-ઓને આવાઝગોપાઝ સમજી શકે છે અને બોલી શકે છે. એમને ઝીંઘવા માટે ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર નથી અને જ લોકભાષામાં વિશેષ ઓજ, તેજ, મધુરતા,

૧ અમરકોશમાં 'સંસ્કૃત' શબ્દનો અર્થ 'કૃત્રિમ-ચનાવટી' જોવાયો છે

સચોટતા વગેરે અનેક ગુણો રહેલા છે એ પળ સિદ્ધ હકીકત છે ત્યારે જે પંડિતાઝ ભાષા છે તેને સમજતાં તથા બોલતાં શીખવા માટે વિશેષ આયાસ સાથે અભ્યાસ કરવો પડે છે.

પંડિતાઝ ભાષા જૂની અને નવી એમ બે પ્રકારની છે: ઉપર 'દેવભાષા' વગેરે નામથી જે પંડિતાઝ ભાષાને ઓઢાવાની છે તે જૂની પંડિતાઝ ભાષા છે અને વર્તમાનમાં જે ભાષા સાક્ષરી ગુજરાતી, સાક્ષરી હિન્દી, સાક્ષરી બંગાળી અને સાક્ષરી મરાઠીને નામે ઓઢાવાય છે તે વધી નવી પંડિતાઝ ભાષામાં સમાય છે. આ પુસ્તકમાં જ્યાં ત્યાં પંડિતાઝ ભાષારૂપે જૂની પંડિતાઝ ભાષા ઇટલે સંસ્કૃતને સમજવાની છે.

લોકભાષા પણ જૂની અને નવી એમ બે જાતની છે. ઉપર જણાવેલી લોકભાષાને ઇટલે વ્યાપક પ્રાકૃતને જૂની લોકભાષારૂપે ઓઢાવાની છે અને શૌરસેની, માગધી, પૈશાચી તથા ચૂલિકા પૈશાચી વગેરે પ્રાંતિક પ્રાકૃત ભાષાઓને પણ જૂની લોકભાષામાં ગણવાની છે અને વર્તમાનમાં જે આમજનતાની ગુજરાતી ભાષા છે, આમજનતાની હિન્દી ભાષા છે, આમજનતાની બંગાળી ભાષા છે અને આમજનતાની મરાઠી ભાષા છે તથા વીજી પણ જે તે આમજનતાની વર્તમાન ભાષાઓ છે તે વધીને નવી લોકભાષાઓમાં સમાવાની છે.

અહીં એ યાદ રાખવું જરૂરી છે કે અર્વાચીન પંડિતાઝ ભાષાનો વિશેષ સંબંધ પ્રાચીન પંડિતાઝ ભાષા સાથે છે અને અર્વાચીન લોક-ભાષાનું મૂઢ ડપાદાન પ્રાચીન લોકભાષામાં છે ઇટલે વર્તમાન લોક-

ભાષાઓનાં ઇતિહાસ, ક્રમવિકાસ તથા વ્યુત્પત્તિ વગેરેના અભ્યાસ માટે જૂની લોકભાષાઓના સવિશેષ અભ્યાસની યાસ જરૂર છે, કેવલ પંડિતાડ ભાષાના અભ્યાસથી લોકભાષાનો મર્મ પામી શકાતો નથી.

પંડિતલોકો રાજસભાઓમાં, શાલચર્ચાઓમાં, લગ્નવિવાહની વિધિઓમાં તથા યજ્ઞયાગાદિક ધાર્મિક ગણાતાં અનુષ્ઠાનોને પ્રસંગે વાણેજી જ બીજા કેટલાક વિશિષ્ટ પ્રસંગો ઉપર એ પંડિતાડ ભાષાનો ઉપયોગ કરતા આવ્યા છે, આમજનતા તો એ પંડિતાડ બોલીને માગ્યે જ સમજી શકતી, એથી એને મન એ વધા પ્રસંગો કેવલ અર્થહીન હતા એટલું જ નહીં પણ ભારે બોજારૂપ હતા અને અત્યારે પણ એમ જ છે.

પંડિતો પોતાના ઘરમાં પોતાનાં સંતાનો સાથેના વ્યવહારમાં કે બજારુ વ્યવહારમાં તો લોકભાષાનો જ ઉપયોગ કરતા આવ્યા છે.

તાત્પર્ય એ કે માનવી સમ્યક્તા શરૂ થઈ ત્યારથી આમજનતા અને પંડિતજનતા લોકભાષાનો ઉપયોગ કરતી આવી છે અને પંડિતાડ ભાષાનો ઉપયોગ કેવલ પંડિતવર્ગ સુધી જ પહોંચેલો છે.

લોકભાષાનું સ્વરૂપ હમેશાં વિકાસમાન રહ્યા કરે છે, જેમ જેમ સમન્ત પ્રજાનાં ઉચ્ચારણ કરવાનાં સાધનોમાં ફેરફાર થયા કરે છે વા સમન્ત પ્રજાની નવી નવી પ્રવૃત્તિઓ વિકસ્યા કરે છે તેમ તેમ જનસાધનગણની લોકભાષાનાં ઉચ્ચારણો બદલાયા કરે છે, તેમાં નવા નવા અર્થવચ્ચક શબ્દો ઉમેરાયા કરે છે ત્યારે પંડિતાડ ભાષાનું સ્વરૂપ માગ્યે જ બદલાય છે, પંડિતો જ ન ભાષાને અમુક નિયમો દ્વારા જકડીને વાંધી રાખેલી છે.

માગ્યના આ બંને પ્રવાહો નિરંતર સાથે સાથે જ વહ્યા કરે છે,

અથી પંડિતાઝ ભાષા ડપર લોકભાષાની અસાધારણ અસર રહેતી બાવી છે અને લોકભાષા ડપર પળ પંડિતાઝ ભાષાનો થોડો ઘળો પ્રભાવ પડ્યા સિવાય રહેતો નથી—લોકભાષા દરિદ્રનારાયળની પ્રતિનિધિ છે અને પંડિતાઝ ભાષા વૈભવશાલીઓની પ્રતિનિધિ છે.

ભાષાનું ડપાદાન શબ્દો અને તેને લગતા પ્રત્યયો (નામના કે ક્રિયાપદના પ્રત્યયો) વગેરે છે. પ્રાચીન લોકભાષા પ્રાકૃતનું અને પંડિતાઝ ભાષા સંસ્કૃતનું ં ડપાદાન ંકદમ સરખું છે, કેવલ તેનું ડચ્ચારણ તે બન્ને ભાષામાં થોડું જુદું જુદું જળાય છે.

પ્રાચીન લોકભાષા.	પ્રાચીન પંડિતાઝ ભાષા:	અર્થ
દેવ	દેવ	દેવ
ચન્દ્ર	ચન્દ્ર	ચાંદો
ચંદ		ચંદર
ચન્દ		
રાજા	રાજા	રાજા
ભાજા		રાય
રાયા		
રાય		
નિગંઠ	નિર્ગંથ	નિર્ગંથ
નિગંથ		
નિયંઠ		

૪ પ્રંધ ંટલે ગાટે બાધલા લેવી વસ્તુ, જેની પાસે ંની કોઈ વસ્તુ નથી તે નિર્મથ ંટલે બપરિપ્રહી માનવ.

प्राचीन लोकभाषाः

प्राचीन पंडिताड भाषाः

अर्थ

प्रिय }
पिय }

प्रिय

प्रिय

पुरुस }
पुरिस }
पुलिस }

पुरुष

{ पुरुष
पुरष

इन्द्र }
इन्दर }
इन्द }

इन्द्र

{ इन्द्र
इन्दर

उट्ट

उष्ट्र

ऊंट

खत्तिय

क्षत्रिय

खत्री

संसार

संसार

संसार

पुरोहित }
पुरोहिअ }

पुरोहित

पुरोहित

अग्नि }
अग्निनि }
गिनि }
अगणि }

अग्नि

{ अग्नि
अगन
आग

कन्याण }
कलाण }

कन्याण

कल्याण

पुष्प

पुष्प

{ पुष्प
पुष्प-फूल

(प्रत्ययवाळां नामरूपो)

१	देवो	देवः	अर्थ देव
	देवा	देवाः	देवो
२	देवं	देवम्	देवने
	देवा	देवान्	देवोने
३	देवेन	देवेन	देववडे
	देवेण		
	देवेणं		
	देवेभि	देवेभिः	देवो वडे
	देवेहि	देवैः	"
६	देवस्स	देवस्य	देवनुं
	देवान	देवानाम्	देवोनुं
	देवाण		
	देवाणं		
५	देवा	देवात्	देवथी
	देवत्तो	देवतः	"
७	देवे	देवे	देवमां
	तंसि	तस्मिन्	तेमां
	तस्मि		
	देवेसु	देवेषु	देवोमां
	देवेसुं		

(પ્રત્યયવાળાં ક્રિયાપદરૂપો)

અર્થ

૧૮. ૧	મેદતિ	મેદતિ	તે મેદે છે
	હનતિ	હનતિ	તે હણે છે
	હણઈ		
	ધાતિ	ધાતિ	તે ધારણ કરે છે
	મરતે	મરતે	તે મરે છે
૧૯. ૦ કૃ. ૦	વંદિત્તા	વન્દિત્વા	વાંદીને
૨૦. ૦ કૃ. ૦	કત્તવે	કર્તવે	કરવા માટે
	કાતવે		
	કરિત્તણ		

આ રીતે માનવજાતની સમ્યક્તાના પ્રચારની સાથે આ વસ્તુ જાતનાં ઉચ્ચારણોનો પ્રવાહ ચાલતો આવે છે. આમાં અમુક જ પ્રકારનું ઉચ્ચારણ પૂર્વનું-પહેલાનું અને અમુક જ પ્રકારનું ઉચ્ચારણ પાછલું-પછીનું એમ ઠરાવી શકાય એમ નથી અને એથી જ 'એ જુદાં જુદાં ઉચ્ચારણો વચ્ચે કોઈ રીતે કાર્યકારણસંબંધ બતાવી શકાય એમ નથી' એટલે 'પ્રાકૃત ભાષામાથી સંસ્કૃત ભાષા જન્મેલી છે' વા 'સંસ્કૃત ભાષામાથી પ્રાકૃત ભાષા જન્મેલી છે' એવું વિધાન સર્વથા અનુચિત છે અને યુક્તિરહિત છે. એ હકીકત ઢોંગ વિદ્યાર્થીએ સ્વાસ્થ્ય યાદ રાખવાની છે.

વળી, ઊપર જણાવેલાં ઉચ્ચારણોમાં અમુક જ ઉચ્ચારણ શુદ્ધ છે અને અમુક ઉચ્ચારણ અશુદ્ધ છે એવી કલ્પના પણ થઈ શકે એમ નથી.

कोटिना एवं विषमपणुं—एवो आतरो वा एवो कोईनो तारोवारो पण न होतां.

जे समये सदाचार, सत्य, त्याग, नम्रता अने समभाव वगैरे गुणोनी प्रतिष्ठा हती एटले मानवनी उत्तमता वा अधमता मापवानुं साधन ए गुणो ज हता, ते समये भाषा तो मात्र अर्थने बहेवानुं केवल साधन हती, पछी ते लोकभाषा हो के पंडिताउ भाषा हो. भाषाने बोलनारनी प्रतिष्ठा के अप्रतिष्ठा केवल भाषा द्वारा अंकाती न हती तेम अमुक ज भाषाने बोलनारो पूजनीय छे के धर्मी छे अने अमुक भाषाने बोलनारो निंदनीय छे के अधर्मी छे एवी कोई मान्यता प्रचलित न होती.

धर्मना धुरंधरो अने राजवहीवटना धुरंधरो एक सरस्वी रीते समस्त जनताना हित तरफ लक्ष्यवाळा हता. 'साधारण लोक' के 'पंडित लोक' एवा कोई बनावटी भेद ऊपर तेमनुं तंत्र रचायेलुं न हतुं तेम ए समस्त जनताना हितवाळु धुरंधरोनी धर्मनीति के राजनीति 'अमुक जाति उत्तम छे अने अमुक जाति अधम छे' एवा खोटा भेदने मानती पण न होती.

मानवसमूहमाना मानवो प्रकृतिए करीने विविध प्रकारना होय छे. कोई विशेष चतुर, कोई ओछा चतुर अने कोईक वळी भद्र अने सरळ, ए ज रीते आर्यभाषा बोलनारा वर्गमा केटलाकनां उच्चारणोमां विमर्गो विशेषमा विशेष आवे के न आवे तथा जुदा जुदा जोडिया अक्षरो (क, फ, क्य, क, कत्र, ए, एट्ट वगैरे) बधु आवे के एवा जुदा जोडिया अक्षरो मुटल न आवे; एवा एवा मात्र उच्चारण-

મેદોથી માનવપ્રજા મૂલવાતી નથી, તેને મૂલવવાનું સાચું સાધન તો તે તે પ્રજામાં રહેલા સદાચાર, નમ્રતા, ત્યાગભાવ, સહનશીલતા, સંયમ અને સમભાવ વગેરે ગુણો જ છે એ હકીકતને બધી પ્રજાઓ વિના ધાનાકાનીએ સદાને માટે સ્વીકારેલી છે. એથી આપણે માટે તો આ કાળે એ હકીકત વારંવાર વિચારવા જેવી છે અને સવિશેષ રીતે સમજવા જેવી પળ છે.

વઠી, ઘરનો વ્યવહાર સરલ રીતે અને વ્યવસ્થિત પદ્ધતિએ ચાલ્યા કરે એ જ એક હેતુથી પ્રેરાઈને પિતા જેમ પોતાનાં પુત્રોને ઘરના જુદાં જુદાં કામકાજો વહેંચી આપે છે તેમ અતિપ્રાચીન સમયના કોઈ નીતિનિપુણ ધર્મધુરંધર પુરુષોએ આ સમસ્ત દેશનો પરસ્પરનો જીવન-વ્યવહાર વધુ સરલ અને સુવ્યવસ્થિત રીતે નમ્યા કરે એ જ એક દૃષ્ટિને સામે રાખીને સમગ્ર જીવનવ્યવહારની દેશભરની જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓને ચાર ભાગમાં ગોઠવીને પોતાના બંધુઓને વહેંચી આપેલ છે. તે વહેંચણીમા એમ તો હતું જ નહીં કે કળામય પરિશ્રમ કરનારો કુંભાર કે ચમાર હલકો છે અને દેશની લેણદેણ વા બજારુ વ્યવહારને સંભાળનાર તથા ધનને પેદા કરનાર વાણિયો ઉત્તમ છે અથવા વાણિયો હલકો છે અને પ્રાણ આપીને પણ દેશની તથા પ્રજાની આવરુ કે દોલતનો રહેવાલ ગરાસિયો ઉત્તમ છે અથવા આ ગરાસિયો હલકો છે અને પ્રજાને સંસ્કારી બનાવે એવા તપ-સંયમના તેજથી ચમકતો બ્રહ્મચારી બ્રાહ્મણ ઉત્તમ છે.

આમજનતામા મળાવનારથી માંડીને ચમાર મુધીના તમામ વર્ગો સમાઈ જાય છે, તેમનામા એકબીજાને એકબીજાના સહકારની

અને નિરંતર જરૂર રહે છે—રહ્યા કરે છે એટલું જ નહીં પણ એવા સહ-કાર વિના દેશ સમગ્રનો તમામ વ્યવહાર થંભી જાય એમ છે તથા જીવનનો પૂર્ણ સહજ આનંદ મેળવવાની સાધના પણ ગ્વોરવાઈ જાય એમ છે. માટે જ ‘અમુક જ ધંધો કરનારો ઉત્તમ અને અમુક જ ધંધો કરનારો અધમ’ એવી કલ્પનાને તે આર્યોની યોજનામાં અવકાશ જ ન હતો.

જ્યાં સુધી એક બીજા વર્ગ વચ્ચે સહકારની પ્રેમમય ભાવના અચળ ટકી શકી ત્યાં સુધી ભાષાના ઉપર જણાવ્યા તેવા બે પ્રવાહો વચ્ચે પણ કોઈ પ્રકારની અથડામણ ઊભી થઈ ન હતી તેમ કેવળ ભાષાના જ બલ ઉપર કોઈ એક વર્ગની ઉત્તમતા કે અધમતા આંકવાની હાલત ઊભી થયેલી ન હતી.

પરંતુ “કૌલચક્રનેમિક્રમેણ” ઝ્યારે ગુણોની પૂજાને તથા પ્રધાનતાને બદલે જાતિઓની જ પૂજા અને પ્રધાનતા માનવાની હાલતમાં દેશનો ધુરંધર વર્ગ સરી પડ્યો અને તપને કોરે મૂકી સુખની લાલચમાં લપસી પડ્યો ત્યારે જ ‘અમુક જાતિ જ ઉત્તમ અને અમુક જાતિ જ અધમ’ આવો વાદ શરૂ થયો તથા એ વાદને ઈશ્વરીય આદેશરૂપે ધર્મના અને રાજ્યના ધુરંધરોએ ટેકો આપ્યો એટલે પંડિતાઝ ભાષાનો પક્ષપાતી વર્ગ વધુ જોરમા આવ્યો તથા એ વર્ગે જ તે પંડિતાઝ ભાષાને જ વધુ પ્રતિષ્ઠા આપી, એટલું જ નહીં પણ એ વર્ગે ‘પંડિતાઝ

૧ જેમ પૈદું ફરે ત્યારે તેની ધરીઓ ઊંચી ધાવે છે અને નીચી જાય છે તેમ કાઢનું પૈદું ફરતાં પણ પ્રજાનો ઉતાર અને ચડાવ થયા કરે છે

ભાષા જ ઉત્તમ અને લોકભાષા બગડેલી' 'પંડિતાડ ભાષા બોલવામાં જ ધર્મ અને બગડેલી ભાષા બોલવામાં અધર્મ' આવી આવી અનર્થકર અનેક કલ્પનાઓ વહેતી કરી.

વઢી, તે વર્ગ આટલું કહીને જ ન અટક્યો પણ તેણે એ પોતાની જાતિપ્રધાનતાવાદની કલ્પનાને ધર્મનું રૂપ આપવા સાથે જ લોકભાષા વિશે અનાદરસૂચક વચનોવાળા શાંસ્ત્રો પણ રચી કાઢ્યાં, જ્યારથી આવી શરૂઆત થઈ છે ત્યારથી જ લોકપ્રતિનિધિક વ્યવસ્થા અને લોકભાષા એ વચ્ચેના ભારે સોસલું પડ્યું છે અને તે વચ્ચે ઉપર એવો સખત ફટકો પડ્યો છે કે આજ સુધી એટલે આ એકવીશમો સૈકો

૧૦ મહાભાષ્યકાર પતંજલિ મુનિએ પોતે રચેલા મહાભાષ્યના પ્રારંભમાં જ કહેલું છે કે “ ‘ગાવી’ ‘ગોળી’ વગેરે શબ્દો અપભ્રંશ છે, અપભ્રંશ શબ્દોને બોલવાથી અધર્મ થાય છે, માટે અપભ્રંશ શબ્દોને ન બોલવા તેમ મ્લેચ્છ શબ્દોને પણ ન બોલવા ”

ભાષાનો ઇતિહાસ તપાસતા સ્પષ્ટ જણાય છે કે ‘ગાવી’ ‘ગોળી’ (એટલે ગાય) શબ્દો તે સમયની લોકભાષાના છે—પ્રાકૃત ભાષાના છે અને એ શબ્દોને બોલવામાં મહાભાષ્યકાર ‘અધર્મ છે’ એમ સ્પષ્ટ કહી તેવા શબ્દોને નહીં બોલવાનો લોકોને આદેશ આપે છે. વઢી સૂત્રીની વાત તો એ છે કે પોતે લૌકિક શબ્દોના વ્યાકરણને રચવાની પ્રતિજ્ઞા કરતાં શરૂઆતમાં જ ભાવુ વિધાન કરે છે અને ટાંચી તરફ ‘ગાવી’ ‘ગોળી’ જેવા લૌકિક—તટ્પદા—શબ્દોને બોલવામાં મહાન અધર્મ છે એમ કહે છે. ૧ ઉપરથી એમ સૂચિત થાય છે કે મહાભાષ્યકારને મન ‘ગૌઃ’ તરું ઉચ્ચારણ શુદ્ધ છે અને ‘ગાવી’ તરું ઉચ્ચારણ અશુદ્ધ છે તથા મહાભાષ્યકારના વધન મુજબ જેનું ઘીણું નામ સસ્કૃત છે એ પંડિતાડ ભાષા, ૧૦ સર્વોત્તમ છે અને પ્રાકૃત ભાષા વા લોકભાષા અપભ્રંશ છે—

આવતાં સુધી પણ લોકશાસન અને લોકભાષા ફરી પાછાં પોતાનાં પૂર્ણ રૂપમાં આવી જ શક્યાં નથી.

ઉપર જણાવ્યું તે રીતે આમજનતાની અને આમજનતાની ભાષાની અવગણનાને પરિણામે પંડિતાડ ભાષા અને લોકભાષા વચ્ચે સંગઠન સંઘાયું નહીં તેમ આમજનતા અને પંડિતલોક વચ્ચે નિર્મલ પ્રેમ વા એકરસતા થઈ શક્યાં નહીં. એ હાલતના ફલરૂપે વર્તમાનમાં આપણું પોતાનું લોકશાસન એટલે લોકરાજ્ય આપણાથી દૂર દૂર નાસતું રહે છે.

અને બગડેલી ભાષા બોલવામા અધર્મ છે અને સુધારેલી ભાષા—સસ્કૃત ભાષા—બોલવામાં ધર્મ છે.

વાક્યપદીય નામના પ્રથમો મહાવૈયાકરણ ભર્તૃહરિ વળી એ વાત મહાભાષ્યકાર કરતા આગલ જણે એમ કહે છે કે “બગડેલી ભાષાના શબ્દો અર્થનો બોધ કરાવી શકતા નથી, સુધારેલી ભાષાના શબ્દો અર્થનો બોધ કરાવી શકે છે. બગડેલી ભાષાના શબ્દોને સાંભળીને સાંભળનારને સુધારેલી ભાષાના શબ્દો યાદ આવે છે અને તેથી જ તેને અર્થનો બોધ થાય છે.”

ભર્તૃહરિના આ કથનનો સાર એ છે કે બગડેલી ભાષાના અર્થાત્ પ્રાકૃતભાષા કે લોકભાષાના શબ્દો અર્થનો બોધ જ કરાવી શકતા નથી.

મહાપતિ કુમારિલ મટૃ તો વળી પોતાના તત્ત્વવાર્તિક નામના પ્રથમો એ વિશે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહે છે કે “જે જે શાસ્ત્રો એવી બગડેલી ભાષામાં લખાયેલાં છે તે વર્ધા મિત્યા છે, માટે એવાં બગડેલી ભાષામાં લખાયેલાં શાસ્ત્રોમાં વિશ્વાસ કરવા જેવો નથી” અર્થાત્ કુમારિલ મટૃના કહેવા પ્રમાણે જે જે મતો પોતાની ભાવનાને લોકવાણીમાં કહી વતાવી છે તે વાણી માત્ર વિશ્વાસ કરવા જેવી નથી.

ઉપરના લખાણમાં પ્રાચીન વ્યાપક પ્રાકૃત ભાષા અને પ્રાચીન પંડિતાઉ ભાષા વચ્ચેના સંબંધ વિશે અને કેટલાંક ઉદાહરણો આપીને તે બે ભાષાની વચ્ચેનાં જુદાં જુદાં ઉચ્ચારણો સંબંધે ટુંકી માહિતી આપી છે તથા પ્રમુખ માનવોની ભાવના સંકુચિત અને સ્વાર્થી વનતાં તેની અસર સાધારણ માનવસમાજ માટે કેવી ભયાનક નીવડે છે અને તેનાં કેવાં અનિષ્ટ ફલો ભોગવવાં પડે છે તથા ભાષા ઉપર પળ તેની કેવી બુરી અસર થાય છે અને કેવા કેવા મિથ્યાગ્રહો નીપજતાં સાધારણ જન-સમાજને કેવું ભારે કષ્ટ વેઠવું પડે છે એ વધું સંક્ષેપમા સમજાવવા થોડી ઐતિહાસિક માહિતી પણ આધાર સાથે આપેલી છે.

હવે પ્રસ્તુત લખાણમાં કેટલીક પ્રાચીન પ્રાકૃત ભાષાઓનાં નામ તથા વ્યાપકપ્રાકૃત ભાષા અને તેમની વચ્ચેની સમાનતા વિશે ઉદાહરણો વતાવીને જણાવવાનું છે:

વર્તમાનમાં આપણા ભરતખંડમાં અનેક પ્રાંતો છે તેમ પ્રાચીન

આ રીતે મહાભાષ્યકારના સમયથી માંડીને પટિતલોકો તરફથી લોક-ભાષાને જાકારો મળતો રહેલો છે એટલા એ જાકારાનાં મૂલ્ય જુદાં છે.

એ જાકારાની અસરને લીધે જ આપણા દેશના સતો કવીર, નાનક, શાદુ, તુફારામ, જ્ઞાનેશ્વર, નરસિંહ, તુલસીદાસ વગેરેએ રચેલી ભાવનામય લોચવાળીનો તે તે કાઢના પડિતોએ અનાદર જ કરેલો એ દૃઢીકૃત ઇતિહાસ-પ્રસિદ્ધ છે અને એ જાકારાની અસર હજુ સુધી પણ ઓછી જણાતી નથી.

શ્રી ઘાવત વધારે ચુલાષો મેલવવા જુઓ 'ગુજરાતી ભાષાની ઇતિહાસ' ૧૦ ૧૫૨-૫૩.

સમયમાં પળ આપણા આ ટંડમાં અનેક પ્રાંતો ન હોય એમ કેમ કહી શકાય ?

પ્રાચીન સમયમાં આપણા ટંડમાં અનેક પ્રાંતોની સંભાવના હોવા છતાં પ્રાકૃત ભાષાના વ્યાકરણની રચના કરનારા વરરુચિ, ચંડ, હેમચંદ્ર વગેરે તમામ પંડિતોએ પ્રાતિક પ્રાકૃત ભાષાઓ સંવંધે લખતાં તેનાં કેવળ ચાર નામો જ નોંધેલા છે: શૌરસેની પ્રાકૃત, માગધી પ્રાકૃત, પૈશાચી પ્રાકૃત અને ચૂલિકાપૈશાચી પ્રાકૃત.

મથુરા અને તેની આસપાસની અમુક સીમા સુધીના પ્રદેશનું નામ શૌરસેન દેશ. તે દેશમાં પ્રચલિત આમજનતાની ભાષાનું નામ શૌરસેની પ્રાકૃત.

રાજગૃહ (વર્તમાન રાજગિર) અને તેની આસપાસની અમુક સીમા સુધીના પ્રદેશનું નામ મગધદેશ. તે દેશમાં પ્રચલિત આમજનતાની ભાષાનું નામ માગધી પ્રાકૃત.

બૌદ્ધ પરંપરામાં આ માગધી પ્રાકૃતનું જ બીજું નામ 'પાલિ' ભાષા છે. મૂળે 'પાલિ' શબ્દ બુદ્ધ ભગવાનના ઉપદેશનો સૂચક છે અને પછીથી એ શબ્દ, જે ભાષામાં બુદ્ધ ભગવાને ઉપદેશ કરેલો તે ભાષાનો પણ સૂચક થઈ ગયો એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. સ્વરી રીતે 'પાલિ' શબ્દ સહજ રીતે કોઈ ભાષાનો સૂચક નથી. પ્રસિદ્ધ નરપતિ અશોકની ધર્મલિપિઓ તથા મહામેઘવાહન મહારાજા સારવેલના શિલાલેખો એ માગધી ભાષામાં લખાયેલા મઝી આવેલા છે.

પૈશાચી અને તેની આસપાસની અમુક સીમા સુધીના પ્રદેશનું

નામ પિશાચદેશ. તે દેશમા પ્રચલિત આમજનતાની ભાષાનું નામ પૈશાચી પ્રાકૃત.

ગુજરાત દેશના વાગ્મટ નામના પંડિતે પાંતે રચેલા વાગ્મટા-લંકારમાં એક ‘ભૂતભાષા’ નામે ભાષાને નોધેલી છે. ભૂતભાષા એટલે ભૂતલોકોની ભાષા. આપણા આ ટંકમાં નેપાળ દેશની પાસે એક ‘ભૂતાન’ નામનો પ્રાંત આવેલો છે, ત્યાના લોકો ‘મોટિયા’ વા ‘મૂતિયા’ નામે જાણીતા છે. તે લોકોની માતૃભાષાનું નામ ભૂતભાષા સમજવાનું છે. એ ભૂતભાષાના ઉચ્ચારણો પૈશાચી પ્રાકૃતને મળતાં આવે છે. ‘ભૂતભાષા’મા વપરાયેલા ‘ભૂત’ શબ્દનો અર્થ ભૂત પિશાચ વ્યંતર વા અવગતિયો જીવ; એવો સમજવાનો નથી કિતુ ભૂતાન દેશમાં વસનારી મોટિયા પ્રજા સમજવાનો છે.

ઊપર જણાવેલા પિશાચ દેશની સીમા કરતાં વિશેષ ઉત્તર તરફ આવેલા ચોટીના પ્રદેશોનું નામ ચૂલિકાપિશાચ પ્રદેશ છે. તે દેશમાં વસતી આમજનતાની પ્રચલિત ભાષાનું નામ ચૂલિકાપૈશાચી પ્રાકૃત છે.

પૈશાચી અને ચૂલિકા પૈશાચી ભાષામાં અમુક પ્રકારનાં ઉચ્ચારણોનો જ સ્વાસ તફાવત છે.

સંભવ છે કે પ્રાચીન સમયમા અથવા જેમણે પ્રાતિક પ્રાકૃતના ઊપર જણાવેલા ચાર જ ભેદો દર્શાવેલા છે તેમના સમયમા આપણા આ મોટા ટંકમા વીંજી વીંજી પ્રાતિક પ્રાકૃતો ણ પ્રચલિત હોય છતાં પરિચય ન હોવાને કારણે તેમણે એ બાબત નોંધ ન કરી હોય અથવા એ સમયે આ ચાર જ પ્રદેશો મહાસત્તાશાલી હજો તેથી ણ કદાચ તેમનો જ ઉલ્લેખ પ્રધાનપણે કરવામાં આવેલો હજો અથવા

આ ચાર પ્રાંતિક પ્રાકૃતો જ સાહિત્યમાં વપરાયેલી તેમને મળેલી હોય
ષ્ટલે પળ તે પંડિતોએ એ ચાર જ પ્રાંતિક પ્રાકૃતની નોંધ પોતપોતાના
વ્યાકરણમાં લીધેલી હોય.

વ્યાકરણ રચનારા ઉપરાંત અલંકારશાસ્ત્રની રચના કરનારા
પંડિતો પણ ઉક્ત ચાર જ પ્રાંતિક પ્રાકૃતોની નોંધ પોતપોતાના અલં-
કારગ્રંથોમાં કરી ગયા છે. કેવલ એક ભરત મુનિ (નાટ્યશાસ્ત્રકાર)
પોતાના નાટ્યશાસ્ત્રમાં ઉક્ત ચાર પ્રાંતિક પ્રાકૃતના ભેદોની નોંધ કરવા
ઉપરાંત વીજા વીજા પ્રાંતિક પ્રાકૃતોની નોંધ પણ કરી બતાવે છે.^{૧૧}

નાટકોમાં જે પ્રાકૃત ભાષા વપરાયેલી છે તે મોટે ભાગે શૌર-
સેની પ્રાકૃત છે. જૈન દિગંબર પરંપરાના ગ્રંથોમાં પણ વધારે અંશે
શૌરસેની પ્રાકૃતનો ઉપયોગ થયેલ છે.

બૌદ્ધ ધર્મના મૂળ પિટકગ્રંથોમાં, તેની અટ્ટકથા નામની ટીકા-
ઓમાં અને જાતકકથાઓમાં પણ માગધી ભાષા વપરાયેલી છે.

૧૧ ભરતમુનિના કહેવા પ્રમાણે માગધી, અવન્તિજા, પ્રાચ્યા, શૌર-
સેની, અર્ધમાગધી, વાલ્હીકા અને દાક્ષિણાત્યા એ સાત ભાષાઓ છે અને
એમના નામ ઉપરથી તે પ્રાંતિક ભાષાઓ છે.

માગધની ભાષા તે માગધી ભાષા, અવન્તીમાં (હજ્જયિની અને તેની
આસપાસની અમુક સીમા સુધીમાં) પ્રચલિત ભાષાનું નામ અવન્તિજા ભાષા.
પ્રાચ્ય એટલે અમુક સીમા સુધીનો પૂર્વદેશ અને તેમાં પ્રચલિત ભાષાનું નામ
પ્રાચ્યા શૌરસેન દેશની ભાષાનું નામ શૌરસેની ભાષા માગધીને અડધી મળતી
ભાષાનું નામ અર્ધમાગધી ભાષા. વાલ્હીક એટલે આજકાલનો બલ્લ અને તે
પ્રદેશની ભાષાનું નામ વાલ્હીકા ભાષા આ ભાષા અને પૈશાચી ભાષા એકબીજી
અસ્પર્શ સરખી છે દક્ષિણના પ્રદેશની ભાષાનું નામ દાક્ષિણાત્યા ભાષા.

વ્રતમાનમાં પૈશાચી ભાષામાં કોઈ વિશેષ સાહિત્ય ઉપલબ્ધ નથી. પણ કહેવાય છે કે ગુણાલ્લસ્ય નામના પંડિતે વૃહકથા નામનો એક મોટો કથાગ્રંથ પૈશાચી ભાષામાં રચેલો હતો જે હાલ મળતો નથી.^{૧૨}
 ઐનાચર્યોર્ણ રચેલાં કેટલાંક સ્તોત્રોમાં સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, શૌરસેની, માગધી, પૈશાચી અને ચૂલિકા-પૈશાચી ના છપ્પ ભાષાઓનો ઉપયોગ થયેલો છે.

વ્યાપક પ્રાકૃત અને શૌરસેની વગેરે વીજાં પ્રાંતિક પ્રાકૃતોમાં જે ઉચ્ચારણભેદ છે તે આ પ્રમાણે છે :

પ્રાકૃત	શૌરસેની	માગધી	પૈશાચી	સંસ્કૃત	ગુજરાતી
ઉચ્છૃંત	ઉચ્છૃંદ	ઉચ્છૃંત	ઉચ્છૃંત	ઉપસ્થિત	ઉપસ્થિત-
ઉચ્છૃંશ					હાજર
સોભા	સોભા	શોભા	સોભા	શોભા	શોભા
સોહા	સોહા	શોહા			
અજ્ઞ	અજ્ઞ	અચ્ચ	અજ્ઞ	અથ	આજ-અજે
પદ્	પદ્	પદ્	પથ	પથ	પથ-મારગ
પધ	પધ	પધ			
નર	નર	નલ	નર	નર	નર-પુરુષ

૧૨ આચાર્ય હેમચન્દ્રે પોતાના પ્રાકૃત વ્યાકરણમાં આ પૈશાચી ભાષાનું સ્વરૂપ યતોત્તેલ છે ત્યાં (૮-૪-૧૨૬)

“ પત્તમય પત્તય—” વગેરે એક ગાથા આપેલી છે તે, વૃહકથાનું મગલાચરણ છે એમ કહેવાય છે.

प्राकृत	शौरसेनी	मागधी	पैशाची	संस्कृत	गुजराती
हृत्थी	हृत्थी	हृत्थी	हृत्थी	हृत्थी	हृत्थी, ह्याथी
विण्हु	विण्हु	विस्नु	विण्हु	विण्णु	विण्णु, विस्नु
दुज्जण	दुज्जण	दुय्यण	दुज्जन	दुज्जन	दुर्जन, दुर्जन
जाति	जादि	यादि	याति	याति	जाय छे
जाइ					
कत्रा	कत्ता	कज्जा	कज्जा	कन्या	कन्या
कज्जा					
पुण्य	पुण	पुञ्ज	पुञ्ज	पुण्य	पुण्य
पुण्ण					
सव्वण्णु	सव्वण्णु	शव्वज्ज	सव्वज्ज	सर्वज्ञ	सर्वज्ञ, सरवज्ञ
सव्वन्नु	सव्वन्नु				
सव्वज्ज	सव्वज्ज				
पुच्छति	पुच्छदि	पुश्चदि	पुच्छति	पृच्छति	पूछे छे
पुच्छइ					
गुण	गुण	गुण	गुण	गुण	गुण
भगवती	भगवदी	भगवदी	भगवती	भगवती	भगवती
भगवई					
सील	सील	शील	सील	शील	शील-आषार

પૈશાચી અને ચૂલિકાપૈશાચીનો ઉચ્ચારણમેદ

પ્રાકૃત	પૈશાચી	ચૂલિકાપૈશાચી	સસ્કૃત	ગુજરાતી
મગ્ગન મગ્ગણ	}	મગ્ગન	માર્ગણ	માગણ- મિખારી
નગર નયર				
ગિરિ		નકર	નગર	નગર
		કિરિ	ગિરિ	ગિરિ-
મેઘ મેહ	}	મેઘ	મેઘ	પહાડ મેઘ, મેહ, મે-
વગ્ધ		વક્ષ	વ્યાઘ્ર	વરસાદ વાઘ-
				વ્યાઘ્ર
ચમ્મ		ચમ્મ	ચર્મ	ચામ- ગરમી
રાજા નિજ્જર ણિજ્જર	}	રાચા નિચ્છર	રાજા નિર્જર	રાજા ઝરો- શરણું
નડાગ ગાઢ ઢવા મદન દામોદર મધુર ધૂલી ચાલક ભગવતી				
		તટાક	તડાગ	નઢાવ
		કાઠ	ગાઢ	ગાઢ
		ઠકા	ઢકા	ઢાકલું
		મતન	મદન	મટન
		તામોતર	દામોદર	દામોદર
		મધુર	મધુર	મધુર
		ધૂલી	ધૂલી	ધૂલ
		પાલક	ચાલક	ચાલક
		પાલક	મગવતી	મગવતી

ચૂલિકાપૈશાચીમાં વર્ગના ત્રીજા અક્ષરનો પહેલો અક્ષર બોલાય છે અને વર્ગના ચોથા અક્ષરનો બીજો અક્ષર બોલાય છે એ હકીકત ઉપર આપેલાં ઉદાહરણો દ્વારા જ જણાઈ આવે છે. તાત્પર્ય એ છે કે ચૂલિકાપૈશાચીમાં ગ જ ડ દ વ ને બદલે અનુક્રમે ક ચ ટ ત પ બોલાય છે અને ઘ ઙ ઢ ધ મ ને બદલે અનુક્રમે ઋ ઌ ઠ થ ફ બોલાય છે.

[૩]

આગળનું આટલું લખાણ વાંચ્યા પછી હવે અર્ધમાગધી ભાષાનો પરિચય પામવો સુગમ થશે. અર્ધમાગધીનો સ્વાસ એક ભાષા તરિકેનો ઉલ્લેખ જૈન અગ—આગમ—ગ્રંથોમાં આવે છે. ભરતમુનિ^{૧૩} પણ અર્ધમાગધીને એક સ્વાસ ભાષારૂપે નોંધેલી છે. જેમણે જેમણે પ્રાચીન પ્રાકૃત ભાષાનાં વ્યાકરણો લખેલાં છે તે વરરુચિ, ચંડ, હેમચંદ્ર વગેરેના પ્રધાનપણે સ્વાસ એક જુદો તરી આવે તે રીતે અર્ધમાગધીનો ઉલ્લેખ કરેલ નથી.

કેવળ એક હેમચંદ્રે સાધારણ પ્રાકૃત કરતાં જુદો તરી આવે તે રીતે આર્ષ પ્રાકૃતનો ઉલ્લેખ કરેલ છે અને અર્ધમાગધી ભાષાને આર્ષ પ્રાકૃતમાં સમાવેલ છે તથા જ્યાં હેમચંદ્રે માગધી ભાષાનું નિરૂપણ કરેલ છે ત્યાં ટીકામાં ‘પુરાણ અદ્ધમાગહ’ શબ્દનો ઉલ્લેખ કરી માગધી અને અર્ધમાગધીની વિશેષતા બતાવેલ છે.

આર્ષ એટલે ઋષિઓએ કહેલાં વચનો અર્થાત્ ‘છાંદસ’ શબ્દ વેદની ભાષાને સૂચવે છે તેમ ‘આર્ષ’ શબ્દ જૈન આગમોની ભાષાને

સૂચવે છે. સમર્થ સૂત્રવિવેચક આચાર્ય શીલાંકે તો છાદસ અને આર્ષ
 એ બન્ને શબ્દોને એક સરખા અર્થમાં પોતાના વિવેચનમાં વાપરેલા છે

એક ઘણા અર્વાચીન વૈયાકરણ માર્કેડેયે પોતાના ‘પ્રાકૃતસર્વસ્વ’
 નામના વ્યાકરણમાં અર્ધમાગધીને ભાષારૂપે જુદી નોંધી વતાવેલી છે
 અને તેનો સમાવેશ ગૌરસેની ભાષામાં કરી વતાવેલ છે.

જૈનગ્રંથોમા ‘અદ્ધમાગહ’નો જે અર્થ વતાવેલ છે તે દ્વારા અર્ધ-
 માગધીના સ્થાનનો કે સ્વરૂપનો સ્પષ્ટ લ્યાલ એકદમ આવવો મુશ્કેલ
 લાગે છે.

પ્રાચીન જૈનગ્રંથોમાં અર્ધમાગધીની વ્યાખ્યા સંબંધે જણાવેલું છે
 કે “મગધના અડધા વિષયમાં—દેશમાં—ભાગમાં—જે ભાષા પ્રચલિત
 હોય અને તે ભાષામાં જે શાસ્ત્ર નિવદ્ધ હોય તે ‘અર્ધમાગધ’ કહેવાય
 અથવા અદ્ધાર (જાતની) દેશી ભાષામાં જે શાસ્ત્ર નિયત હોય તે
 ‘અર્ધમાગધ’ કહેવાય.

ઉપર જણાવેલી વસ્તુ વ્યાખ્યા અર્ધમાગધી ભાષાના સ્વરૂપને
 મુદ્દલ સ્પષ્ટ કરી શકતી નથી: પ્રથમ વ્યાખ્યામાં મગધનો જે અડધો
 ભાગ જણાવેલો છે તેની સીમાની સ્પષ્ટ કલ્પના આવી શકતી નથી
 અને બીજી વ્યાખ્યામાં જે અદ્ધાર દેશી ભાષાઓ સૂચવેલી છે તેમના
 સ્વરૂપની પણ કલ્પના આવતી નથી. બીજી વ્યાખ્યાથી એવો ભાસ
 થાય છે કે જાણે અદ્ધાર દેશી બોલીઓના મિશ્રણનું નામ અર્ધમાગધી
 હોય; પરંતુ તે અદ્ધાર બોલીઓ કઈ કઈ છે? એનો સ્પષ્ટ જવાબો
 ક્યાય પણ મળી શકતો નથી. ડ્યારે ભગવાન મહાવીરનું નિર્વાણ થયું
 ડ્યારે અદ્ધાર દેશના ગણ રાજાઓ એ પ્રસંગે આવેલ હતા, એના નવ

રાજાઓ કાશી દેશના અને મલ્લિકિ વંશના હતા અને નવ રાજાઓ કોશલ દેશના અને લિચ્છવિ વંશના હતા. શું આ કાશી અને કોશલ દેશની સીમા સાથે એ અઢાર દેશી ભાષાઓનો કોઈ સંબંધ હશે ? વઢી, બીજે અનેક સ્થળે સૂત્રવિવેચકોએ ‘અઢાર દેશી ભાષા’નો અર્થ ‘અઢાર પ્રકારની લિપિયો’ એવો પળ કરેલો છે. એટલે આમ અનેક રીતે વિચારતાં એ અઢાર દેશી ભાષાઓનો સ્પષ્ટ ખુલાસો મઢી શકતો નથી અને તેથી અર્ધમાગધી ભાષાની ડપર જળાવેલી વ્યાખ્યા ચોક્કસ સમજાતી નથી.

વઢી, એક બીજી વાત—જૈનશાસ્ત્રોમાં ઘળા પ્રાચીન સમયમાં શ્રમળોના શ્રમળક્ષેત્રની અમુક મર્યાદા નક્કી થયેલી છે. તેમાં જળાવેલું છે કે, જૈન શ્રમળો અને શ્રમળીઓ પૂર્વ દિશામાં ંગ અને મગધ સુધી, દક્ષિળમાં કોસંવી નગરી સુધી, પશ્ચિમમાં સ્થૂળ (સ્થાનેશ્વર—કુરુક્ષેત્ર)સુધી અને ઉત્તરમાં કુળાલદેશની સીમા સુધી વિચરી શકે છે આટલું આર્ય-ક્ષેત્ર છે માટે તે સીમાથી બહારના ભાગમાં શ્રમળ ન કરી શકાય.

આમા શ્રમળમર્યાદાના જે દેશો વતાવેલા છે તે દેશોની સીમા સાથે અર્ધમાગધી ભાષાનો સંબંધ સંભવી શકે અર્થાત્ એ સંભાવના સ્વરી હોય તો એટલા આર્યક્ષેત્રમાં જે ભાષા પ્રચલિત હોય તેને અર્ધ-માગધી કહી શકાય.

ડપર જળાવ્યા પ્રમાળે અર્ધમાગધી ભાષાની ભૂગોલિક મર્યાદા સ્પષ્ટપળે જાળી શકાતી નથી પરતુ અર્ધમાગધી નામ ઉપરથી એમ તો સાફ જળાય છે કે અર્ધમાગધી અને માગધી વચ્ચે જરૂર સંબંધ સ્થ-પાયેલો છે એટલે માગધી ભાષાની જે ઉચ્ચારણ પદ્ધતિ છે તેને જ મઢતી

આવતી ઉચ્ચારણ પદ્ધતિ અર્ધમાગધી ભાષાની પળ હોય એ સ્વાભાવિક છે. વર્તમાનમાં જે પ્રાચીન ^{૧૪} હસ્તલિખિત જૈન આગમો અને વીજું જૈન સાહિત્ય ઉપલબ્ધ છે તે દ્વારા અર્ધમાગધીની ઉચ્ચારણપદ્ધતિ વરાવર સમજી શકાય એમ છે.

વ્યાપક પ્રાકૃત અને અર્ધમાગધી ભાષા એ બન્નેની ઉચ્ચારણપદ્ધતિ સાધારણ રીતે મળતી આવે છે. વિશેષમાં અર્ધમાગધી ભાષામાં કેટલાંક ઉચ્ચારણો માગધી ભાષા જેવાં પળ છે એટલે જે ભાષા કેવળ વ્યાપક પ્રાકૃત પળ નહીં અને કેવળ માગધી પળ નહીં કિંતુ વ્યાપક પ્રાકૃત ભાષા અને માગધી ભાષા એ બન્નેની સાથે સમાનતા ધરાવે છે માટે તેનું નામ અર્ધમાગધી ભાષા કહી શકાય. બૌદ્ધ પિટકગ્રંથોમાં જે માગધી ભાષા વપરાયેલી છે તેની સાથે અર્ધમાગધીની વિશેષરૂપ ઉચ્ચારણ પદ્ધતિ ઘણી મળતી આવે છે એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે.

માગધીભાષામાં 'ર'ને બદલે 'લ'નું ઉચ્ચારણ પ્રચલિત છે તેમ અર્ધમાગધીમાં પળ 'ર'ને બદલે 'લ'નું ઉચ્ચારણ પ્રચલિત છે:

વ્યાપકપ્રાકૃત	માગધી	અર્ધમાગધી	સસ્કૃત	ગુજરાતી
સુકુમાર	સુકુમાલ	સુકુમાલ	સુકુમાર	સુકુમાલ- સુંવાલું
ચરણ	ચલણ	ચલણ	ચરણ	ચરણ-પગ

૧૪ વર્તમાનમાં જે આગમો છપાયેલાં છે તેમના દ્વારા અર્ધમાગધી ભાષાનું સ્વરૂપ નક્કી થઈ શકવું કઠળ છે. તે આગમોનું સપાદન સશોધન છેલ્લી ઢઢની વૈજ્ઞાનિક રીતે થયેલ નથી એથી એ છપાયેલા આગમોના ભાષાનું એક ધોરણ નિયત જણાતું નથી અને એમ છે માટે જ અહીં હસ્તલિખિત જૈન આગમોની મલામણ કરવામાં આવેલી છે.

અંતરિક્ષ	અંતલિક્ષ	અંતલિક્ષ	અન્તરિક્ષ	અંતરીસ- આકાશ
રેખા	લેહા	લેહા	રેખા	રેખ
સારિક્ષ	શાલિક્ષ	સાલિક્ષ	સદૃશ	સારખું- સરખું
ઉદાર	ઉદાલ	ઉરાલ	ઉદાર	ઉદાર
વેહુરિય	વેહુલિય	વેરુલિય	વૈદૂર્ય	વૈદૂર્ય રન્ન

(અગીયારમા સૈકામાં લખાયેલી વ્યારવ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ-ભગવતી-
સૂત્રની તાડપત્રની પ્રતિમાં અનેક સ્થળે ‘થ’ને બદલે તથા ‘હ’ને બદલે
‘ધ’નો પ્રયોગ થયેલો હોય એવા પ્રયોગો મળે છે :)

મહાવીર	મહાવીલ	મધાવીર	મહાવીર	માહાવીર, મહાવીર
જહા	જહા	જધા	યથા	યથા-જેમ જધા

બઝી, જૈન આગમોની કેટલીક પ્રાચીન પોથીઓમાં તકારવાળા
શબ્દો વિશેષ પ્રમાણમાં મળે છે :

વ્યા૦	પ્રા૦	ઋર્વમાગધો પ્રાચીન પાઠ	સસ્કૃત	ગુજરાતી
વટ	}	વતિ	વચ્ચસ્	વચ-વચન
વય				
ઘજિર	}	વતિર	વઞ્ન	વજ્જર, વઞ્ન
વઠર				
પાય		પાત	પાદ	પાય-પગ

અંતિશ્વ	અંતિત	અન્તિક	અંતિક-
રાઈસર	રાતીસર	રાજેશ્વર	પાસે
નદી	નતી	નદી	રાજેશ્વર
નઈ			નદી
માયતિ	ગાતતિ	ગાયતિ	ગાય છે-ગીત
ગાયઈ			ગાય છે
પરિવાર	પરિતાલ	પરિવાર	પરવાર
કવિ	કતિ	કવિ	કવિ
વહ્નઈ	વહ્નતિ	વર્ધકિ	વઢઈ-સતાર
પૂઆ	પૂતા	પૂજા	પૂજા
જદા	જતા	યદા	જ્યારે
જયા			

આવાં તકારવાળાં ઉચ્ચારણો એ માગધીની સ્વાસ વિશેષતા છે.

અર્ધમાગધીમાં પ્રથમા વિભક્તિના એકવચનનો પ્રયોગ આ પ્રમાણે છે:

વ્યા૦ પ્રા૦	માગધી	અર્ધમાગધી	સંસ્કૃત	ગુજરાતી
વીરો	વીરે	વીરે વીરો	વીરઃ	વીરો વીર
સમણો	શમણે	સમણે સમણો	શ્રમણઃ	શ્રમણ

આ રીતે અર્ધમાગધીની ઉચ્ચારણ પદ્ધતિ સ્વાસ વિશેષ પ્રકારની છે. આચાર્ય હેમચંદ્રે આ સ્વાસ ઉચ્ચારણ પદ્ધતિને આર્ષ કહેલી છે અને તેનાં, પોતાનાં વ્યાકરણમાં ઘણાં ઉદાહરણો આપેલાં છે. તે નીચે પ્રમાણે છે:

વ્યા૦ પ્રા૦	ઋષ વા અર્ધમાગધી	સંસ્કૃત	ગુજરાતી
સિવિણ	સુવિણ	સ્વપ્ર	સોણું
પુરાકમ્મ	પુરેકમ્મ	પુરાકર્મ	પુરાકર્મ-પહે- લાનું કામ
સુણ્હ } સપ્પહ }	સુહુમ	સૂક્ષ્મ	સૂક્ષ્મ-નાનુ
દુઅલ્હ } દુઝલ્હ }	દુગુલ્હ	દુકૂલ	ડગલો
ચેદ્ધ	ચી	ચૈત્ય	ચૈત્ય-ચિતા ઢપરનું સારક
અમુઅ } અમુક }	અમુગ	અમુક	અમુક
આયાર } આકાર }	આગાર	આકાર	આકાર-ઘાટ
સાવય	સાવગ	શ્રાવક	શ્રાવક
લોઅ	લોગ	લોક	લોક
આઉચ્ચ	આઉંટણ	આકુશ્ચન	આકુંચન- સંકોચ
કાસિઅ	આસિઅ	કાસિત	આંસી
જહવ્ચાય	અહવ્ચાય	યથાચ્યાત	જેમ ચ્યાત- કહેલ
ઝહજાય	અહાજાય	યથાજાત	જેમ જાત- જન્મેલ

આ પ્રકારે વ્યાપક પ્રાકૃત કરતાં અર્ધમાગધીની વિશેષતાવાળા ધ્વનંક પ્રયોગો જૈન માહિત્યમાં સચવાયેલા છે એથી પ્રાચીન જૈન માહિત્યની માપને આર્ષપ્રાકૃત વા અર્ધમાગધી જ માનવી જોઈએ.

આગળ કહ્યું છે તેમ પ્રાકૃત ભાષાઓમાં એટલે લોકભાષાઓમાં—લોકોની બોલચાલની ભાષાઓમાં સમયે સમયે ઉચ્ચારણભેદનાં નિમિત્તો ઊઠતાં જ રહે છે એથી કોઈ પણ લોકભાષા કદી એકસરખી ઉચ્ચારણશૈલીવાળી મળી શકતી નથી. એ અપેક્ષાએ જોતાં કોઈ પણ લોકભાષાનું ઉચ્ચારણોની દૃષ્ટિએ એક નિયત સ્વરૂપ ટકી શકતું નથી એમ છે માટે જ અર્ધમાગધી ભાષા પણ સમય પ્રમાણે વિવિધ ઉચ્ચારણશૈલીવાળી થતી રહી છે. બહુ જ પ્રાચીન સમયમાં એટલે ભગવાન મહાવીરના સમયમાં અર્ધમાગધી ભાષા સંભવ છે કે વ્યંજનપ્રધાન ઉચ્ચારણોવાળી હશે, વળી, પછીના સમયમાં ક્યારેક તે તકારપ્રધાન ઉચ્ચારણોવાળી થઈ ગઈ હશે અને પછી વળી કોઈ કાળથી તે ભાષામાં શબ્દોની અંદરના વ્યંજનો ઘસાઈ ઘસાઈને નીકળી જવા લાગ્યા હશે આ રીતે અર્ધમાગધીનાં ત્રણ થરો કલ્પી શકાય છે, એ દરેક થરનો અમુક ચોક્કસ સમય પણ કલ્પી શકાય એમ છે પરંતુ એ વિશેની ચર્ચા અહીં પ્રસ્તુત નથી એટલે જતી કરવામાં આવે છે.

બૌદ્ધ સાહિત્યમાં વપરાયેલી અને અશોકની ધર્મલિપિઓમાં સચવાયેલી ભાષા વ્યંજનપ્રધાન છે એટલે તેને ઘણી રીતે મળતી આવતી અર્ધમાગધી ભાષાને પણ તેવી કહેવાને હરકત નથી. વ્યંજનપ્રધાન એટલે શબ્દોની અંદરના વ્યંજનોની હયાતીવાળી, તકારપ્રધાન એટલે શબ્દોની અંદરના વ્યંજનોને સ્થાને 'ત'ના ઉચ્ચારણવાળી અને વ્યંજનોના ઘસારાવાળી એટલે શબ્દોની અંદરના વ્યંજનો વિનાની. અર્ધમાગધી ભાષાની આ ત્રણે સ્થિતિ સમજવા નીચેનાં થોડાં ઉદાહરણો પૂરતા છે.

૧ અર્ધમાગધી (વ્યજનવાળી)	સંસ્કૃત	કૃણિત સાવત	કૃણિક શ્રાવક
લોગ	લોક	૩ અર્ધમાગધી (શબ્દની અદર વ્યંજનવિનાની)	સંસ્કૃત
કળગ	કનક		
પગ	પક		
અમુગ	અમુક		
૨ અર્ધમાગધી (તકારવાળી)	સંસ્કૃત	છેય	છેક
નતી	નદી	કચ	કચ
પરિતાલ	પરિવાર	કચ	કજ
કતિ	કવિ	નચર	નગર
પાત	પાદ	પૂઆ	પૂજા
અંતિત	અંતિક	પાય	પાદ
ગાતતિ	ગાયતિ	સચ	શત
વૃદ્ધતિ	વર્ધકિ	સચચ	સતત
રાતીસર	રાજેશ્વર	ગઇ	ગતિ
પૂતા	પૂજા	વાડ	વાયુ
સામાયિત	સામાયિક	રિડ	રિપુ
		લાયણ	લાવણ્ય

(દરેક શબ્દો સામે સંસ્કૃત શબ્દો ઇટલા માટે આપેલા છે કે સ્પષ્ટપણે ઉચ્ચારણમેદનો લ્યાલ આવી શકે.)

અહીં ઇ યાદ રાખવાનું છે કે હેમચંદ્રે પોતાના વ્યાકરણમાં ત્રીજા નંબરવાળી અર્ધમાગધીને સમજાવેલી છે અને તેમા તેમને અર્ધમાગધીની જૂની ઉચ્ચારણપદ્ધતિવાળા જે કેટલાક પ્રયોગો મળ્યા તે પળ આર્ષ ક્રૂહીને સમજાવેલા છે હેમચંદ્રનું વ્યાકરણ જૈન આગમોમાં વપરાયેલા

જૂની ઉચ્ચારણ પદ્ધતિવાળા તમામ પ્રયોગોને સમજાવી શકતું નથી. કારણ કે હેમચંદ્રના વ્યાકરણની મુખ્ય દૃષ્ટિ ત્રીજા નંબરવાળી અને સાહિત્યમાં સુરક્ષિત એવી અર્ધમાગધી તરફ જ છે. એટલે તેમણે વ્યાકરણ લખતી વખતે આગમના તમામ પ્રયોગો તરફ નજર નથી રાખી.

ત્રણે નંબરવાળી અર્ધમાગધીમાં ક્યાંય વિસર્ગ વપરાયેલો નથી તથા વિજાતીય જોડિયા અક્ષરો પણ ઘણા જ ઓછા વપરાયેલા છે તથા ઋ, ઋઠ્ઠ, ૠ, ૠઠ્ઠ, એ ઔ એ સ્વરો પણ વપરાયેલા નથી. આ સમાનતા કોઈ પણ સમયની અર્ધમાગધીમાં એકસરસી રીતે સચવાયેલી છે.

વ્યાપક પ્રાકૃત વા પ્રાંતિક પ્રાકૃત ભાષાઓ એક સમયે જીવતી ભાષાઓ—બોલાતી ભાષાઓ—હતી. તે બધી વર્તમાનકાલમાં કેવળ સાહિત્યની ભાષાઓ બની ગઈ છે. એટલે તે બધી ભાષાઓ વર્તમાન લોક-ભાષાઓની પેઠે વર્તમાનમાં સહજ સિદ્ધ નથી રહી. એ યાદ રાખવાનું છે. વર્તમાનમાં તેમનું સાહિત્યિક સ્વરૂપ ઉપલબ્ધ છે પરંતુ તેમના સાહિત્યિક સ્વરૂપમાં અને લોકપ્રચલિત સ્વરૂપમાં વિશેષ મેદ હોવાનો સંભવ નથી. એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે.

[૪]

આગળના લખાણમાં જે જે પ્રાચીન લોકભાષાઓનો પરિચય વતાવેલ છે તે ઉપરાંત એક બીજી એવી જ પ્રાચીન આવેસ્તિક ભાષા પણ છે. એ ભાષા પારસી લોકોના પ્રાચીન ધર્મગ્રંથોમાં વપરાયેલી છે, તેનું સ્વરૂપ પણ પ્રાચીનતમ પ્રાકૃત ભાષા સાથે મળતું આવે છે.

પ્રાચીન પ્રાકૃત	આવેસ્તિક ભાષા	ગુજરાતી ભાષા
હસ્ત	ઘસ્ત	હાથ
અસિ	અહિ	છે (તું)
ઘૂતે	ઘૂતે	વોલે છે
પશ્ચાત્	પસ્કાત્	પછીથી
ઘારમ્	ઘારેમ્	ઘાર-વારણું
ત્વા	થ્વા	તને
પ્રતિ	પશ્તિ	પેઠે
અમ્ર	અમ્ર	આમ
દેવ	દપ્વ	દેવ
સા	હા	તેણી
તથા	તથા	તથા

આટલા ઉપરથી સ્પષ્ટપણે જણાઈ આવે છે કે પ્રાચીન વ્યાપક પ્રાકૃતનો, પ્રાંતિક પ્રાકૃતનો અને આવેસ્તિક ભાષાનો ઉપાદાનરૂપ શબ્દદેહ પરસ્પર ઘણો જ મળતો આવે છે એટલે એમ પણ સિદ્ધ થાય છે કે એ બધી ભાષાઓને બોલનારો માનવસમૂહ પરસ્પર એક સૂત્રથી સંકળાયેલો હતો.

[૫]

અહીં એ પણ બરાબર યાદ રાખવાનું છે કે વર્તમાનમાં ગુજરાતી, મરાઠી, બગાલી, હિન્દી, મારવાડી, માલવી, સિંધી, પંજાબી વગેરે જે અનેક લોકભાષાઓ પ્રચલિત છે તે બધીનો પ્રધાન સંબંધ લોકભાષારૂપ વ્યાપક પ્રાકૃત અને પ્રાંતિક પ્રાકૃત ભાષાઓ સાથે જ છે.

વ્યાપક પ્રાકૃત અને પ્રાંતિક પ્રાકૃત ભાષાઓનો અભ્યાસ વર્તમાનમાં ઘણો જ મંદ રીતે ચાલે છે અને પંડિતાઝ ભાષા સંસ્કૃતનો

અભ્યાસ થોડો ઠીક રીતે વધેલો છે એટલા ઉપરથી લોકભાષા અને પંડિતાડ ભાષા વચ્ચે શબ્દોની સમાનતાનો માસ થતાં આપણા રાજનીતિ-કુશળ રાષ્ટ્રપુરુષો એમ પણ કહેવા લાગ્યા છે કે પ્રચલિત લોકભાષાઓની જનની પંડિતાડ ભાષા સંસ્કૃત છે. પરંતુ તેમનું આ કથન ભાષાવિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ બરાબર નથી અને લોકભાષાઓનું આંતરિક વંધારણ તપાસતા પણ તેમનું એ કથન સાચું જણાતું નથી. જેમ બે સગી બહેનો હોય, તેમાંની એક બહેન પ્રકૃતિને खोले રમતી હોય અને બીજી બહેન સુધારારૂપ શ્રીમતાઈનો વૈભવ માણતી હોય, જો કે તે બન્નેના સ્વભાવ તદ્દન જુદા જુદા છે અને છતાંય પ્રકૃતિને खोले રમતી બહેન ઉપર પેલી શ્રીમંત બહેનની કશી અસર નથી થતી એમ નહીં કહેવાય. તેમ પ્રકૃતિને खोले રમતી લોકભાષા અને સુધારાની અસરમાં આવેલી લોકભાષા એટલે પંડિતાડ ભાષા, એ બન્નેના પ્રવાહ તદ્દન નિર-નિરાळा છે છતાં સુધારાની અસરમાં આવેલી તે લોકભાષા એટલે પંડિ-તાડ ભાષા, પેલી પ્રકૃતિને खोले खेલતી લોકભાષા ઉપર જરૂર પોતાનો થોડો ઘણો પાસ તો લગાવે છે, એ દૃષ્ટિએ પ્રાકૃત ભાષાઓ અને સંસ્કૃત ભાષા વચ્ચે જરૂર સંબંધ છે, પરંતુ સંસ્કૃત ભાષા, તે લોક-ભાષાઓની જનની છે એવું કથન તો સર્વથા અસંગત છે, પરંતુ તેથી ડલટું એ સ્વરૂ છે કે પંડિતાડ ભાષા ઉપર લોકભાષાની ઘણી વિશેષ અસર હોય છે જે અભ્યાસી લોકભાષાનું વંધારણ તપાસે તેને જ આ જાણી આવવાનો, પરંતુ જે અભ્યાસી કવલ થોડું ઘણું શબ્દસામ્ય જોઈને અટકી જશે તેના ધ્યાનમાં આ હકીકત નહીં આવી શકે.

વર્તમાન લોકભાષાઓની જનની પ્રાચીન લોકભાષાઓ છે એ હકીકતને સમજવા આ નીચેના જુદી જુદી ભાષાઓનાં કેટલાક ઉદા-હરણો પૂરતાં છે.

પ્રાકૃત ભાષા	હિન્દી	ગુજરાતી	મરાઠી	વગાઢી	સિન્ધી	સસ્કૃત
પગારહ	ગ્યારહ	અગીયાર	અકરા	પગારો	કારહં	પકાદશ
બારહ	બારહ	બાર	બારા	બારો	બારંહં	દ્વાદશ
તેરહ	તેરહ	તેર	તેરા	તેરો	તેરંહં	ત્રયોદશ
ચઉદહ	ચઉદહ	ચૌદ	ચૌદા	ચોદ્	ચોડેહં	ચતુર્દશ
પણરહ	પન્નરહ	પંદર	પંધરા	પનેરો	પંદ્રંહં	પશ્ચદશ
સોલહ	સોલહ	સોઝ	સોઝા	સોલો	સોરંહં	ષોડશ
સત્તરહ	સત્તર	સત્તર	સતરા	સતેરો	સત્રા	સપ્તદશ
અઢારહ	અઢારહ	અઢાર	આઠરા	આઠારો	અઠારો	અષ્ટાદશ
પગૂણવીસા	ઉન્નીસ	ઓગણીશ	પકોણીસ	ઉનીસ	ઉળ્વીહ	પકોનવિંશતિ
વીસા	વીસ	વીશ	વીસ	કુડિ ^{૧૪}	વીહ	વિંશતિ
પગવીસા	ઇક્કીસ	પકવીશ	પકવીસ	પકુસ	પકીહ	પચ્ચવિંશતિ
ઇક્કવીસા						
યાવીસા	બાર્ડેસ	બાવીશ	બાવોસ	બાર્ડેસ	વાવોહ	દ્વાવિંશતિ
તેવીસા	તેર્ડેસ	તેવીશ	તેવીસ	તેર્ડેસ	ટેવોહ	ત્રયોવિંશતિ

^{૧૪} ગુજરાતીમા ૨૦ નગને એક ‘કોડી’ કહેવાય છે તેમ વગાઢીમા ‘વીશ’ને ‘કુડિ’ કહેવાય છે. આ ‘કુડિ’ શબ્દ સ્વતન્ત્ર છે. ‘વીસા’ સાથે તેનો કશો સંબંધ નથી.

પ્રાકૃત ભાષા	હિન્દી	ગુજરાતી	મરાઠી	વૈગાઢી	સિન્ધી	સસંકૃતં
ઘોત્રીસા	ચોવીસ	ચોવીશ	ચોવીસ	ચોબ્વીસ	ચોવીહ	ચતુર્વિંશતિ
પંઘવીસા	પચ્ચીસ	પચીશ	પંચવીસ	પંચીસ	પંજવીહ	પશ્ચવિંશતિ
પળવીસા						
છબ્વીસા	છબ્વીસ	છબ્વીશ	છબ્વીસ	છાબ્વીસ	છવીહ	ષટ્વિંશતિ
સત્તાવીસા	સત્તાઈસ	સત્તાવીશ	સત્તાવીસ	સાતાઈસ	સતાવીહ	સપ્તવિંશતિ
અઢાવીસા	અઢાઈસ	અઢાવીશ	અઢાવીસ	આટાસ	અઠાવીહ	અષ્ટાવિંશતિ
પગૂતીસા	ઉનતીસ	ઓગણત્રીશ	પકોળતીશ	ઉનત્રીસ	ઉળટીહ	પકોન-

ત્રિંશત્

તીસા

તીસ

ત્રોશ

તીસ

ત્રીસ

ટીહ

ત્રિંશત્

આર્યશાખાની વર્તમાન લોકભાષાઓની જનની પ્રાચીન લોકભાષા જ છે એ સત્ય સિદ્ધ કરવા સારુ ઉપર જણાવ્યા કરતાં પણ અનેકગણા વધારે શબ્દો આપી શકાય; પરંતુ અહીં એવો વિસ્તાર, કરવો અસ્થાને છે.

ઉપર જણાવેલી તમામ હકીકત ઉપરથી અને સ્થલે સ્થલે આપેલાં અનેક ઉદાહરણો ઉપરથી એમ પુરવાર થાય છે કે મથુરા અને તેની આસપાસ રહેનારી પ્રજા, મગધમાં રહેનારી પ્રજા, પેશાવરમાં અને તેની આસપાસ તથા ત્યાંથી ઉત્તરમાં રહેનારી પિશાચદેશની પ્રજા, આવેસ્તિક ભાષા બોલનારી પ્રજા,

વ્યાપક પ્રાકૃત બોલનારી પ્રજા તથા વર્તમાન ગુજરાતી બોલનારી પ્રજા, મરાઠી બોલનારી પ્રજા, બંગાળી બોલનારી પ્રજા, સિંધી, પંજાબી અને હિન્દી વગેરે લોકભાષા બોલનારી તમામ પ્રજા ભાષાની દૃષ્ટિએ એક-સૂત્રમાં સંકળાયેલી છે એટલે કેવલ ભાષાની દૃષ્ટિએ પણ અખંડ ભારતની ઘોષણા કાંઈ નવી કલ્પના નથી. ભાષાની દૃષ્ટિએ આજે આર્યવર્ત એક જ હતો, એક જ છે અને એક જ રહેશે.

આ ઇતિહાસસિદ્ધ અખંડતાને ટકાવી રાખવા અને સાત લાસ ગામડામાં વહેંચાયેલા સમગ્ર ભારતનો સાચો પરિચય મેળવવા આપણા અધ્યાપકોએ અને વિદ્યાર્થીઓએ પ્રાચીન પ્રાકૃત ભાષાઓનો સર્વિશેષ અભ્યાસ વધારવો ઘટે. એટલું જ નહીં પણ એ પ્રાચીન પ્રાકૃત ભાષાઓ સાથે જુદી જુદી પ્રાચીન લોકભાષાઓનો અને અર્વાચીન લોકભાષાઓનો પણ તુલનાત્મક અભ્યાસ સ્વૂચ શ્રદ્ધપથી વધારવો ઘટે એ માટે આપણી રાષ્ટ્રીય સરકારે સ્વાસ્ત્ય ચીવટ રાખી મોટી મોટી શિષ્યવૃત્તિઓ સ્થાપવી જોઈએ અને શાળા, મહાશાળા કે વિશ્વવિદ્યાલયોમાં પ્રાકૃત, પાલિ, અર્ધમાગધી વગેરે પ્રાચીન ભાષાઓના અભ્યાસને ઉત્તેજિત કરવો જોઈએ. એ પ્રાચીન પ્રાકૃત ભાષાઓ, પ્રાચીન લોકભાષાઓ અને અર્વાચીન લોકભાષાઓના તુલનાત્મક અભ્યાસ વિના ગામડા અને નગરોની એકતા સ્થાપવાની નથી અને એવી એકતા સ્થાપાયા વિના અખંડ ભારતની કલ્પનાને કોઈ વ્યવહારુ રૂપ મળવાનો સંભવ જ નથી.

આર્યપ્રાકૃત-અર્ધમાગધી-નું સાહિત્ય

કોઈ પણ ભાષા એક સંપ્રદાય કે મતની નથી હોતી એ તો લોક સમન્તની હોય છે. તેમ અર્ધમાગધી ભાષા પણ કોઈ એક મત-

દાય કે ધર્મપંથની નથી, પરંતુ સમગ્ર આર્યાવર્તમાં જે જે આર્ય ભાષાઓ ફેલાયેલી છે તેમની સાથે ગાઢ સંબંધ રાખનારી એ, એક કાળે લોકભાષા હતી. વર્તમાનમાં એ ભાષા, લોકોનાં ભિન્ન ભિન્ન ઉચ્ચારણોને લીધે જુદાં જુદાં રૂપાંતર પામી હિન્દી ભાષારૂપે, ગુજરાતી ભાષારૂપે, મરાઠી ભાષારૂપે કે બંગાળી ભાષારૂપે અથવા બીજી કોઈ આર્ય ભાષાની શાખારૂપે આપણા તમામ પ્રાંતોમાં ફેલાયેલી છે અને તે તે ભાષાનાં ઉચ્ચારણો એ અર્ધમાગધીના આજના લૌકિક ઉચ્ચારણો છે ત્યારે તેનાં પ્રાચીન ઉચ્ચારણોનું સ્વરૂપ જૈન સાહિત્યમાં સચવાયેલું છે. જૈન સાહિત્યમાં આગળ જણાવેલી એક બે અને ત્રણ નંબરવાળી અર્ધ-માગધી ભાષા બરાબર સચવાયેલી છે. જૈન સાહિત્યનો જે પ્રાચીન અંશ છે તેમાં વ્યંજનપ્રધાન અને તકારપ્રધાન અર્ધમાગધીનું સ્વરૂપ સચવાયેલું છે અને જે સાહિત્ય ત્યાર પછીનું એટલે મધ્યયુગનું છે તેમાં તેનું વ્યંજનોના ઘસારાવાળું રૂપ સચવાયેલું છે અને હવે તો એ જ રૂપ પ્રચાર પામેલું છે અને વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ પ્રમાણતાને પામેલું છે.

જૈન પરંપરાનાં મૂળ અગીયાર અંગશાસ્ત્રો, તેના બાર ઉપાગશાસ્ત્રો, પચત્તા (પ્રકીર્ણક) શાસ્ત્રો, પ્રાયશ્ચિત્ત વિધાયક મૂળ છેદશાસ્ત્રો, એ તમામ શાસ્ત્રો ઉપર રચાયેલી વ્યાખ્યાઓ એટલે નિર્યુક્તિઓ, માપ્યો, ચૂર્ણિઓ, અવચૂર્ણિઓ વગેરે અનેકાનેક ગ્રંથો અર્ધમાગધી ભાષામાં સચવાયેલા છે. આ ઉપરાંત પ્રથમાનુયોગમાં એટલે પ્રાચીન કથાગ્રંથોમાં પણ એ જ ભાષા સચવાયેલી છે. એ કથાગ્રંથોના શ્લોકોનું પૂર કાંઈ નાનુંસૂનું નથી પણ લાંબોની સંખ્યામાં છે. એ ગ્રંથોમાં પ્રાંજલ ગદ્ય પણ છે અને સુમધુર પદ્ય પણ છે. તર્કગ્રંથો પણ એ જ ભાષામાં રચાયેલા

છે. વિશેષાવશ્યક માપ્ય, ધર્મસંગ્રહણી વગેરે ગ્રંથોમાં જીવતત્ત્વ, ईश्वर-
તત્ત્વ, કર્મતત્ત્વ વગેરેની આલોચના—પ્રત્યાલોચનાવાળા વાદો એ અર્ધ-
માગધી ભાષામાં ગુંથાયેલા છે. તથા સાંખ્યદર્શન, કળાદર્શન,
ન્યાયદર્શન, બૌદ્ધદર્શન વગેરે ભિન્ન ભિન્ન દર્શનોની તથા બીજા મત-
મતાંતરોની પણ એ ગ્રંથોમાં તર્કની સરળીએ વિશેષ આલોચના થયેલી
છે. સન્મતિતર્ક જેવો મહાન્ વાદાર્ણવ ગ્રંથ મૂળ એ જ ભાષામાં ગાથા-
રૂપે રચાયેલો છે. એ ઉપરાંત જ્યોતિષના, સામુદ્રિકના, વૈદ્યકના, મંત્ર-
તંત્રના, સ્વર્ગોલ્લભૂર્ગોલના, ગણિતના, ઇતિહાસ—પુરાણના, યોગના,
ચરિત્રોના, નાટકોના, કથાપ્રબંધોના, હંદશાસ્ત્રના, કામશાસ્ત્રના અને
સુભાષિત વગેરે બીજા બીજા અનેક વિષયોને લગતા ગ્રંથો અર્ધમાગધી
પ્રાકૃતમાં લખાયેલા આજે મળે છે. એટલે સંસ્કૃત સાહિત્યની અપેક્ષાએ
પણ અર્ધમાગધી સાહિત્યનું પ્રમાણ/કાંઈ નાનુંમૂનું નથી.

વળી, જૈનધર્મ સંબંધી પ્રાચીનમાં પ્રાચીન શિલાલેખો પણ આ
ભાષામાં જ લખાયેલા છે અને ચક્રવર્તી અશોકના લેખોની ભાષા
પણ આ ભાષાને ઘણી જ મળતી આવે છે.

બ્રાહ્મણપરંપરાના પંડિતોએ પણ આ ભાષાને મધુર, સરલ અને
વિશેષ વ્યાપક માનેલી છે તથા તેમણે ગાથાસપ્તશતી, સેતુબંધ, ગડડ-
વહો, રાવણવહો વગેરે મહાકાવ્યો તથા અનેક નાટકો આ ભાષામાં
રચેલા છે. જૈનપરંપરાના ગ્રંથોમાં વપરાયેલી આ ભાષા સહજ
જેવી છે ત્યારે બ્રાહ્મણપરંપરાના ગ્રંથોમાં વપરાયેલી આ ભાષા ઉપર
પંડિતાડ ભાષાનો પાસ વેટેલો હોવાથી તે કૃત્રિમ જેવી જણાય છે એ
ધ્યાનમાં રાખવાનું છે.

આ રીતે શ્રમણપરંપરાના અને બ્રાહ્મણપરંપરાના પંડિતોએ આ પ્રાકૃત ભાષાની ભક્તિભાવપૂર્વક સેવા કરીને તેના સાહિત્યનો પ્રચાર કરેલો છે.

તાત્પર્ય એ કે સાહિત્યની દૃષ્ટિએ, ભારતીય સમગ્ર સંસ્કૃતિના અભ્યાસની દૃષ્ટિએ, પ્રાચીન અને અર્વાચીન ભાષાના તુલનાત્મક અભ્યાસની દૃષ્ટિએ, ભાષાના અને શબ્દોના પ્રામાણિક ક્રમવિકાસ તથા ઇતિહાસજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ પ્રસ્તુત અર્ધમાગધીના અભ્યાસની યાસ અગત્ય છે તથા ગ્રામજનતાની સેવાની દૃષ્ટિએ પણ અર્ધમાગધીના અભ્યાસનું વિશેષ મહત્વ છે. વળી, ભારતીય ધર્મસંસ્કૃતિના જ્ઞાન માટે અને સર્વ-ધર્મસમભાવની ભાવનાના વિકાસ માટે પણ અર્ધમાગધી ભાષાના અભ્યાસનું ઓછું મહત્વ નથી અહીં એ યાસ યાદ રાખવાનું છે કે એક અર્ધમાગધીનો અભ્યાસ કરવાથી શૌરસેની વગેરે પ્રાચીન પ્રાંતિક લોકભાષાઓનું જ્ઞાન સહજમાં થઈ શકે છે અને સમગ્ર બૌદ્ધ સાહિત્યને વાંચવા સમજવાનાં બારણા પણ ખુલાં થઈ જાય છે.

વર્ણવિજ્ઞાન

અર્ધમાગધીમા વપરાતા સ્વરો અને વ્યંજનોની માહિતી આ પ્રમાણે છે:

હ્રસ્વ	સ્વરો	ઉચ્ચારણસ્થાન
અ	આ	કંઠ—ગણું
ઇ	ઈ	તાલુ—તાલવું
ઉ	ઊ	ઓષ્ઠ—હોઠ
	એ	કંઠ અને તાલુ
	ઓ	કંઠ અને ઓષ્ઠ

૧ સ્વરનું પ્લુત ઉચ્ચારણ વપરાતું જ નથી

૨ હ્રસ્વ ‘ઋ’ને બદલે વિશેષે કરીને ‘અ’ વપરાય છે અને ક્યાંય ‘ઈ’ તથા ‘ઉ’ પણ વપરાય છે.

૩ ‘ૠ’ ને બદલે ‘ઙ્લિ’ વપરાય છે.

૪ કોઈ કોઈ પ્રયોગોમાં ‘એ’ અને ‘ઓ’ હ્રસ્વ પણ હોય છે:
 એક—(એક). સોત્ત—(શ્રોત્ર—કાન).

૫ ‘ઁ’ને બદલે વિશેષે કરીને ‘એ’ વપરાય છે અને ક્યાંય ક્યાંય ‘અઙ્’ વપરાય છે. પક્ત એક ‘અયિ’ અવ્યયને બદલે ‘એ’ અવ્યય વપરાય છે. ‘ઁ’ ણ્ટલે સંભાવના અથવા કોમલ સંબોધન :

ઁ રમે !—(હે રમે !)

એ રમા !—(હે રમા !)

૬ ‘ઔ’ને બદલે વિશેષે કરીને ‘ઓ’ વપરાય છે અને ક્યાંય ક્યાંય ‘ઞઙ’ વપરાય છે.

व्यंजनो	उच्चारणस्थान												
क् ख् ग् घ् ङ् (क वर्ग)	कंठ												
च् छ् ज् झ् ञ् (च वर्ग)	तालु												
ट् ठ् ड् ढ् ण् (ट वर्ग)	मूर्धा-माथुं												
त् थ् द् ध् न् (त वर्ग)	दंत-दात												
प् फ् ब् भ् म् (प वर्ग)	ओष्ठ												
अर्धस्वर- स्वर जेवा	<table> <tr> <td>य्</td><td>तालु</td></tr> <tr> <td>र</td><td>मूर्धा</td></tr> <tr> <td>ल्</td><td>दंत</td></tr> <tr> <td>व्</td><td>दंत-ओष्ठ</td></tr> <tr> <td>स्</td><td>दंत</td></tr> <tr> <td>ह</td><td>कंठ</td></tr> </table>	य्	तालु	र	मूर्धा	ल्	दंत	व्	दंत-ओष्ठ	स्	दंत	ह	कंठ
य्	तालु												
र	मूर्धा												
ल्	दंत												
व्	दंत-ओष्ठ												
स्	दंत												
ह	कंठ												
य् ल् व् ङ् ज् ण् न् म् }	नासिका-नाक												

७ अर्धमागधी भाषामां कोई पण व्यंजननो स्वर वगरनो एकलो प्रयोग थतो नथी परंतु तमाम व्यंजननो प्रयोग स्वर साथे ज थाय छे एटले क् च् त् प् एवा खोडा व्यंजनो कोई पण स्थळे वपराता नथी.

८ जे व्यंजनो एक सरखा वर्गना छे वा आकारमां एक सरखा छे तेवा व्यंजनो स्वर वगरना होय तोपण वपराय छे:

चक्क	नक्ख	वग्ग	वग्घ
सच्च	वच्छ	अज्ज	उवज्झाय

अय्य-(आर्य) (केवळ शौरसेनी मागधी अने पैशाची भाषामां ज)

કલ્લાણ સવ્વ સિસ્સ

૯ 'હ' खोडો क्यांय एकलो वपरातो नथी परंतु क वर्गना
अक्षरोनी साथे आगळना भागमां जोडायेलो होय तो ज ते एकलो-
स्वर वगरनो खोडो—पण वपराय छे: अड्क, सड्ख, गड्गा, सड्घ.
स्वर साथे 'ह' के 'ड्ड'नो प्रयोग क्यांय वपरातो ज नथी.

१० 'ज्' खोडो क्याय एकलो वपरातो नथी परंतु च वर्गना
अक्षरोनी साथे आगळना भागमां जोडायेलो होय तो ज ते एकलो-
स्वर वगरनो—खोडो—पण वपराय छे:

मञ्च वाञ्छा अञ्जण सञ्ज्ञा

स्वर साथे 'ज'नो प्रयोग क्यांय वपरातो नथी. परंतु मागधी,
पालि अने पैशाची भाषामां स्वर साथे 'ञ्'नो प्रयोग थाय छे:
कञ्जा—(कन्या)

११ ण् न् म् नो प्रयोग स्वर साथे स्वतंत्र थाय छे अने स्वर
वगर ते त्रणे खोडा पण वपराय छे. तेमना वर्गना अक्षरोनी साथे
आगला भागमां जोडायेला होय त्यारे ते त्रणे खोडा वपराय छे अने
बीजे स्थळे ते त्रणे स्वतंत्र पण वपराय छे:

कण्टक	कण्ठ	वरण्ह	सण्ढ
तन्तु	पन्थ	चन्द	अन्ध
कम्प	वम्फइ	बिम्ब	भम्भा

आ. उदाहरणोमां वपरायेला ण् न् अने म् नुं उच्चारणस्थान
नाक छे.

पुण्ण कन्ना धम्म गुण नर मल

આ ઉદાહરણોમાં વપરાયેલા ણ્ ન્ અને મ્નું સ્થાન તે તે વર્ગના વ્યંજન જેવું છે. જો કે પુણ્ણ, કન્ના, ઘમ્મ માં ણ્ ન્ અને મ્નું ઉચ્ચારણ સ્થાન નાક હોય એવો ભાસ થાય છે પરંતુ સ્વરેસ્વર તેમ જણાતું નથી.

૧૨ અર્ધમાગધી ભાષામાં કોઈ પણ પ્રયોગમાં જુદા જુદા જોડા અક્ષરો (જેવા કે—ક્ય ક્ર ક્લ ક્ષ વગેરે) વપરાતા જ નથી પરંતુ આઠમી કલમમાં જણાવેલા જોડા અક્ષરો જ વપરાય છે. અપવાદ તરિકે ચ્મ, દ્ર (દ્+ર), સ્મ, મ્હ, ણ્હ અને લ્હ આટલા જુદા જુદા જોડિયા અક્ષરો કેટલાક પ્રયોગોમાં વપરાય છે: રુચ્મી. ચન્દ્ર. અક-સ્માત્ (આ એક જ શબ્દમાં અપવાદરૂપે સ્વોડો ત્ પણ વપરાયેલો છે.) બમ્હણ. તિળ્હ. આલ્હાય.

૧૩ વિસર્ગનો પ્રયોગ મુદ્દલ થતો નથી 'અ' પછી વિસર્ગ આવે તો તેને બદલે 'ઓ' થાય છે અને બીજે ક્યાંય વિસર્ગ હોય તો તે ચાલ્યો જ જાય છે: નરો (નરઃ) હરી (હરિઃ) બાહૂ (બાહુઃ)

૧૪ આઠમી કલમમાં જણાવ્યા પ્રમાણે જે જોડાક્ષરો અર્ધ-માગધીમાં વપરાય છે તે બધા મઠીને ૨૩ છે અને તે બધા ઉદાહરણ સાથે આ પ્રમાણે છે:

૧ ક્—ચક્—(ચાક—ચાકડો—ચક્ર)

૨ ક્ષ્—અક્ષ્—(આંશ્—અક્ષિ)

૩ ગ્—વગ્—(વર્ગ)

૪ ઘ્—વઘ્—(વાઘ—ઝ્યાત્ર)

५ च—सच्च—(साच, साचुं—सत्य)

६ च्छ—वच्छ— $\left\{ \begin{array}{l} \text{वच्छुं} \\ \text{वच्चो} \\ \text{वच्चा} \end{array} \right\}$ —वत्स)

७ ज्ञ—अज्ञ—(आज—अद्य)

८ ज्ञ—उवञ्ज्ञाय— $\left\{ \begin{array}{l} \text{ओज्ञो} \\ \text{ओज्ञा} \end{array} \right\}$ —उपाध्याय)

९ ङ—उङ्—(ऊङ—उण्टू)

१० ठ—कठ—(काठ—काष्ठ)

११ ड—गड्ढा—(खाडो—गर्ता)

१२ ढु—कड्डुइ—(काढे छे—कर्षति)

१३ त्त—रत्त—(रातु—रक्त)

१४ त्थ—नत्थि—(नथी—नास्ति)

१५ द—सद—(साद—शब्द)

१६ द्ध—बुद्धि

१७ प्प—अप्पा—(आप—आत्मा)

१८ फ्फ—वाफ्फ—(वाफ्फ—वाप्प)

१९ व्व—सुव्व—(शुव्व—दोरडु—वरत)

२० व्म—अव्म—(आभ—अभ्र)

य्य—अय्य—(आर्य) जुओ कलम आठमी—‘अय्य’नो प्रयोग.

२१ ल्ल—कल्ल—(काल्य—आवती काल—कल्य)

૨૨--ઘ-સઘ--{ સઘ }-સર્વ)

૨૩ સસ--સિસસ--(શિષ્ય)

૧૫ શબ્દમાં જ્યાં જ્યાં જુદા જુદા જોડિયા વ્યંજનો હોય છે ત્યાં બધે અર્ધમાગધીમા તે જોડિયા વ્યંજનને બદલે તેને મળતો એવો એક વ્યંજન આવી જાય છે અથવા તો જોડિયા વ્યંજનમાંનો એક, લોપ પામી જાય છે એવે તમામ સ્થળે સ્વ છ ઠ થ અને ફનું ઉચ્ચારણ ક્ષ્વ છ્વ ટ્વ ટ્થ અને પ્ફ કરવું તથા ઘ ઙ્ઘ ઢ ઢ અને મનું ઉચ્ચારણ ગ્ધ ઙ્ધ ઢ્ધ ઢ્ધ અને વ્મ કરવું. જુઓ કલમ ૧૪ મીના ઉદાહરણો—
અક્ષિ, વગ, વઘ, વચ્છ, અજ્જ વગેરે.

૧૫ જેમ સરખેસરખા વર્ગના કે સરખેસરખા આકારના જોડા-ક્ષરો ત્રેવીશ, કલમ ચૌદમીમાં બતાવેલા છે તેમ નાકથી બોલાતા એવા ઙ્ ઙ્ પ્ ન્ અને મ સાથે જોડાયેલા તે તે વર્ગના જોડાક્ષરો ચોવીશ છે.

અઙ્ઙ--(આંક). સઙ્ઙ--(ગઙ્ઙ) ગઙ્ઙા. સઙ્ઙ.

ચઙ્ચુ--(ચાંચ) વિઙ્ઙિઅ--(વીંછી) અઙ્ઙણ--(આંજણ)

સઙ્ઙા--(સાઙ્ઙ-સંઘ્યા) કઙ્ઙા--(કન્યા)

કઙ્ઙક--(કાટો). કઙ્ઙ વરઙ્ઙ--(વરંડો) સઙ્ઙ--(સાઢ)

પઙ્ઙ--(પાન)

અન્ત. પન્થ. ચન્દ--(ચાંડો) બન્ધુ. વન્ના--(કન્યા)

ચમ્પગ--(ચપો) વમ્પફ--(ઇચ્છે છે) અન્ધ--(આંધો) વમ્મણ--

(વામણ-ત્રાણ) કમ્મ--(કામ)

૧૬ એ ઉપરાંત ૧૨ મી કલમમાં પણ જુદા જુદા છ જોડા-
ક્ષરો બતાવેલા છે એમ એકંદર વધા મઠીને $૨૩+૨૪+૬=૫૩$
જોડાક્ષરો અર્ધમાગધીમાં પ્રચલિત છે.

શબ્દવિભાગ

અર્ધમાગધી પ્રાકૃત શબ્દોની વે જાત છે: તત્સમ અને દેશ્ય.

જે શબ્દો પંડિતાઝ ભાષા સાથે મળતા આવે છે તે તત્સમ શબ્દો
ગણાય અને વીજા જે ઘણા પ્રાચીન શબ્દો હોઈ વ્યુત્પત્તિની દૃષ્ટિએ
પંડિતાઝ ભાષા સાથે કે પ્રાકૃત ભાષા સાથે સરખાવી શકાય એવા
ન હોય તે દેશ્ય શબ્દો ગણાય આ દેશ્ય શબ્દો ઘણા જૂના છે—
વેદમાં પણ આવા દેશ્ય શબ્દો વપરાયેલા છે, દેશ્ય શબ્દોમાં અનાર્ય
શબ્દો પણ હોય છે.

તત્સમ શબ્દોમાં કેટલાક શબ્દો એવા હોય છે જેઓ પંડિતાઝ
ભાષા સાથે એકદમ મળતા આવે છે અને વીજા કેટલાક શબ્દો એવા
હોય છે જેઓ થોડા થોડા મળતા આવે છે:

પ્રાકૃત (એકદમ મળતા)	પંડિતાઝ ભાષા	ગુજરાતી
સંસાર	સંસાર	સંસાર
દાવાનલ	દાવાનલ	દાવાનલ
દાહ	દાહ	દાહ-વલ્લું
નીર	નીર	નીર
સંમોહ	સંમોહ	સંમોહ-મૂઠતા
ધૃલિ	ધૃલિ	ધૂલ
હરણ	હરણ	હરણ-હરી જવું
સમીર	સમીર	સમીર-વા-હવા

माया	माया	माया-मोहमाया
रसा	रसा	रसा-पृथ्वी
दारण	दारण	दारण-फाडी नाखबुं
सीर	सीर	सीर-हळ
वीर	वीर	वीर-शूरवीर
गिरि	गिरि	गिरि, गिर, गर-पर्वत
धीर	धीर	धीर
प्राकृत (थोडा थोडा मळता)	पंडिताउ भाषा	गुजराती
कणक	कनक	कनक-सोनं
सुवर्ण	सुवर्ण	सोन
विलया	वनिता	वनिता-स्त्री
घर	गृह	घर
इत्थी	स्त्री	स्त्री-तिरिया
रुक्ख	वृक्ष	रुंखडो-झाड
वाणारसी	वाराणसी	वनारस-काशी
(क्रियापदो) नच्चति	नृत्यति	नाचे छे
पुच्छति	पृच्छति	पूछे छे
कहति	कथयति	कहे छे
जपति	जल्पति	जंपे छे-बोले छे
जीहति	जिह्वेति	लाजे छे-शरमाय छे
चवति	वच्+ति	वांचे छे-बोले छे
जुज्झति	गुध्यते	जूझे छे-लडे छे

देश्य शब्दो

देश्य	प्राकृत	पंडिताउ	गुजराती
खडकी			खडकी
खड्वा	गड्वा	गर्त	खाडो

ઉત્તરિવિહિ

ઉતરેડ-વાસળો-

ની માંડ

ઓજ્જરી

હોજરી

અઘાલિ

અકાલે (?)

અકાલે (?)

પલી-હેલી-વર-

સાદની પલી

ગડયડી

ગડગડાટ

ગાયરી

ગાગરી

ગાગર

છાસી

છાશ

જોવારી

જુવાર

આ દેશ્ય શબ્દોની વધારેમાં વધારે માહિતી મળે એ માટે આચાર્ય હેમચન્દ્રે 'દેશી શબ્દસંગ્રહ' નામે એક કોશ રચેલો છે એનું વીજું નામ 'દેશી નામમાલા' પણ છે. એ દેશ્યશબ્દોમાં અનેક શબ્દો તામિલ-તેલગુના છે અને અરબી-ફારસીના પણ છે.

શબ્દરચના

આજકાલ પંડિતાઝ ભાષા સંસ્કૃતનો વિશેષ પ્રચાર છે એથી આ નીચે અર્ધમાગધી શબ્દોની રચના સમજાવવા તે પંડિતાઝ શબ્દોનો આશ્રય લઈને સ્વરના અને વ્યંજનના ફેરફારને લગતા કેટલાક નિયમો આપવાના છે અર્થાત્ સંસ્કૃત શબ્દના સ્વરમાં કે વ્યંજનમાં કેવા પ્રકારનો ફેરફાર કરવાથી તેનું અર્ધમાગધી રૂપ બની શકે છે એ આ નીચે સમજાવવાનું છે:

સ્વરના ફેરફાર

(વિશેષરૂપ નિયમો બાઢબોધ આંકડાઓ સાથે આપેલા છે અને સામાન્યરૂપ નિયમો ગુજરાતી આંકડાઓ સાથે આપેલા છે.)

‘અ’ ના ફેરફારો

કેટલાક શબ્દોમાં ‘અ’ ના નીચે પ્રમાણે ફેરફાર થાય છે:

૧ અ નો આ

સમૃદ્ધિ—સામિદ્ધિ, સમિદ્ધિ.

પ્રકટ—પાયડ, પયડ.

પ્રતિપત્—પાડિવઆ, પડિવઆ—(પડવો તિથિ).

પ્રસુત્—પાસુત્ત, પસુત્ત—(સૂતેલો)

સદૃશ—સારિચ્છ, સરિચ્છ }
સારિક્ષ, સરિક્ષ } સરખું

પ્રવાસિ—પાવાસુ, પવાસુ

પરકીય—પારકેર, પરકેર }
પારક, પરક } પારકું

અસ્પર્શ—આપંસ

प्रवचन—पावयण
 चतुरन्त—चाउरंत
 दक्षिण—दाहिण, दक्खिण वगेरे.

२ अ नो इ

स्वप्न—सिप्पिण } -सोणुं.
 सिप्पिण }

ईपत्—इसि-(थोडुं)

वेतस—वेडिस-(वेतस, वैत-नेतर-नुं झाड)

व्यलीक—विलिअ-(खोटु).

व्यजन—विजण } -(विजणो)
 विअण }

मृदङ्ग—मुङ्ग.

कृपण—किप्पिण.

उत्तम—उत्तिम-(उत्तिम, उत्थम, उत्तम).

मरिच—मिरिच } -(मरी-मरचुं)
 मिरिअ }

दत्त — { दिन्न } -दीना, दीधेल वगेरे.
 { दत्त }

पक्क—पिक्क } -(पाक्केलुं)
 पक्क }

अङ्गार—इंगाल } -(अंगारो).
 अंगार }

ललाट—णिडाल } -(निलाड-कपाल)
 णडाल }

मध्यम—मज्झिम-(मझमुं, माझम).

कतम—कटम-(कोण).

सप्तपर्ण—छत्तिवण्ण } -(सादडनुं झाड).
 छत्तवण्ण }

विषमय—विसमइअ }
विसमअ }

३ अ नो ई—हर-हीर-(हर-महादेव)

४ अ नो उ

ध्वनि—श्रुणि—(श्रुण, श्रुण-अवाज).

विष्वक्-वीसुं-(व्यापक)

वन्द— { वुद्र }
{ वंद्र }

खण्डित—खुडिअ }
खंडिअ }

गवय—गउअ—(गाय जेवुं प्राणी).

प्रथम—पुढुम }
पुढम }
पढुम }
पढम }

अभिज्ञ—अहिण्णु }
अहिज्ज }

सर्वज्ञ—सव्वण्णु }
सव्वज्ज }

कृतज्ञ—कयण्णु }
कयज्ज }

आगमज्ञ—आगमण्णु }
आगमज्ज }

स्वप्न—सुमिण } वगोरे
सुविण }

५ अ नो ए

शय्या—सेज्जा—(सेज).

सौन्दर्य—सुन्दर

कन्दुक—गेदुअ—(गेंद-दडो).

अत्र—एत्थ—(इत्थे, अठे, अत्रे, अतरे-अहीं).

पुराकर्म—पुरेकम्म—(पूर्वतुं काम).

वल्ली—{ वेल्ली } —(वेल-वेलडी).
{ वल्ली }

उत्कर—{ उक्केर } —(उकेरो, ऊकरडो-ढगलो)
{ उक्कर }

पर्यन्त—{ पेरंत }
{ पज्जंत }

आश्चर्य—अच्छेर—(अच्छेरं).

अच्छरिअ

अच्छअर

अच्छरिज्ज—(अचरज).

अच्छरीअ

ब्रह्मचर्य—बभचेर.

अन्त पुर—अंतेउर

अन्तश्चारी—अंतेआरी

६ अ नो ओ

पद्म—{ पोम्म } —(पद्म, पदम-कमळ)
{ पउम }

नमस्कार—नमोक्कार

परस्पर—परोप्पर

अर्पयन्ति—{ ओप्पेद् } —(ओपे छे)
{ अप्पेद् } —(आपे छे)

अर्पित—{ ओप्पिअ } —(ओपेलुं)
{ अप्पिअ } —(आपेलुं)

स्वपिति— { सोवइ } —(सुवे छे)
 { सुवइ }

७ अ नो लोप

बलाबु— { लाउ } —(लउकी-दूधी)
 { अलाउ }

अरण्य— { रण्ण }
 { अरण्ण }

‘आ’ ना फेरफारो

केटलाक शब्दोमा ‘आ’ना नीचे प्रमाणे फेरफारो थाय छे:

८ आ नो अ—(केवल भाववाचक अकारांत नरजातिनां नामोमा)

प्रवाह— { पवह }
 { पवाह }

प्रहार— { पहर }
 { पहार }

प्रचार— { पयर }
 { पयार }

प्रकार— { पयर } —(पेर-रीत)
 { पयार }

प्रस्ताव— { पत्थव }
 { पत्थाव }

बीजा केटलाक शब्दोमां पण आ नो अ थाय छे:

यथा जह, जहा (जेम)

तथा तह, तहा (तेम)

वा व, वा (वा-अथवा)

हा ह, हा (हा !)

उन्सात उक्साय, उक्साय

चामर	चमर, चामर	(चमर, चम्मर, चामर)
कालक	कलअ, कालअ	(कालुं)
स्थापित	ठविअ, ठाविअ	(ठव्यो-स्थाप्यो)
प्राकृत	पयय, पायय	(प्राकृत)
तालवृन्त	तलवैंट, तालवैंट	(ताडनुं वींट-पंखो)
हालिक	हलिअ, हालिअ	(हाळी-खेडुत)
नाराच	नाराय, नराय	(लोढानुं बाण)
बलाका	बलया, बलाया	(बगलुं)
कुमार	कुमर, कुमार	(कुंवर)
खादिर	खाइर, खइर	(खेरनुं लाकडं)
महाराष्ट्र	मरहट्ट	(मराठा)
मांस	मंस	(मंस)
पांसु	पंसु	
पांसन	पंसण	
कांस्य	कंस	(कांसुं)
कांसिक	कंसिअ	
वांशिक	वंसिअ	
पाण्डव	पंडव	
सांघात्रिक	संजत्तिअ	(समुद्रनो प्रवासी)
श्यामाक्र	सामअ	(खेड्या विना ऊगुतुं सामो नामनुं धान)

९ आ नो इ

सदा— { सइ }
 { सया }

निशाचर—

कूर्पास— { कुप्पिस
कुप्पास }

आचार्य— { आइरिअ
आयरिअ }

१० आ नो ई

स्त्यान— { थोण
ठीण } —(थोणुं-थीजी गयेलुं)

खल्वाट— खल्लीड—(टालियो)

੧੧ ਆ ਨੋ ਤ

साक्षा—सुण्हा—(गायने गळे लटकतो रोटला जेवो भाग)

स्थावक—थुवभ (स्तुति करनारो)

आर्द्र— उल्ल—(आल्लुं)

१२ आ नो ऊ—आसार— { ऊसार } —(धारवंध वरसाद
 { आसार } —(अथवा फेलावुं)
 आर्या— { अज्जू } —(आजी-सासू)
 { अज्जा } —(देवी)

१३ आ नो ए—प्राह्य—गेज्झ

द्वार— $\left\{ \begin{array}{l} \text{देर} \\ \text{दार} \\ \text{दुआर} \\ \text{वार} \end{array} \right\} \begin{array}{l} \text{—(दार-द्वार)} \\ \text{—(दुआर, दुवार)} \\ \text{—(वार-वारण)} \end{array}$

पारापत— { पारेवअ
पारावअ } —(पारेवुं)

पतावन्मात्र— { एत्तिअमेत्त } —(यट्ठं मात्र)

भोजनमात्र—भोअणमेस

१४ आ नो ओ—आर्द्र— { ओल्ल } —(ओला-पाणीना
 अल्ल } —(आल्लुं- [करा
 अद्द } भीनुं)

इकारना फेरफारो

केटलाक शब्दोमा इकारना नीचे प्रमाणे फेरफारो थाय छे:

१५ इ नो अ—पथि— पद्द— (पथ-मारग)

पृथिवी— { पुहवी }
 { पुढवी }

प्रतिश्रुत्—पडंसुआ—(सामुं संभळायुं—पडयो)

मूषिक—मूसअ—(मूसो-उंदर)

हरिद्रा—हलद्दा (हळदर-हलदी)

विभीतक—बहेडअ—(बहेडुं)

शिथिल— { सढिल } —(ढीलुं)
 { सिढिल }

इङ्गुद— { अंगुअ }
 { इंगुअ }

तित्तिरि—तित्तिर—(तेतर पंखी)

इति—इअ (वाक्यनी आदिमां ज)

१६ इ नो ई—जिहा—जीहा—(जीभ)

सिह—सीह—(सीह, सिंघ, सी).

त्रिशत्—तीसा—(त्रिश-तीस)

त्रिंशति—वीसा (वीश-वीस)

निःश्वास—नीसास—(नीसासो)

नि सरति—नीसरइ—(नीसरे छे)

१७ इ नो उ—डि—दु—(दु-वे)

डिमात्र—दुमत्त

द्विरेफ—दुरेह

डिरेख—दुरेह

द्विविध—दुविह

द्विवचन—दुवयण

द्विगुण— { दुउण
 { बिउण } —बमणं

द्वितीय— { दुइअ } — (दूजा)
 { विइअ } — (बीजो)

निमज्जति—पुनर्जन्म

निमग्न—णुमन्न

प्रवासि-पावासु

इक्षु-उच्छु-(ऊस-शेरडी)

युधिष्ठिर— { जहद्विल
 { जहद्विल }

१८ इ नो ए—मिरा— मेरा— { मर्यादा
१९ = मे मे { मालानो मेर }

१९ इ नो ओ—द्विवचन—

विधा— { दोहा }
 { डुहा }

२० ई नो अ-हरीतकी- हरडई-(हरडे)

२१ ई नो आ - कश्मीर—

२२ ई नो इ—पानीय— पाणिथ—(पाणी)

अलीक— अलिअ—(आळ ?)

जीवति—
जिघृह—(जिघृहे)

जीवतु— जिवउ—(जिवो-जिवता रह्यो)

विलिख—(वीलुं-भोरुं)

करीष— करिष—(छाणुं)

उकारना फेरफारो

केटलाक शब्दोमां उकारना नीचे प्रमाणे फेरफार थाय छे:

- २६ उ नो अ—मुकुल— मउल
 मुकुर— मउर—(मौर आंवानो)
 मुकुट— मउड—(मोड-मोडियो)
 अगुरु— अगरु—(अगरनो धूप)
 गुर्वी— गरई—(गुर्वी-मोटी-भारे)
 युधिष्ठिर— { जहुड्डिल }
 { जहिड्डिल }
 सौकुमार्य—सोअमल्ल—(सुंवाळप)
 गुड्डीची—गलोई—(गळो)
 उपरि— { अवरि }—(ऊपर)
 { उवरि }
 गुरुक— { गरुअ }—(गरवो-भारे गौरव-
 { गुरुअ } वालो)
 २७ उ नो आ—विद्वत— विदाअ
 २८ उ नो इ—भुकुटि— भिउडि—(भवां चडवां-
 गुस्तानी निशानी)
 पुरुष— पुरिस
 २९ उ नो ई—धुत— छीअ—(छीक)
 ३० उ नो ऊ—सुभग— { सहव } (सौभाग्यवालो)
 { सुहअ }
 दुर्भग— { दृहव }—(दौभाग्यवालो)
 { दुहव }
 दुस्सह— { दृसह }
 { दुस्सह }—(सहन करवुं कठण)
 { दुसह }

मुसल—{ मूसल }—मूसल, मूशल.
मुसल

३१ उ नो ओ—कुतूहल—{ कोऊहल }—(कुतूहल, कतोहल)
कोउहल
कुऊहल

३२ ऊ नो अ—डुकल—{ डुअल }—(डगलो ?)
डुऊल
डुगुल

३३ ऊ नो ई—उद्व्यूढ—{ उव्वीढ }
उव्वूढ

३४ ऊ नो उ—भू— भुमया—(भवां)
हनूमत्— हणुमंत
कण्डूया— कण्डुया—(कण्डू-खरज-चल)
कण्डूयते— कंडुयइ—(खंजवाले छे)
वानल— वाउल
मधूक—{ महुअ }—(महुडां)
महूअ

३५ ऊ नो इ अने ए—नूपुर—{ निउर }—(नेवळ-
नेउर झांझर)
नूउर

३६ ऊ नो ओ—कृष्माण्डी—{ कोहंडी }—(कोली-कोळा-
कोहली नी वेल)

तृणीर—तोणीर

कृपेर—कोप्पर

स्थूल—थोर

ताम्बूल—तंबोल—(तंबोल)

गुड्डीची—गळोई

मूल्य—मोह्य—(मूल-मोल)

સ્થૂળા—{ થોળા }—(ઘરનો થાંભલો)
 ધૂળા
 તૂળા—{ તોળા }
 તૂળા

ઋકાર અને લઠકારના ફેરફારો

કેટલાક શબ્દોમાં ઋકારના અને લઠકારના નીચે પ્રમાણે ફેરફારો થાય છે:

૩૭ ઋ નો અ—

ઘૃત—ઘય (ઘી)	પૃષ્ઠ—પટ્ટ (પાઠું-પાછલો ભાગ)
તૃણ—તણ (તરણું-તણાવલું)	મસૃણ—મસણ (મસૃણ-સુંવાલું)
કૃત—કય (કર્યું)	મૃગાઢ—મયંક (ચંદ્ર)
મૃત—મડ (મઠું-મરેલું)	મૃન્યુ—મચ્છુ
વૃક—વગ (વરુ)	શૃંગ—સંગ (શિંગ, શિંગડું)
મૃત્તિકા—મટ્ટિઆ (માટી)	ધૃષ્ટ—ધટ્ટ (ધીઠ)
કૃત—કઢ (કર્યું)	નિવૃત્ત—નિઅત્ત
કૃષ્ટ—કહુ (કાઢેલું)	વંદારય—વૃન્દારય (દેવ)
તૃતીય—તદૈઅ (ત્રીજું)	વૃષભ—વસહ (વઝહ)
મૃદુક—મડઅ (મડ-કોમલ-નરમ)	બૃહસ્પતિ—બહસ્પતિ
મૃદુત્વ—મડત્તણ (મડપણું)	

૩૮ ઋ નો આ

કૃશા—કાશા મૃદુક—માડક મૃદુત્વ—માડત્તણ

૩૯ ઋ નો ઇ

ઇદય—તિયય (ટેંગું) મૃંગ—સિંગ
 નૃષ્ટ—મિષ્ટ (મીઠો રસ) ધૃષ્ટ—ધિષ્ટ

दृष्ट—दिष्ट (दीठं)	मातृ—माइ (माइ-मा)
शृगाल—सिआल (शियाळ)	वृष्टि—विष्टि
वृश्चिक—गिच्छिअ (वींछी)	वृष्ट—विष्ट
पृष्ठ—पिट्ट (पीठ)	पृथक्—पिहं (पृथक्-जुहुं)
मसृण—मसिण	मृदङ्ग—मिहंग
मृगाङ्ग—मिअङ्ग	नप्तृक—नत्तिअ (नातु-
मृथु—मिच्चु (मीच)	दीकरीनो दीकरो)
बृहस्पति—विहङ्गइ (वीफे—	ऋपि—इसि
गुरुवार)	कृसरा—किसरा (खीचडी)
वृन्त—विंट (बींट-वेट-डींट)	

४० ऋ नो रि

ऋपि—रिसि (रिखि-रख)	ऋत—{ रित (ऋत-साहुं)
ऋण—रिण (रण-करज)	{ रिअ
ऋद्धि—रिद्धि (रद्धि-रध)	ऋजु—रिज्जु (ऋजु-सरळ)
ऋपभ—रिसह (वळद)	ऋतु—{ रितु (रत)
ऋग्वेद—रिउव्वेय	{ रिउ
ऋक्ष—{ गिच्छ (रींछ)	
{ रिक्ख	

४१ ऋ नो उ

वृद्ध—बुद्ध (बूढो)	मातृष्वसा—माउसिसा
वृद्धि—बुद्धि (वहि-वधारो)	(माशो-मानी वेन)
जामातृक—जामाउअ (जमाई)	पितृष्वसा—पिउसिआ
भ्रातृक—भाउअ (भाउ-भाई)	(वापनी वेन-फई)
पितृक—पिउअ (पिता)	मृषा—मुसा (मरखा-खोहुं
प्रावृष—पाउस (पाउस-वर-	वचन)
साद-वर्षा)	वृष्ट—बुद्ध (बूढो-वरस्यो)

निवृत्त—निवृत्त

वृन्दारक—बुंदारय

वृषभ—उसह

मातृगृह—माउहर (मायरु-
मानुं घर)

पितृगृह—पिउहर (पीहर,
पियर—बापनुं घर)

पृच्छति—पुच्छइ (पूछे छे)

मृषा—मुसा

४२ ऋ नो ऊ—मृषा—

मृषावाद—

४३ ऋ नो ए—वृन्त—

४४ ऋ नो ओ—वृन्त—

मृषा—

मृषावाद—

४५ व नो रि

सदृश—सरिस (सरसुं—सरखुं)

ईदृश—परिस (एनी जेवुं—पवुं)

कीदृश—केरिस (केनी जेवुं—केवुं) अस्मादृश—अम्हारिस

नादृश—तारिस (तेनी जेवुं—

तेवुं)

युष्मादृश—तुम्हारिस

(तमारी जेवुं)

अन्यादृश—अन्नास्सि (अन्य-

नी जेवुं—चीजानी जेवुं)

भवादृश—भवारिस—(आपनी जेवुं)

४६ ऋ नो ङि—आदत्त—

४७ ऋ नो अरि—दत्त—

पृथक्—पुहं

मृदङ्ग—मुइंग

नप्तृक—नत्तुअ

बृहस्पति—बुहप्फइ

ऋजु—उज्जु

ऋषभ—उसह

ऋतु—उउ

भ्रातृ—भाउ (भाउ—भाई)

मूसा, मुसा

मूसावाअ, मुसावाअ.

वेण्ट, विंट.

वोण्ट, विंट.

मोसा

मोसावाअ

आढिअ (आदरेलुं)

दरिअ (दत्त—उर्पने लीधे

फाटी गयेल)

४८ ल नो इलि—कल्लस— किलित्त (कल्पेल—तैयार करेल)
कल्लन्न— किलिन्न (गीलुं—भीनुं)

ए ना फेरफारो

केटलाक शब्दोमा 'ए'ना नीचे प्रमाणे फेरफारो थाय छे:

४९ ए नो इ

वेदना—{ विअणा }—(वीण—प्रसूतिनी पीडा)
वेअणा

चपेटा—{ चविडा }—(चपत—लापोट)
चवेडा

देवर—{ दिअर }—(दियर, देर, देवर—वरनो नानो भाई)—
देवर

केसर—{ किसर }—(केसर—केशर)
केसर

५० ए नो ऊ—स्तेन—{ थूण }—(चोर)
थेण

ऐ ना फेरफारो

केटलाक शब्दोमां 'ऐ'ना नीचे प्रमाणे फेरफारो थाय छे:

५१ ऐ नो इ—सैन्धव—सिंधव—(सिंधव—विशेष प्रकारनुं
मीठुं)

शनैश्चर—सणिच्छर—(शनीचर—शनिवार)

सैन्य—{ सिन्न }—{ सैन्य }
सेन्न { सेन }

५२ ऐ नो ए

शैल—सेल—(शैल—पहाड)

वैद्य—वेज्ज—(वैद्य—वेद)

शैक्य—तेलुक्क—(त्रण
लोक)

कैटभ—केढव—(कैटभ
नामनो राक्षस)

पेरावण—परावण—(पेरावण)
 कैलास—केलास—(कैलास—
 हिमालय)
 वैताढ्य—वेयह—(वैद्यर्ध—
 वैताढ्य पर्वत)

५३ ऐ नो अइ

सैन्य—सइन्न
 दैत्य—दइच्च—(दइत-दैत्य)
 भैरव—भइरव—(भेरव)
 वैदेह—वइपह—(वैदेह)
 वैदर्भ—वइदब्भ—(विदर्भ
 देशनुं)

वैश्वानर—वइस्साणर—
 (विश्वानर-अग्नि)

दैवत—दइवअ—(दई-दैव)

वैतालीय—वइआलीअ

वैदेश—वइएस—(विदेशनुं)

कतव—कइअव

वैशाख—वइसाह—(वह-
 शाख-वैशाख-मास)

कैरव—{ कइरव }—(एक जातनुं कमल)
 कैरव

वैभयण—वइसवण
 वेसवण

वैशम्पायन—{ वइसंपायण }—(वइशंपायन)
 वेसंपायण

वैतालिक—{ वइआलिअ }
 वैआलिअ

वैधव्य—वेहव्व—(विधवा-
 पणुं)

अवैधव्य—अवेहव्वत्तण—
 (पवातण-सौभाग्य)

दैन्य—दइन्न (दीनता)

पेश्वर्य—अइसरिअ—(पेश्वर्य)

वैशाल—वइसाल—
 (विशाला नगरनुं)

स्वैर—सइर—(सेर-स्व-
 च्छंदी प्रवृत्ति)

चैत्य—{ चइत्त }
 चेइअ
 ची

वैर—{ वइर }—वेर-
 वेर } दुस्मनी

दैव—देव्व

कैलास—कइलास

वैशिक—{ वइसिअ }
वेसिअ }

चैत्र—{ चइत्त }—(चइतर-चेत-मास)
चेत्त }

दैव—{ दइव्व }—(दई)
दइव
देव्व }

५४ ऐ नो ई—धैर्य—धीर—(धीरज)

ओ ना फेरफारो

केटलाक शब्दोमां ओ ना नीचे प्रमाणे फेरफारो थाय छे:

५५ ओ नो अ

अन्योन्य—{ अन्नन्न }
अन्नुन्न }

प्रकोष्ठ—{ पवट्ट }—(पोंचो)
पउट्ट }

आतोद्य—{ आवज्ज }—(आवज-पख+आवज-पखावज
आउज्ज } पखाज-पडखेथी वागतुं).

शिरोवेदना—{ सिरविअणा }
सिरोविअणा }

मनोहर—{ मणहर }—(मनहर)
मणोहर }

सरोरुह—{ सररुह }—(सर-सरोवर-मां ऊगतु कमळ)
सरोरुह }

५६ ओ नो ऊ—सोच्छवास—सूसास

५७ ओ नो अउ, { गो—गउ—(गउ)
आअ } गो—गाअ—(गाय)
गाई (नारीजाति-गाई)

गौड—गउड—(गोड देशनो वासी)^१
 मौलि—मउलि—(मोलियुं-माथे बांधवानुं)
 मौन—मउण—(मोन-मउन)
 सौर—सउर
 कौल—कउल

६२ औ नो ओ—कौमुदी—कोमुई
 यौवन—जोवण—(जोवन)
 कौस्तुभ—कोत्थुह
 कौशाम्बी—कोसंवी
 कौञ्च—कोंच
 कौशिक—कोसिअ

६३ नीचे जणावेला संस्कृत शब्दोने वदले तेमनी सामे जणावेल
 शब्दो अर्धमागधीभां वपराय छे.

संस्कृत	अर्धमागधी	गुजराती
त्रयोदश—	तेरह—	तेर
त्रयोविंशति—	तेवीसा—	तेवीश-त्रेवीश
त्रयस्त्रिंशत्—	तेतीसा—	तेत्रीश-तेतीस
स्थविर—	थेर	
विचकिल—	वेइल-विअइल	
अयस्कार—	णकार	
कदल—	केल, कयल—	केलुं
कटली—	केली, कयली—	केलनुं झाड
कर्णिकार—	कण्णेर कणिणआर }	कणेरनुं झाड
अयि—	{ पे अयि }	—प ! पे ! अइ !

संस्कृत	अर्धमागधी	गुजराती
मयूख—	मोह, मऊह	किरण
लवण—	लोण, लवण—	लूण
चतुर्गुण—	चोगुण, चउगुण—	चोगणुं
चतुर्थ—	चोत्थ, चउत्थ—	चोथुं
चतुर्दश—	चोद्दह, चउद्दह—	चौद
चतुर्दशी—	चोद्दसी, चउद्दसी—	चौदश
चतुर्वार—	चोव्वार, चउव्वार—	चार वार
सुकुमार—	सोमाल, सुकुमाल—	सूंवाळुं
कुतूहल—	कोहल, कोउहल—	कतूहळ
उदृखल—	ओहल, उऊहल—	ओखली— खांणियो
उल्लखल—	ओक्खल, उल्लहल—	ओखली-खांणियो
अव	ओ, अव	
अप	ओ, अव	
उप	ओ, ऊ, उव	
अवमाल्य—	{ ओमल्ल अवमल्ल }—	निर्माल्य
अवसर—	ओज्झर—	निर्झरणुं
आवलि—	ओलि—	ओळ-पंगत
अवसर—	ओसर	{ अवसर ओसरमोसर— अवसर-महा- अवसर
उपाध्याय—	{ ओज्झाय, ऊज्झाय उवज्झाय }	ओझा
उपालंभ—	{ ओलंभ, उवालंभ }	ओलंभो

સંસ્કૃત	અર્ધમાગધી	ગુજરાતી
ઉત	ઓ, ડઝ	
નિષણ્ણ	{ ણુમણ્ણ ણિસણ્ણ	
પ્રાવરણ—	{ પંગુરણ પાડરણ પાવરણ	પાગરણ
પ્રતિષ્ઠા—	પરિઢ્ઠા—	પ્રતિષ્ઠા
પ્રતિષ્ઠિત—	પરિઢ્ઠિઅ—	પ્રતિષ્ઠિત
વાહુ—	પરિઢ્ઠિઅ	
પૂતર—	વાહા (નારીજાતિ)	વાંચ
વદર—	પોર—	પોરો
વદરી—	વોર—	વોર
નવમાલિકા—	વોરી—	વોરી
નવફલિકા—	નોમાલિયા	
પૂગફલ—	નોહલિયા	
પૂગફલી—	પોપ્પફલ—	ફોફલ-સોપારી
નવ—	પોપ્પફલી—	ફોફલનું ઝાડ
ન+પુન. —	{ નો નવ }	નડ, નવ (સંખ્યા)
પુનઃ ચ ત્તિ	{ ન+ડણા ન+ડણાહ ન+ડણ ન+ડણો પુણાહ અ, ય, ચ ડઝ (વાક્યની આદિમાં જ વપરાય)	

व्यंजनोना फेरफारो

आ नीचे शब्दने छेडे रहेला व्यंजनना तथा शब्दनी अंदर रहेला असंयुक्त के संयुक्त व्यंजनना फेरफारो बताववाना छे.

तेमां शरुआतमां छेडे रहेला व्यंजननो लोप अने बीजा फेरफारो बतावी पछी शब्दनी अंदरना व्यंजनना लोपने अगेनां सूचनो करी त्यार बाद व्यंजनना जुदा जुदा फेरफारो विशे सूचन करवानां छे.

६४ शब्दना छेडानो व्यंजन लोप पामे छे:

तमस्	तम	तम-अंधकार
नामन्	नाम	नाम
यशस्	जस	जश-जस
तपस्	तप	तप
तावत्	ताव	त्यां सुधी

६५ नारी जातिना शब्दोना छेडाना व्यंजननो आ थाय छे अने तेनु उच्चारण या जेवुं पण थाय छे.

सरित्—	सरिआ, सरिया—	सरिता-नदी
प्रतिपद्—	पाडिवआ, पाडिवया—	पडवो
संपद्	संपआ, संपया	संपदा

(विद्युत्तनु विज्जु के विज्जुला थाय पण विज्जुआ के विज्जुया न थाय.)

६६ नारी जातिना शब्दोना छेडाना र नो रा थाय छे:

गिर्	गिरा	गिरा-वाणी
पुर	पुरा	पुर-नगरी
धुर	धुरा	धौंसरुं

૬૭ કેટલાક શબ્દોના છેડાના વ્યંજનનો અ થાય છે:

શરત્	સરથ	શરદ્ કતુ
ભિષક્	ભિસથ	વૈથ

૬૮ કેટલાક શબ્દોના છેડાના વ્યંજનનો ફેરફાર નીચે પ્રમાણે થાય છે:

શ્રુધ	હુહા	શ્રુધા-શ્રુધ્યા
દિશ્	દિસા	દિશા-દશ
પાત્રપ્	પાડસ	પાત્રસ-પોમાસું
આયુપ્	આડ, આડસ	આયસું-આવસું
અપ્સરસ્	{ અચ્છરસા } { અચ્છરા }	અપસરા
કકુભ્	કડહા	દિશા
ધનુપ્	ધણુ, ધણુહ	ધનુપ

૬૯ શબ્દની અંદર આવેલા અને વીજા કોઈ વ્યંજનની સાથે નહિ જોડાયા એવા ક્ ગ્ ચ્ જ્ ત્ દ્ પ્ વ્ ય્ અને વ્ નો લોપ થાય છે

૭૦ લોપ થયા પછી વાકી રહેલો સ્વર અ કે આ હોય અને તેની પૂર્વે પળ અ કે આ આવેલો હોય તો તેનું ઉચ્ચારણ ય કે યા જેવું થાય છે

મસ્તકન	અર્ધમાગધી	ગુજરાતી
લોક	લોઅ	લોક
તીર્થકર	તિથયર	તીર્થકર
શકટ	મયદ	{ છકડો, સગડી, શકટ
ચિત્રકર	ચિત્તયર	ચિતારો-ચિતેરો

मस्कृ०	अर्धमागधी	गुजराती
नग	नय	नग-पर्वत
नगर	नयर	नगर-नेर
मृगाङ्क	मयंक	चंद्र
शची	सई	शची-इंद्राणी
कच	कय	कच-वाळ
वाचा	वाया	वाचा
वचन	वयण	वेण-वचन
रजत	रयय	रजत-रूपुं
प्रजा	पया	परज-प्रजा
गज	गय	गज-हाथी
गति	गइ	गति
गत	गय	गयो
यति	जइ	जति
अमृत	अमय	अमी
गदा	गया	गदा
वदन	वयण	वदन-मुख
मदन	मयण	मदन
हृदय	हियय	हैयुं
रिपु	रिउ	रिपु-शत्रु
सुपुम्प	सुउरिस	सुपुरुष
विबुध	विउह	विबुध
ययन्ध	कयंघ	धड
नयन	नयण	नेण
विजोग	विओव	विजोग-यजोग
यधारयान	अहक्खाय	
यधाजान	बहाजाय	

પ્રયોગ	પઓઅ	
લાવણ્ય	લાયણ	લાવણ્ય
વડવાનલ	વલયાણલ	વડવાનલ

૭૧ મ નો લોપ:

યમુના—	જૈંડણા
ચામુણ્ડા—	ચાંડણ્ડા
કામુક—	કાંડઅ
અતિમુક્તક—	{ અણિઉંતય અઈમુંતય અઈમુત્તય
કુમર	કુંવર

કંવર

૭૨ જોડાક્ષરમાં આગલા માગમાં આવેલા ક્ ગ્ દ્ ટ્ ઢ્ પ્ શ્
પ્ અને સ્ નો લોપ થાય છે.

૭૩ લોપ થયા પછી કોઈ પણ શબ્દની અંદરનો જ વ્યંજન ઢવલ
થાય છે:

ભુક્ત	ભુત્ત	ભુક્ત-ભોગવેલું
યુક્ત	યુત્ત	જૂત્યું-જોડેલું
દુગ્ધ	દુદ્ધ ^૧	દૂધ
પટપદ	છપ્પય	છ પગવાળો-ભમરો અથવા છપ્પો-છ ચરણવાળો
સ્વર્ગ	સ્વગ્ગ	સ્વાંદું-તરવાર
પદ્મ	સજ્જ	
આદ	ઉપ્પાય	

उत्पत्ति मुद्गर	उप्पत्ति मोगगर	मोगरी-कूटवानी मोगरी
मुद्ग	मुग्ग	मग
तप्त	तत्त	तातुं-गरम
सुप्त	सुत्त	सुतो
निश्चल	निच्चल	निश्चळ
श्च्युत	चुअ	चुयुं-चुपलुं
श्चक्ष्ण	लण्ह	नानुं-लहान
आश्लिष्ट	आलिद्ध	
शुष्क	सुक	सूकुं
पष्ठ	छट्ठ	छट्ठुं
गोष्ठी	गोठ्ठी	गोठ
निष्ठुर	निठुर	नठोर
स्नेह	नेह	नेह-स्नेह
स्खलित	खलिअ	खलेल-लपसी पडेल

७४ जोडाक्षरमा पाठला भागमां आवेला म् न् अने य् नो लोप
धाय छे.

युग्म	जुग्ग	जोडी-चे घेनी जोडी
नग्न	नग्ग	नागो-नंगा
व्याध	वाद्ध	व्याध-शिकारी

(दसल करवा माटे जुओ नियम ७३)

७५ जोडाक्षरमा आगला के पाठला भागमां रहेला ल् व् अने र्
तथा विसर्गनो लोप धाय छे.

आगला—उल्का	उक्का	उल्का
वल्कल	वक्कल	वागल-वल्कल
शब्द	सद्	साद
शब्दायते	सदायप	सादे छे—साद करे छे
स्तब्ध	ठह	ठुं
लुब्ध	लोढ	लोधो-लालचु
वर्ग	वग्ग	वर्ग
स्वर्ग	सग्ग	सरग-स्वर्ग
वार्ता	वत्ता	वात-वात
दुःख	दुक्ख	दुख
पाछला—रक्षण	सण्ह	सूनुं-नानुं सूनुं- लहान-सहान
विक्रव	विकव	
पक्व	पक्क	पाकुं
ध्वंस	ध्वंस	ध्वस
चक्र	चक्क	चाक-चाकडो
ग्रह	गह	ग्रह
रात्रि	रत्ति	रात

(डवल करवा माटे जुओ नियम ७३)

(ज्यां आगला के पाछला वन्ने अक्षरोना लोपनो संभव होय त्यां अर्थनो भ्रम पेदा न थाय ए रीते लोप करवानुं ध्यानमां राखवानुं छे)

आगलानो लोप—

द्विगुण
कल्मष

त्रिगुण
कल्मस

चतुर्गुण
कल्मष-पाप

(અહીં ‘દ્વિગુણ’ શબ્દમાં ૭૨ મા નિયમથી ‘દ્’નો લોપ પ્રાપ્ત હતો અને ૭૫ મા નિયમથી વ્ નો લોપ પ્રાપ્ત હતો. એમાં એકલા દ્ નો લોપ પ્રાપ્ત થયેલ છે.)

‘કલ્મષ’ માં ૭૪ મા નિયમથી ‘મ્’નો લોપ પ્રાપ્ત હતો અને ૭૫ મા નિયમથી લ્ નો લોપ પ્રાપ્ત હતો. એમાં કેવલ લ્ નો લોપ થયેલ છે.)

પાછલાનો લોપ—

કાવ્ય	કવ્વ (જુઓ નિયમ ૭૪ તથા ૭૫)	કાવ્ય
માલ્ય	મલ્લ ,, ,, ,, -	માળા
દ્વિજાતિ	દુઆઈ ,, ૭૨ તથા ૭૫	દ્વિજાતિ- બ્રાહ્મણ

બન્નેનો વારાફરતી લોપ—

ઉદ્વિગ્ન— ઉદ્વિગ્ન (ન્ નો લોપ-નિયમ ૭૪)
 ઉદ્વિગ્ન (ગ્ નો લોપ-નિયમ ૭૨)

દ્વાર— વાર (દ્ નો લોપ-નિયમ ૭૨) વાર-વારણું
 દાર (વ્ નો લોપ-નિયમ ૭૫) દાર ,,

૭૬ ‘દ્ર’ના ર્ નો લોપ વિકલ્પે થાય છે:

ચન્દ્ર—	ચન્દ્ર, ચન્દ—	ચંદ-ચાંદો
રુદ્ર—	રુદ્ર, રુદ—	રુદર-રુદ્ર
સમુદ્ર—	સમુદ્ર, સમુદ—	સમુદર-સમદર
દ્રહ—	દ્રહ, દહ—	ધરો-પાણીનો ધરો
દ્રાક્ષા—	દ્રક્ષા. દક્ષા—	દરાક્ષ-દ્રાક્ષ-ધરાક્ષ
દ્રવ્ય—	દ્રવ્વ, દવ્વ—	દ્રવ્ય

आगला—उल्का	उक्का	उल्का
वल्कल	वक्कल	वागल-वल्कल
शब्द	सह	साद
शब्दायते	सहायप	सादे छे—साद करे छे
स्तब्ध	ठह	ठहं
लुब्ध	लोद्ध	लोद्धो-लालचु
वर्ग	वग्ग	वर्ग
स्वर्ग	सग्ग	सरग-स्वर्ग
वार्ता	वत्ता	वात-वात
दुःख	दुक्ख	दुख
पाछला—श्लक्ष्ण	सण्ह	सूनुं-नानुं सूनुं- लहान-सहान
विक्रव	विकव	
पक्व	पक्क	पाकुं
ध्वंस	ध्वंस	ध्वस
चक्र	चक्क	चाक-चाकडो
ग्रह	गह	ग्रह
रात्रि	रत्ति	रात

(डवल करवा माटे जुओ नियम ७३)

(ज्या आगला के पाछला वने अक्षरोना लोपनो संभव होय त्यां अर्थनो भ्रम पैदा न थाय ए रीते लोप करवानुं ध्यानमां राखवानुं छे.)

— आगलानो लोप—

द्विगुण	विउण	वमणुं
कल्मष	कम्मस	कल्मष-पाप

(અહીં ' દ્વિગુણ ' શબ્દમાં ૭૨ મા નિયમથી ' દ્ ' નો લોપ પ્રાપ્ત હતો અને ૭૫ મા નિયમથી વ્ નો લોપ પ્રાપ્ત હતો. એમાં એકલા દ્ નો લોપ પ્રાપ્ત થયેલ છે.)

' કલ્મષ ' માં ૭૪ મા નિયમથી ' મ્ ' નો લોપ પ્રાપ્ત હતો અને ૭૫ મા નિયમથી લ્ નો લોપ પ્રાપ્ત હતો. એમાં કેવલ લ્ નો લોપ થયેલ છે)

પાછલાનો લોપ—

કાવ્ય	કવ્વ (જુઓ નિયમ ૭૪ તથા ૭૫)	કાવ્ય
માલ્ય	મલ્લ , , , , -	માલા
દ્વિજાતિ	દુઝાઈ , , ૭૨ તથા ૭૫	દ્વિજાતિ- બ્રાહ્મણ

બન્નેનો વારાફરતી લોપ—

ઉદ્દિગ્ન—	ઉવ્વિગ્ગ (ન્ નો લોપ-નિયમ ૭૪)	
	ઉવ્વિન્ન (ગ્ નો લોપ-નિયમ ૭૨)	
દ્વાર—	વાર (દ્ નો લોપ-નિયમ ૭૨)	વાર-વારણું
	દાર (વ્ નો લોપ-નિયમ ૭૫)	દાર , ,

૭૬ ' દ્ર ' ના ર્ નો લોપ વિકલ્પે થાય છે.

ચન્દ્ર—	ચન્દ્ર, ચન્દ—	ચંદ-ચાંદો
રુદ્ર—	રુદ્ર, રુદ્—	રુદર-રુદ્ર
સમુદ્ર—	સમુદ્ર, સમુદ્—	સમુદર-સમદર
દ્રહ—	દ્રહ, દહ—	ધરો-પાણીનો ધરો
દ્રાક્ષા—	દ્રક્ષા. દક્ષા—	દરાશ-દ્રાશ-ધરાશ
દ્રવ્ય—	દ્રવ્વ, દવ્વ—	દ્રવ્ય

૭૭ નીચેના શબ્દોમાં અનુસ્વારનો લોપ થાય છે અને ય્યાં અનુસ્વાર લોપાતો નથી ત્યાં આગળનો દીર્ઘ સ્વર હ્રસ્વ થઈ જાય છે.

વિંશતિ—વીસા	સંસ્કૃત—સક્રય
ત્રિંશત્—ત્રીસા	સંસ્કાર—સકાર
માસ—માસ, મંસ	કાંસ્ય—કાસ, કંસ.
પાંસુ—પાસુ, પંસુ	કથમ્—કહ, કહં
પ્વમ્—પવ, પવં.	નૂનમ્—નૂળ, નૂળં.
ઈદાનીમ્—ઈઆણિ, ઇઆણિં, દાણિ, દાણિ.	
કિમ્—કિ, કિં	સંમુખ—સમુહ, સંમુહ.
કિંશુક—કેસુઞ, કિંસુઞ.	સિંહ—સીહ, સિંઘ.

૭૮ ‘જ્’ માં ‘ઞ’ અને ‘જ’ એમ બે વ્યંજન છે એમાંનો ઞ વિકલ્પે લોપ પામે છે:

જાન—	જાણ, જાણ—	જાણ-જ્ઞાન-જાણવું
સર્વજ્ઞ—	સર્વજ્ઞ, સર્વજ્ઞ—	સર્વજ્ઞ
આત્મજ્ઞ—	અપ્પજ્ઞ, અપ્પજ્ઞ—	
મનોજ્ઞ—	મણોજ્ઞ, મણોજ્ઞ	
પ્રજ્ઞા—	પજ્ઞા, પજ્ઞા	
સંજ્ઞા—	સંજ્ઞા, સંજ્ઞા—	સાન
આજ્ઞા—	અજ્ઞા, આજ્ઞા—	આજ્ઞા

૭૯. કેટલાક જોડાક્ષરવાળા શબ્દોનાં રૂપ નીચે પ્રમાણે છે:

ધાત્રી—	ધારી, ધારી, ધત્તી—	ધારી-ધાત્રીમાતા
રાત્રી—	રાઈ, રાત્રી—	રાત્રી
દશાર્દ—	દશાર—	દશ વંશનું નામ
મધ્યાહ્ન—	મધ્યાહ્ન, મધ્યાહ્ન—	મધ્યાહ્ન
હરિશ્ચન્દ્ર—	હરિશ્ચન્દ્ર—	હરિશ્ચન્દ્ર

શ્મશ્રુ—	મંસુ, માસુ—	દાઢીમૂંછ
શ્મશાન—	{ મસાણ સીધાણ, સુસાણ }	મસાણ
દીર્ઘ	દિગ્ધ, દીહ	
ધૃષ્ટદ્યુમ્ન	ઘટ્ટજ્ઞુણ	
કર્ણિકાર—	{ કર્ણિઆર કર્ણિઆર }	કળેરનું ફાડ
દૃષ્ટ—	દરિશ—	છકી ગયેલ.
તીક્ષ્ણ—	{ તિક્ત્વ તિણ્હ }	તીખું તીણું

૮૦ દીર્ઘ સ્વરની પછી આવેલો કોઈ પણ વ્યંજન ઢવલ થતો નથી.

પાર્શ્વ—	પાસ—	પાસું-પડસું
શીર્ષ—	સીસ—	શીષ-માથું
ઈશ્વર—	ઈસર—	ઈસર-ઈશ્વર

૮૧ અનુસ્વારની પછી આવેલો કોઈ પણ વ્યંજન ઢવલ થતો નથી.

વક્ત્ર—	વંક—	વાંકું
વિન્ધ્ય—	વિંદ્ર	વિન્ધ્ય પર્વત
સન્ધ્યા—	સંઘા—	સાંઘ
ચન્દ્ર—	ચંદ—	ચાંદો
ઇન્દ્ર—	ઇંદ—	ઇંદ્ર

('વિઞ્છિઅ' 'ચન્દ' વગેરે શબ્દોમાં જ્યાં વે વ્યંજનો જોડાયેલો જ છે ત્યાં કોઈ વ્યંજનને ઢવલ કરવાની જરૂર રહેતી નથી.)

૮૨ કોઈ પણ શબ્દમાં ર્ અને હ્ ઢવલ થતા જ નથી.

દશાર્હ—	દસાર—	કૃષ્ણના દસાર કુલ-
ધૈર્ય—	ધીર—	ધીરજ [નું નામ
વિકલ—	વિહલ—	વિફલ

कल्पे—

सेवा—

नीड—

नख—

निहित—

व्याहत—

मृदुक—

एक—

कुतूहल—

व्याकुल—

स्थूल—

हृत—

दैव—

तूष्णीक—

मूक—

स्थाणु—

स्त्यान—

असदीय—

सेवा, सेवा

नेड, नीड—

नख, नह—

{ निहित
निहित }{ वाहित
वाहित }{ माउक
माउक }

एक, एअ

{ कोउहल
कोउहल }{ वाउल
वाउल }{ थूल, थूल
थूर, थोर }

हुत्त, हूअ

{ दइव्व
दइव }{ तुण्हक
तुण्हक }

मुक, मूअ, मूग—

{ खण्णु
खाण्णु }

थिण्ण, थीण—

{ अम्हकेर
अम्हकेर }नेड-माळो
नख

स्थापित

बोलावेल

मउ-माउ-कोमळ

बावरो

मौन राखनार—
चूप रहेनार

मूंगो

उंउं

थीण्णं

अमारं

चेअ—

चेअ, चेअ—

चैव-नकी

चिअ—

चिअ, चिअ—

” ”

वगेरे

कना फेरफारो

८५ क नो ख—	कुब्ज—	खुब्ज—	एक जातनुं फूठ
	कर्पर—	खप्पर—	खप्पर
	कील—	खील—	खीलो
८६ क नो ग—	अशोक—	असोग—	अशोकनुं झाड
	फलक—	फलग—	फलक-पाटियुं
	तीर्थकर—	तिथ्यगर—	तीर्थकर
	लोक—	लोग—	लोक-लोग
	अमुक—	अमुग—	अमुक
	आकर—	आगर—	अगर-खाण
	एक—	एग—	एक
	अनेक—	अणेग—	अनेक
	कनक—	कणग—	कनक
	निजक—	नियग—	निजनुं-पोतानुं
	श्लोक—	सिलोग—	श्लोक
	श्रावक—	सावग—	श्रावक
	मरकत—	मरगय—	मरकत मणि
	दारक—	दारग—	छोकरो
	शावक—	छावग—	छैयो-छोकरो
	यमकसमक—	जमगसमग—	एक साथे
	आकार—	आगार—	आकार
	आकर्ष—	आगरिस—	खेंचाण
	उद्द्योतकर—	उज्जोअगर—	उद्द्योत करनार

पडिहार

पडि

पहुडि

पाहुड

वावड

पडाया—

बहेडभ—

हरडई—

मडय—

दुक्कड

सुकड

आइड

अवहड

{ वेडिस
वेभस }

त— गडिभण

मुक्तक—अणिउँतय

— रुण—

सत्तरि—

लसी

१

पडाई

बहेडं

हरडे

मडं

रोणुं

रित्तेर—शित्तेर

१

१म

गुड— { गुल } — गोल
 { गुड }

दाडिम— { दालिम } — दाडम-दादम
 { दाडिम }

वडिश— { वलिस }
 { वडिस }

नाडी— { नाली } — नाळी
 { नाडी } — नाडी

नड— { नल }
 { नड }

आपीड— { आमेल }
 { आपीड }

ण ना फेरफार

१०७ ण नो ल—वेणु— वेलु, वेणु-वांस

त ना फेरफार

१०८ त नो च { तुच्छ— { चुच्छ } — तुच्छ-तोछडं
 त नो छ { तुच्छ— { छुच्छ }
 तुच्छ

१०९ त नो ट—तगर— टगर
 त्रसर— टसर
 तूबर— दूबर

११० त नो ड

प्रतिपन्न—	पडिवन्न	
प्रतिहास—	पडिहास	
प्रतिमा—	पडिमा	
प्रतिपदा—	पडिवया—	पडवो
प्रतिश्रुत्—	पडंसुभा	

प्रतिहार—	पडिहार	
प्रति—	पडि	
प्रभृति—	पहुडि	
प्राभृत—	पाहुड	
व्यापृत—	वावड	
पताका—	पडाया—	पडाई
बिभीतक—	बहेडअ—	बहेडं
हरीतकी—	हरडई—	हरडे
मृतक—	मडय—	मडं
दुष्कृत—	दुकड	
सुकृत—	सुकड	
आहत—	आहड	
अवहत—	अवहड	
वेतस—	{ वेडिस }	
	{ वेअस }	

१११ त नो ण—गभित—गब्भिण

अतिमुक्तक—अणिउँतय

रुदित—रुण्ण—रोणुं

११२ त नो र—सत्तति—सत्तरि—

सित्तेर—शित्तेर

११३ त नो ल—अतसी—अलसी—

अळसी

सातवाहन—{ सालवाहण }—राजानुं नाम

पलित—{ पलिल }—पळियां

११४ त नो व—पीत—

{ पीवल
पीअल
पीअ }

—पीळुं

११५ त नो ह—	वितस्ति—	विहत्ति—	वैत
	वसति—	वसहि—	वसति-घर
	भरत—	भरह—	राजानुं नाम
	कातर—	काहल—	कायर
	मातुलिङ्ग	माहुर्लिङ्ग	

थ ना फेरफार

११६ थ नो ढ—	मेथि—	मेढि	
	शिथिर शिथिल	} —सिढिल—	ढीलुं
	प्रथम—		
	निशीथ—	निसीढ	
	पृथिवी—	निसीह पुढवी पुहवी	

११७ थ नो ध—	पृथक्—	{ पिधं, पिहं } { पुधं, पुहं }

११८ थ नो ढ

नाथ—	नाह—	नाहलो, नावलियो
कथनी—	कहणी—	कहाणी, काणी, कहेणी
कथा—	कहा	
कथयति	कहेइ—	कहे छे

द ना फेरफार

११९ द नो ढ

दष्ट—	डट्ट, दट्ट
दग्ध—	डह, दह

दशन—	डसण, दसण—	डोली
दोला—	डोला, दोला—	{ डांडो, डडो,
दण्ड—	डंड, दंड—	डंडिको
दर—	डर, दर—	डर-भय
दाह—	डाह, दाह—	डाह
दम्भ—	डंभ, दंभ	डाम-डामडो
दर्भ—	डब्भ, दब्भ—	
कदन—	कडण, कदण	डोळो-मननो
दोहद—	डोहल, दोहल—	भाव

दंश—	डस—	डांस
दशति—	डसइ—	डसे छे
दहति—	डहइ—	दहे छे, बळे
		छे, बाले छे
दह्यते—	डज्झप, दज्झप—	दाझे छे
दाह्य—	डज्झ, दज्झ—	दाझ

१२० द नो ध—दीप्यते— धिप्पइ, दिप्पइ

१२१ द नो र— गद्दद— गगगर— गळगळुं थई जवुं
अथवा गांगरवुं

एकादश— { पगारह }— अगीयार

द्वादश— बारह— वार

त्रयोदश— तेरह— तेर

कदली— करली

१२२ द नो ल—प्रदीपयति—पलीवेइ

प्रदीप्त— पलित्त— पलीता-आम

दोहद— दोहल
 कदम्ब— { कलंब }
 { कयंब }

१२३ द नो ब—कदर्थित— कवट्टिअ— कचराववुं (?)

१२४ द नो ह—ककुद— कउह— यलदनी खुंघ

ध ना फेरफार

१२५ ध नो ढ—निपध— निसढ
 औपध— { ओसढ } — ओसड
 { ओसह }

१२६ ध नो ह— साधु— साहु
 बधिर— बहिर— बहेरो
 बाधा— बाहा
 व्याध— वाह
 व्याधि— वाहि

न ना फेरफार

१२७ न नो ण—वचन— वयण— वेण
 वदन— वयण
 कनक— कणय
 मदन— मयण— मीण-मेण (?)
 नयन— नयण— नेण
 नर— { णर }
 { नर }
 नदी— { णई }
 { नई }
 नयति— णेढ-नेइ
 लई जाय छे-
 दोरी जाय छे.

१२८ न नो न— आरनाल
अनिल
अनल

१२९ न नो ल—निम्ब— लिव— लिमडो-लिबडो,
लिबोळी

प ना फेरफार

१३० प नो व—पाप— पाव
शाप— साव
शपथ— सवह— सम-सोगन
उपसर्ग— उवसर्ग
दीप— दीव— दीवो
प्रदीप— पईव
काश्यप— कासव
उपमा— उवमा
कापिल— कविल
कुणप— कुणव
कलाप— कलाव
कपाल— कवाल
महिपाल— महिवाल
गोपति— गोवइ
तपति— तवई
तापयति— तावइ— तावे छे
तप— तव— तवो-तावडी
तपस्— तव— तप
ताप— ताव— ताव

११ प नो फ—पाटयति— { फाडेइ }—फाडे छे
{ फालेइ }

य ना फेरफार

(शब्दनी शरुआतना ज 'य'नो ज याय छे.)

१४४ य नो ज—यम—

जम

यशम्—

जस

याति—

जाइ—

जाय छे

संयम—

संजम

योग—

जोग—

जोग

संयोग—

संजोग

योगिन्—

जोगि—

जोगि

अपयशस्—

अवजस—

अपजश

१४५ य नो ज—उत्तरीय—

उत्तरिज, उत्तरीअ

अनीय—

अणिज

करणीय—

करणिज. करणीअ

यापनीय—

जवणिज, जवणीअ.

कथनीय—

कहणिज, कहणीअ

वचनीय—

वयणिज, वयणीअ

तीय—

तिज

द्वितीय—

{ विइज } —वीजुं
वीअ

तृतीय—

{ तइज } —त्रीजुं, तीजुं
तइअ

य (प्रत्यय)—ज—पेया—

पेजा, पेआ

नेय—

नेज, नेअ

नामधेय—

नामधेज, नामधेअ

१४६ य नो त—युग्मे

तुम्हे तमे

युग्मादश—

तुम्हारिस—तमगेखो

युग्मदीय—

तुम्हकेर— तमकेरुं

१४७ य नो ह—छाया—{ छाही }— छांयो
छाया

सच्छाय—{ सच्छाह }—छांयावालुं
सच्छाय

१४८ य नो आह, }— कतिपय—{ कइवाह }
व } { कइभव }

र ना फेरफार

१४९ र नो ड—किरि— किडि— श्चकर
मेर— भेड

१५० र नो डा—पर्याण—{ पडायाण }—पलाण
पलाण

१५१ र नो ण—करवीर— कणवीर

१५२ र नो ल—हरिद्रा— हलदा— हलदर

दारिद्र्य— दालिह— दलदर, दालदर

दरिद्र— दालिह— दलद्री

दरिद्राति— दलिदाइ— दलद्री धाय छे

हरिद्र— हलिह— हलदरचो

युधिष्ठिर— जहुट्टिल

शिथिर— सिद्धिल

मुखर— मुहल

चरण— चलण— पग अधवा श्लोक

वरुण— वलुण [के गाधानुं पाद

करुण— कलुण

अङ्गार— { अंगाल }
इंगाल

सत्कार— सवाल

सुकुमार—	सोमाल—	सूँवालुं
किरात—	चिलाथ	
परिखा—	फलिहा	
परिघ—	फलिह	
पारिभद्र—	फालिहद्	
कातर—	कादल	
रुण—	लुक्क	
अपडार—	अवहाल	
भ्रमर—	भसल	
जठर—	जढल	
बठर—	बढल	
निण्डुर—	निट्टुल	
छादशाङ्ग—	दुवारसंग-दुवालसंग	

ल ना फेरफार

१५३ ल नो ण—	लाहल—	णाहल, लाहल
	लाङ्गल—	णगल, लंगल
	लाङ्गूल—	णंगल, लंगूल
	ललाट—	{ णडाल } { णिडाल }
१५४ ल नो र—	स्थूल—	थूर

व ना फेरफार

१५५ व नो म—	स्वप्न—	{ सिमिण } { सिमिण }
	नीवी—	{ नीमी } { नीवी }

१५६ व नो भ—विहल—

{ भिम्भल
विम्भल
विहल }

श ना फेरफार

१५७ श नो छ—शमी—

छमी

शाव—

छाव

शिरा—

{ छिरा
सिरा }

१५८ श नो स

शब्द— सद
कुश— कुस
नृशंस निसंस
वंश— वंस
श्यामा— सामा
शुद्ध— सुद्ध
दश— दस
शोभा— सोहा
शिसर— सिहर

शान्ति— संति
शोभते— सोहप
विशति— विसद—प्रवेश
करे छे.

शाक— साग
शेष— सेस
शेषा— सेसा
विशेष— विसेस

१५९ श नो ह

दश—{ दह }—दह-दस
{ दस }

एकादश—{ पआरह
पआरस }

द्वादश—{ बारह
बारस }

त्रयोदश—{ तेरह
तेरस }

चतुर्दश—{ चोदह
चोदस }

दशमुख—{ दहमुह
दसमुह }

दशरथ—{ दहरद
दसरद }

दशबल—{ दहबल
दसबल }

ष ना फेरफार

१६० ष नो छ—	षट्—	छ	छ
	षष्ठ—	छट्	छट्टुं
	षष्ठी—	छट्ठी—	छठी, छठ
	षट्पद—	छप्पय	
	षण्मुख—	छम्मुह	
	षट्कर्ण—	छक्कण	
	षड्गुण—	छग्गुण—	छगणुं

१६१ ष नो स—	कषपट्ट—	कसवट्ट—	कसोटी
	कषाय—	कसाव	
	निकष—	निहस	
	षण्ड—	संड	
	घोष—	घोस	
	घोषति—	घोसइ—	गोखे छे
	शेष—	सेस	
	शेषा—	सेसा	
	विशेष—	विसेस	

१६२ ष नो ह—	पाषाण—	{ पाहाण }	—पाणो, पहाण
		{ पासाण }	—पाखाण

१६३ ष नो ण्ह—	स्नुषा—	सुण्हा, सुसा

स ना फेरफार

१६४ ह नो र—	उत्साह—	{ उत्थार }
		{ उच्छाह }

१६५ स नो छ—	सुधा—	सुहा—	छो—	चूनो
	सुधाबन्ध—	सुहाबन्ध—		छोबन्ध

સુધાગુડ—હુહાગુલ— છાગોઝ
સસપર્ણ— છત્તિવર્ણ

૧૬૬ હ નો ઘ—વ્યાંય એકલા હ નો અને વિશેષે કરીને અનુ-
સ્વારથી પછી આવેલા 'હ' નો ઘ વિકલ્પે થાય છે.

દાહ— દાઘ, દાહ
સિંહ— સિંઘ, સીંહ
સંહાર— સંઘાર, સંહાર
સિંહાસન— સિંઘાસણ, સીંહાસણ

૧૬૭ સ નો હ—દિવસ— { દિવહ }
{ દિવસ }

૧૬૮ નીચેના કેટલાક શબ્દોમાંનો અંદરનો આલ્પો વ્યંજન લોપાઈ
જાય છે:

ભાજન— { ભાણ }— ભાણું
{ ભાયણ }

દનુજ— { દણુ }
{ દણુઅ }

દનુજવધ— { દણુવહ }
{ દણુઅવહ }

રાજકુલ— { રાડલ }— રાવલ
{ રાયડલ }

રાજપુત્ર— { રાડત્ત }— રાડત, રાવત
{ રાયડત્ત }

વ્યાકરણ— { વારણ }
{ વાઝરણ }

પાદ્યાર— { પાર }
{ પાગાર }
{ પાદ્યાર }

आगत— { आध, आय } —आयो
 { आगध, आगय } —आगयो

किसलय— { किसल }
 { किसलय }

कालायस— { कालास }
 { कालायस }

हृदय— { हिथ }
 { हिथय }

सहृदय— { सहिथ }
 { सहिथय }

दुगांदित्री— { दुग्गात्री }
 { दुग्गाण्वी }

उदुम्बर— { उंवर } — उंवर (झाड)
 { ऊंवर }

पादपतन— { पाचडण }
 { पायचडण }

पादलग्न— { पालग्न } — पालागण, पायलागण
 { पायलग्न }

पादद्वौक— { पादौथ }
 { पादौक } —पाधौक
 { पायदौक }

पदधार— { पधार } —पधारवु-पग धरवा-पग
 { पयधार } मूकच

पादपीठ— { पावीठ } — पावीठुं
 { पायवीठ }

यावन्— { जा }
 { जाव }

नायन्— { ना }
 { नाव }

જીવિત— { જીઞ
જીવિઞ }

આવર્ત્તમાન— { અત્તમાણ
આવત્તમાણ }

અવટ— { અડ
અવડ }

પ્રાવારક— { પારઞ
પાવારઞ }

દેવકુલ— { દેડલ
દેવકુલ } — દેવલ

પવમેવ— { પમેવ
પઘમેવ } — પમ જ

સંયુક્ત વ્યંજનના ફેરફાર

ઉપર જણાવેલા વ્યંજનોને લગતા ફેરફારવાળા પ્રકરણમાં જે ૧૬૮ નિયમો આપેલા છે તેમાંના વધોરે ભાગના નિયમો અસંયુક્ત વ્યંજનોને લગતા છે. હવે આ પ્રકરણમાં વિશેષે કરીને `સ્વાસ સંયુક્ત વ્યંજનોને લગતા ફેરફારો` બતાવવાના છે.

૧૬૯ ક્ સાથેના સંયુક્ત વ્યંજનનો ફેરફાર

ક્ત નો ક—શક્ત—સક્ક, સત્ત—શક્યું
મુક્ત—મુક્ક, મુત્ત—મુક્યું

ક્ત નો ગ્ગ—રક્ત—રત્ત, રગ્ગ—રાતું

*ક્મ નો પ્પ—રુક્મ—રુપ્પ—રૂપું
રુક્મિણી—રુપ્પિણી

ક્મ નો ચ્મ—રુક્મી—રુચ્મી

*ક્ષ નો ય, ક્ષ

ક્ષય— યય— યે
ક્ષીણ— યીણ— યીણ
લક્ષણ— લક્ષયણ—લક્ષણ
ક્ષેટક—યેડક
ક્ષોટક—યોડક
લાક્ષા— લક્ષ્યા— લાક્ષ
લક્ષ— લક્ષ્ય— લાક્ષ
રક્ષા— રક્ષ્યા— રાક્ષ

રક્ષ— રક્ષ્— રાક્ષવું—
સાચવવું
પક્ષ— પક્ષ્ય— પાંચ
પક્ષિન્—પક્ષિય— પંચી
અક્ષિ— અક્ષિય— આંચ
કુક્ષિ— કુક્ષિય— કૂચ,
કોચ, કૂચિયો

૨ ફુદડીના નિશાનવાળા ફેરફાર સર્વસાધારણ છે.

छ, च्छ

छीअ—	छींक
छीर }	छीर
खीर }	खीर
छेत्त }	छेतर
खेत्त }	खेतर
छुहा	
खुहा	
छुण्ण	
खुण्ण	
{ छार }	छार
{ खार }	खारं
{ छुर }	छुरो
{ खुर }	खुरो
{ छय }	
{ खय }	
छमा—	पृथ्वी
खमा—	क्षमा
छमा—	पृथ्वी
{ छण }	सण-उत्खव
{ खण }	क्षण-पळ
अच्छि—	आच्छ
उच्छु—	ऊस
इक्खु—	ईख
लच्छी—	लाछ

क्ष नो क्ष—

क्षीण—
क्षीयते—

कक्ष—	{ कच्छ— काच्छ कक्ख— काक्ख }
सदक्ष—	{ सारिच्छ सारिक्ख— सरखु }
वृक्ष—	{ वच्छ रक्ख }
मक्षिका—	{ मच्छिआ-माछी मक्खिआ-माखी }
दक्ष—	{ दच्छ दक्ख }
कुक्षि—	{ कुच्छि कुक्खि }
वक्षस्—	वच्छ— छाती
कक्षा—	{ कच्छा } काच्छ { कक्खा } काक्ख
कौक्षेयक—	कुच्छेअय— कुक्षिमां रत्तेनार— नरवार
उश्रन्—	उच्छन्
सादक्ष्य—	{ सारिच्छ सारिक्ख }
ऋक्ष—	रिच्छ— रीच्छ रिक्ख— नक्षत्र

क्षीण—खीण, छीण
मिज्जइ, खिज्जइ, छिज्जइ

क्ष नो ह—दक्षिण— दाहिण
 दक्खिण
 क्षण नो ण्ह—अक्षण— सण्ह
 तीक्ष्ण— तिण्ह
 क्षम नो म्ह—पक्षम— पम्ह— पांपण

१७० ग् साथेना संयुक्त व्यंजननो फेरफार

गण नो क— रुग्ण— लुक्क, लुग्ग
 ग्ध नो ङ्— दग्ध— दङ्घ— दाधुं-बळेळुं
 विदग्ध— विअङ्घ

*ग्म नो म्म— युग्म— { जुम्म }—जुमले, जुम्मो-जोडी
 जुग्ग }
 तिग्म— तिम्म
 तिग्ग-तेग

१७१ ज् साथेना संयुक्त व्यंजननो फेरफार

*ज्ञ नो ण, {— ज्ञान— णाण
 संज्ञा— सण्णा
 ण्ण } प्रज्ञा— पण्णा
 विज्ञान— विण्णाण

ञ नो ण्ण—पञ्चाशत्— पण्णासा— { पचास
 पचास

ञ नो ण्ट—आकुञ्चन— आउण्टण

१७२ झ् साथेना संयुक्त व्यंजननो फेरफार

*झ्म नो प्प—कुङ्मल— कुंमल— कुंपल

ण्ड नो ल—कृष्माण्डी— { कोहली }—कोळानी वेल
 कोहण्डी }

सांवत्सरिका—संवच्छरिआ-

{ संवछरी
समछरी

चिकित्सा—चिइच्छा

चिकित्सक—चिइच्छअ

वत्सल—वच्छल

वात्सल्य—वच्छल

चिकित्सति—चिइच्छइ

उत्सुक—उच्छुअ

उत्सव—उच्छव—

ओछव

औत्सविक—ओच्छविअ—

ओछविया भवाया

१७४ थ् साथेना संयुक्त व्यंजननो फेरफार

*थ्य नो च्छ—पथ्य— { पच्छ }
{ पच्च }

पथ्या—पच्छा

मिथ्या—मिच्छा

थव नो च्छ—पृथ्वी—पिच्छी

१७५ द् साथेना संयुक्त व्यंजननो फेरफार

द्ध नो ढ्ढ—वृद्ध—

वृद्धि—

श्रद्धा—

क्रद्धि—

बुद्ध—बूढो

बुद्धि—बहि

सद्धा—सद्धा

इद्धि—इद्धि

*द्य नो ज, झ—

द्युति—

जुइ

द्योत—

जोत

द्योतते—

जोअण

मद्य—

मज्ज

अवद्य—

अवज्ज

वेद्य—

वेज्ज

अनवद्य—

अणवज्ज

माद्यति—

मज्जइ—

माचे छे

विद्या—

विज्जा

विद्यते—

विज्जण

द्व नो ज—विद्वान्

विज्जं

१७६ ध् साथेना संयुक्त व्यंजननो फेरफार

*ध्य नो झ, ज्ञ—

ध्यान— ज्ञान
ध्यायति— ज्ञायइ
विन्ध्य— विंझ
उपाध्याय— उवज्झाय

स्याध्याय— सज्झाय
साध्य— सज्झ
वध्यते— वज्झप

ध्व नो झ, ज्ञ—

ध्वज— { झअ
धअ

साध्वस— सज्झस
बुद्ध्वा— बुज्झा

१७७ न् साथेना संयुक्त व्यंजनना फेरफार

न्त नो ण्ट— वृन्त— वेण्ट
तालवृन्त— तालवेण्ट
न्द नो ण्ड— कन्दारिका— कण्डलिया
भिन्दिपाल— भिण्डियाल

न्ध नो ज्ञा— इन्ध्— इज्झा
समिन्ध्— समिज्झाइ
वि+इन्ध्— विज्झाइ

*न्म नो म्म— जन्मन्— जम्म
मन्मथ— वम्मट
मन्मन— मम्मण-ममणयु

न्य नो ज } — अभिमन्यु — { अहिमज्जु
झ } { अहिमन्जु

न्य नो न्त— मन्यु— { मन्तु
मन्तु

न्ह नो न्ध—चिन्ह— { चिन्ध— चिधुं
 इन्ध
 चिण्ह— चेन

१७८ प् साथेना संयुक्त व्यंजननो फेरफार

*प्स नो च्छ

अप्सरा—अच्छरा

लिप्सते—लिच्छइ

ईप्सति—इच्छइ

जुगुप्सते—जुगुच्छइ

जुगुप्सा—जुगुच्छा

ईप्सा—इच्छा

१७९ ब् साथेना संयुक्त व्यंजननो फेरफार

ब्ध नो ङ्—स्तब्ध— ठङ्— ठाढो—ठंडो

१८० म् साथेना संयुक्त व्यंजननो फेरफार

*म्न नो ण्—निम्न— निष्ण— नेनुं—नीचुं

द्युम्न— जुष्ण

प्रद्युम्न— पञ्जुष्ण

म्न नो म्ब—ताम्न— तम्ब— तांबुं

१८१ य् साथेना संयुक्त व्यंजननो फेरफार

*य्य नो ज्ञ—शय्या— सेज्ञा

जय्य— जज्ञ

१८२ र् साथेना संयुक्त व्यंजननो फेरफार

*र्त नो ङ्—

केवर्त— केवट्—

खेवटियो

वर्ति— वट्टि— वाट्—वत्ती

जर्त— जट्ट

प्रवर्तते— पयट्टइ

वर्तुल— वट्टुल

राजवर्तक—रायवट्टय

नर्तकी— नट्टई

संवर्तित— संवट्टिअ

र्त नो ङ्— गर्त—

गङ्, गङ्ग. खाडो,
गङ्गा

र्त नो त्त—

धूर्त— धुत्त
कीर्ति— कित्ति
वार्ता— वत्ता
वर्तन— वत्तण
वर्तिका— वत्तिआ
कार्तिक— कत्तिअ

उत्कर्तित— उक्कत्तिअ
कर्तरी— कत्तरी— क्कानर
मूर्ति— मुत्ति
मूर्त— मुत्त
मुहूर्त— मुहुत्त वगेरे

र्थ नो ङ्— कदर्थित—

कवट्ठिअ

र्थ नो ङ्—चतुर्थ—

{ चउट्ठ
चउत्थ
चतुर्थी— { चउट्ठी
चउत्थी

अर्थ—

{ अट्ठ—
अत्थ—

प्रयोजन
घन

र्थ नो ह—तीर्थ—

{ तूह
तित्थ

र्थ नो छ—सामर्थ्य—

{ सामच्छ
सामत्थ

र्द नो ङ्—

संमर्द— संमड्ड
वितर्दि— विअड्ठि
विच्छर्द— विच्छड्ड
छर्दि— छड्ठि

कपर्द— कवड्ड
कपर्दक— कवड्डय—कोडो
कपर्दिका— कवड्डिआ—कोडी
गर्दभ— { गड्डह } —गधेडो,
{ गड्ठह } गद्धो

र्द नो ङ्—मूर्द्धन—

{ मुंढा
मुद्धा

अर्द्ध—

ध्वं नो षभ—ऊर्ध्व—

र्यं नो र—

ब्रह्मचर्य— वम्हचेर
तूर्य— तूर— वाजुं,
गांडोतूर

सौन्दर्य— सुन्देर

शौण्डीर्य— सौंडीर

धैर्य— { धीर
धिज्ज }

ये नो लृ—पर्यस्त—

पर्यस्तिका—

पर्याण—

सौकुमार्य

पं नो ह— कार्पापण—

१८३ ल साधेना संयुक्त व्यंजननो फेरफार

लक नो झ— शुक्क—

१८४ झ साधेना संयुक्त व्यंजननो फेरफार

*ध नो च्छ—पश्चिम—

आश्चर्य—

पश्चान्—

{ अह
अद्ध—

उच्च—

उद्ध—

आघा-अडधुं

ऊधुं

ऊंधुं

पर्यन्त— { पेरंत
पजंत }आश्चर्य— { अच्छअर
अच्छेर
अच्छरिअ
अच्छरिज्ज
अच्छरीअ }

पल्लट्ट—

पल्लत्थ

पल्लट्टिआ

पल्लत्थिआ— पल्लोठी

पल्लाण— पलाण

सोअमल्ल

{ काहावण
वहावण }{ सुझ
सुक्क }— चुंगी-दाण

पच्छिम—

अच्छेर

पच्छा—

पच्छम

पछी

श्च नो ञ्चु—वृश्चिक— { विञ्चुथ
विचुअ
विलिअ— चौली

*श्च नो ण्ह—प्रश्न— पण्ह
शिश्न— सिण्ह

श्च नो भ्म—कश्मीर— कम्भार
कम्हार

श्च नो म्ह—कुश्मान— कुम्हाण
कश्मीर— कम्हार

१८५ ष् साथेना संयुक्त व्यंजननो फेरफार

ष्क नो क्ख—

पुष्कर—पोक्खर— पोखर
पुष्करिणी— पोक्खरिणी

निष्क— निष्का
शुष्क— सुष्का—सुगा
सुष्क— सुकुं

*ष्ट नो ठ्ठ—

मुष्टि— मुट्ठि— मूठि—मूठ
यष्टि— जट्ठि— जेष्टिका—
लाकडी

कष्ट— कट्ठ— काटुं
सुराष्ट्र— सुरट्ठ— सोरठ

दृष्टि— दिट्ठि
पुष्ट— पुट्ठ

इष्ट— इट्ठ
अनिष्ट— अणिट्ठ

ष्ट नो ठ्ठ—

उष्ट्र— उट्ठ— ऊंठ
इष्टा— इट्ठा— ईंठ

संदष्ट— संदट्ठ

* ण्ण नो ण्ह—

विण्णु— विण्हु
जिण्णु— जिण्हु
तृण्णा— तण्हा

कृण्ण—कण्ह— कान-कृण्ण
उण्णीप—उण्णीस

ष्प नो प्प—निष्प्रभ—	णिष्पह
निष्पुंसन—	निष्पुंसण
*ष्प नो प्फ—	
पुष्प— पुष्फ	निष्पाव— निष्काव
शष्प— शष्फ	वाष्प— वप्फ— वाफ
निष्पेष— निष्फेस	
ष्प नो ह— वाष्प—	वाह— आंसु
ष्म नो फ, प्फ— श्लेष्मन्—	सेफ, सिलिम्ह
भीष्म—	भिष्फ
ष्म नो म्भ—श्लेष्मन्—	सिम्भ
ष्म नो ह—कूष्माण्डी—	कोहण्डी कोहली
कूष्माण्ड—	कोहण्ड कोहल
*ष्म नो म्ह— ग्रीष्म—	गिम्ह
ऊष्मन्—	उम्हा—हुंफ

१८६ स् साथेना संयुक्त व्यंजनना फेरफार

स्क नो ख, कख—	
स्कन्द— { खंद कंद }	स्कन्धावार—खंधावार अवस्कन्द—अवकखंद
स्कन्ध—खंध—खंधो—खंभो	
स्त नो ख—स्तम्भ—	खंभ—खंभो, खांभी थंभ
स्त नो ठ—स्तम्भ—	ठंभ थंभ
स्तव्य—	ठह—ठाढो

*स्त नो थ, त्थ—

स्तुति— थुइ— थोय
 स्तोत्र— थोत्त
 स्तोक— थोअ
 स्तव— थव, तव
 हस्त— हत्थ— हाथ
 प्रस्तर— पत्थर— पत्थर,
 पाथर

स्त्य नो ठ—स्त्यान—

स्थ नो ख— स्थाणु—

स्थ नो छ—स्थगित—

स्थ नो ठ—अस्थि—

विसंस्थुल—

*स्न नो ण्—

स्नान— ण्हाण— न्हाण—
 न्हावुं

स्नात— ण्हाय— न्हायो

प्रस्नुत— पण्हुअ

प्रस्नव— पण्हव— पानो

प्रशस्त— पसत्थ

अस्ति— अत्थि

स्वस्ति— सत्थि

उत्साह— उत्थार,

उच्छाह

स्तम्भ— थंभ—थांभलो

ठीण, थीण

खाणु— ठुंठुं

थाणु— महादेव

छइअ

अट्ठि

विसंडुल

ज्योत्स्ना— जुण्हा

स्नापित— ण्हाविअ—

नावी—हजाम

स्नुषा— ण्हुसा

*स्प नो फ, फ्—

स्पन्दन— फंदण

स्पन्द— फंद—फांद

स्पन्दते— फंदण

बृहस्पति—बुहप्फइ, बुहप्पइ

वनस्पति—वणप्फइ

स्प नो प्प—परस्परम्— परोप्परं

ष नो ष—निष्प्रभ—	णिष्प्रह
* ष नो ष—निष्पुंसन—	निष्पुंसण
पुष्प— पुष्फ	निष्पाव— निष्काव
शष्प— शष्फ	वाष्प— वक्क— वाफ
निष्पेष— निष्फेस	
ष्प नो ह— वाष्प—	वाह— आंसु
ष्म नो फ, ष्फ— श्लेष्मन्—	सेफ, सिलिम्ह
भीष्म—	भिष्क
ष्म नो म्भ—श्लेष्मन्—	सिम्भ
ष्म नो ह—कृष्माण्डी—	कोहण्डी
कृष्माण्ड—	कोहली
	कोहण्ड
	कोहल
* ष्म नो म्ह— ग्रीष्म—	गिम्ह
ऊष्मन्—	उम्हा-हुंफ

१८६ स् साथेना संयुक्त व्यंजनना फेरफार

स्क नो ख, कख—

स्कन्द— { खंद }
 { कंद }

स्कन्ध—खंध—खंधो—खंभो

स्त नो ख—स्तम्भ—

स्त नो ठ—स्तम्भ—

स्तव्य—

स्कन्धावार—खंधावार

अवस्कन्द—अवकखंद

खंभ—खंभो, खांभी

थंभ

ठंभ

थंभ

ठह—ठाढो

*स्त नो थ, त्थ—

स्तुति— थुइ— थोय

स्तोत्र— थोत्त

स्तोक— थोअ

स्तव— थव, तव

हस्त— हत्थ— हाथ

प्रस्तर— पत्थर— पत्थर,
पाथर

स्त्य नो ठ—स्त्यान—

स्थ नो ख— स्थाणु—

स्थ नो छ—स्थगित—

स्थ नो ठ—अस्थि—

विसंस्थुल—

*स्न नो ण्—

स्नान— ण्हाण— न्हाण—
न्हावुं

स्नात— ण्हाय— न्हायो

प्रस्नुत— पण्डुअ

प्रस्नव— पण्हव— पानो

प्रशस्त— पसत्थ

अस्ति— अत्थि

स्वस्ति— सत्थि

उत्साह— उत्थार,

उच्छाह

स्तम्भ— थंभ—थांभलो

ठीण, थ्रीण

खाणु— ठुंठुं

थाणु— महादेव

छइअ

अट्टि

विसंठुल

ज्योत्स्ना—जुण्हा

स्नापित—ण्हाविअ—

नावी—हजाम

स्नुपा— ण्हुसा

*स्प नो फ, प्फ—

स्पन्दन— फंदण

स्पन्द— फंद—फांद

स्पन्दते— फंदण

स्प नो प्प—परस्परम्— परोप्परं

बृहस्पति—बुहप्फइ, बुहप्पइ

वनस्पति—वणप्फइ

स्प नो स्स—

बृहस्पति—	{ वहस्सइ वहण्फइ भयस्सइ भयण्फइ }	वनस्पति—	वणस्सइ वणण्फइ

स्फ नो ख—

स्फेटक—	खेडअ	स्फेटित—	खेडिअ
स्फोटक—	खोडअ		

स्पृ नो छ—

स्पृहा—	छिहा, पिहा	निःस्पृह—	निच्छिह, निप्पिह

*स्म नो म्ह—अस्मादश— अम्हारिस्
विस्मय— विम्हअ

१८७ ह् साथेना संयुक्त व्यंजनना फेरफार

* ह् नो ण्ह—पूर्वाह्— पुव्वण्ह
अपराह्— अवरण्ह

* ह् नो ण्ह—वह्नि— वण्हि
जह्नु— जण्हु
जाह्नी— जण्हवी

* ह् नो म्ह—ब्रह्मा— वम्हा
ब्राह्मण— वम्हण
ब्रह्मचर्य— वम्हचेर

ह् नो म्भ—ब्राह्मण— वंभण
ब्रह्मन्— वंभ
ब्रह्मचर्य— वंभचेर

हो नो ज्ञ—सह	सज्ज	
महाम्—	मल्लं	नूलं
गुह्य—	गुह्य—	
नहति—	नज्ज	
* हो नो रह—गुह्य—	गुह्य	
सह—	सज्ज	
महाम्—	मल्लं	
नहति—	नज्जति	
* हो नो लह—कहार—	कल्लार	
पहाद—	पल्लाय	
आहाद—	आल्लाय	
* हो नो भम—जिह्वा—	जिह्वा, जीह्वा	
विहल—	भिम्बल	
	विम्बल	
	विहल	

१८८ विसर्ग साथेना संयुक्त व्यंजनना फेरफार

हो नो ह—दुह, दुक्ख

સ્વરભક્તિ

૧૮૯ નીચેના શબ્દોમાં સંયુક્ત અક્ષરોમાં વચ્ચે સ્વર ડમેરાય છે.

અ—શાર્ફ— સારંગ
ક્ષમા— છમા
શ્લાઘા— સલાહા
રત્ન— રતન, રયણ

ઈ—અર્હતિ— અરિહટ્ટ
અર્હન્— અરિહા
ગર્હા— ગરિહા
વર્હ— વરિહ
શ્રી— સિરી
હી— હિરી
સ્વપ્ન— સિવિળ

સૂક્ષ્મ— સુદમ,
સુખમ
સ્નેહ— સળેહ, નેહ
અગ્નિ— અગણિ, અગિન

હીત— હિરીઅ
અહીક— અહિરીઅ
કૃત્સ્ન— કસિળ
ક્રિયા— કિરિયા
કિયા
દિષ્ટ્યા— દિટ્ટિઆ

(ર સાથેના સંયુક્ત શ અને ષ ની વચ્ચે ઇ ડમેરાય છે તથા 'તસ' અને 'વજ્ર' માં ઇ ડમેરાય છે.)

આદર્શ—આયરિસ, આયંસ—
આરિસો

સુદર્શન—સુદરિસળ, સુદંસળ

દર્શન— દરિસળ, દંસળ

વર્પ— વરિસ, વાસ

વર્પા— વરિસા, વાસા

વર્પાવાસ—વરિસાવાસ,

વાસાવાસ

વર્પશત—વરિસસય,

વાસસય

પરામર્શ—પરામરિસ,

પરામાસ

હર્પ—હરિસ

અમર્શ—અમરિસ

તત્ત—તવિઅ, તત્ત—તાર્તુ

વજ્ર—વજિર, વજર, વજ્જ

* સંયુક્ત લ મા ઇ ડમેરાય છે)

હિન્ન— કિલિન્ન

હિટ્ટ— કિલિટ્ટ

શ્લિપ્ત—

સિલિટ્ટ

પ્લુપ્ત—

પિલુટ્ટ

પ્રોષ—	પિલોસ	મ્લાયતિ—	ગિલાયઇ
પ્લેષ્મન્—	સિલિમ્હ	મ્લાયતિ—	મિલાયઇ
પ્લેષ—	સિલેસ	મ્લાન—	મિલાણ
પુલ્લ—	સુકિલ	ક્લામ્યતિ—	કિલમ્મઇ
	સુહલ	ક્લાન્ત—	કિલંત
પુલ્લપક્ષ—	સુકિરુપક્ષ,	ક્લમ—	કિલમ, કમ
	સુક્ષ્મપક્ષ	પ્લવ—	પિલવ, પવ
પ્રોક્—	સિલોઅ	વિપ્લવ—	વિપિલવ,
પ્રેક્લેશ—	કિલેસ		વિપ્પવ
પ્રિમ્મલ—	અંવિલ	ઉત્પ્લાવયતિ—	ઉપ્પિલાવેઇ,
પ્રિલાન—	ગિલાણ		ઉપ્પાવેઇ
પ્રિયાત્—	સિયા	ભવ્ય—	ભવિય, ભવ્વ
પ્રિયાઢાદ—	સિયાવાઅ	ચૈત્ય—	ચેતિમ, ચેઇઅ

*(ચૌર્ય અને ણી જેવા ય વાળા વીના શબ્દોમાં ઇ ઉમેરાય છે)

ચૌર્ય—	ચોરિઅ	શૌર્ય—	સોરિઅ
ધૌર્ય—	ધેરિઅ	વીર્ય—	વીરિઅ
માર્યા—	મારિઆ	વૃર્ય—	વરિઅ
ગામ્ભીર્ય—	ગંભીરિઅ	સૃર્ય—	સૂરિઅ
ગામ્ભીર્ય—	ગંહીરિઅ	ધૈર્ય—	ધીરિઅ
આચાર્ય—	આચરિઅ	ચન્દ્રચર્ય—	ચન્દ્રચરિઅ
સૌન્દર્ય—	સુન્દરિઅ		

અ તથા ઇ—

સિન્ધ—સણિદ્, સિપિદ્,
નિદ્

કન્ધ—કન્ધ, કન્ધ,
કન્ધ—કન્ધ,
કન્ધ—કન્ધ

અ, ઇ, ઉ—

અર્હત્—

અરહંત, અરિહંત, અરુહંત

અરહ, અરિહ, અરુહ

ઉ—

પદ્મ—પદુમ, પોમ્મ

છદ્મ—છદુમ, છમ્મ

છડમ

મૂર્ખ—મુરુક્ષ, મુક્ષ

દ્વાર—દુવાર, દાર, દેર,

બાર

※(તન્વી અને ઇની જેવા પૃથ્વી, બહી વગેરે શબ્દોમાં ' ઉમેરાય છે.)

તન્વી—

તણુવી

લઘ્વી—

લહુવી

ગુર્વી—

ગુરુવી

વહ્તો—

વહુવી

પૃથ્વી—

પુહુવી

મૃદ્ધી—

મડવી

ઉ—

સુમ્મ—

સુરુઘ

સૂક્ષ્મ—

સુહુમ

શ્વઃ સુવે— આવતી કાલ

સ્વ—સુવે— વધું અથવા

પોતાનું

(' સ્વ ' શબ્દ બીજા કોઈ શબ્દ સાથે જોડાયેલો હોય તો તે ' ઉ ' ન ઉમેરાયઃ સ્વજન— સયણ)

ઈ— ડ્યાયા—

જીઆ—

જીવા-દોરી

૧૧૦ વ્યત્યય

નીચેના શબ્દોમાં અક્ષરોને ઉલટાસુલટા કરવાના છે:

કરેણુ—

કણેરુ

વારાણસી—

વાણારસી

આલાન—

આણાલ

અચલપુર—

અલચપુર

મહારાષ્ટ્ર—

મરહટ્ટ

હદ—

દ્રહ, હર

हरिताल— हलिआर, हरिआल | लघुक—हलुअ } —हलुबुं
लहुअ }

ललाट— णडाल, णलाड

१९१ नीचेना शब्दोने बदले सामे जणावेला शब्दो वपराय छे:

स्तोक— { थोक
थोव
थेव
थोअ

दुहितृ— धूआ, दुहिआ

भगिनी— बहिणी, भइणी

वृक्ष— रुक्ख, वच्छ

क्षिप्त— छूट, खित्त

वनिता— विलया, वणिआ

ईषत्— कूर, ईसि

स्त्री— इत्थी

धृति— दिही

मार्जार— { मंजर
वजर
मंजार
मज्जार

वैडूर्य— वेरुलिअ, वेडुज्ज

इदानीम्—एणिह, एत्ताहे,
इआणि

पूर्व— पुरिम, पुव्व

अस्त— हित्थ, तट्ठ

बृहस्पति—भयस्सइ
भयप्फइ
भयप्पइ

बृहस्पति—बहस्सइ

बहप्फइ

बहप्पइ

बिहस्सइ

बिहप्फइ

बिहप्पइ

बुहस्सइ

बुहप्फइ

बुहप्पइ

मलिन — मइल— मेळुं

मलिण

उभय— अवह, उभय,

उभयो, उवह

शुक्ति— सिप्पी—छीप

सुत्ति

छुत्त— छिक्क

छुत्त

आरब्ध— आढत्त

आरद्ध

पदाति—पाइक्क { पायग
पयाइ { पायका

दंष्ट्रा— दाढा

बहिस्र—बाहिं, बाहिर
 अधस्र—द्वेष्ट
 मातृष्वसा— माउसिआ-
 माशी
 माउच्छा
 पितृष्वसा—पिउसिआ-फई
 पिउच्छा
 तिर्यक्— तिरिच्छि
 गृह— घर
 गृहस्वामी—घरसामी

गृहपति— गहवइ
 लत्तिआ— { लट्ठिआ-लाठी
 लट्ठि
 भ— भुमया
 भमया—भवां
 मित्र—मीसालिअ-मसालो
 मीस
 दीर्घ— { दीहर
 दीह

१९२ अनुस्वारनो वधारो

नीचेना जब्दोमां अनुस्वार वधी जाय छे:

वक्र— वंक्र— वांकुं
 ज्यम्—तंस— ज्रांसुं, तांसुं
 अश्रु— अंसु— आंसु
 श्मश्रु—मंसु
 पुच्छ—पुंछ—पूंछ, पूंछइ
 गुच्छ—गुंछ—गुच्छो
 मूर्धन्—मुंढा—मुंड—मुंडो
 पशु— पंसु
 बुध्न— बुंध—बुंधु
 मन शिला— { मणंसिला, मणसिला }
 { मणासिला, मणोसिला } —मणसिल

प्रतिश्रुन्—पडंसुआ
 उपरि—अवरि, उवरि

ककोट—कंकोड
 कुड्मल—कुंपल—कुंपळ
 दर्शन—दंसण
 वृश्चिक—विंछिअ—वींछी
 गृष्टि—गिंठि, गिट्ठि
 मार्जार—मंजार, मज्जार
 वयस्य—वयंस
 मनस्विन्—मणंसि
 मनस्विनी—मणसिणी

अतिमुक्तक—अइमुंतय,
 अइमुत्तय

(કોઈ સ્થળે છંદની પૂરવણી માટે પણ અનુસ્વાર વધી જાય છે:)

દેવનાગસુવર્ણ—

દેવનાગસુવર્ણ—

કિન્નરગણસંભૂઅભાવચ્ચિપ

કિન્નરગણસંભૂઅભાવ-
ચ્ચિપ

૧૧૩ જાતિનો ફેરફાર

નીચે જણાવેલા શબ્દો નરજાતિમાં વપરાય છે:

પ્રાવૃષ્—પાડસ. શરદ્—સરઅ તરણિ.

જ્ઞસ્ છેડાવાળા અને ન્ છેડાવાળા તમામ શબ્દો નરજાતિમાં વપરાય છે:

યશસ્—જસો (જસ+ઓ)

ઊરસ્—ઊરો (ઊર+ઓ)

પયસ્—પયો (પય+ઓ)

જન્મન્—જમ્મ (જમ્મ+ઓ)

તમસ્—તમો (તમ+ઓ)

નર્મન્—નમ્મ (નમ્મ+ઓ)

તેજસ્—તેઓ (તેઅ+ઓ)

મર્મન્—મમ્મ (મમ્મ+ઓ)

(અહીં જણાવેલો ‘ઓ’, ‘અ’ છેડાવાળાં નરજાતિ નામોને લાગતો પ્રથમાના એકવચનનો પ્રત્યય છે.)

અપવાદ—દામન્—દામ. શિરસ્—સિર. નભસ્—નહ.

આ ત્રણ શબ્દો નપુંસકમાં—નાન્યતરજાતિમાં—વપરાય છે:

દામં સિરં નહં તથા

સેય (શ્રેયસ્) વચ્ચ (વચસ્) સુમન (સુમનસ્)

સમ્મ (શર્મન્) અને ચમ્મ (ચર્મન્)

એ શબ્દો નાન્યતરજાતિમાં વપરાય છે.

સેયં. વયં. સુમણં સમ્મં. ચમ્મં.

(સેય વગેરે ઊપર જે અનુસ્વાર છે તે નાન્યતરજાતિના પ્રથમાના એકવચનનો સૂચક છે.)

बहिस्र—बाहिं, बाहिर
 अधस्र—हेड्ड
 मातृष्वसा— माउसिआ-
 माशी
 माउच्छा
 पितृष्वसा—पिउसिआ—फई
 पिउच्छा
 तिर्यक्— तिरिच्छि
 गृह— घर
 गृहस्वामी—घरसामी

गृहपति— गहवइ
 लत्तिआ— { लड्डिआ—लाठी
 लड्डि
 च— भुमया
 भमया—भवाँ
 मिश्र—मीसालिअ—मसालो
 मीस
 दीर्घ— { दीहर
 दीह

१९२ अनुस्वारनो वधारो

नीचेना शब्दोमां अनुस्वार वधी जाय छे:

वक्क— वंक्क— वांकुं
 ज्यस्स—तंस— त्रांसुं, तांसुं
 अश्रु— अंसु— आंसु
 म्मश्रु—मंसु
 पुच्छ—पुंछ—पूंछ, पूंछुं
 गुच्छ—गुंछ—गुच्छो
 मूर्धन्—मुंढा—मुंड—मुंडो
 पशुं— पंसु
 बुध्— बुंय—बुंधु

मन शिला— { मणंसिला, मणसिला }
 { मणासिला, मणोसिला } —मणसिल

प्रतिश्रुन्—पडंसुआ
 उपरि—अवरि, उवरि

कर्कोट—कंकोड
 कुड्मल—कुंपल—कुंपळ
 दर्शन—दंसण
 वृश्चिक—विंछिअ—वींछी
 गृष्टि—गिंठि, गिट्ठि
 मार्जार—मंजार, मज्जार
 वयस्य—वयंस
 मनस्विन्—मणंसि
 मनस्विनी—मणसिणी

अतिमुक्तक—अइमुंतय,
 अइमुत्तय

(કોઈ સ્થળે છંદની પૂરવણી માટે પણ અનુસ્વાર વધી જાય છે :)

દેવનાગસુવર્ણ—

દેવનાગસુવર્ણ—

કિન્નરગણસંભૂઅભાવચ્ચિપ

કિન્નરગણસંભૂઅભાવ-

ચ્ચિપ

૧૯૩ જાતિનો ફેરફાર

નીચે જણાવેલા શબ્દો નરજાતિમાં વપરાય છે :

પ્રાવૃષ્—પાડસ

શરદ્—સરઅ

તરણિ.

*સ્ છેડાવાળા અને ન્ છેડાવાળા તમામ શબ્દો નરજાતિમાં વપરાય છે :

યશસ્—જસો (જસ+ઓ)

ઊરસ્—ઊરો (ઊર+ઓ)

પયસ્—પયો (પય+ઓ)

જન્મન્—જન્મ (જન્મ+ઓ)

તમસ્—તમો (તમ+ઓ)

નર્મન્—નર્મ (નર્મ+ઓ)

તેજસ્—તેઓ (તેજ+ઓ)

મર્મન્—મર્મ (મર્મ+ઓ)

(અહીં જણાવેલો ‘ઓ’, ‘અ’ છેડાવાળાં નરજાતિ નામોને લાગતો પ્રથમાના એકવચનનો પ્રત્યય છે.)

અપવાદ—દામન્—દામ. શિરસ્—શિર. નભસ્—નહ.

આ ત્રણ શબ્દો નપુંસકમાં—નાન્યતરજાતિમાં—વપરાય છે :

દામં શિરં નહં તથા

સેય (શ્રેયસ્) વચ (વચસ્) સુમન (સુમનસ્)

સમ્મ (શર્મન્) અને ચમ્મ (ચર્મન્)

૬ શબ્દો નાન્યતરજાતિમાં વપરાય છે.

સેયં. વચં. સુમણં સમ્મં. ચમ્મં.

(સેય વગેરે ઉપર જે અનુસ્વાર છે તે નાન્યતરજાતિના પ્રથમાના એકવચનનો સૂચક છે.)

*‘आंख’ ना अर्थने सूचवनारा तमाम शब्दो नरजातिमां विकल्पे वपराय छे.

	नरजाति	नान्यतरजाति
	प्रथमा बहुवचन	प्रथमा बहुवचन
अक्खि—	अक्खी	अक्खीणि
	अच्छी	अच्छीणि
चक्खु—	चक्खू	चक्खूणि
नयण—	नयणा	नयणाणि
लोअण—	लोअणा	लोअणाणि

नीचेना शब्दो नरजातिमां विकल्पे वपराय छे:

वयण	वयणा	वयणाणि
विज्जु	विज्जुणा (व० ए०)	विज्जूण (व० ए०)
कुल	कुलो (प्र० ए०)	कुलं (प्र० ए०)
छन्द	छंदो	छंदं
माहण्प (माहात्म्य)	माहण्पो	माहण्पं
दुक्ख	दुक्खा (प्र० व०)	दुक्खाइं (प्र० व०)
भायण (भाजन)	भायणा	भायणाइं

नीचेना शब्दो नान्यतरजातिमा विकल्पे वपराय छे:

	नर०	नान्य०		नर०	नान्य०
गुण—	गुणा	गुणाइं	मंडलग—	मंडलगो	मंडलगं
देव—	देवा	देवाणि	कररुह—	कररुहो	कररुहं
विंदु—	विन्दुणो	विंदूणि	रुक्ख—	रुक्खो	रुक्खं
खग—	खगो	खगं			

*‘पणुं’ अर्थनो सूचक ‘इमा’ प्रत्यय जेने छेडे होय तेवां नामो नारीजातिमां विकल्पे वपराय छे:

	नारी०	नर०
गरिमा	गरिमा	गरिमा
महिमा	महिमा	महिमा
निल्लजिमा (निर्लज्जत्व)	निल्लजिमा	निल्लजिमा
धुत्तिमा (धूर्त्तत्व)	धुत्तिमा	धुत्तिमा
चन्द्रिका	चंदिमा (चद+इमा)	

अंजलि वगैरे शब्दो नारीजातिमां विकल्पे वपराय छेः

नारी०	नर०	नारी०	नर०
अंजलि—अंजली	अंजली	कुच्छि—	कुच्छी
	नान्यतर०	बलि—	बली
पिट्टी— पिट्टी	पिटुं	निहि (निधि)—	निही
अच्छि—अच्छी	अच्छि	विहि (विधि)—	विही
	नरजाति	रस्सि—	रस्सी
पण्ह— पण्हा	पण्हो		(रश्मि) (राश)
	नान्यतर०	गंठि—	गठी
चोरिअ—चोरिआ	चोरिअं		(ग्रन्थि) (गांठ)

૧૯૪ હ્રસ્વનો દીર્ઘ

*શ્ય, શ્ર, શં, શ્વ, અને શ્શ ની પૂર્વનો હ્રસ્વ સ્વર દીર્ઘ થાય છે:

પશ્યતિ—પાસઈ—દેખે છે
 કશ્યપ—કાસવ—કાશ્યપ-
 ગોત્ર અથવા
 યસિયા જાતિનો
 આવશ્યક—આવાસય-અવશ્ય
 કર્તવ્ય
 વિશ્રામ—વીસામ—વીસામો
 વિશ્રામ્યતિ—વીસમઈ—વીસમે
 છે—વીહમે છે

મિશ્ર—મીસ
 પરામર્શ—પરામાસ
 સંસ્પર્શ—સંફાસ
 અશ્વ—આસ
 વિશ્વાસ—વીસાસ
 વિશ્વસિતિ—વીસસઈ
 નિશ્વાસ—નીસાસ
 દુશ્શાસન—દૂસાસણ
 મનશિશલા—મળાસિલા

*પ્ય ષ્ ષ્ ણ્વ અને ણ્શ ની પૂર્વનો હ્રસ્વ સ્વર દીર્ઘ થાય છે:

શિષ્ય—સીસ
 પુષ્ય—પૂસ
 મનુષ્ય—મણૂસ—માણસ
 વર્ષા—વાસા
 વર્ષ—વાસ

કર્ષક—કાસઘ
 વિષ્વાણ—વીસાણ
 વિષ્વકૂ—વીસું
 નિષ્પક્ત—નીસત્ત

*સ્ય સ્ સ્ સ્વ અને સ્સ ની પૂર્વનો હ્રસ્વ સ્વર દીર્ઘ થાય છે:

સસ્ય—સાસ
 કમ્ય—કાસ—કોનુ
 ઊચ્ચ—ઊસ
 વિન્નમ્મ—વીસંમ
 વિકસ્વર—વિકાસર

દુસ્સહ—દૂસહ, દુસ્સહ
 નિસ્સ્વ—નીસ
 નિસ્સહ—નીસહ, નિસ્સહ
 નિસ્સરહ—નીસરહ
 દુસ્સહ—દૂસહ, દુસ્સહ

१९५ दीर्घनो ह्रस्व

*संयुक्त अक्षरनी पूर्वनो दीर्घ स्वर ह्रस्व थाय छे:

आम्र—	अम्ब	मुनीन्द्र—	मुणिन्द
ताम्र—	तम्ब	तीर्थ—	तिथ
विरहाग्नि—	विरहग्नि	गुरुल्लाप—	गुरुल्लाव
आस्य—	अस्स	चूर्ण—	चुण्ण—चूनो
उत्तराध्ययन—	उत्तराज्झयण—	नरेन्द्र—	नरिंद
	उत्तरज्झयण	म्लेच्छ—	मिलिच्छ
भिक्षार्थ—	भिक्षाढा—	अधरोष्ठ—	अह्रुद्ध
	भिक्षाढा	नीलोत्पल—	नीलुप्पल

१९६ इ नो ए

*संयुक्त अक्षरनी पूर्वना 'इ' नो विकल्पे 'ए' थाय छे:

पिण्ड-पेंड, पिंड-पिंडो, पेंडो	पिष्ट—पेष्ट, पिष्ट—मगनुं पीठुं
धम्मिल्ल—धम्मेल्ल, धम्मिल	बिल्व-बेल्ल, विल्ल—(वीलुं फळ
सिन्दूर-सेंदूर, सिंदूर-सिंदोर	{बेलुं
विण्णु—वेण्हु, विण्हु	किंशुक-केसुअ, किंसुअ-केसुडं

१९७ उ नो ओ

*संयुक्त अक्षरनी पूर्वना 'उ' नो 'ओ' थाय छे:

तुण्ड—	तौंड	लुब्धक—	लोद्धअ—लोधो
मुण्ड—	मौंड	मुद्गर—	मोग्गर—मोगरो
पुष्कर—	पोक्खर		(मारवानो)
कुट्टिम—	कोट्टिम	पुद्गल—	पोग्गल—पोगळ
पुस्तक—	पोत्थअ—पोथो	कुण्ठ—	कौंड—कौण्डियो
पुस्तिका—	पोत्थिआ—पोथी	कुन्त—	कौंतो
मुत्ता—	मोत्था—मोथ	व्युत्क्रान्त—	वोक्कंत

સંધિ

સંધિ ઇટલે પરસ્પર સંઘાઈ જવું—એક વીજામાં મઠ્ઠી જવું કે
એક વીજામાં છુપાઈ જવું.

પ્રથમ પદનો છેડાનો સ્વર અને પાછલા પદનો પહેલો સ્વર એ
બન્ને એક વીજામાં મઠ્ઠી જઈ જે ફેરફાર પામે તેનું નામ સ્વરસંધિ.

પદની અંદરનો વ્યંજન તેની પછીના વ્યંજનને લીધે જે ફેરફાર
પામે તેનું નામ વ્યંજન સંધિ:

જેમકે:

કઠ, કણ્ઠ.	ચંદ, ચન્દ.	કંકણ, કઙ્કણ.
સંઘ, સઙ્ઘ.	ગંગા, ગઙ્ગા	વગેરે

અર્ધમાગધીમાં સંસ્કૃતની પેઠે જુદા જુદા વ્યંજનોની સંધિ
થતી નથી.

૧. એક પદમાં સંધિ થતી જ નથી.

નઈ (નટ્ટી) પડ (પતિ) કડ (કવિ) ગઝ (ગજ)
ગઝા (ગો-ગાય) કાઝ (કાક) લોઝ (લોક)
રઝ (રુચિ) રડ (રતિ) વગેરે.

અપવાદ: કેટલાક શબ્દોમાં એક પદમાં પણ સ્વર સંધિ થઈ
જાય છે:

વિ + ઈંચ = વીંચ } —વીજું-દ્વિતીય
વિ - ટચ = વિટચ }

કાદિ + ઇ = કાદી } —કરડો-કરિપ્યતિ
કાદિઈ }

*थ + इर = थेर (वृद्ध-स्थविर)

च + उ + दस = चोदस (चौद-चतुर्दश)

कुंभ + आर = कुंभार (कुंभार-कुम्भकार)

चक्र + आअ = चक्राअ (चक्रवाक)

साल + आहण = सालाहण (शालिवाहन राजा)

२ क्रियापदना छेडाना स्वरनी कोई बीजा पदना स्वर साथे संधि थती नथी: जेमके;

होइ + इह = होइ इह

३ ई ई के उ ऊ पछी कोई विजातीय स्वर आवे तो संधि थती नथी: जेमके;

ई—जाइ + अंध = जाइअंध (जातिअंध-जात्यन्ध-जन्मांध)

ई—पुढवी + आउ = पुढवीआउ (पृथ्वी पाणी-पृथ्वी आप)

उ—वहु + अट्टिय = बहुअट्टिय (बहुअस्थिक-घणां हाडकांवालुं)

ऊ—वहू + अवगूढ = वहूअवगूढ (वधूअवगूढ)

४ ए के ओ पछी कोई पण स्वर आवे तो संधि थती नथी:

ए—महावीरे + आगच्छइ

पगे + आया

पगे + एवं

ओ—अहो + अच्छरियं

गोयमो + आघवेइ

आलखिमो + इण्हं

५ वे पदमां पण व्यंजन लोपाया पछी ज्या जे स्वर बाकी रहेले होय त्यां ते स्वरनी संधि थती नथी:

निशाकर—निसा + अर = निसाअर

„ निसि + अर = निसिअर

रजनीकर—रयणी + अर = रयणीअर

रजनीचर—रयणी + अर = रयणीअर

निशाचर—निसा + अर = निसाअर

„ —निसि + अर = निसिअर

गन्धपुटी—गंध + उडी = गधउडी

६ अ के आ पछी अ के आ आवे तो आ थई जाय छे:

अ - जीव + अजीव = जीवाजीव

विसम + आयव = विसमायव (विषम आतप)

आ—गंगा + अहिवइ = गंगाहिवइ

जउणा + आणयण = जउणाणयण (यमुना आनयन)

७ इ के ई पछी ई के ई आवे तो ई थई जाय छे:

मुणि + इयर = मुणीयर

पुहवी + ईस = पुहवीस

दहि + ईसर = दहीसर

पुहवी + इसि = पुहवीसि

८ उ के ऊ पछी उ के ऊ आवे तो ऊ थई जाय छे:

वहु + उदग = वहूदग

वहू + उवमा = वहूवमा

साहु + उदग = साहूदग

वहू + ऊसास = वहूसास

वहु + ऊसास = वहूसास

९ स्वर पछी स्वर आवे तो आगला स्वरनो लोप पण थई जाय छे:

नर + ईसर—नर् + ईसर = नरीसर, नरेसर

तिदस + ईस—तिदस् + ईस = तिदसीस, तिदसेस

नीसास + ऊसास = नीसास + ऊसास = नीसासूसास

रमामि + अहं = रमामहं

तम्मि + अंसहर = तम्मंसहर

उवलभामि + अहं = उवलभामहं

देविंदू + अभिवंदिअ = देविंदभिवंदिअ

ददामि + अहं = ददामहं

ण + एव = णेव

१० ज्यां बे स्वर पासे पासे आवेला होय त्यां केटलेक स्थळे पाछला पदनो पहेलो स्वर लोप पामी जाय छे:

फासे + अहियासण = फासे हियासण

वालो + अवरज्झइ = वालो वरज्झइ

११ सर्वनामनो स्वर के अव्ययनो स्वर पासे पासे आवेला होय तो ते बेमांथी गमे ते एकनो स्वर लोप पामे छे.

तुम्मे + इत्थ = तुम्मित्थ

अम्हे + एत्थ = अम्हेत्थ

जे + इमे = जेमे

जे + एत्थ = जेत्थ

जइ + अहं = जइहं

जइ + इमा = जइमा

१२ कोई पण पदनी पछी अपि के अवि अव्यय आवेल होय तो तेनो अ विकल्पे लोप पामे छे:

किं + अपि = किं पि, किमवि.

केण + अवि = केण वि, केणावि

कहं + अपि = कहं पि, कहमवि

૧૩ કોઈ પળ પદ પછી **इति** અવ્યય આવેલ હોય તો તેનો આદિનો **इ** લોપ પામે છે.

जं + इति = जं ति		जुत्तं + इति = जुत्तं ति
दिद्वं + इति = दिद्वं ति		

૧૪ કોઈ પળ પદના છેડાના સ્વર પછી **इति** અવ્યય આવેલ હોય તો તેના આદિના **इ**નો લોપ કરવો અને **ति**ને બદલે **त्ति** કરવો:

तद्वा + इति = तद्वात्ति†		पुरिसो + इति = पुरिसो ति
पिओ + इति = पिओ त्ति		

૧૫ અ કે આ પછી **इ** કે **ई** આવે તો **ए** થાય છે:

न + इच्छति = नेच्छति		जाया + ईस = जायेस
वास + इसि = वासेसि		खट्वा + इह = खट्टेह
दिण + ईस = दिणेस		(खट्वा + इह)

૧૬ અ કે આ પછી **उ** કે **ऊ** આવે તો **ओ** થાય છે:

सिहर + उवरि = सिहरोवरि		गंगा + उवरि = गंगोवरि
पग + ऊण = पगोण		वीसा + ऊण = वीसोण
पाअ + ऊण = पाओण (पोणुं)		

૧૭ પદના છેડાના **म्**નો અનુસ્વાર થાય છે:

जलम्—जलं		अपवादः—
फलम्—फलं		वणम्मि—वणंमि
गिरिम्—गिरिं		वणम्मि

૮ પદને છેડે આવેલા મ્ પછી સ્વર આવે તો તેનો વિકલ્પે અનુ-
સ્વાર થાય છે

ઉસભમ્ + અજિઅં = ઉસભં અજિઅં, ઉસભમજિઅં.

નગરમ્ + આગચ્છઇ = નગરં આગચ્છઇ, નગરમાગચ્છઇ

૯ કેટલાક શબ્દોમાં છેડાના વ્યંજનનો અનુસ્વાર થઈ જાય છે:

સાક્ષાત્—સક્ષં

યત્—જં

તત્—તં

વિષ્વક્—વીસું

પૃથક્—પિહં

સમ્યક્—સમ્મં

ઋધક્—ઈહં

ઋધકક્—ઈહયં

૦ ઙ્ જ્ ણ્ અને ન્ પછી કોઈ પણ વ્યંજન આવે તો તેનો
અનુસ્વાર થઈ જાય છે:

શઙ્—સઙ્—સંઙ

કઙ્ચુક—કઙ્ચુઅ—કંચુઅ

ષણ્મુખ—છણ્મુહ—છંમુહ

સન્ધ્યા—સંજ્ઞા

૧ કેટલાક શબ્દોમાં અનુસ્વારનો લોપ થઈ જાય છે:

વિંશતિ—વીસા

ત્રિંશત્—ત્રીસા

સંસ્કૃત—સક્રય

સસ્કાર—સકાર

માંસ—માંસ, મંસ

માસલ—માસલ, મંસલ

કાંસ્ય—કાસ, કંસ

પાશુ—પાણુ, પંણુ

કથમ્—કથં—કહ, કહં

एवम्—एवं—एव, एवं

नूनम्—नूनं—नूण, नूणं

इदानीम्—इआणि—

इआणि, इआणि

” ” दाणि, दाणि

किम्—किं—कि, किं

संमुख—समुह, संमुह

किंशुक—केसुअ, किंસુઅ

सिंह—सीह, सिंघ

२२ अनुस्वार पछी वर्गनो कोई पण अक्षर आवतां अनुस्वारन
बदले वर्गनो पांचमो अक्षर विकल्पे मुकाय छे:

पंक—पङ्क, पङ्क	कंड—कण्ड, कंड
संख—सङ्ख, संख	संढ—सण्ड, संढ
अंगण—अङ्गण, अंगण	अंतर—अन्तर, अंतर
लंघण—लङ्घण, लंघण	पंथ—पन्थ, पंथ
कंचुअ—कञ्चुअ, कंचुअ	चंद—चन्द, चंद
लंछण—लञ्छण—लंछण	वंधु—वन्धु, वंधु
अंजण—अञ्जण, अंजण	कंप—कम्प, कंप
संझा—सञ्झा, संझा	गुंफ—गुम्फ, गुंफ
कंटअ—कण्टअ, कंटअ	कलंब—कलम्ब, कलंब
कंठ—कण्ठ, कंठ	आरंभ—आरम्भ, आरंभ

२३ केटलाक पदोमां वे पदनी वच्चे म् उमेराय छे:

अन्न + अन्न = अन्नम्अन्न-अन्नमन्न

एग + एग = एगम्एग-एगमेग

चित्त + आणंदिय = चित्तम्आणंदिय-चित्तमाणंदिय

जहा + इसि = जहाम् इसि-जहामिसि

इह + आगअ = इहम् आगअ-इहमागअ

हटुह + अलंकिय = हटुहम् 'अलंकिय—हटुहटुमलंकिय

अणेगछदा + इह = अणेगछदाम् इह-अणेगछदामिह

जुवण + अण्फुण = जुवणम् अण्फुण-जुवणमण्फुण

२४ केटलाक शब्दनो छेडानो व्यंजन लोपातो नथी परंतु
पामेना म्वग्मा भर्त्ता जाय छे

કિમ્ + ઇહં = કિમિહં
 યદ્ + અસ્તિ = જદત્થિ
 પુનર્ + અપિ = પુનરપિ

નિર્ + અંતર = નિરંતર
 દુર્ + અતિક્રમ = દુર્
 અદ્વિત્ય = દુર્વિત્ય

૨૫ અહીં જે જે સંધિના નિયમો જણાવેલા છે તે બધાનો ઉપયોગ
 જે પદો વચ્ચે જ કરવાનો છે અને જ્યાં એક કરતાં વધારે
 નિયમો લાગવાનો સંભવ જણાય ત્યાં પ્રયોગોને અનુસારે અને
 અર્થભ્રમ ન થાય એ રીતે જ સંધિ કરવી.

સમાસ

સમાસ એટલે સંક્ષેપ. વધારે અર્થને સૂચવવા સારુ ઓછા મંત્રે વાપરવાની શૈલીનું નામ સમાસ છે.

લખવું ઓછું પડે અને વોલવાનું પળ ઓછું રહે છતાં અર્થ વિશેષપણે કર્કે રીતે સૂચવી શકાય એ દષ્ટિમાંથી આ સમાસની શૈલીને શોધ થયેલી છે અને એ શોધ પંડિતાડ શૈલીમા સવિશેષપણે વિકાસ પળ પામી છે.

વોલચાલની લોકભાષામા આ શૈલીનો પ્રચાર ઓછો જણાય છે. પરંતુ લોકભાષા જ જ્યારે કેવલ સાહિત્યની માષા વની જાય છે ત્યારે તેમાં આ સમાસની શૈલીનો ઉપયોગ સારી રીતે થયેલો મંત્રે છે.

‘ ન્યાયનો અધીશ ’ કહેવું હોય તો સમાસ વગરની શૈલીમા ‘ નાયસ્સ અધીસો ’ કહેવાય અને સમાસવાળી શૈલીમા ‘ નાયાધીસો ’ કહેવાય. અર્થાત્ જે અર્થને વતાવવા સારુ સમાસ વગરની શૈલીમા છ અક્ષરોનો રૂપ પડે છે તે જ અર્થને વતાવવા સમાસવાળી શૈલીમાં કેવલ ચાર અક્ષરોથી જ ચાલે છે.

એ જ રીતે ‘ જે દેશમાં ઘણા વીરો છે તે દેશ ’ કહેવું હોય તો સમાસ વગરની શૈલીમાં ‘ જમ્મિ દેસે વહવો વીરા સંતિ સો દેસો ’ એટલું લાંબું કહેવું પડે ત્યારે તે જ અર્થને વતાવવા સારુ સમાસવાળી શૈલીમા ‘ વહુવોગે દેસો ’ એટલું ઓછું કહેવાથી જ પૂરું કામ સરી જાય અર્થાત્ જે અર્થને વતાવવા માટે સમાસ વગરની શૈલીમા ચૌદ અક્ષરોની જગ્યા રહે છે તે જ અર્થને સમાસવાળી શૈલી કેવલ છ

અક્ષરોથી સંપૂર્ણપણે બતાવી શકે છે. આ રીતે સમાસવાળી અને સમાસ વગરની શૈલીની તે એક મોટી વિશેષતા છે.

આ ઉપરાંત સમાસવાળી શૈલીની બીજી પળ અનેક વિશેષતાઓ છે. જેમકે, ‘અહિણુલં’ (અહિનકુલમ્) એવો એકવચની દ્વન્દ્વ, તે બે વચ્ચેના એટલે સાપ અને નોઢીયા વચ્ચેના સ્વાભાવિક વૈરને બતાવે છે ત્યારે ‘દેવાસુરં’ એવો એકવચની દ્વન્દ્વ, તે બે (એટલે દેવ અને અસુર) વચ્ચેના માત્ર વિરોધને સૂચવે છે.

ઉપરાંત જે સમાસમાં કેટલીક વાર પૂર્વપદની વિભક્તિ લોપાતી નથી તે પળ વિશેષ અર્થને બતાવે છે. ‘ગેહેસૂરો’ સમાસ માણસની કાયરતાને સૂચિત કરે છે. ‘તિથ્યે કાગો અત્થિ’ એવી સમાસ વગરની શૈલીવાળું વાક્ય યાસ કોઈ વિશેષતા બતાવતું નથી ત્યારે ‘તિથ્થ-કાગ’ (તીર્થકાક) એવી સમાસવાળી શૈલીનું વાક્ય તીર્થવાસી મનુષ્યની અધમતા બતાવે છે.

કેટલીક વાર સમાસમાનું મધ્યમ પદ જ લોપાઈ જાય છે છતાં સમાસ દ્વારા તે લોપાયેલા મધ્યમ પદનો અર્થ બરાબર સૂચિત થતો રહે છે. જેમકે, ‘ઝસોદર’ શબ્દ સમાસયુક્ત છે. તેનો અર્થ ‘માછલાના પેટની જેવું જેનું પેટ છે તે’ એવો થાય છે. યરી રીતે આવો અર્થ બતાવવા ઝસોદરોદર (ઝસ-માછલું, ઉદર-પેટ, ઉદર-પેટ) આવો શબ્દ વપરાવો જોઈએ; ત્યારે એને બદલે કેવળ ‘ઝસોદર’ શબ્દ જ ઉક્ત અર્થને પૂર્ણપણે બતાવે છે એ આ સમાસનો જ એક ચમત્કાર છે. આવા સમાસનું નામ ‘મધ્યમપદલોપી’ સમાસ કહેવાય છે આ સિવાય પળ સમાસવાળી શૈલીની વિશેષતા બતાવવા દંડાદંડી (દળ્ડા-

દણ્ડ) કેસાકેસિ (કેશાકેશિ) અણુરૂવ (અનુરૂપ) જહાસતિ (યથાશક્તિ) વગેરે અનેક ઉદાહરણો આપી શકાય, પરંતુ એવાં વધાં અનેક ઉદાહરણો આપવાનું આ સ્થાન નથી માટે એ વિશે વધારે ન જણાવતાં અર્ધમાગધીમાં વપરાતા કેટલાક સમાસો સંબંધે ચર્ચા કરવી ઉચિત છે.

અહીં એ સ્વાસ યાદ રાખવું જોઈએ કે સમાસોની જે સ્ત્રી પંડિતાઝ ભાષામાં છે તેવી સ્ત્રી એક સમયની લોકભાષારૂપ આ અર્ધ-માગધી ભાષામાં નથી. પરંતુ જ્યારથી આ ભાષા પળ સાહિત્યની જ વની ગઈ ત્યારથી આના ઊપર પળ એ પંડિતાઝ ભાષાના સમાસોની અસર સારી પેઠે થયેલી છે અને એમ છે માટે જ અહીં સમાસોની થોડી વિગતવાર ચર્ચા બરાબર સમુચિત છે.

સમાસના પ્રસિદ્ધ ચાર પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે.

૧ દંદ (દ્વન્દ્વ). ૨ તપ્પુરિસ (તત્પુરુષ). ૩ બહુઘ્વીહિ (બહુઘ્વીહિ) ૪ અવ્વર્ઘ્વાભાવ (અવ્યયીભાવ)

(જે શબ્દોનો સમાસ કરવો હોય તેમને છૂટા છૂટા વાપરી વતાવવા તેનું નામ ' વિગ્રહ ' છે: વિગ્રહ એટલે છૂટું કરવું)

૧ દંદ સમાસ

દંદ એટલે જોડકું દંદ સમાસના જોડકામાં વપરાતા બન્ને શબ્દોમાં વા વેથી પળ વગરે શબ્દોમાં કોઈ, મુલ્ય કે ગૌણ નથી હોતા. અર્થાત્ દંદ સમાસમાં વપરાતા તમામ શબ્દોની સમાન મર્યાદા છે. જેમકે ' માત્રાપ ' ' સગાંવહાલાં ' એ બન્ને ઉદાહરણો દંદ સમાસ-

ના છે. તેમ પુણ્ણપાવાઈ, જીવાજીવા, સુહદુક્ષ્વાઈ, સુરાસુરા—વગેરે
 ઉદાહરણો પળ દંદ સમાસનાં છે. એ દંદ સમાસનો વિગ્રહ આ
 પ્રમાણે છે:

પુણ્ણં ચ પાવં ચ પુણ્ણપાવાઈ.

જીવા ય અજીવા ય જીવાજીવા.

સુહં અ દુક્ષ્વં ચ સુહદુક્ષ્વાઈ.

સુરા ય અસુરા ય સુરાસુરા.

દંદ સમાસદ્વારા તૈયાર થયેલું પદ ઘણું કરીને બહુવચનમાં વપ-
 રાય છે. એ જ રીતે હથપાયા (હસ્તપાદાઃ) લાહાલાહા (લાભા-
 લાભાઃ) સારાસારં (સારાસારમ્) દેવદાણવગંધર્વા (દેવદાનવ-
 ગાન્ધર્વાઃ) વગેરે.

દંદ સમાસના વિગ્રહમાં 'ય' 'અ' કે 'ચ' વપરાય છે.

૨ તપ્પુરિસ સમાસ

જે સમાસનું પૂર્વપદ પોતાની વિભક્તિના સંબંધથી ઉત્તરપદ સાથે
 ઇટલે પાછલા પદ સાથે જોડાયેલું હોય તે તપ્પુરિસ સમાસ. આ
 સમાસનું પૂર્વપદ વીજી વિભક્તિથી માંડીને સાતમી વિભક્તિ સુધીની
 વિભક્તિવાળું હોય છે. જે જે વિભક્તિવાળું એ પૂર્વપદ હોય તે તે
 વિભક્તિના નામવાળો તપ્પુરિસ સમાસ કહેવાય. જેમકે;

વિદ્યાતપ્પુરિસ (દ્વિતીયાતપ્પુરુષ) તદ્વિદ્યાતપ્પુરિસ (તૃતીયા-
 તપ્પુરુષ) ચતુર્થીતપ્પુરિસ (ચતુર્થીતપ્પુરુષ) પચ્ચમીતપ્પુરિસ (પચ્ચમી-
 તપ્પુરુષ) છઠ્ઠીતપ્પુરિસ (ષષ્ઠીતપ્પુરુષ) અને સત્તમીતપ્પુરિસ
 (સત્તમીતપ્પુરુષ).

ते दरेकनां क्रमवार उदाहरणो आ प्रमाणे छे:

बिईया तप्पुरिस—

इंदियं अतीतो—इंदियातीतो
सुहं पत्तो—सुहपत्तो
दिवं गतो—दिवंगतो

वीरं अस्सिओ—वीरस्सिओ
(वीराश्रितः)
खणं सुहा—खणसुहा

तईया तप्पुरिस—

ईसरेण कडे—ईसरकडे
(ईश्वरकृतः)
दयाए जुत्तो—दयाजुत्तो
गुणेहिं संपन्नो—गुणसंपन्नो
रसेण पुण्णं—रसपुण्णं (-पूर्ण)

मायाए सरिसी—माउसरिसी
कुलेण गुणेण सरिसी—कुल-
गुणसरिसी
रूवेण समाणा—रूवसमाणा

चउत्थी तप्पुरिस

लोगाय हितो—लोगहितो
लोगस्स सुहो—लोगसुहो

वहुजणस्स हितो—वहुजण-
हितो
थंभाय कट्ठं—थंभकट्ठं

पंचमी तप्पुरिस

दंसणाओ भट्ठो—दंसणभट्ठो
अन्नाणाओ भयं—अन्नाणभयं
संसाराओ भीओ—संसार-
भीओ

वग्घाओ भयं—वग्घभयं
रिणाओ मुत्तो—रिणमुत्तो
(—मुक्तः)

छट्ठी तप्पुरिस

देवस्स मंदिरं—देवमंदिरं
कन्नाए मुहं—कन्नामुहं
नरस्स इंदो—नरिंदो
देवस्स इंदो—देविंदो

लेहस्स साला—लेहसाला
विज्जाए ठाणं—विज्जाठाणं
समाहिणो ठाणं—समाहि-
ठाणं

સત્તમી તપ્પુરિસ—

કલાસુ કુસલો—કલા-
કુસલો
વમ્બણેસુ ઉત્તમો—વંમ્બણોત્તમો

જિણેસુ ઉત્તમો—જિણોત્તમો
દિપ્પેસુ ઉત્તિમે—દિઓત્તિમે
નરેસુ સેટ્ટો—નરસેટ્ટો

તપ્પુરિસ સમાસના પેટામાં ઉવવય સમાસ (ઉપપદ સમાસ) આવી જાય છે. ઉવવય સમાસમાં પાછલું પદ કૃદંતસાધિત હોય છે એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે.

ઉવવય સમાસનાં કેટલાંક ઉદાહરણો:

કુંભગાર—(કુમ્ભકાર)

સવ્વણ્ણુ—(સર્વજ્ઞ)

પાયવ—(પાદપ)

કચ્છવ—(કચ્છપ)

અદ્ધિવ—(અધિપ)

ગિહત્થ—(ગૃહસ્થ)

સુત્તગાર—(સૂત્રકાર)

વુત્તિગાર—(વૃત્તિકાર)

ભાસગાર—(ભાષ્યકાર)

નિણ્ણયા—(નિમ્ણગા)

નીચગા—(નીચગા)

નમ્મયા—(નર્મદા)

સગડવ્ભિ—(સ્વકૃતભિત્)

પાવનાસગ—(પાપનાશક)

વગેરે

વિશેષણ અને વિશેષ્યનો સમાસ પળ તપ્પુરિસના પેટામાં આવી જાય છે. તેનું બીજું નામ ‘ક્રમ્મધારય’ સમાસ છે: તેનાં ઉદાહરણો:

પીઠં ચ તં વત્થં ચ—પીઠવત્થં

રત્તો ચ સો ઘડો ચ—રત્તઘડો

ગોરો ચ સો વસમ્મો ચ—ગોરવસમ્મો

મહંતો ચ સો વીરો ચ—મહાવીરો

વીરો ચ સો જિણો ચ—વીરજિણો

મહત્તો ચ સો રાયો ચ—મહારાયો

ते दरेकनां क्रमवार उदाहरणो आ प्रमाणे छे:

बिईया तप्पुरिस—

इंदियं अतीतो—इंदियातीतो
सुहं पत्तो—सुहपत्तो
दिवं गतो—दिवंगतो

वीरं अस्सिओ—वीरस्सिओ
(वीराश्रितः)
खणं सुहा—खणसुहा

तईया तप्पुरिस—

ईसरेण कडे—ईसरकडे
(ईश्वरकृतः)
दयाए जुत्तो—दयाजुत्तो
गुणेहिं संपन्नो—गुणसंपन्नो
रसेण पुण्णं—रसपुण्णं (-पूर्ण)

मायाए सरिसी—माउसरिसी
कुलेण गुणेण सरिसी—कुल-
गुणसरिसी
रुवेण समाणा—रुवसमाणा

चउत्थी तप्पुरिस

लोगाय हितो—लोगहितो
लोगस्स सुहो—लोगसुहो

वहुजणस्स हितो—वहुजण-
हितो
थंभाय कट्ठं—थंभकट्ठं

पंचमी तप्पुरिस

दंसणाओ भट्ठो—दंसणभट्ठो
अन्नाणाओ भयं—अन्नाणभयं
संसाराओ भीओ—संसार-
भीओ

वग्घाओ भयं—वग्घभयं
रिणाओ मुत्तो—रिणमुत्तो
(—मुक्तः)

छट्ठी तप्पुरिस

देवस्स मंदिरं—देवमंदिरं
कन्नाए मुहं—कन्नामुहं
नरस्स इंदो—नरिंदो
देवस्स इंदो—देविंदो

लेहस्स साला—लेहसाला
विज्जाए ठाणं—विज्जाठाणं
समाहिणो ठाणं—समाहि-
ठाणं

સત્તમી તપ્પુરિસ—

કલાસુ કુસલો—કલા-
કુસલો
વમ્બણેસુ ઉત્તમો—વંમ્બણોત્તમો

જિણેસુ ઉત્તમો—જિણોત્તમો
દિપ્પસુ ઉત્તિમે—દિઓત્તિમે
નરેસુ સેટ્ટો—નરસેટ્ટો

તપ્પુરિસ સમાસના પેટામાં ઉવવય સમાસ (ઉપપદ સમાસ)
આવી જાય છે. ઉવવય સમાસમાં પાછલું પદ કૃદંતસાધિત હોય છે
એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે.

ઉવવય સમાસનાં કેટલાંક ઉદાહરણો:

કુંભગાર—(કુમ્ભકાર)

સવ્વણ્ણુ—(સર્વજ્ઞ)

પાયવ—(પાદપ)

કચ્છવ—(કચ્છપ)

અહિવ—(અધિપ)

ગિહત્થ—(ગૃહસ્થ)

સુત્તગાર—(સૂત્રકાર)

વુત્તિગાર—(વૃત્તિકાર)

ભાસગાર—(ભાષ્યકાર)

નિણ્ણયા—(નિમ્નગા)

નીયગા—(નીચગા)

નમ્મયા—(નર્મદા)

સગડવ્વિમ્મ—(સ્વકૃતભિત્)

પાવનાસગ—(પાપનાશક)

વગેરે

વિશેષણ અને વિશેષ્યનો સમાસ પણ તપ્પુરિસના પેટામાં આવી
જાય છે. તેનું બીજું નામ 'ક્રમ્મધારય' સમાસ છે: તેનાં ઉદાહરણો:

પીઐં ચ તં વત્થં ચ—પીઐવત્થં

રત્તો ચ સો ઘડો ચ—રત્તઘડો

ગોરો ચ સો વસમ્મો ચ—ગોરવસમ્મો

મહંતો ચ સો વીરો ચ—મહાવીરો

વીરો ચ સો જિણો ચ—વીરજિણો

મહંતો ચ સો રાયો ચ—મહારાયો

कण्हो च सो पक्खो च—कण्हपक्खो

सुद्धो च सो पक्खो च—सुद्धपक्खो

वल्ली, आ समासमां घणी वार वने विगणो पण होय छे:

रक्तपीअं वत्थं—(रक्तपीतं वस्त्रम्)

सीउण्हं जल—(शीतोष्णं जलम्)

घणी वार पूर्वपद उपमासूचक होय छे:

चंदो इव मुहं—चंद्रमुहं

घणो इव सामो—घणसामो

वज्जो इव देहो—वज्जदेहो (वज्रदेह.)

घणी वार पाछल्लं पद उपमासूचक होय छे.

मुहं चंदो इव—मुहचंदो | जिणो इंदो इव—जिणेंदो

घणी वार पूर्वपद केवल निश्चयदर्शक होय छे:

संजमो एव धणं—संजमधणं

तवो चिअ धणं—तवोधणं

पुण्णं चेअ पाहेज्जं—पुण्णपाहेज्जं

कम्मधारय समासनो प्रथम शब्द संख्यासूचक होय तो तेनुं नाम दिगु (द्विगु) समास कहेवाय छे:

नवण्ह तत्ताणं समाहारो—नवतत्तं

चउण्हं कसायाणं समूहो—चउक्कसायं

तिण्हं लोआणं समूहो—तिलोई

तिण्ह लोगाणं समूहो—तिलोगं

निषेधदर्शक ' अ ' के ' अण 'नो नाम साथे जे समास थाय तेनुं नाम नतप्पुरिस समास. जेमके;

ન લોગો—અલોગો
 ન દેવો—અદેવો
 ન આચારો—અણાચારો

ન ઇદું—અણિદું
 ન દિદું—અદિદું
 ન ઇત્થિ—અણિત્થિ

(ડ્યાં નામની આદિમાં સ્વર હોય ત્યાં જ ‘અણ’ વપરાય છે.)

પ અહ અવ પરિ અને નિ વગેરે ઉપસર્ગોની સાથે પળ તપ્પુરિસા
 સમાસ થાય છે. આનું નામ પાદિ તપ્પુરિસ કહેવાય છે:

પગતો આચરિયો પાચરિયો
 સંગતો અત્થો સમત્થો
 અદ્ધકંતો પલ્લંકં અદ્ધપલ્લંકો

ઉગ્ગઓ વેલં ઉવ્વેલો
 નિગ્ગઓ કાસીપ નિક્કાસી

એ જ રીતે પુણોપવુહ્ણો, અંતઃખૂઓ વગેરે પળ સમજવા.

૩ વહુવ્વીહિ સમાસ—

આ સમાસમાં વે કે તેથી વધારે પદોનો ઉપયોગ થાય છે. ‘વહુવ્વીહિ’ એટલે વહુ છે વીહિ (ડાગર) જેની પાસે એવો જે કોઈ હોય તે ‘વહુવ્વીહિ’ કહેવાય જેવો ‘વહુવ્વીહિ’ નો અર્થ છે તેવો જ આ સમાસ દ્વારા તૈયાર થયેલા તમામ શબ્દોનો અર્થ છે. તાત્પર્ય એ કે આ સમાસમાં પ્રથમ પદ ઘણું કરીને વિશેષણરૂપ હોય છે અથવા ઉપમાસૂચક હોય છે અને પ્રથમ પછીનું પદ વિશેષ્યરૂપ હોય છે અને સમાસ થયા પછી જે એક આખું વિશિષ્ટ નામ તૈયાર થાય છે તે પળ વીજા કોઈનું વિશેષણ હોય છે. આ સમાસમાં વપરાતા નામો પ્રધાન નથી પરંતુ તેમનાથી જુદું અન્ય તત્ત્વ પ્રધાન હોય છે માટે જ આ સમાસને અન્યપદાર્થપ્રધાન કહેલો છે. ઉપર જણાવેલો ‘વહુવ્વીહિ’ પદનો અર્થ જ આ હકીકતને સ્પષ્ટ કરે છે.

જ્યારે આ સમાસમાં વપરાતાં નામો સમાન વિભક્તિવાળાં હોય છે ત્યારે આ સમાસને સમાનાધિકરણ વહુવ્વીહિ કહેવામાં આવે છે અને જ્યારે એ નામો જુદી જુદી વિભક્તિવાળાં હોય છે ત્યારે આ સમાસને વ્યધિકરણ વહુવ્વીહિ કહેવામાં આવે છે.

આ સમાસનાં ઉદાહરણો

- †૨ આરૂઢો વાણરો જં રુક્ષં સો આરૂઢવાણરો રુક્ષો
(વૃક્ષ.)
- ૩ જિઆણિ ઇંદિયાણિ જેણ સો જિંદિયો મુળી
જિઓ કામો જેણ સો જિઅકામો મહાદેવો
જિઆ પરીસહા જેણ સો જિઅપરીસહો ગોયમો
- ૫ મટ્ટો આયારો જાઓ સો મટ્ટાયારો જળો
નટ્ટો મોહો જાઓ સો નટ્ટમોહો સાહૂ
- ૬ ઘોર વંભચેરં જસ્સ સો ઘોરવંભચેરો જવૂ
સમં ચડરંસં સંઠાણં જસ્સ સો સમચડરંસસંઠાણો રામો
કઓ અત્થો જસ્સ સો કયત્થો કપ્પહો
આસા અંવરં જેસિં તે આસંવરા
સેયં અંવરં જેસિં તે સેયંવરા
મહંતા વાહુણો જસ્સ સો મહાવાહૂ
પચ વત્તાણિ જસ્સ સો પંચવત્તો—સીહો
ચત્તારિ મુહાણિ જસ્સ સો ચડમ્મુહો—વમ્મા
તિણિ નેત્તાણિ જસ્સ સો તિણેત્તો—હરો
પગો દત્તો જસ્સ સો પગદંતો—ગણેસો
- ૭ વીરા નરા જમ્મિ ગામે સો ગામો વીરણરો
સુત્તો સિંધો જાણ ગુહાણ સા સુત્તસિંહા ગુહા

† સર્યા, વિભક્તિની સૂચક છે.

व्यधिकरण बहुव्रीहि

चक्रं पाणिम्मि जस्स सो चक्रपाणी

गंडीवं करे जस्स सो गंडोवकरो अज्जुणो

उपमान जेमा प्रथमपद छे एवा बहुव्रीहिनां उदाहरणः

मिगनयणाहं इव नयणाणि जाए सा मिगनयणा

ए ज प्रमाणे कमलनयणा, गजाणणो, हंसगमणा, चंदमुही
वगेरे.

‘न’बहुव्रीहि—

न कासूचक ‘अ’ के ‘अण’ साथे पण बहुव्रीहि समास
थाय छे. ते आ प्रमाणे:

न अत्थि भयं जस्स सो अभयो.

न अत्थि पुत्तो जस्स सो अपुत्तो.

न अत्थि नाहो जस्स सो अणाहो.

न अत्थि पच्छिमो जस्स सो अपच्छिमो.

न अत्थि उयरं जीए सा अणुयरा

‘स’बहुव्रीहि

ए ज प्रमाणे ‘सह’सूचक ‘स’ अव्यय साथे पण बहुव्रीहि
समास थाय छे:

पुत्तेण सह सपुत्तो राया.

सीसेण सह ससीसो आयरिओ

पुण्णेण सह सपुण्णो लोगो

पावेण सह सपावो रक्खसो.

कम्मणा सह सकम्मो नरो

फलेण सह सफलं

मूलेण सह समूलं

ચેલેણ સહ સચેલં ણહાણં
કલત્તેણ સહ સકલત્તો નરો.

ए ज रीते प नि वि अव अइ परि वगैरे उपसर्गों साथे बहु-
व्रीहि समास थाय छे अने तेनुं नाम प्रादि बहुव्रीहि छे:

प (पगिट्ठं) पुण्णं जस्स सो पपुण्णो जणो.

नि (निग्गया) लज्जा जस्स सो निल्लज्जो.

वि (विगतो) धवो जीए सा विघवा.

अव (अपगत) रूवं जस्स सो अवरूवो.

अइ (अइक्कंतो) मग्गो जेण सो अइमग्गो रहो.

परि (परिगतं) जलं जाए सा परिजला परिहा

૪ અવ્વઈભાવ સમાસ—

જ્યારે યુદ્ધ ઇટલે લડાઈ વા ઝગડો બતાવવા સામસામી ક્રિયા વારંવાર બતાવવી હોય ત્યારે આ સમાસનો ઉપયોગ છે. ભાષામાં વપરાતા મારામારી, મુકામુક્કી વગેરે શબ્દો આ સમાસના ગણાય. પ્રસ્તુતમાં કેસાકેસિ, દંડાદંડિ વગેરે શબ્દો છે. આ સમાસમા જે વે નામોનો સમાસ થાય તે બન્ને નામો તદ્દન એક સરખાં હોવાં જોઈએ. એ ધ્યાનમા રાખવાનું છે ઇટલે ‘હત્થ’ અને ‘પાય’ જેવા જુદા જુદા શબ્દોનો આ સમાસ ન થાય.

આ સમાસ અવ્યય સમાન ગણાય છે.

આ સિવાય બીજાં કેટલાંક અવ્યયો સાથે પણ આ સમાસ થાય છે

ઉવ—ગુરુણો સમીવ ઉવગુરુ.

અણુ—ભોયણસ્સ પચ્છા અણુભોયણં.

અદિ—અપ્પંસિ અંતો અજ્ઞપ્પં.

જહા—સત્તિ અણદ્વક્કમિઝુણ જહાસત્તિ.

જહા—વિહિ અણદ્વક્કમિઝુણ જહાવિહિ.

જહા—જુગ્ગયં અણદ્વક્કમિઝુણ જહારિહં.

પડ—પુરં પુર પડ પડપુરં

જે શબ્દો સમાસમાં આવેલા હોય છે તેમાંના પ્રથમ શબ્દનો સ્વર હ્રસ્વ હોય તો સમાસમાં ઘણું કરીને દીર્ઘ કરવો અને એ જ રીતે દીર્ઘ સ્વર હોય તો હ્રસ્વ કરવો.

હ્રસ્વનો દીર્ઘ—

અન્તર્વેદિ—અતાવેદ

સત્તર્વિંશતિ—સત્તાવીસા

વારિમતી—ઘારીમઈ, વારિમઈ

ભુજયન્ત્ર—ભુઆયંત, ભુઅયત

પતિગૃહ—પઈહર, પડહર

વેણુવન—વેલૂવણ, વેલુવણ

દીર્ઘનો હ્રસ્વ—

યમુનાતટ—જઝળયડ, જંઝળાયડ

નદીસ્રોતસ્—નઈસોત્ત, નઈસોત

ગૌરીગૃહ—ગોરિહર, ગોરીહર

વધૂમુખ—વહુમુહ, વહૂમુહ

આ સિવાય આ સમાસના બીજા ઘણા પ્રયોગો પંડિતાઝ ભાષા સંસ્કૃતમાં મળે છે પણ તે વધાનો અહીં વિશેષ ઉપયોગ નથી માટે તેમને નોંધ્યા નથી.

આ રીતે સમાસો વિશે રૂપયોગિતાની દૃષ્ટિએ ઉદાહરણો સાથે અહીં જોઈએ તેટલી સ્પષ્ટતા થઈ ગઈ છે એટલે આથી અધિક લખવાની અપેક્ષા નથી.

પ્રાકૃત માર્ગોપદેશિકા

ભાગ-૨

પ્રથમ ભાગમા અર્ધમાગધીનો પરિચય, વર્ણવિજ્ઞાન, શબ્દના વિભાગ અને શબ્દના ફેરફારને લગતી તમામ હકીકતો સમજાવેલી છે. ‘શબ્દના ફેરફાર’ વાળા ભાગમાં વ્યાકરણનો ઘણોખરો ભાગ ‘સ્વરના ફેરફાર’ અને ‘વ્યંજનના ફેરફાર’ ના મથાળા નીચે ચતાવેલો છે. આ વધું સમજવું સરલ જણાય માટે એ ફેરફારવાળી હકીકત આગલા પ્રકરણમા અકારાદિ ક્રમે અને કકારાદિ ક્રમે ગોઠવેલી છે તથા ઉદાહરણોમાં જે શબ્દો આપેલા છે તેના તમામના અર્થો નથી આપ્યા પરંતુ તેમાંના જે શબ્દો ગુજરાતી ભાષાને તદ્દન મલતા આવે છે તેમના પ્રચલિત એવા ગુજરાતી શબ્દો આપેલા છે. વળી, તેમાંના કેટલાક શબ્દો તદ્દન સુગમ છે એથી પણ એ વધાના અર્થો નથી આપ્યા, આમ છે છતાં ક્યાંય ક્યાંય અર્થો નોંધેલા છે. તેમના વધાના અર્થો છેવટના શબ્દકોશમા તો આપવાના જ છે. ફેરફારવાળા પ્રકરણમાં સંધિ અને સમાસની હકીકત વીગતથી ઉમેરેલી છે અને વિપર્યયોને સમજવી તે સુગમ પડે માટે ઉદાહરણો વિશેષે રીતે સમજાવેલાં છે.

હવે આ ભાગમા જુદા જુદા પાઠોમાં ક્રિયાપદોનાં રૂપો, નામનાં રૂપો તથા શબ્દોનાં અને તદ્દિતનાં રૂપો આપવાનાં છે તથા અર્ધ-

માગધીના વિશેષ અભ્યાસ માટે ગુજરાતી વાક્યોનાં ભાષાંતરો અને અર્ધમાગધી વાક્યોનાં ભાષાંતરો પણ વિદ્યાર્થી કરે તે માટે ઉપયોગી પણ થોડાં થોડાં વાક્યો મૂકવાની યોજના કરવાની છે. વિદ્યાર્થી માટે પ્રશ્નોવાળા વા પરીક્ષાવાળા પાઠો જાણી જોઈને રાખ્યા નથી, એ સારુ એકાદ પાઠ મૂકેલ છે એટલે એ માટે તો શિક્ષકે પોતે જ યોજના કરી લેવાની છે અથવા સમજદાર વિદ્યાર્થીએ પોતાની જાતે જ પ્રશ્નો ઉપજાવી પોતાનો અભ્યાસ પાકો કરવાનો છે.

પાઠ ૧ લો

વર્તમાન કાલ

એક વચનના પુરુષવોધક પ્રત્યયો

૧ પુરુષ એટલે (હું) ૨ પુરુષ એટલે (તું) ૩ પુરુષ એટલે (તે)

પુરુષ	પ્રત્યય	સંસ્કૃત પ્રત્યય
૧	મિ	(મિ)
૨	સિ ^૧	(સિ)
૩	તિ ^૨	(તિ)
	ઈ	

૧ સંસ્કૃતના 'સિ' પ્રત્યયની પેઠે અહીં 'સે' પ્રત્યય પણ વપરાય છે.

૨ સંસ્કૃતના 'તે' પ્રત્યયની પેઠે અહીં 'તે' અને 'એ' પ્રત્યય પણ વપરાય છે.

505

૧. મિ તિ ન્તિ વગેરે પુરુષબોધક પ્રત્યયો લગાડતા પહેલાં મૂળ ધાતુઓમાં વિકરણ 'અ' ઉમેરવામાં આવે છે. જેમકે;

વંદ્ + તિ— વંદ્ + અ + તિ = વંદતિ
પુચ્છ્ + તિ— પુચ્છ્ + અ + તિ = પુચ્છતિ

૨. પ્રથમ પુરુષના 'મ'થી શરૂ થતા પ્રત્યયોની પૂર્વે આવેલા 'અ'નો વિકલ્પે 'આ' થાય છે જેમકે;

૩ () આ નિશાનમા મૂકેલા તમામ ધાતુઓ કે નામો વગેરે સંસ્કૃત છે અને કેવલ સરસામણી કરવા માટે તેમને અહીં જણાવેલા છે.

૪ જુઓ પૃ. ૧૧૬ નિયમ ૧૮૧

વંદ્ + અ + મિ = વંદામિ, વદમિ

પડ + અ + મિ = પડામિ, પડમિ

૩ પુરુષબોધક પ્રત્યયો લગાડ્યા પછી ધાતુના અગના 'અ' નો વિકલ્પે 'એ' થાય છે. જેમકે;

વદ્ + અ + ઇ = વદેદ્, વંદેદ્

જાણ્ + અ + સિ = જાણેસિ, જાણસિ

પુચ્છ્ + અ + મિ = પુચ્છેમિ, પુચ્છામિ, પુચ્છમિ

રૂપાખ્યાન

૧ પુ૦ દેખ્વામિ, દેખ્વામિ, દેખ્વામિ

૨ પુ૦ દેખ્વાસિ, દેખ્વાસિ^૫

૩ પુ૦ દેખ્વદ્, દેખ્વદ્^૫

ભાષાંતર—વાક્યો

વાંદું છું	ઘસું છું	(તે) જમે છે
ઘસું છું	પડું છું	„ વિચારે છે
કરું છું	પૂછું છું	„ પૂરે છે
(તું) વાંદે છે	(તે) ઘસે છે	(તું) ઉતાવળ
„ જમે છે	„ જાણે છે	કરે છે
„ દેખે છે	„ પડે છે	„ નિંદે છે
(તે) દેખે છે	(તું) પૂછે છે	„ પૂજે છે
„ કરે છે	„ વરસે છે	(હું) સહું છું
„ સહે છે	„ સહે છે	„ કરું છું
		„ પડું છું

૬વદામિ	અરિદ્દેહ	હરિસસિ
કરિસસે	પુચ્છામિ	મરિસામિ
હરિસમિ	ઘરિસસિ	ગરિદ્દસિ
ઘરિસતિ	કરતે	જેમદ્
દેક્ખસિ	જાણેસિ	ઘરિસેમિ
ગરિદ્દામિ	કરિસસિ	મરિસામિ
તુરિયદ્	પૂરદ્	તુરિયેસિ

પાઠ ૨ જો

લોકવ્યાપક કોઈ પણ ભાષામાં દ્વિવચનને વતાવવા માટે સ્વાસ જુદા પ્રત્યયો જણાતા નથી. એ પ્રમાણે લોકવ્યાપક પ્રાકૃતભાષામાં પણ દ્વિવચનના દર્શક જુદા પ્રત્યયો નથી તેથી એકવચન પછી લાગતા જ બહુવચનના પ્રત્યયો આપવામાં આવ્યા છે. પરંતુ ડ્યારે દ્વિવચનનો અર્થ સૂચવવો હોય ત્યારે ક્રિયાપદ કે નામ સાથે દ્વિવચનદર્શક ‘દ્વિ’ શબ્દનાં બહુવચનનાં પ્રાકૃતરૂપોનો ઉપયોગ કરવો પડે છે. તે રૂપો આ પ્રમાણે છે:

પ્રથમા	{	૭દોણિણ, દુણિણ
તથા		વેણિણ, વિણિણ
દ્વિતીયા		દો (દ્વૌ)
		દુવે (દ્વે)
		વે, વે (દ્વે)

પ્રયોગ: વે સિચ્વામો— અમે વે સીવીપ છીપ

૬ પ્રથમ પુરુષના એકવચનમાં ‘વદે’ રૂપ પણ વપરાય છે
 વન્દ્+અ+એ=વદે (સં વન્દે—હુ વાંદુ છુ) “સસમં અજિઅ ચ વન્દે”

૭ ‘દુ’ શબ્દના જે રૂપો ઉપર અજાણ્યા છે તેમાંથી કતરી આવેલાં

વર્તમાનકાલ (ચાલુ)

વહુવચનના પુરુષવોધક પ્રત્યયો

પૃ૦	પ્રત્યય	સંસ્કૃત પ્રત્યય
૧	મો	(મઃ)
૨	હ	(થ)
૩	ન્તિ ^{૧૦}	(ન્તિ)

યાતુઓ

હુષ્ (હુષ્ય ^{૧૧}) હોમવું- હોમવું-હોમ થવો, ગમરાવું	દીવ્ (દીપ્) દીપવું જવ્ (જપ્) જપવું-જાપ કરવો
કુપ્ (કુપ્ય) કોપવું સિવ્ (સિવ્ય) સીચવું લ્ (લપ્ ^{૧૨}) લવવું-લવારો કરવો	હિવ્ (હિવ્ય) હેપવું- હેવવું-ફેંકવું લુહ્ (લુહ્ય) લોટવું- આલોટવું
તવ્ (તપ્) તપવું-સંતાપ થવો, તપ કરવો	દિપ્ (દીપ્ય) દીપવું ગચ્ (ગચ્છ) ગવું

રૂપો અજ પળ જુદી જુદી લોકભાષાનાં પ્રચલિત છે. જેમકે.—

વે, વે	ગુજરાતી — વે	દુણિ, દોણિ મરાઠી—શેન
વિણિ, વે'ણ	,, વન્ને	દુવે
દો	હિંદી— દો	બંગાલી - દુદે

૮ 'મુ' અને 'મ' પ્રત્યયો તથા સંસ્કૃતના 'મહે'ની પેઠે 'મ્હ' પ્રત્યય પણ વપરાય છે દેખ્યામુ, દેખ્યામ, દેખ્યામ્હ.

૯ 'ઈયા' પ્રત્યય પણ વપરાય છે બોલિયા.

૧૦ 'ન્ત' અને 'ઈરે' પ્રત્યયો પણ વપરાય છે. કરન્તે, કરિરે.

૧૧ જુઓ પૃ૦ ૭૫ નિયમ ૭૪. ૧૨ જુઓ પૃ૦ ૯૧ નિયમ ૧૩૦.

વોલ્લ (વ્રુ) વોલ્લું
 વેવ્ (વેપ્) વેપલું-કંપલું
 સવ્ (શપ્) શાપલું-શાપ દેવો

લિહિ 'લિહિ' લેવું-
 લેવું-લેવું

૪ પ્રથમ પુરુષના 'મ'થી બહુ બનાવવામાં આવેલા 'અ'નો વિકરણ 'હ' થાય છે. જેવું:-

વોલ્લ + અ + મો = વોલ્લમો, વોલ્લને, વોલ્લે, વોલ્લે

રૂપાણ્યાન

- ૧ પુ૦ વોલ્લમો, વોલ્લમો, વોલ્લે, વોલ્લે.
- ૨ પુ૦ વોલ્લહ, વોલ્લહ.
- ૩ પુ૦ વોલ્લંતિ. વોલ્લંતિ

વચનો

અમે સીચિયે હિયે	તમે હો, તમે હો
„ વાંદિયે હિયે	તમે હો, તમે હો
„ આઝોડિયે હિયે	તમે હો, તમે હો
(તમે વે) વોલ્લો હો	તમે હો, તમે હો
„ મોવો હો	તમે હો, તમે હો

(અમે વે) ફંકિયે છિયે
 „ કંપિયે છિયે
 (તેઓ વે) શાપ દે છે
 „ વાંદે છે
 „ જપે છે
 (હું) જાઉં છું
 (તે) દીપે છે

(તે) સીવે છે
 (હું) કંપુ છું
 (હું) ફંકું છું
 (તું) આઝોટે છે
 „ સીવે છે
 „ જપે છે

વંદામો
 સવિરે
 વંદહ
 વોહ્મો
 લવેમ
 લુદ્દહ દુણિ
 ચિપ્પિત્થા વે

સુચ્ચિત્થા દો
 કુપ્પેહ
 ગચ્છમ્હ
 વંદેતે
 ગચ્છંતિ
 જવિમો
 વંદેમ

વન્દંતે
 વોહ્મો
 લુદ્દામિ
 કુપ્પેહ
 ચિવામિ
 વોહ્લિ
 વંદતિ

પાઠ. ૩ જો

વર્તમાનકાલ (ચાલુ)

સર્વ પુરુષ } જ્ઞ^{૧૬}
સર્વ વચન } જ્ઞા

જ્ઞ અને જ્ઞા પ્રત્યયો લાગતાં તેમની પૂર્વે આવેલા અંગના અંત્ય 'અ'નો 'એ' થાય છે.

વંદ્ + અ + જ્ઞ = વંદેજ્ઞ^{૧૭}

વદ્ + અ + જ્ઞા = વંદેજ્ઞા

સ્વરાંત—છેડે સ્વરવાળા—ધાતુઓ

દા (દા) દેવું	ઠા (સ્થા) સ્થિર રહેવું-
વા (વા) વાવું	ઝમા રહેવું કે
પા (પા) પીવું	વેસવું
ગા (ગા) ગાવું	જ્ઞા (ધ્યા) ધ્યાવું-ધ્યાન
જા (યા) જાવું-જવું	કરવું

૧૬ પુરુષબોધક પ્રત્યયો અને સ્વરાંત ધાતુઓની વચ્ચે જ્ઞ અને જ્ઞા એ બેમાંથી ગમે તે એક પ્રત્યય ઉમેરીને પળ રૂપો થઈ શકે છે.

હો + ઇ = હો + જ્ઞ + ઇ = હોજ્ઞઈ અથવા હોઈ

હો + ઇ = હો + જ્ઞા + ઇ = હોજ્ઞાઈ અથવા હોઈ

વિકરણ લમાડ્યા પછી—

હો + અ + ઇ = હો + અ + જ્ઞ + ઇ = હોએજ્ઞઈ, હોઅઈ

હો + અ + ઇ = હો + અ + જ્ઞા + ઇ = હોએજ્ઞાઈ, હોઅઈ

૧૭ કરજે, ચાલજે, દેજે, લેજે—દગેરે ગુજરાતી ભાષાના રૂપો ધરસાવો.

धा (धाव्) धावुं-दोडवुं	वू (व्र) वोखुं
खा (खाद्) खावुं	हो (भू) होवुं-धवुं
हा (हा) हीणा थवुं-तजवुं	णी } (नी) लई जवुं- णे } दोखुं

अकारांत सिवायना स्वरात धातुओने पुरुषबोधक प्रत्यय लगा-
डतां पहेलां विकल्पे विकरण 'अ' लागे छे:

हो + इ = होइ.	हो + अ + इ = होअइ.
खा + इ = खाइ	खा + अ + इ = खाअइ.
धा + इ = धाइ.	धा + अ + इ = धाअइ.

(अकारांत धातुने छेडे 'अ' छे ज माटे विकरण 'अ' फरी-
वार लगाडवानी जरूर नथी.)

अकारांत धातु—

चिइच्छ (चिकित्स) चिकित्सा करवी—शंका करवी
• अथवा उपाय करवो.

जुउच्छं (जुगुप्स) घृणा करवी अथवा दया करवी.
अमराय (अमराय) देव जेवुं रहेवुं.

चिइच्छइ.

जुउच्छइ.

अमरायइ.

रूपाख्यान

विकरण विनानां

	एकवचन	बहुवचन
१ पु०	होमि	होमो
२ पु०	होसि	होह
२ यु०	होइ	होंति, हुंति

વિકરણવાળાં

૧ પુ०	હોઅમિ હોઆમિ હોપમિ	હોઅમો, હોઆમો, હોદમો હોપમો
૨ પુ०	હોઅસિ હોપસિ	હોઅહ હોપહ
૩ પુ०	હોઅઈ હોપઈ	હોઅંતિ હોપંતિ હોઈંતિ
સર્વ પુરુષ	}	હોજ્જ, હોજ્જા
સર્વ વચન		હોપજ્જ, હોપજ્જા (વિકરણવાળું)

વાક્યો

ગાઈયે છિયે
 દોડો છો
 (તેઓ) બોલે છે
 તે બે खाय છે
 ઝમો રહું છું
 તું દોરી જાય છે
 અમે જઈએ છીએ
 તમે પીઓ છો
 તેઓ ગાય છે

અમે બે તજીએ છીએ
 તેઓ દે છે
 વાય છે
 અમે દોરીએ છીએ
 તેઓ દોરે છે
 તમો ઉપાય કરો છો
 હું ઘૃણા કરુ છું
 અમે દેવ જેવા રહિયે છિયે

हुंति	गाएसि	जासि	मज्जंते
जंति	जोतसि	ठामि	म्ह
वूम	जोआप्पु	म्हि	सि
वाइ	खिज्जेह	निप्पज्जह	थ
वे जाम	वेणिण संति	अंसि	असि
दो मो	धाह	अत्थि	अम्हि
निप्पज्जसे	वूमि	दो मज्जह	वूमो
संति	संपज्जइ	दोणिण	दुवे खाप्पमु
सिज्जंति	गाइ	दिव्वामु	१ मज्जेसि १

पाठ ५ मो

पुज्ज (पूर्य ^{२३}) पूरवुं, पूगवु	खाद् } (खाद्) खावुं
विज्ज (विध्य ^{२४}) वींघवुं	खाम् }
गिज्ज (गृध्य) गृद्ध थवुं—	कह् (कथ ^{२५}) कहेवुं
ललचावुं	कुह् (कुथ) कोहवुं—सडवुं
कुज्ज (क्रुध्य) क्रोध करवो	वाह् (वाध ^{२६}) वाधा करवी—
सिन्ध् (सिध्य) सीझवुं—	अडचण करवी
सिद्ध थवुं	लिह् (लिख ^{२६}) लखवुं
नज्ज (नह्य ^{२५}) नाझवुं—वांधवुं	लह् (लभ ^{२६}) लेवुं—मेळववुं
जुज्ज (युध्य) जूझवुं—युद्ध	सिलाह् (श्लाघ ^{२६}) सराहवुं—
करवुं	वखाणवुं

२३ 'र्य' नो 'ज्ज' थई जाय छे.

भार्या—भज्जा कार्य—कज्ज वर्य—वज्ज.

२४ पृ० १०७ नियम १०६. २५ पृ० ११५ नियम १८७.

२६ पृ० ८८ नियम ११८. पृ० ९० नियम १२६. पृ० ८३

क्रम ९०. पृ० ९३ नियम १४०. पृ० ८४ नियम ९७.

बोह् (बोध) बोध थवो-
 जाणवुं
 वह् (वध) वध करवो-
 हणवुं
 सोह् (शोभ) सोहवुं-
 शोभवुं

सोह् (शोध) शोधवुं-
 करवुं
 सुज्झ् (शुध्य) सोझवुं-
 साफ करवुं
 धाव् } (धाव) धोडवुं-
 धाय् } दोडवुं

वाक्यो

बे ध्यान धरीए छीए
 (ते) वींधे छे
 ललचाइये छिये
 बे मुंझाओ छे
 बे सडो छे
 वींधीए छीए
 शोभो छे
 शोधो छे
 सोझो छे
 बे लखीए छीए
 खैचो छे
 सांपडे छे
 बे निंदा करे छे
 (तमे) बे दोडो छे
 गाउं छुं
 शाप दे छे
 प्रकाशे छे

छो
 तेओ छे
 छुं
 (तुं) छे
 छीए
 (ते) छे
 द्यो छे
 जाणे छे
 माचुं छुं
 बे जाय छे
 कंपो छे
 बे वखाणे छे
 वाय छे
 थईए छीए
 खेद करीए छीए
 (ते) ऊभो रहे छे
 सिद्ध थाउं छुं

कुहन्ति
 सिलाहन्ति
 गिज्झम
 मि
 कहेमि
 नज्झसि
 ठाइ
 बे सोहामो
 मुज्झमु
 बेन्नि विज्जन्ति
 ठापह
 बे बाहह

झाम
 होंति
 दुन्नि वोहेंति
 जुज्झेम
 सि
 विन्ति
 लिहेज्ज
 सिज्झन्ति
 दो लहेज्जा
 कुज्झेसि
 अंसि

धातुओ

पुच्छ (पृच्छ) पूछवुं
 २७ बीह् (भी) बीवु
 पड (पत्) पडवु
 छज् (सज्) छाजवुं-शोभवुं
 वेह् (वेष्ट) वीटवुं
 कर् (कर) करवुं
 तर् (तर) तरवुं
 चिण् (चिनु) चणवुं-एकठुं
 करवुं
 डह (दह) } दहवुं-दाहवुं-
 डज् (दह्य) } बलवुं-बालु

नम् } (नम) नमवु
 नव् }
 चय् (त्यज) तजवु-छोडवुं
 जिण् (जिना) जितवुं
 छिद् (छिनद्) छेदवुं
 चल् (चल) चालवु
 निद् } (निन्द) निदवुं-
 निन्द } निदा करवी
 सस् } २८ (शुष्य) शोषवुं-
 सुस्स } सुकावुं
 सुण् } (शृणु) सुणवुं-
 हुण् } सामळवुं

२७ व् + ह् + ई = 'भी' उपरधी 'बीह्'

२८ जुओ पृ० १२४ नियम १९४.

સુમ્ (સર) સ્મરણ કરવું-
 યાદ કરવું
 ગચ્છ (ગચ્છ) ગતિ કરવી-જવું
 નસ્સ } (નશ્ય) નાશ
 નાસ્ } થવો
 ગૌહ્ (ગૃહ્ણા) ગૃહ્ણ કરવું

નચ્ચ (નૃત્ય) નાચવું
 કુળ્ (કૃણુ) કરવું
 રૂસ } (રુખ્ય) રૂઠવું-રોષ
 રૂસ } કરવો
 હળ્ (હન્) હળવું-મારવું

સાર અને પ્રશ્નો

એકવચન

૧ પુ૦ વંદમિ, વંદામિ, વંદેમિ
 ૨ પુ૦ વંદસિ, વદેસિ
 ૩ પુ૦ વંદહ, વદેહ
 વદતિ, વદેતિ

બહુવચન

વંદમો, વંદામો, વંદિમો, વંદેમો
 વંદહ, વંદેહ
 વંદેતિ, વંદેતિ, વંદિતિ

સર્વ પુરુષ }
 સર્વ વચન } વંદેજ, વંદેજા

સ્વરાંત ધાતુનાં વિકરણ વિનાનાં રૂપો

૧ પુ૦	હોમિ	હોમો, હોમુ, હોમ
૨ પુ૦	હોસિ	હોહ
૩ પુ૦	હોહ, હોતિ	હોંતિ, હુંતિ
		હોન્તિ, હુન્તિ

સર્વ પુરુષ, સર્વ વચન—હોજ, હોજા

સ્વરાંત ધાતુનાં વિકરણવાળાં રૂપો

	એકવચન	બહુવચન
૧ પુ૦	હોઅમિ, હોઆમિ હોપમિ	હોઅમો, હોઆમો, હોઅમો, હોપમો
૨ પુ૦	હોઅસિ, હોપસિ.	હોઅહ, હોપહ

૩ પુ૦ હોઅડ, હોણ હોઅંતિ, હોંતિ
 હોઅતિ, હોણતિ હોંતિ

સર્વ પુરુષ }
 સર્વ વચન } હોણજ, હોણજા

૧ અર્ધમાગધી ભાષામાં કયા કયા સ્વરો નથી વપરાતા? જે નથી વપરાતા તેમના બદલામાં કયા કયા સ્વરો વપરાય છે? તે ઉદાહરણ સાથે સમજાવો.

૨ નીચેના શબ્દોનાં અર્ધમાગધી રૂપો કરી વતાવો.
 મૃત્તિકા. તામ્બૂલ. કીદશ. દૈત્ય. પૌર.
 કૌમુદી. તમસ. તીર્થકર. ગોષ્ઠી. નગ્ન. ચન્દ્ર.

૩ નીચેના શબ્દોનાં સંસ્કૃત રૂપો વતાવો:
 સમુદ. વંક. સાહા. પઢહ. સાહુ. ફલદા.
 અંગાલ. સદ. ચોદહ. છઢ. ભાયળ.

૪ નીચેના સંયુક્ત વ્યંજનોનો જે ફેરફાર થતો હોય તે ઉદાહરણ સાથે જણાવો:

ક્ષ. ત્ય. ઘ. પ્લ ઘ

૫ નીચેના સંયુક્ત વ્યંજનવાળા શબ્દોનાં અર્ધમાગધી રૂપાંતર કરી વતાવો:

ગ્રીષ્મ. સ્તમ્ભ. પુષ્પ. પ્રશ્ન. મુષ્ટિ. ધ્યાન.
 શૌણ્ડીર્ય ઝર્વ. તીર્થ. નિમ્ન. કર્તરી.

૬ અર્ધમાગધીનો પરિચય સંક્ષેપમાં સમજાવો

૭ ગુજરાતી, હિંદી, બંગાળી, મરાઠી અને સિંધી ભાષાઓની અર્ધ-માગધી ભાષા સાથે કેવી અને કેટલી સમાનતા છે તે સંક્ષેપમાં લખી વતાવો.

- ૮ અવેસ્તા ભાષા અને અર્ધમાગધી ભાષા વચ્ચેની સમાનતાને સમજાવો.
- ૯ નીચેના શબ્દોની સંધિ છુટી કરી બતાવો:
વાસેસિ દદામહં. બહુદગં. પુહવીસો. કાહી.
- ૧૦ નીચેના શબ્દોના સમાસ સમજાવો:
દેવદાણવગંધર્વા. વીતરાગો. તીર્થયર.
નરિંદ મહાવીરો.
- ૧૧ દીર્ઘનો હસ્વ અને હસ્વનો દીર્ઘ ક્યારે ક્યાર થાય છે તે ઉદા-
હરણ સાથે સમજાવો.
- ૧૨ સ્વરાંત ધાતુ અને વ્યંજનાંત ધાતુની રૂપસાધનામાં જે ભેદ છે
તે સમજાવો.
- ૧૩ અર્ધમાગધીમાં દ્વિવચન છે ? દ્વિવચનનો અર્થ કઈ રીતે બતા-
વાય છે ?
- ૧૪ સંસ્કૃત અને અર્ધમાગધીમાં ઉચ્ચારણભેદને લીધે જે કેટલાક
ફેરફારો બતાવેલા છે તેમને લીધે અર્ધમાગધી ભાષામાં સરલતા
આવી છે સ્વરી ?
- ૧૫ અર્ધમાગધી ભાષા સાથે આપણી ગુજરાતી ભાષાનો કેવો સંબંધ
જણાય છે ?
- ૧૬ લોકભાષા કઈ છે ? પંડિતાડ ભાષા કે પ્રાકૃત ભાષા ?

उवसर्ग (उपसर्ग)

उपसर्ग धातुની પૂર્વે આવી ઘણું કરીને ધાતુના મૂલ અર્થમાં ન્યૂનાધિકતા કરી વિશેષ અર્થ—ન્યૂન અર્થ, અધિક અર્થ કે જુદો અર્થ—બતાવે છે. એવા ઉપસર્ગ નીચે મુજબ છે:

પ (પ્ર) આગલ પ+જાઈ=પજાઈ=આગલ જાય છે.

પ+જોતતે=પજોતતે=વિશેષ પ્રકાશે છે.

પ+હરતિ=પહરતિ=પ્રહાર કરે છે

પરા-સામું, ઝલટું. પરા+જિણઈ=પરાજિણઈ=પરાજય કરે છે.

પરા+હોઈ=પરાહોઈ=પરાભવ કરે છે-હરાવે છે.

ઓ	} (અપ) હલકું, રહિત, ઓ+સરઈ=ઓસરઈ	} સરકે છે-		
અવ			અવ+સરઈ=અવસરઈ	} યસે છે
અપ			અપ+સરઈ=અપસરઈ	

અપ+અર્થકમ્=અવત્થયં=અપાર્થક-અમથું.

ઓ+માલ્યમ્=ઓમલું=નિર્માલ્ય.

સં (સમ) પકટું, સાથે. સં + ગચ્છતિ = સંગચ્છતિ-સાથે જાય છે.

સં+ચિણઈ=સંચિણઈ-સંચય કરે છે-પકટું કરે છે.

અણુ } (અનુ) પાછલ, સરખું અણુ + જાઈ = અણુજાઈ-પાછલ જાય છે.

અણુ+કરઈ=અણુકરઈ-અનુકરણ કરે છે

ઓ { (અવ) નીચે ઓ+તરઈ=ઓતરઈ } અવતરે છે, ઊતરે છે.
અવ { અવ+તરઈ=અવતરઈ } નીચે જાય છે

(નિર્) નિરંતર, સતત, રહિત

નિર્+દ્રક્ષ્વ=નિરિક્ષ્વ-નીરખે છે-નિરીક્ષણ
કરે છે.

નિ+જ્ઞસ્વ=નિજ્ઞસ્વ-જ્ઞાર્યા કરે છે.

ની+સરસ્વ=નીસરસ્વ-નીસરે છે-નિરંતર સરે છે.

નિર્+અંતરં=નિરંતરં-નિરંતર-સતત.

નિર્+ધન=નિદ્ધણો-નિર્ધનિયો-ધન વગરનો.

(દુર્) દુષ્ટતા દુ+ગચ્છસ્વ=દુગચ્છસ્વ-દુર્ગતિષ્ જાય છે.

દો+ગચ્ચં=દોગચ્ચં-દૌર્ગત્ય-દુર્ગતિ

દૂ+હવો=દૂહવો-દુર્ભગ-કમનસીવ.

{ (અભિ) સામે અભિ+ભાસસ્વ=અભિભાસસ્વ-સામે વોલે છે.
અહિ+મુહં=અહિમુહં-અભિમુખ-સામુ.

વિશેષ, નહિ, વિપરીત. વિ + જાણસ્વ = વિજાણસ્વ-વિશેષ
જાણે છે.

વિ + જુંજસ્વ = વિજુંજસ્વ-વિયોગ
કરે છે.

વિ + કુવ્વસ્વ = વિકુવ્વસ્વ-વિકૃત
કરે છે.

{ (અધિ) અધિક અધિ+ગચ્છતિ=અધિગચ્છતિ-મેઢવે
છે, જાણે છે, ઉપર
જાય છે

અહિ+ગમો=અહિગમો-અવિગમ-જ્ઞાન

સુ { (સુ) સારું સુ+ભાસપ=સુભાસપ-સારું વોલે છે.

સૂ + હવો = સૂહવો-સુભગ-ભાગ્યવાન.

૨૧ 'દૂ' અને સૂ'નો ઉપયોગ ફક્ત 'હવ'-(મગ) શબ્દની
થાય છે જુઓ પૃ. ૫૧ નિયમ ૩૦.

૩ (ઉત્) ઝંચે ૩+ગચ્છતે=૩ગચ્છતે-ઝંચે જાય છે-ઝગે છે.

અહ અતિ } અતિશય, હૃદ વહાર. અહ + સેહ = અહસેહ—અતિશય
કરે છે—હૃદ વહાર વચ્ચાણે છે.

અતિ+ગચ્છતિ=અતિગચ્છતિ-

હૃદ વહાર જાય છે.

ણિ } (નિ) નિરંતર, નીચે ણિ+પડહ=ણિપડહ } નિરંતર પડે છે,
નિ } નિ+પડહ=નિપડહ } નીચે પડે છે.

પડિ } પ્રતિ-સામું, સરખું. વિપરીત.
પતિ } પડિ+ભાસણ=પડિભાસણ—સામું વોલે છે.
૩૦ પરિ } પતિ+ટ્ટાહ=પતિટ્ટાહ—પ્રતિષ્ઠિત થાય છે.

પરિ+ટ્ટા=પરિટ્ટા—પ્રતિષ્ઠા

પડિ+મા=પડિમા—સરખી આકૃતિ.

પડિ+કૂલં=પડિકૂલં—પ્રતિકૂલ.

પરિ } (પરિ) ચારે વાજુ. પરિ+વુડો=પરિવુડો—પરિવૃત—ચારે
પલિ } વાજુથી વીંટાપલો.

પલિ+ઘો=પલિઘો—પરિઘ—ઘળ.

૩૧ અપિ } (અપિ) ઝલટું, પળ અવિ+હેહ=અવિહેહ }
અવિ } અપિ+હેહ=અપિહેહ } ઢાંકે
પિ } પિ+હેહ=પિહેહ } છે
વિ } કો+વિ=કોવિ }
૩ } કો+હ=કોહ } પળ

કિમ્+અવિ=કિમવિ—કાંઈ પળ

જં+પિ=જંપિ—જે પળ

૩૦ 'પરિ' એ 'પડિ' નું જ મિત્ર ઉચ્ચારણ છે, 'ર' અને 'ટ' નું ઉચ્ચારણ સ્થાન પળ સરખું છે. ૩૧ જુઓ પૃ. ૧૨૯ નિયમ ૧૨.

ઝ } (ઉપ) પાસે ઉવ+ગચ્છઈ=ઉવગચ્છઈ-પાસે જાય છે.
 ઓ } ઝ+ઝ્ઞાયો=ઝઞ્ઞાયો }
 ઉવ } ઓ+ઝ્ઞાયો=ઓઝ્ઞાયો } ઉપાધ્યાય
 ઉવ+ઝ્ઞાયો=ઉવઝ્ઞાયો }

આ—મર્યાદા, ઝલટું આ + વસઈ = આવસઈ-અમુક મર્યાદામાં રહે છે.

આ+ગચ્છઈ=આગચ્છઈ-આવે છે.

ઉપસર્ગના અર્થો નિયત નથી. કોઈ ઉપસર્ગ ધાતુના મૂળ અર્થ કરતાં વિપરીત અર્થ બતાવે છે. કોઈ એ મૂળ અર્થને અનુસરે છે, કોઈ એમાં થોડો વધારો દેખાડે છે અને કોઈ, માત્ર શોભા માટે જ વપરાય છે—ધાતુના અર્થમાં કશો ફેરફાર બતાવતો નથી. ‘અપિ’ ઉપસર્ગ છે અને ‘પણ’ અર્થમાં અવ્યય પણ છે એથી ‘અપિ’ સાથેના ઉદા-હરણોમાં તેનો વાતે જાતનો ઉપયોગ બતાવ્યો છે.

ધાતુ

પુણ (પુના) પવિત્ર કરવું
 થુણ (સ્તુ) સ્તુતિ કરવી
 વચ્ચ (વજ) ફરતા રહેવું
 કુદ્ (કુર્દ) કૂદવું
 અચ્ચ (અર્ચ) અર્ચવું-પૂજવું
 વઢ્ (વર્ધ) વધવું
 ભમ્ (ભ્રમ) ભ્રમવું
 ભમ્મ (ભ્રામ્ય) ભ્રમવું
 મિદ્ (મિનદ્) મેદવું-
 કટકા કરવા

છિદ્ (છિનદ્) છેદવું
 સિન્ (સિન્ન) સીંચવું
 મુંચ્ (મુન્ન) મૂકવું
 લુણ્ (લુના) લપ્પવું-કાપવું
 ગંઢ્ (ગ્રન્થ) ગંઠવું-ગુંથવું
 ગજ્ઞ્ (ગર્જ) ગાજવું
 મિલા (મ્લા) મ્લાન થવું-
 ગિલા (ગ્લા)

चिह्नच्छ (चिकित्स) चिकि-
त्सा करवी-रोगनो
उपचार करवो
जग्म् (जागृ) जागवुं

वीसर् (वि+स्सर्) वीसखुं
जम्म् (जन्मन्) जन्मवुं
ख्व् (रुद्) रोवुं
तोल् (तोल) तोळवुं

पाठ ५ मो

अकारांत नामनां रूपाख्यानो (नरजाति)

वीर.

एकवचन

बहुवचन

१ वीर+ओ=वीरो (वीरः)
वीर+ए=वीरे

वीर+आ=वीरा (वीराः)

२ वीर+म्=वीरं (वीरम्)

वीर+आ+वीरा (वीरान्)
वीर+ए=वीरे

३ वीर+एण=वीरेण (वीरेण)
वीरेणं

वीर+एहि=वीरेहि (वीरेभिः,
वीरेहिं, वीरेहिं वीरैः)

४ वीर+आय=वीराय (वीराय)
वीर+आप्=वीराप्
वीर+स्स=वीरस्स (वीरस्य)

वीर+ण=वीराण (वीराणाम्)
वीराणं

૩૨૫ વીર+આ=વીરા (વીરાત્)

વીર+ઓ=વીરાઓ

વીર+ઉ=વીરાડ

વીર+ઓ=વીરાઓ

વીર+ઉ=વીરાડ

વીર+હિંતો=વીરાહિંતો,

વીરેહિંતો (વીરેભ્યઃ)

વીર+સુંતો=વીરાસુંતો

વીરેસુંતો

૬ વીર+સ્સ=વીરસ્સ (વીરસ્ય) વીર+ણ=વીરાણ (વીરાણામ્)

વીરાણ

૭ વીર+ણ=વીરે (વીરે)

વીર+સુ=વીરેસુ (વીરેષુ)

વીરેસું

વીર+°સિ=વીરંસિ (વીરસ્મિન્ ?)

વીર+મ્મિ=વીરમ્મિ

સં૦ વીર ! (વીર !)

વીર+આ=વીરા (વીરાઃ !]

વીરા !

વીરો !

વીરે !

સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત રૂપોનાં ઉચ્ચારણોમાં નહિ જેવો ભેદ છે. એ ભેદ, એ રૂપો બોલતા જ સમજાય છે માત્ર પાંચમી વિભક્તિમાં વધારે અનિયમિત રૂપો છે.

૩૧ પાંચમી વિભક્તિમાં નીચેના વધારે રૂપો પણ થાય છે

एकवचन

વીર+તો=વીરાતો

વીર+તુ=વીરાતુ

વીર+દિ=વીરાદિ

વીર+હિંતો=વીરાહિંતો

વીર+જો=વીરાજો

बहुवचन

વીરાતો

વીરાતુ

{ વીરાદિ

{ વીરેદિ

વીરાજો

चिङ्छ (चिकित्स) चिकि-
त्सा करवी-रोगनो
उपचार करवो
जग्गू (जागृ) जागवुं

वीसर् (वि+स्वर्) वीसरुं
जम्म् (जन्मन्) जन्मवुं
रुव् (रुद्) रोवुं
तोल् (तोल) तोळवुं

पाठ ५ मो

अकारांत नामनां रूपाख्यानो (नरजाति)

वीर.

एकवचन

बहुवचन

१ वीर+ओ=वीरो (वीरः)
वीर+ए=वीरे

वीर+आ=वीरा (वीराः)

२ वीर+म्=वीरं (वीरम्)

वीर+आ+वीरा (वीरान्)
वीर+ए=वीरे

३ वीर+एण=वीरेण (वीरेण)
वीरेणं

वीर+एहि=वीरेहि (वीरेभिः,
वीरेहिं, वीरेहिं वीरैः)

४ वीर+आय=वीराय (वीराय)
वीर+आए=वीराए
वीर+स्स=वीरस्स (वीरस्य)

वीर+ण=वीराण (वीराणाम्)
वीराणं

૩૨૫ વીર+આ=વીરા (વીરાત્)

વીર+ઓ=વીરાઓ

વીર+ઉ=વીરાઉ

વીર+ઓ=વીરાઓ

વીર+ઉ=વીરાઉ

વીર+હિંતો=વીરાહિંતો,

વીરેહિંતો (વીરેભ્યઃ)

વીર+સુંતો=વીરાસુંતો

વીરેસુંતો

૬ વીર+સ્સ=વીરસ્સ (વીરસ્ય) વીર+ણ=વીરાણ (વીરાણામ્)
વીરાણં૭ વીર+પ=વીરે (વીરે) વીર+સુ=વીરેસુ (વીરેષુ)
વીરેસું

વીર+°સિ=વીરંસિ (વીરસ્મિન્ ?)

વીર+મ્મિ=વીરમ્મિ

સં૦ વીર ! (વીર !)

વીર+આ=વીરા (વીરાઃ !]

વીરા !

વીરો !

વીરે !

સસ્કૃત અને પ્રાકૃત રૂપોનાં ઉચ્ચારણોમાં નહિ જેવો મેદ છે. એ મેદ, એ રૂપો બોલતા જ સમજાય છે. માત્ર પાંચમી વિભક્તિમાં વધારે અનિયમિત રૂપો છે.

૩૧ પાંચમી વિભક્તિમાં નીચેના વધારે રૂપો પણ થાય છે.

૧૧ એકવચન

વહુવચન

વીર+તો=વીરાતો

વીરાતો

વીર+તુ=વીરાતુ

વીરાતુ

વીર+હિ=વીરાહિ

{ વીરાહિ

વીર+હિંતો=વીરાહિંતો

{ વીરેહિ

વીર+ત્તો=વીરત્તો

વીરત્તો

રૂપો વતાવતાં નામનું મૂળ અંગ અને પ્રત્યયનો અંશ—એ બન્ને છૂટા પાડીને જણાવેલાં છે. અને સાથે એ ઉપરથી સાધિત થતાં દરેક રૂપો પણ જુદા જુદા ઢગાંવેલાં છે. એથી આ સાધનપદ્ધતિ દ્વારા જ, વિદ્યાર્થી અકારાંત નામનાં રૂપોને સમજી લેજો.

સાધનપદ્ધતિની સમજણ

૧ પ્રથમા, દ્વિતીયા, તૃતીયા, ચતુર્થી અને સપ્તમી વિભક્તિના સ્વરાદિ પ્રત્યયો તથા પંચમીનો એક માત્ર ‘આ’ પ્રત્યય લગાડી અંગના અન્ત્ય ‘અ’નો લોપ કરવાનો છે. (જુઓ પૃ૦ ૧૨૮ નિયમ ૯)

જેમકે—

વીર + ઓ = વીરો.

વીર + ણ = વીરે.

૨ વીર + મ્ = વીરં. (જુઓ પૃ૦ ૧૩૦-૧૩૧ નિયમ ૧૭-૧૮)

વીરમ્ + અવિ = વીર અવિ, વીરમવિ.

૩ તૃતીયા અને પછી વિભક્તિના ‘ણ’ ઉપર તથા સપ્તમી વિભક્તિના ‘સુ’ ઉપર અનુસ્વાર વિકલ્પે થાય છે:

વીર + ણ = વીરેણ, વીરેણં.

વીર + ણ = વીરાણ, વીરાણં.

વીર + સુ = વીરેસુ, વીરેસું.

૪ તૃતીયા અને સપ્તમીના વહુવચનના પ્રત્યયોની પૂર્વના અકારાંત અંગના અન્ત્ય ‘અ’નો ‘એ’ થાય છે અને ઇકારાંત અંગનો તથા ઉકારાંત અંગનો અન્ત્ય ‘ઈ’ અને ‘ઉ’ લઘુ થાય છે:

વીર+હિ=વીરેહિ

રિસિ+હિ=રિસીહિ

માણુ+હિ=માણ્હિ

વીર+સુ=વીરેસુ

રિસિ+સુ=રિસીસુ

માણુ+સુ=માણ્સુ

- ૫ પંચમીના 'ઓ' 'ઉ' 'હિંતો' અને 'સુંતો' પ્રત્યયોની પૂર્વના સ્વરાંત અંગનો અંત્ય સ્વર દીર્ઘ થાય છે તથા પંચમીના બહુવચનના 'હિ' 'હિંતો' અને 'સુંતો' પ્રત્યયોની પૂર્વના અકારાંત અંગના અંત્ય 'અ' નો 'ઐ' પળ થાય છે:

एकवचन

बहुवचन

वीर+ओ=वीराओ

वीर+हि=वीराहि, वीरेहि

वीर+उ=वीराउ

वीर+हिंतो=वीराहिंतो, वीरेहिंतो

वीर+सुंतो=वीरासुतो, वीरेसुंतो

रिसि+हि=रिसीहि

रिसि+ओ=रिसीओ

भाणु+हि=भाणूहि

भाणु+ओ=भाणूओ

रिसि+हिंतो=रिसीहिंतो

- ૬ ષઠીના બહુવચનનો 'ળ' લાગતાં પૂર્વના અંગનો અંત્ય સ્વર દીર્ઘ થાય છે: વીર + ળ = વીરાળ, વીરાળં.

रिसि + ळ = रिसीण

- ૭ સંબોધનનાં રૂપોની સાધના પ્રથમા પ્રમાણે છે. વધારામાં મૂળ અંગ પળ જેમનું તેમ વપરાય છે. વીર ! વીરો ! વીરા ! વીરે !

- ૮ તૃતીયા વિભક્તિનો 'હિ' પ્રત્યય માથે અનુસ્વાર પળ છે અને તેનો સાનુનાસિક ઉચ્ચાર પળ થાય છે. આ રીતે તે એક 'હિ' નાં પળ ત્રણ રૂપો થાય છે: વીરેહિ, વીરેહિં વીરેહિં

- ૯ વીરાણ^{૩૩} (ચ૦ એ૦) વીરંસિ (સ૦ એ૦) રૂપોનો વ્યવહાર વિશેષે કરીને આર્ષપ્રાકૃતમાં દેખાય છે. કેટલેક સ્થળે

‘અકવચનમાં ‘આઈ’ પ્રત્યયવાળું રૂપ પણ મળે છે: વહાઈ (વધાય). ‘આય’ ‘આઈ’ અને ‘આઈ’ એ ત્રણેમાં યાસ કળી વિષમતા નથી. ‘આઈ’ પ્રત્યયવાળું રૂપ વહુ પ્રચલિત નથી તેથી જ તે ઉપરનાં રૂપોમાં જળાવ્યું નથી, કેટલેક સ્થળે ‘આઈ’ને વદળે ‘આતે’ પ્રત્યય પણ વપરાયેલો છે એથી ‘વીરાઈ’ની પેઠે ‘વીરાતે’ રૂપ પણ આર્ષ પ્રાકૃતમાં વપરાયેલું છે. પ્રાકૃતભાષામાં ચતુર્થી વિભક્તિ યાસ જુદી નથી પણ તે ષટ્થી વિભક્તિમાં સમાઈ ગયેલી છે તેથી તે વન્ને વિભક્તિના રૂપો ંક સરયાં થાય છે.

નામ [નરજાતિ]

અરિહંત (અર્હત) વીતરાગ
દેવ

હર (હર) મહાદેવ.

વુદ્ધ (બુદ્ધ) બુદ્ધદેવ.

મગ્ગ (માર્ગ) માર્ગ-મારગ

કલહ (કલહ) કલહ.

હસ્થ (હસ્ત) હાથ.

પાય (પાદ) પાદ-પગ, પાયો

ભાર (ભાર) ભાર.

વાલ (વાલ) વાલ-વાલક
ઉવજ્ઞાય (ઉપાધ્યાય) ઉપા-

ધ્યાય-અધ્યાપક-ગુરુ-
ઓઝ્ઞા

આચરિય (આચાર્ય) સદાચાર-
વત ગુરુ.

સિદ્ધ (સિદ્ધ) અદેહી વીતરાગ

નિવ (નૃપ) નૃપ-રાજા

બુહ (બુધ) બુદ્ધિમાન-ઢાહ્યો પુરુષ

૩૩ અજિનાઈ (અજિનાય) મસાઈ (માંસાય) પુચ્છાઈ (પુચ્છાય)
વગેરે ‘આઈ’ પ્રત્યયવાળાં અને લોગસિ (લોકે) કસિ (કસ્મિન્)
અગાસિ (અગારે) સુસાળસિ (સ્મશાને) વગેરે ‘૦સિ’ પ્રત્યયવાળાં રૂપો
આચારાગાદિસૂત્રોમાં મળે છે.

पुरिस (पुरुष) पुष
 आइच्च (आदित्य) आदित्य-सूर्य
 इंद (इन्द्र) इन्द्र
 चंद (चन्द्र) चंद्र
 मेह (मेघ) मेघ-बरसाद
 भारवह (भारवह) भार वह-
 नार-मजूर

समुद्र } (समुद्र) समुद्र
 समुद्र }
 नयण (नयन) नेण-आंख
 कण्ण (कर्ण) कान
 महावीर (महावीर) महावीर देव
 जिण (जिन) जय पामनार—
 वीतराग

मेघ मार्गने सिंचे छे
 इन्द्र बुद्धदेवने नमे छे
 डाहो पुरुष बालकने पूछे छे
 आंखवडे चन्द्रने जोउं छुं
 समुद्रने कानवडे सांभलुं छुं
 बालकना हाथमां चंद्र छे
 कलहने छेदो छो
 सूर्य तपे छे
 राजा मार्गने जाणे छे

सिद्धोने नमो
 मजूरों मार्गमां दोडे छे
 समुद्रमां चंद्रोने देखीए छीए
 बालको उपाध्यायने पूछे छे
 राजाना पगोमां पडुं छुं
 वीतराग देव! नमुं छुं
 वे बालक बोले छे
 समुद्रो गाजे छे
 राजा शोमे छे

३४ नमो अरिहताणं
 भारवहो हर वंदइ
 महावीरो जिणो झाअइ
 कण्णेहिं सुणेमि
 नयणेहिं देख्खामु
 भारवहा भारं चिणति
 नमो उवज्झायाणं
 समुद्रो खुब्भइ

मेहो समुद्रम्मि पडइ
 बाला हत्थे घरिसंति
 समुद्रं तरह
 हत्थाओ हरं अच्चेमि
 नमो आयरियाय
 आयरियाण पाए नमाम
 बाला कुहंति
 चन्दो वहइ

३४ पमो के नमो साथे वपरातु नाम छट्ठी विभक्तिमा आवे छे.

पाठ ६ ट्टो

अकारांत नामनां रूपाख्यानो [नान्यतर जाति]

एकवचन

बहुवचन

१ कमल+म्=कमलं (कमलम्)	कमल+णि=कमलाणि	} (कमलाणि)
	कमल+इं=कमलाइं	
	कमल+ईं=कमलाईं	

२ „ = „ („)	„ „ = „ („)
सं० कमल ! (कमल !)	„ „ = „ („)

तृतीयाथी सप्तमी सुधीनां रूपो

‘ वीर ’ नी जेवां जाणवां.

१० ‘ णि ’ ‘ इं ’ ‘ ईं ’ प्रत्ययोनी पूर्वना अंगना अंत्य ह्रस्व स्वरनो

दीर्घ थाय छे कमल + णि = कमलाणि.

वारि + इं = वारीइं.

महु + ईं = महुईं.

११ संवोधनना एकवचनमां मूळ अंग ज वपराय छे: कमल !

नाम [नान्यतर जाति]

नयण (नयन) नेण

मत्थय (मस्तक) माथु

नाण (ज्ञान) ज्ञान

चंदण (चन्दन) चन्दनु

झाड के लाकड़ु

वेर (वर) देर-वैर

वयण (वचन) वचन-वेण

वयण (वदन) वदन-मुख

કલ્પ-કામ-વાસ્તુ-જ્યોતિષ-નિમિત્ત-સ્વપ્ન
અને વિજ્ઞાનના ગ્રંથો

સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ

ચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ

જ્યોતિષચક્રવિચાર

પિપ્પીલિકાજ્ઞાન

અંગવિજ્ઞા

મહાગ્ધપયરણ

તીર્થકલ્પ

અકાલદંતકલ્પ

મયણવાલ

વાસ્તુવિચાર

સ્વપ્નવિચાર વગેરે.

કાગલની અછતને કારણે અને ફરમાઓ વધી જવાના હેતુથી અમે પ્રસ્તાવનામાં સૂચવ્યા પ્રમાણેનો 'ગુજરાતી અર્ધ-માગધી' કોશ આપી શક્યા નથી તે માટે અમારા વાચકો અમને ક્ષમા આપશે.

પ્રકાશક

भक्तपरिजा संस्तारक तंडुलवैचारिक	चंद्रवेध्यक देवेंद्रस्तव गणिविद्या	महाप्रत्याख्यान वीरस्तव

आ उपरांत आगमग्रंथो ऊपरनी व्याख्याओ, निर्युक्ति, भाष्य, चूर्णि अने अवचूर्णि वगेर साहित्य अर्धमागधीमा रचायेलें छे.

बीजा ग्रंथो

तत्त्वज्ञान	कर्मशास्त्र	आचार
सम्मइपर्यरण धम्मसंगहणि विशेषावश्यक भाषारहस्य नवतत्त्व जीवविचार प्रवचनसार वगेरे	कम्मपयडि पंचसंग्रह पंचवस्तु प्राचीन कर्मग्रंथ नव्य ,, सत्तरि गोम्मटसार वगेरे	पंचाशक षोडशक पंचसूत्र प्रवचनसारोद्धार आचारविधि गुरुतत्त्व-निर्णय वगेरे

कथा-चरित्र-उपदेश

उपदेशमाला परमात्मप्रकाश कुमारपालचरित्र कुवलयमाला जंवूस्वामिचरित्र पृथ्वीचंद्रचरित्र प्रत्येकबुद्धचरित्र महापुरुषचरित्र विजयानंदकेवलिचरित्र वसुदेवहिंडि	सनत्कुमारचरित्र सीताचरित्र पउमचरिय कथारत्नकोश कथावलि तरंगलोला समराइच्चकहा चोवीश तीर्थकरोनां एक एकनां जुदां जुदां चरित्रो वगेरे

अर्धमागधीनुं साहित्य

अर्धमागधीनुं साहित्य अतिशय विपुल छे, तेमा तत्त्वज्ञान, आचार, विधिविधान—कर्मकांड, ज्योतिष, गणित, वास्तु वगैरेने लगता अनेक ग्रंथो छे. संक्षेपमा कहुं तो ए साहित्य करोडो लोकोमा रचाएलुं छे. तेमाथी अहीं थोडाक ग्रंथोनो नामनिर्देश करेल छे.

आगमग्रंथो

अंगसूत्रो	उपांगसूत्रो	मूलसूत्रो
आचारअंग	औपपातिक उपांग	आवश्यक
सूत्रकृतअंग	राजप्रश्नीय ”	दशवैकालिक
स्थानअंग	जीवाजीवाभि- गम ”	उत्तराध्ययन
समवायअंग	प्रज्ञापना ”	नंदि
• भगवती अथवा व्याख्याप्रज्ञप्ति अंग	जंबूद्वीप्रज्ञप्ति ”	अनुयोगद्वार
ज्ञातधर्मकथाअंग	चंद्रप्रज्ञप्ति ”	छूटकसूत्र
उपासकदशाअंग	सूर्यप्रज्ञप्ति ”	कल्पसूत्र
अंतकृद्दशाअंग	निरयावलि	जीतकल्प
अनुत्तरौपपातिक अंग	वगैरे पांच ”	यतिजीतकल्प
प्रश्नव्याकरणअंग	छेदसूत्रो	श्राद्धजीतकल्प
विपाकअंग	निशीथ	पाक्षिकसूत्र
	वृहत्कल्प	ऋषिभाषित
	व्यवहार	वगैरे
	दशाश्रुत	पयन्ना ग्रंथ
	महानिशीथ	चतु.शरण
	पंचकल्प (अप्राप्य)	आतुरप्रत्याख्यान

[नान्यतरजाति]

आरोगिअ-भारोगेल-खाधेल

उज्जड-ऊजड

उल्लङ्घ-ऊल्लङ्घ

उंड-ऊड

ऊसअ-भोशीकु

ओक्किअ-ओकेलु-वमेलुं

ओचुल्ल-ओलोचूलो

कंकोड-ककोडुं

कंटोल-कंटोल

कुल्लड-कूळड

कोडिय-कोडियु

खट्ट-खाट्ट

खड-खड-घास

खुट्ट-खूटेलु

खुत्त-खूतेलु

गवत्त-गवत्त-घास

घग्घर-घाघरो

चंग-चगु-सार

छिक्क-छीक्क

छिल्लर-गणीनु खावोचियु

जेमणय-जमणुं

झुङ्क-झुङ्क

टिक्क-टिक्की-टीलु

तग्ग-तागजे

तुंद-पेट-दुद

पद्र-पादर

पद्धर-पाधर

परिहण-पहेरण

पंगुरण-पागरण-पाथरवा-ओढ-

वाना साधन

पिंजिय-पीजेलु

पोच्च-पोचु

पोट्ट-पेट

वरुअ-वरु-कलमनुं वरु

रंडुअ-राढवु

रूअ-रू-कपास

लकुड-लाकुडुं

लाहण-लाणु

वदल-वादळ

वंग-वेगण-वागी

विहाण-वहाणु-सवारनो समय

संखलय-शखलु

संपडिय-सांपडेल

सिंदुरय-छिंदरु-दोरडी

मुंघिय-मुघेलु

सोल्ल-मासना सोळा

हड्ड-हाडकु

हल्लिअ-हालेल-चालेळ

चिरिहिही } चणोठी
चिणोद्धी }

चुच्छुंदरिया-छडुर

चोटी-चोटली

छली-छाल

छवडी-चमडी

छासी-छश

छडी-छीडी-छोडु

जाडी-झाडी

जोवारी-जुवार-जार

झडी-वरसादनी झडी

झंटी-झटियां-माथाना विखरा-
येला वाळ

झोलिका-झोळी

डाली-डाळ-झाडनी डाळ

ढंकणी-ढांकणी

ढेंका-ढिकवो

णत्था } —नाथ-वळदनी नाथ,
नत्था } नाकनी नथडी

णहरी } —नेरणी
नहरी }

णिंदणी-नींदवु, नकामु घास
कापवु

णीसणिआ-नीसरणी

तजा-छाल-तज

दअरी-दाइ

पकखरा-पाखर-घोडा हाथीने
सजाववाना साधन

पडु-पाडी

पडुआ-पाडु

परडा-परडकु

पारिहट्टी-पारेट-वहु वसतथी
विआएली गाय के भेंश

पूणी-पूणी

फगु-फाग

फुंफा } —फुफाडो
फोंफा }

वव्वरी-चावरी

विग्गाइ-वगा-वगाय

वोहारी-सावरणी

भुक्खा-भूख

भाउज्जा-भोजाई

मम्मी } —मामी
मामी }

रला-राळ

राडी-राड-कजियो

वट्टा-वाट-रस्तो

वियाउया-वीया-शियाळामां
हाथपग फाटव

सिंदु-छिंदरी

सुहेल्ली-सहेल करवी

हत्थोडी-हथोडी

हुड्डा-होड

पिणाअ-प्राणे
 पेडइअ-फडियो-दाणानो वेपारी
 वइल्ल-वेल-वळद
 वप्प-वाप
 वोक्कड-वोक्को
 मक्कड-मक्की-करोळियो
 मणिआर-मणिआर-मणिआर
 मुम्भ } -मोभ [वेचनार
 मोम्भ }

रप्फ-राफडो
 रवय-रवेयो
 रोल-रोळ-कळह
 वडु-वडो
 वप्पीअ } -वपयो
 वप्पीह }
 वहोल-वहेळो-पाणीनो वहेळो
 वोज्झअ-वोजो

[नारीजाति]

अथालि-एलि-अकाळे वादळा
धवा

अम्मा-मा-अम्मा

अवाल्लुया-अवाल्लु-दातना पेटा

उत्थल्ला-उथलो

उंची-पाकेला घउनी डुडी

उत्तरिविडि-ऊतरेड-वासणनी
माड

उत्थल्लपत्थल्ला-ऊथलपाथल

ओज्झरी-होजरी

ओप्पा-ओप

ओसरिया-ओशरी

ओसा-ओसा-झाकळ

कट्टारी-कटार

कत्ता-पासा-जुगार रमवानी
आधळी कोडी

कहोणी } -कोणी
कुहिणी }

खडकी-खडकी

खड्डा-खाटो

खणुसा-खणम-इच्छा

खली-खोळ

गडयडी-गडगडाटी (मेघनी)

गड्डी-गाडी

गंडीरी-गडेरी-शेरडीनी कातळी

गार्डे-गाय

गायरी-गागर

गोली-गोळी

चवेडी-चपटी वगाडवी

देश्य शब्दो

[नरजाति]

अग्निअ-आगीओ . . .

अग्राड-अमेडावुं नाड

अहिल्ल } — ईश्वर-मालिक-
अहेल्ल } अल्लह

आमोड-वाळनो जूडो-अवोडो

उडिद-अडद

उडु-ओड-ओड जातनो

ओहरिस } — ओरमियो
ओघरिस }

ककिंड-ककीडो

कच्छर-कचरो

कडइअ-कडीओ-घर चणनार

कडप्प-कडपलो-जत्थो

काहार-कहार-पाणी भरनारो

कुकुस-कुशका-अनाजनो फोफा

कोइल-कोयला

कोत्थल-कोयळो

कोलिअ-करोळियो

कोल्हुअ-कोल्हु-सिचोडो

खट्टिक-खाट्टकी

खोखलअ-खोखलदतो

खोड-खोडो-लगडो

खोल-खोल-खोलकुं-गधेडानु

वच्चु

गढ-गढ

चास-चेतरमा चास करवा ते

चिच्च } — चीवो
चिच्च }

छइल्ल-छेल-चतुर

छंट-छाटो

जवरय-जुवारा

झंखर-झाखर-सुकु झाड

टप्परअ-टापरो-खराव कानवाळो

टार-टारडु-हलको घोडो

टुंट-टुठो

डब्ब } — डायो हाथ
डाव }

डुंगर-डुंगरो

डुंव-डोम-चाडाळ

डुंघ-डुघो-होको

डोअ-डोयो-पाणी काढवानो

डोयो

डोल-डोळो-आखनो डोळो

णक-नाक

दवर-दोरो

पण्हअ-पानो

परियट्ट-परीट-धोवी

पंडरंग-महादेव

समायर् (सम् + आ + चर)
 आचरण करवुं
 समारय् (सम् + भा + रच्)
 समारवु-समु कावु
 समारम्भ (सम् + आ + रम्भ) समा-
 रम्भ करवो, हणवु
 स्मर् (स्मर) स्मरण कावु
 सव् (शप) शापवु, शाप देवो
 संघ् (स + ख्या) कहेवुं
 संजम् (स + यम) सजमवु,
 सयम करवो
 संजल् (स + ज्वल्) वळवुं, कोप
 करवो
 संदिस् (सम् + दिश्) सन्देशो
 आपवो-सूचन करवु
 संपज्ज् (स + पय) सपजवु-
 सापडवु
 संपाउण् (सम् + प्र + आप्णु)
 सारी रीते पामवु
 त्रुज्ज् (स + बुध्य) समजवु
 त्महर् (सं + स्मर) समारवु,
 याद करवु
 वर्व) सवर्धन करवु,
 पोपवुं, साचवु
 त्ज (स्विद्य) सीजवु, चीकणु थवुं,
 स्वेद-परसेवावाला थवुं

सिज्ज् (सिध्य) सीजवु-सिद्ध थवु
 सिलाह (श्लाघ) साहवु-वखाणवु
 सिव्व् (सिन्ध) सीववु
 सिह (स्पृह) स्पृहा करवो
 सिच् (सिद्ध) सीचवु
 सुण् } (शृणु) सुणवु-
 हण् } साभळवु
 सुमर् (स्मर) स्मरण कावु
 खड् } (खूड) खडवुं, नाश
 सूर् } करवो
 खस् } (शुष्य) शोषवु-
 सुस्स् } सुकावु
 सेव् (सेव) सेववु-आश्रय
 लेवो
 सोच्छ (श्रोध्य) साभळवु
 सोह (शोध) शोधवुं-सोवु,
 शुद्ध करवु
 सोह (शुभ) सोहवु-शोभवु
 हण (हन्) हणवु-मारवु
 हरिस् (हर्ष) हरखवु
 हस् (हस) हसवु
 हिस् (हिंस) हिंसा करवो-
 हणवु
 हा (हा) हीण थवु-तजवु
 हो (भू) होवु, थवु

लिण् (लिप्) लेपात्, खरडात्

लिह (लिप्) लहवु

लुट् (लुट्) लोटवु-आळोटवु

लुण् (लुना) लणवु-कापवु

वक्खाण् (वि + आ + ह्यान्)

विस्तारथी कहेवु,

वराण करवां

वर्गोल्ल (वि + उद् + गार-

व्युद्गार) वगोल्लवु

वच्च् (वज्) फरता रहेवु

वज्ज् (वर्ज्) वर्जवु, छोडवु

वज्जर् (वि+उत्+चर-व्युच्चर) कहेवु

वह् (वर्व) वयवु

वण् (वन) वणवु, भात

पाडीने वणवु

वर् (वृ) वरवुं, स्वीकारवु,

वरदान लेवु

वरिस् (वर्ष्) वरसवु

वलग्गू (वि+लग्) वलगवु-चडवु

वस् (वस) वसवुं-रहेवु

वह् (वध) वध करवो-इणवुं

वह् (वह्) वहेवु-वावु

वद् (वन्द) वांदवु-नमवु

वा (वा) वावुं

वाक् (वाप्) वाववु-ववराववु

विकिर् } (वि+किर्) वेरवु

विइर् }

विके (वि+की) वेवु-वेवु

वि+चर् (वि+चर) विचरवु-करवु

विचिंत (वि+चिन्त) चिंतवु

-विशेष चिंतवु

विच्छल् (वि + क्षल्) वीछ-

ळवु-धोवु

विज्ज् (विद्य) विद्यमान होवु

विज्झ् (विध्य) वीधवु

विणस्स (वि+नश्य) वणसी

जवु-नष्ट थवु, वगडवु

विण्णव् (वि+ण्ण्) वीनववु

विप्पजह् (वि + प्र + जह्)

त्याग करवो-दूर करवु

विराअ } (वि+राज) विरा-

विराज् } जवु-शोभवु

विसीअ (वि + पीद) विपाद

पामवो-खेद करवो

विहड् } (वि + घट) वग-

विघड् } डवुं-नाश पामवो

विहर् (वि+हर) विहारवु-फरवु

विध् (विध्य) वीधवु

वीसर् (वि+स्मर्) वीसरवुं

वेच्छ (वेत्स्थ) वेदवु-अनुभ-

ववु-जाणवु

वेह् (वेष्ट) वीटवु

वेव् (वेप्) वेपवु-रुपवु-धूणवु

वोच्छ (वक्ष्य) कहेवु-वोलवु

पूज् } (पूज) पूजवु
 पूअ }
 पेच्छ (प्र + ईक्ष) जोवु
 फल् (फल) फळवु-फळ भाववो
 फुट् (स्फुट) थवु-खीलवु-
 फुटी नीकळवु
 वाह (वाध) वाधवु-वाधा
 करवी-अडचण करवी
 वीह् (वी) वीवु
 वू (व्रू) वोलवुं
 वोल् (व्रू) वोलवु
 वोह् (वोष) वोष थवो-जाणवु
 भक्ख् (भक्ष) भक्षवुं-खावु-भरखवुं
 भज्ज् } (भंज) भाजवु-
 भंज् } भाणवुं
 भण् (भण) भणवु-बोलवु-कहेवु
 भम् (भ्रम) भमवु
 भम्म (भ्राम्य) भमवु
 भर } (स्मर) स्मरण करवु
 भल् }
 भव् (भव) थवु-होवु
 भा (भी) बीवु
 भास् (भाष) भाखवु-भाषण करवु
 भिद् (भिनद्) भेदवु-कटका करवा
 भेच्छ (भेत्स्य) भेदवु-टूकडा करवा
 भोच्छ (भोक्ष्य) भोजन करवु
 -भोगवु

मज्ज् (मय) मद करवो,
 माचवु, खुश थवु
 मन्न् (मन्य) मानवु
 मरिस् (मर्श) विमासवु-
 विचारवु
 मरिम् (मर्प्) सहवुं, क्षमा
 राखवी
 मिला (म्ला) म्लान थवु-
 करमावु
 मुज्झ (मुह्य) मुंझावु, मूढ
 थवुं-मोह पामवो
 मुण् (मन्) जाणवुं
 मुंच् (मुञ्च) मूक्वु
 मेलव् (मेलय) मेळववु, मेळ-
 ववु, एकमेक कावुं
 मोच्छ (मोक्ष्य) मुकावुं-छड
 थवु
 रक्ख् (रक्ष) रक्षवु, राखवु,
 साचववु, रक्षण करवु
 रीय् (रीय) नीकळवुं
 रुव् (रुद) रोवु
 रुस् } (रुध्य) रुसवुं, रोप
 रुस्स् } करवो
 रोच्छ (रोत्स्य) रोवुं
 लम् (लभ्) लाभवु, मेळवुं
 लव् (लप) लववु, बोलवुं
 लह् (लभ) लेवु, मेळववु

पडिवज्जू (प्रति + पय)

पामवुं-स्वीकारवु

पड् (पठ) पाठ करवो-पठवु

पणाम् (प्र + णाम) आपवु-

सेवामा रजु करवु

पन्नव् (प्रज्ञापय) जणावुं

पमाय् (प्र + माय) प्रमाद

करवो

पमुच्च् (प्र + मुच्य) प्रमुक्क

थवु-तइन छूटी जवु

पयल् (प्र + सर) फेंकवु

परिआल् (परिवार) परिवृत

करवु-वींटवुं

परिक्कम् (परि + कम्) परि-

क्रमण करवु-परकमवुं

-प्रदक्षिणा फरवी

परिच्चय् (परि + त्यज) परि-

त्याग करवो

परितण्प् (परि+तप्य) परि-

ताप पामवो-दु खी थवु

परिदेव् (परि+दिव) खेद करवो

परिनिव्वा (परि + निर् + वा)

शान्त करवुं-ओलववु

परिव्वय् (परि + वज्) परि-

वज्या लेवी-वधनरहित

थइने चारे कोर फरवु

परिहर् (परि + हर) पाहरु

-तजु

परिहा (परि + धा) पहेरु

पवय् (प्र+वद) वदवु-कहेरु

पवस् (प्र+वम्) प्रवास करवो

पहार (प्र + धार) धारवु-

सरुल्ल करवो

पा (पा) पीवु

पाव् (प्र + भाप्) पामवु-प्राप्त

करवु

पास् } (पश्य) जोवु

पस्स् }

पिज्ज् (पीय) पीवु

पिट्ट (पिट्ट) पीटवु-मारवु-

पीडवु

पिसुण् (पिशुनय) चाडी करवी

पील् } (पीड) पीडवु-

पीड् } पीलवु

पुच्छ् (पुच्छ) पूछवु

पुज्ज् (पूर्य) पूरवु-पूगवु

पुण् (पुना) पुणवु-पवित्र कावु

पुरिय् (पूर्य) पूरवुं-वुवु-

भारवु-पुरु करवु

पुलआअ (पुलकाय) पुलकित

थवु-उल्लसवु

पुलोअ } (प्र + लोक) प्रलो-

पुलअ } कवुं-जोवु

तुवर् (त्वर) त्वरा करवी

तूर (त्वर) त्वरा करवी-

झपाटावव जवुं

तोल् (तोल) तोळवु

थुण् (स्तु) थुणवु-स्तुति

करवी

दकखव् (दृश) दाखववु-

देखाडवु-कही बताववुं

दच्छ (द्रक्ष्य) जोवु-देखवु

दा (दा) देवु

दिण् (दीप्य) दीपवु

दिव् (दीव्य) द्युत रमवु,

रमवु

दीव् (दीप्) दीपवु

देक्ख् (दृश्) देखवुं

घरिस् (घर्ष) घसवु-सामा

थवु

घा (धाव्) वावु-दोडवु

घाव् } (धाव) वोडवु-

घाय् } दोडवु

नच्च् (नृत्य) नाचवु

नज्झ (नष्ट) नाझवु-वाववु

नम् } (नम्) नमवु

नस्स् } (नश्य) नाश थवो

नि+क्खाल् } (नि + क्षाल) नि+क्खार् } निखारवु-वोवु

निद्धुण (निर्+धुना) खखे-
रवु-दूर करवु

निप्पज्ज (निर्+पद्य) नीपजवुं

नि+मंत् (नि+मन्त्र) निमत्रण
करवु, नोतरवु

निद् } (निन्द) निदवुं-
निन्द् } निन्दा करवी

नीहर् (निर्+सर्) नीहरवु-
नीसरवु

ने } (नी) लइ जवु-दोरवु
णे }

पक्खाल् (प्र + क्षाल)

पळाळवु-धोवु

पगव्भ् (प्र + गल्भ) प्रगल्भ

थवु-वडाई मारवी

पच्चप्पिण् (प्रत्यर्पण - प्रति +
अर्पण) पाळु सोंपवुं

पज्जर (प्र + उत् + चर् -

प्रोच्चर) कहेवु

पट्टव् (प्र + स्थाप्) पाठवु

पड् (पत्) पडवु

पडिकूल (प्रति + कूल) प्रति-

कूल थवु-विपरीत थवु

पडिनी (प्रति + नी) पाळु

देवुं-सामु देवु-वदले

देवु

છાય } (છાદ) છાવુ-
 છામ } ઠાન્નવુ
 છિંદ્ (છિનદ્) છેદવુ-દળવુ,
 માવુ
 છેચ્છ (છેત્ત્પ) છેદવુ
 છોલ્લ છોલ્લવુ
 જગ્ગ (જાગૃ) જાગવુ
 જમ્મા (જૃમ્મ) વગાસુ શાવુ
 જમ્મ (જન્મન્) જન્મવું
 જવ્ (જપ્) જપવુ-જાપ કરવો
 જહા (જહા) છોડવુ-ત્યાગ
 કરવો
 જપ્ (જલ્પ) કહેવુ
 જા (યા) જાવુ
 જાગર્ (જાગર્) જાગવું
 જાણ્ (જાના) જાણવુ
 જાય્ (જાય) જાવુ-જન્મ થવો
 હત્પન્ન થવુ
 જાય્ (યાચ) જાચવુ-યાચના
 કરવી-માગવું
 જાવ્ (યાપ) વીંતાવવુ-યાપન
 કાવુ
 જિણ્ (જિ) જિતવું-જય
 મેલ્લવવો
 જીહ્ (જિહી) લાજવુ
 જુઝ્ઝ (યુઝ્ય) જૂઝવુ-યુઝ
 કરવું

જુજ (યુજ) યોજવુ-જોડુ-
 અઢાડવુ-સવધ કરવો
 જૂર્ (ગૂર્) ગૂરવુ
 જેમ્ (જેમ્) જમવુ
 જોત } (યોત) જ્યોત થવી-
 જોમ્ } પ્રકાશવુ-જોતુ
 જ્ઞા (ધ્યા) ધ્યાવુ-ધ્યાન કાર્યું
 જ્ઞામ્ વાલ્લવુ
 ઠા (સ્થા) સ્થિર રહેવુ-ઝમા
 રહેવુ-વેસી રહેવુ
 ડસ (દશ) ડસવુ-કરડવુ
 ડહ્ (દહ) દહવું-દાક્ષવુ
 ડઝ્ઝ (દહ્ય) વલ્લવું-વાલ્લવુ
 ણિવ્વિજ્જ (નિર્ + વિચ)
 નિર્વેદ પામવો
 તચ્છ (તક્ષ) તાસવુ-છોલવુ,
 પાતલુ કરવુ
 તર્ (તર) તરવુ
 તવ્ (તપ) તપવુ-સતાપ થવો-
 તપ કરવુ
 તાલ્ } (તાડ) તાડન કરવુ
 તાઙ્ } -મારવુ
 તાવ્ (તાપ) તપાવવું-તાવવું
 તિપ્પ (તિપ્) ટપકવુ-ગલ્લવુ
 તુરિય્ (તૂર્ય) ત્વરા કરવી-
 ઉતાવળા થવુ-તુરત
 કરવુ

कुप् (कुप्य) कोपवु-कोप
 करवो
 कुव् (कुह) करवु
 कुह (कुप) कोहवु-सडवु
 कूभ (कूज) कूक करवु-
 कूह कूह कावु
 कोव् (कोप) कोप करवो-
 कुपित कावु
 खण् (खन्) खणवु-खोदवुं
 खल् (खल्) खल्लेत थवु-
 दूर थवु
 खा (खाद्) खावु
 खाद् } (खाद्) खावु
 खाय् }
 खिज्ज् (खिय) खीजवु-
 खेद करवो
 खिप् (क्षिप्य) खेपवु-खेवुं
 फेंकवु
 खिव् (क्षिप्) खेपवु-खेवु-
 फेंकवुं
 खुब् (क्षुब्ध) खोभवु-छो-
 भवुं-खल्लभल्लवु-क्षोभ
 थवो-गभरावु
 गच्छ (गच्छ) जवु, पामवु
 गज्ज् (गर्ज) गाजवुं
 गह् (घट) घडवु
 गरिह् (गर्ह) गारहवु-निदवु

गवेस् (गवेप) गवेपवु-गोवु
 गंठ् (ग्रन्थ) गण्ठवु-गूथवु
 गा (गा) गावु
 गिज्ज् (गृध्य) गृद्ध थवु-
 ललचावुं
 गिला (ग्ला) ग्लान थवु-
 क्षीण थवु
 गेण्ह् (गृह्णा) ग्रहण करवु
 घड् (घट) घडवु-वनावु
 घरिस् (घर्ष) घसवु
 चड् (चट्) चडवुं
 चय् (त्यज) तजवुं
 चय् (शक्) शकवु
 चर् (चर) चरवु-चालवु
 चल् (चळ) चालवु
 चव् (वच्) कहेवु
 चिइच्छ (चिकित्स) चिकित्सा
 करवी-उपचार करवो
 चिण् (चिनु) चणवु-एकठ
 कावुं
 चिणा (चिनु) चणवुं-एकठ
 चित् (चिन्त) चितवु
 चुक्क (च्युतक) चूकवु-भ्रष्ट
 थवु
 चोप्पड चोपडवु
 छज्ज् (सज्ज) छाजवु-शोभवु

आडव् (आ + रन्) आरम्भवु-
शरु करवु

आढा (आ + ह) आदर करवु
आ + ने (आ + नी) आणवु-लाववु

आ + घा (आ + ह्या) आख्यान
करवु-कहेवु

आमोअ (आ + भोग) भ्यान-
पूर्वक जोवु

आयय् (आ + दय) आदान
करवु-प्रदण करवु

आरोव् (आ + रोप) आरोपवु

आलोह (आ + लुह्य) आळोटवु

आ + सार् (आ + स + सार) आम
तेम अफळाववु-आमतेम
लई जवु

इच्छ (इच्छ) इच्छवु

उक्कुद्द (उत् + कूद्) ऊचे कूदवु

उट्ट (उत् + स्था) ऊठवु

उ + ड्डी (उत् + डी) ऊडवु

उल्लव् (उत् + लप्) वोलवु

उवच्चिट्ट (उप + तिष्ठ) उपस्थित
रहेवु-सेवामा हाजर रहेवु

उवणी (उप + नी) पासे लइ
जवु

उव + दस् (उप + दर्शय) देखा-
डवु-पासे जइने बताववु

उव + दिस्र (उप + दिश) उपदेश
शवु, उपदेश कागो

उवे (उप + उ) पासे जवु-पामवु

उंघ्र — ऊघवु

एस् (एष) एषणा करवी,
शोधवु

ओगाल् (उद् + गार) ओगाळवु

ओप्प् (अर्प) पाणी-आपवु-
चडाववु-ओपवु

ओम्वाल् (उत् + लाव)
लवित करवु

कत्थ् (कथ) कथवु-कहेवु-
वखाणवु

कप्प् (कल्प) खपवु-उचित होवु

कर् (कर) करवु

करिस् (कप्) खेंचवु-काढवु-
खेडवु

कह (कथ) कथवु-कहेवु

किण् (क्रीणा) खरीदवु-वेचावु
लेवु

कील (क्रीड) क्रीडा करवी-
रमत रमवी

कुज्झ् (क्रुध्य) क्रोध करवु

कुण् (कृणु) करवु

कुद् (कूद्) कूदवु

कुप् (कुप्) कोपवु-कोप
करवो

कुन् (कुन्) करवु

कुह् (कुप) कोहवु-सडवु

कूअ (कूज) कूकू करवु-

कूह् कूह् कूह् करवु

कोव् (कोप) कोप करवो-

कुपित करवु

खण् (खन्) खणवु-खोदवुं

खल् (खल्) खलेत थवु-

दूर थवु

खा (खाद्) खावुं

खाद् } (खाद्) खावु
खाय् }

खिज्ज् (खिय) खीजवु-

खेद करवो

खिप् (क्षिप्) खेपवु-खेवुं

फेंकवु

खिव् (क्षिप्) खेपवु-खेवु-

फेंकवुं

खुब् (क्षुब्ध) खोभवु-छो-

भवुं-खलभळवु-क्षोभ

थवो-गभरावु

गच्छ् (गच्छ्) जवु, पामवु

गज्ज् (गर्ज) गाजवु

गह् (घट) घडवु

गरिह् (गर्ह) गाहवु-निदवु

गवेस् (गवेप) गवेपवु-गोवु

गंट् (ग्रन्थ) गणवु-गृथवु

गा (गा) गावु

गिज्ज् (गृथ्य) गृद्ध थवु-

ललचावु

गिला (गला) गलान थवु-

क्षीण थवु

गेण्ह् (गृह्णा) ग्रहण करवु

घड् (घट) घडवु-वनावु

घरिस् (घर्ष) घसवु

चड् (चट्) चडवु

चय् (त्यज) तजवु

चय् (शक्) शकवु

चर् (चर) चरवु-चालवु

चल् (चळ) चालवु

चव् (वच्) कहेवु

चिइच्छ (चिकित्स) चिकित्सा

करवी-उपचार करवो

चिण् (चिनु) चणवु-एकडु

कावुं

चिणा (चिनु) चणवुं-एकडु

चित् (चिन्त) चितववु

चुक्क (च्युतक) चूकवु-भ्रष्ट

थवु

चोण्णड चोपडवु

छज्ज् (सज्ज) छाजवु-शोभवु

आढव् (आ + रभ्) आरम्भ-
शरु करवु

आढा (आ + द) आदर करवो

आ + ने (आ + नी) आणवु-लाववु

आ + घा (आ + ह्या) आह्यान
करवु-कहेवु

आभोअ (आ + भोग) भ्यान-
पूर्वक जोवु

आयय् (आ + दय) आदान
करवु-ग्रहण करवु

आरोव् (आ + रोप) आरोपवु

आलोट्ट (आ + लुट्य) आळोटवु

आ + सार् (आ + स-सार) आम
तेम अफळाववु-आमतेम
लई जवु

इच्छ (इच्छ) इच्छवु

उक्कुद्द (उत् + कूर्द्) कचे कूदवु

उट्ट (उत् + स्था) ऊठवु

उ + ड्डी (उत् + डी) ऊढवु

उल्लव् (उत् + लप्) वोल्लवु

उवचिट्ट (उप + तिष्ठ) उपस्थित
रहेवु-सेवामा हाजर रहेवु

उवणी (उप + नी) पासे लइ
जवु

उव + दस् (उप + दर्शय) देखा-
डवु-पासे जइने बताववु

उव + दिस्र (उप + दिश) उपदे-
शवु, उपदेश करवो

उवे (उप + इ) पासे जवु-पामवु

उंघू — ऊघवु

एस् (एष) एषणा करवी,
शोधवु

ओग्गाल् (उद् + गार) ओगाळवु

ओप्प् (अर्प) पाणी-आपवु-
चडाववु-ओपवु

ओम्वाल् (उत् + लाव)
ल वित करवु

कत्थ् (कथ) कथवु-कहेवु-
वखाणवु

कप्प् (कल्प) खपवु-उचित होवु

कर् (कर) करवु

करिस् (कर्ष) खेंचवु-काढवु-
खेडवु

कह (कथ) कथवु-कहेवु

किण् (कीणा) खरीदवु-वेचावु
लेवु

कील (क्रीड) क्रीडा करवी-
रमत रमवी

कुज्ज् (कुप्य) क्रोध करवो

कुण् (कृणु) करवु

कुद् (कूर्द) कूदवु

ધાતુ

અદ્વાય (અતિ+પાત) અતિ-
પાત કરવો-દણવુ

અક્ષોઙ્ (આ+ઓદ્)
હોદવુ-કાપવુ

અગ્ધ (અર્ધ) મૂલવવું-મૂલ્ય
કરાવવુ

અચ્ચ્ (અર્ચ) મર્ચવું-પૂજવુ

અચ્ચે (અતિ+ઇ) અતીત થવુ
-પાર પામવુ

અણુજાણ્ (અનુ+જાના) અનુજ્ઞા
આપવી-સમતિ આપવી

અણુ + તપ્ (અનુ + તપ્ય)
અનુતાપ કરવો-પશ્ચાત્તાપ
કરવો

અણુ + ભવ્ (અનુ + ભવ)
અનુભવવુ-ભોગવવુ

અણુસાસ્ (અનુ + શાસ્)
શિક્ષણ આપવું-સમજાવવુ

અણ્ઙ (અશ્ના) અશન કરવુ-
જમવું-જાવુ

અપ્ } (અર્પ) આપવુ
ઓપ્ }

અબ્ધુન્ (અવન્દ્ય) અવોટવુ-
આમડવુ-નહાવું

અમિ+જાણ્ (અમિ+જાના)
અહિજાણવુ-અંવાગવુ-ઓઙ્ઙવુ

અમિ+નિ+મ્લમ્ (અમિ-નિપ્
+મ્) હમેશને માટે
પેરથી નીકળવુ-

સન્યાસ લેવો

અભિપ્પત્થ } (અમિ+પ્ર+અર્થ)
અભિપત્થ } પ્રાર્થના કરવી

અમરાય્ } (અમરાય) અન-
અમરા } રની પેટે રહેવુ-
પોતાની જાતને
અમર માનવી

અરિહ (અર્હે) પૂજવુ, યોગ્ય થવુ
અલ્લિવ્ આલ્લવુ

અવમન્ન્ (અપ+મન્ય) અપ-
માનવુ-અપમાન કરવુ

અવસીઅ (અવ+સીદ) અવસાદ
પામવો-સ્થૂંચવુ

અહિઙ્ (અધિ + સ્થા - તિષ્ઠ)
અધિષ્ઠાન મેલવુ-
ઝંપરી થવું

અહિલંચ્ } (અભિ + લપ્)
અહિલંચ્ } અભિલપવુ-ઇચ્છા
કરવી

આગમ્ (આ + ગમ્) આવવુ

णाणा (नाना) अनेक प्रकारांतुं

निचं } (नित्यम्) नित्य

णो (नो) नही

पणे (प्रणे) प्राणवाये-प्रातः-

काळे

पुण } (पुनः) पुन पुनः,
पुणा } फरीवार
उण }

वज्झओ (वाह्यत.) बहारथी
बहार तरफ

बहिआ } (बाह्य) बहार
बहिया }

बहिद्धा (बहिर्धा) बहार

मज्झे (मध्ये) मध्ये-बच्चे-

महीं-मां

मणा } (मनाक्) मणा-
मणयं } थोडु-खामी दर्शक

मा (मा) मा-नही

मुसं } (मृषा) मिथ्या-
मुसा } खोटु
मूसा }
मोसा }

व } (वा) वा, भवा, हे

विणा } (विना) बिना

व० दि० (बहुल दिवस)

अधारिपु

सइ (सदा) सदा

सक्खं (साक्षात्) साक्षात्-

प्रत्यक्ष

सततं } (सततम्) सतत-
सययं } निरतर

सया (सदा) सदा-हमेशां

सव्वत्तो } (सर्वत) सर्व

सव्वतो } प्रकारे, चारे
सव्वओ } वाजुथी

सव्वत्थ (सर्वत्र) सर्वत्र-

बधे ठेकाणे

सव्वया (सर्वदा) सर्व वगते

सव्वहा (सर्वथा) सर्व प्रकारे

सइ } { सइ } सइ-साथे
सद्धि } { सार्धम् }

सुइ (सुष्ठु) सारी रीते

सु० दि० (शुक्ल दिवस)

अजवाळीयु

कया (कदा) वयारे

कल (कल्यम्) काले

कह } (कथम्) केम, केवी
कहं } रीते

कहि } (कुत्र) वया, कही
कहिं }

कालओ (कालतः) काले

करीने-वखते

कि (किम्) कुं, शा माटे

कुतो } (कुतः) क्याथी,
कुओ } शाथी, कई वाजुथी

केवच्चिरं (कियच्चिरम्) केटला

लावा समय सुधी

केवच्चिरेण (कियच्चिरेण)

केटला लावा समय सुधी

केवलं (केवलम्) केवल

खलु (खलु) निश्चय

खिप्पं (क्षिप्रम्) खेप-जल्दी

खु } (खलु) निश्चय
खो }
हु }

च } (च) अने
य }

चिर (चिरम्) चिर-लावा

काळ सुधी

जया (यदा) ज्यारे

जहा } (यथा) जेम
जह }

जहासुत्तं (यथासुत्रम्) सुत्रना
-शास्त्रमां वया प्रमाणे

जहिं (यत्र) ज्या, जहा

जं (यत्) जे-के

जाव } (यावत्) जो, ज्यां
जा } सुधी

जेण (येन) जे तरफ

तओ, तत्तो (ततः) तेथी,
त्यार पछी

तहा } (तथा) तेम
तह }

तहि } (तत्र) त्यां, तहीं
तहिं }

ताव } (तावत्) तो,
ता } त्यांसुधी

तु (तु) तो

तेण (तेन) ते तरफ

दाणि } (इदानीम्) हमणां-
दार्णि } आजकाल
इयाणि }
इयार्णि }

डुडु (दुष्ट) दुष्ट रीते

धुवं (ध्रुवन्) ध्रुव-चोकस

न (न) न

नमो } (नम.) नमस्कार
णमो }

णवर नर्यु-केवल

अत्यं (अस्तम्) आथमवु-अदशन

अदुवा } (अथवा) अयवा
अदुव }

अद्धा (अद्धा) समय

अप्पेव (अप्येव) सशय

अभिकक्षणं (अभिक्षणम्)

क्षणेक्षणे-वारवार

अभितो (अभित.) चारे वाजु

अम्मो आश्वर्य

अलं (अलम्) सयुं, निषेव,
पूरतु

अवरिं } (उपरि) उपर
उवरिं }

अवस्सं (अवश्यम्) अवश्य,
अचूक

असइं (असकृत्) अनेकवार

अह (अथ) अथ-हवे-प्रारंभ
सूचक

अहत्ता (अघस्तात्) नीचे

अहव } (अथवा)
अहवा } अथवा

अहुणा (अधुना) हमणां

अंतो (अन्तर्) अदर

आम (आम) हा-स्वीकार

आहच्च (आहत्य) वक्रात्कार

इइ
इअ
त्ति
ति
इति } (इति) ए समागे
समाप्तिसूचक शब्द

इओ (इतः) भावी, एवी,
वाक्यनो भारभ,
आ वाजुवी

इत्थं (इत्थम्) ए प्रकारे

इह (इह) आमा-अही

इहरा (इतरथा) एम नशी-
अन्वया

ईसि } (ईषत्) ईषत्-योदु-
ईसि } इशारा मात्र

उत्तरसुवे (उत्तरश्वः) भावती
काल, पञ्जी

उर्णिप
अवरिं } (उपरि) उपर
उवरिं }
उवरि }

एअं (एतत्) ए

एगया (एकदा) एकवार-
एक वखत

एगंततो (एकान्तत.) एक
तरफ़ी

एत्थ (अत्र) अही

एव, एवं (एवम्) एम,
ए प्रमाणे

बेचत्तालिसा } (द्वित्रित्वारि-
बेआला } शत)
दुचत्तालिसा } वेंताळीश

बे सयाइं (द्वे शते) वसो

लक्ख (लक्ष) लाख

वीसा (विंशति) वीत

सट्ठि (पट्टि) साठ

सत (सप्तन्) सात

सत्तचत्तालिसा } (सप्तचत्वा-
सगयाला } रिशत्)
सूडताळीश

सत्तणवइ } (सप्तनवति)
सत्ताणवइ } सत्ताण

सत्ततीसा (सप्तत्रिंशत्)
साडत्रीश

सत्तरस } (सप्तदश)
सत्तरह } सत्तर

सत्तरि } (सप्तति) शीतंर
हत्तरि }

सत्तसट्ठि (सप्तपट्ठि) सट्ठसट्ठ

सत्तसत्तरि } (सप्तसप्तति)
सत्तहत्तरि } सत्तोतेर

सत्तावन्ना } (सप्तपञ्चाशत्)
सत्तपण्णासा } सत्तावन

सत्तावीसा (सप्तविंशति)
सत्तावीश

सत्तासीइ (सप्ताशीति)
सत्ताशी

सय (शत) सो

सहस्स (सहस्र) हजार

सोलस } (षट्+दश-षोडश)
सोलह } सोळ

अन्यय

अथो } (अत.) आथी-एथी
अतो }

अईव } (अतीव) अतीव-
अतीव } विशेष

अकट्ट (अकृत्वा) नहीं करीने

अगगओ (अग्रत.) आगग्गथी

अग्गे (अग्ने) आग्गे-आगळ

अण्णत्थं } (अव्यात्म) आत्माने
अण्णत्थं } लगतुं-अदरनु

अत्थु (अस्तु) थाओ

अण (नञ्) निषेध, विपरीत

अणंतरं (अनन्तरम्) अतर

विना, तुरत

अण्णमण्ण (अन्योऽन्यम्)

अन्योन्य-एकवीजाने

अण्णया (अन्यदा) अन्य समये

अण्णहा (अन्यथा) तेम नहि ते

तेवीसा (त्रयविंशति) तेवीश

तेसट्टि (त्रिषष्टि) त्रेसठ

तेत्तिइ (त्र्यशीति) त्राशी-
त्र्याशी

दत्त } (दशन्) दश
दह }

दसलक्ख } (दशलक्ष)
दहलक्ख } दश लाख

दससहस्स } (दशसहस्र)
दहसहस्स } दश हजार

दु (द्वि) वे

दुप्पण्णासा } (द्विपञ्चाशत्)
वावण्णा } वावन

दुवालस }
वारह } (द्वादश) वार
वारस }

दुसय }
विसय } (द्विशत) वसो

नव (नवन्) नव

नवइ (नवति) नेवु

नवासीइ (नवाशीति) नेवाशी

पणचत्तालिस्सा } (पञ्चच-
पणयाला } त्वाविंशत्)

पिस्तालीश

पणतीसा (पञ्चत्रिंशत्) पात्र श

पणपण्णा } (पञ्चपञ्चाशत्)
पंचावणा } पचावन

पणवीसा (पञ्चविंशति) पचोस
-पचोस

पणसट्टि (पचषष्टि) पासठ

पणसीइ } (पचाशीति)
पञ्चासीह } पचाशी

पण्णवइ } (पचनवति)
पञ्चणवइ } पचाणु

पण्णरह } (पचदश)
पण्णरस } पत्रर

पणसत्तरि } (पचसप्तति)
पणहत्तरि } पचोत्तर

पण्णासा } (पचाशत्)
पण्णास } पचान

पयुअ }
पयुत } (प्रयुत) दश लाख

पंच (पञ्च) पाच

वत्तीसा (द्वाविंशत्) वत्रिंश

बाणवइ (द्विनवति) बाणु

बावीसा (द्वाविंशति) बावैल

वासट्टि (द्विषष्टि) वासठ

वासीइ (द्व्यशीति) वाशी

विसत्तरि }
वासत्तरि } (द्विसप्तति)
बिहत्तरि } वौत्तर
बावत्तरि }

चउत्तीसा } (चतुर्विंशत्) चोत्रीश

चउद्दस } (चतुर्दश) चौद
चउद्दह }
चोद्दस }
चोद्दह }

चउरसीइ } (चतुशीति) चोर्षाशी
चोरासीइ }

चउवीसा } (चतुर्विंशति) चोवीश
चोवीसा }

चउसट्टि } (चतुष्पट्टि) चोसठ
चोसट्टि }

चउचत्तालिसा } (चतुश्चत्वारिंशत्) चोआलिसा }
चोआला } चुमालीश-
चउआला } चुअलीश

चत्तारि सयाइं (चत्वारि शतानि) चारसैं

चत्तालीसा (चत्वारिंशत्) चालीश

चोवण्णा } (चतुष्पञ्चाशत्) चोपण्णासा }
चउपण्णासा }

चोसत्तरि } (चतुस्सप्तति) चोहत्तरि }
चउसत्तरि } चूमोतेर
चउहत्तरि }

छ (षट्) छ

छचत्तालिसा } (षट्चत्वारिंशत्) छायाला }
छायाला } छैतालीश

छण्णवइ (पण्णवति) छन्नुं

छत्तीसा (पट्त्रिंशत्) छत्रेण

छपण्णासा } (पट्पञ्चाशत्) छपन

छवीसा (पड्विंशति) छवीश

छसत्तरि } (पट्सप्तति) छोत्तरि }
छहत्तरि }

छासट्टि (पट्पट्टि) छासठ

छासीइ (पडशीति) छाशी

णवणवइ } (नवनवति) नववाणु
नवणवइ }

ति (त्रि) त्रण

तिचत्तालिसा } (त्रिचत्वारिंशत्) तेआलिसा }
तेआला } तैतालीश

तिणिण सयाइं (त्रीणि शतानि) त्रणसैं

तिसत्तरि } (त्रिसप्तति) तोत्तरि }
तिहत्तरि }

तिसय (त्रिंशत्) त्रणसो

तीसा (त्रिंशत्) त्रीश

तेणवइ (त्रिनवति) त्राणु

तेतीसा } (त्रयत्रिंशत्) तेत्रीश
तितीसा }

तेरह } (त्रयोदश) तेर
तेरस }

तेवण्णा } (त्रिपञ्चाशत्) त्रेपन
तपण्णासा }

अयुत, अयुअ (अयुत)
द्वय हजार

असीइ (असीति) अंशी

इक्कीसा } (एकविंशति)
एगवीसा } एकवीश
एकवीसा }

एआरह } (एकादश)
एगारह } अनियार
एआरस }

एग }
एक } (एक) एक
एअ }
इक }

एगचत्तालिसा } (एकचत्वारिंशत्)
इकचत्तालिसा }
एकचत्तालिसा } एकतालीश
इगयाला }

एगणवइ } (एकनवति)
इगणवइ } एकाण
एगणवइ }

एकतीसा } (एकत्रिंशत्)
एकतीसा } एकत्रीश
इकतीसा }

एगपण्णासा } (एकपञ्चाशत्)
इकपण्णासा } एकावन
एकपण्णासा }
एगावण्णा }

एगसट्ठि } (एकषष्टि)
इगसट्ठि } एकसठ

एगसत्तरि } (एकसप्तति)
एगहत्तरि } एकोत्तर
इकसत्तरि }
इकहत्तरि }

एगासीइ (एकाशीति) एकशी

एगूणचत्तालिसा (एकोनचत्वारिंशत्) ओगणचालीस

एगूणनवइ (एकोननवति) नेवाशी

एगूणसय (एकोनशत) नव्वाणु

एगूणतीसा (एकोनत्रिंशत्) ओगणत्रीश

एगूणपण्णासा (एकोनपञ्चाशत्) ओगणपचास

एगूणवीसा (एकोनविंशति) ओगणीश

एगूणसट्ठि (एकोनषष्टि) ओगणसाठ

एगूणसत्तरि (एकोनसप्तति) ओगणोशीत्तर

एगूणासीइ (एकोनाशीति) ओगण्याअंशी, अगण्याअंशी

कोडाकोडी (कोटाकोटि) कोडाकोड

कोडि (कोटि) क्रोड

चउ (चतुर्) चार

चउणवइ } (चतुर्नवति)
चोणवइ } चोराणु

सरस (सरम) सरस
 सवाय (सपाद) सवायु-सवा
 सहल (सफल) सफल
 संखय (संस्कृत) संस्कारेलु, संस्कार
 संजय (सयत) संयमनाळो
 संभूअ (सभूत) समवेलो-थवेलो
 संसद (संसद) संसर्गवाळु,
 संसर्ग
 साउ (स्वादु) स्वादु-स्वादवाळु
 सीअ (शीत) शीत-ठडु
 सीलभूअ (शीलभूत) शील-
 भूत-सदाचाररूप
 सुइ (शुचि) शुचि-पवित्र
 सुगधि (सुगन्धिन) सुगंधी वस्तु

सुजद (सु+दान) सुजद
 तजी शक्या ८
 सुत्त (सुम) सुत्त
 सुत्त (सूक्त) सूक्त-सार्ग उक्ति,
 सुभाषित
 सुय (श्रुत) नामाळेलु, नामाश्रु
 सुहि (सुखिन्) सुखी
 सुहुम } (सूक्ष्म) सूक्ष्म-
 सुखुम } नानु
 सेट्ट (श्रेष्ठ) श्रेष्ठ-उत्तम
 हअ (हत) हणायेळु-हणेलु
 हय (हृत) हरेळु, हरळु
 हंतव्य (हन्तव्य) हणवा योग्य
 हुत (हुत) होमेलु-हवन कायेळु
 हेट्टिअल्ल (अस्तन) हेट्ट

संख्यावाचक शब्दो

अट्ट (अष्टन्) आठ
 अट्टचत्तालिसा } (अष्टचत्वारिंशत)
 अडयाला } अडताळीश
 अट्टणवइ } (अष्टनवति) अठण
 अडणवइ }
 अट्टाणवइ }
 अट्टत्तीसा } (अष्टत्रिंशत्)
 अडत्तीसा } आडतीश
 अट्टसट्टि } (अष्टपट्टि)
 अडसट्टि } अडमठ

अट्टसत्तरि } (अष्टसप्तति)
 अट्टहत्तरि } अट्टगेर
 अट्टारस } (अष्टादश)
 अट्टारह } अट्टार
 अट्टावन्ना } (अष्टपञ्चाशत्)
 अडवन्ना } अट्टावन
 अट्टपण्णासा }
 अट्टवीसा } (अष्टाविंशति)
 अडवीसा } अट्टावीश
 अट्टसीइ (अष्टसीति) अट्टसी

मणंसि (मनस्विन्) बुद्धिमान्
 मय (मन) मानेलु, मानडु-मत
 महग्य (महाघे) मोधु
 महहिय } (महर्विक) मोटी
 महिहिय } ऋद्धिवाळु-बनाट्या
 मायामह (मातामह) मानो वाप
 मिउ (मृदु) मृदु-कोमळ-नरम-मउ
 मिलाण } (म्लान) म्लान
 मिलान } यथेलु, करमाणु,
 म्लान यवु

मुत्त (मुक्त) मुक्त-छुड
 मुद्ध (मुग्ध) मुग्ध
 मूढ (मूढ) मूढ-मोहवाळो-
 अमण-अजानी

मोत्तव्व (मोक्तव्य) मूकवा जेवु
 रत्त (रक्त) रातु-गेळु
 रायणण (राजन्य) राजपुत्र
 रोत्तव्व (रुदितव्य) रोवु-रुदन
 लण्ह (लक्षण) नानु

लहु (लघु) लघु-हळवु-नानु
 लहुअ } (लघुक) लघु-हळवु
 हलुअ } -हळु-नानु

लंय (लम्ब) लांवु
 लुक्ख } (लक्ष) लखु-आसक्ति
 लुह } विनानु

वम्मय (वाङ्मय) वाङ्मय-शास्त्र
 वद्धमाण (वर्धमान) वधनु

वक्क (वाक्य) कहेवा गोम्य वाक्य
 वज्ज (वर्ज्य) वर्जना योग्य
 वज्ज (वज्र) योलवा गोम्य
 वच्च (वाच्य) , ,
 वाघायकर (व्याघातकर) व्याघात
 करनार-विन्न करनार

विणट्ट (विनष्ट) भिनष्ट, विनाश
 भिम्भल } (विह्वल) विह्वल,
 विहल } भाभळो-गभमाणल
 विलिअ (व्यलीक) विशेष
 अलीक-रोटु

विविह (विविध) विविध-
 जातज'तनु

विहल (विकल) विकल
 वीयरग } (वीरग) जेमा
 वीयराय } राग नथी ते
 वीलिअ (वीरित) वीलो-मोठो
 वोत्तव्व (वोक्तव्य) कहेवा जेवु
 सकय (सस्कृत) सस्कृत
 सग्घ (स्वघ) सौधु
 सचेलय (सचेलक) चेल-वत्त-
 वाळु, कपडावाळु

सत्त (शक्त) शक्तिमान
 सत्त (सक्त) आसक्त
 सत्तम (सप्तम) सातमु
 सम (सम) समान वृत्तिवाळु-सरवु
 सयल (सकल) सकळ-सघळु

पच्छ (पथ्य) पथ्य-रस्नामा
हितकर

पहुप्पन्न (प्रत्युत्पन्न) वर्तमान
-ताजु

पढम (प्रथम) प्रथम-परथम

पणट्ट (प्रणष्ट) प्रणष्ट, नाश

पत्त (प्राप्त) पढोत्तु-पहोच्चु

पन्नत्त (प्रज्ञप्त) प्रज्ञापेत्तु-

जणावेत्तु

पन्नविय (प्रज्ञपित) प्रज्ञापेत्तु,

प्रज्ञापनु

पमत्त (प्रमत्त) प्रमत्त-प्रमादी

परुविअ (प्ररुपित) प्ररुपेत्तु,

जणावेत्तु, प्ररुपनु

पंचम (पञ्चम) पाचमु

पंडित { (पण्डित) पंडित-भगेत्तु,

पंडिअ { पण्ड्यो, पोपटपंडित

पंत (प्रान्त) अन्तनु, छेवटनु,

वापरता वधेत्तु

पिआउय (प्रियायुष्क) आयु-

ध्यने प्रिय समजनार

पियामह (पितामह) वापनो

वाप

पिय (प्रिय) प्रिय-वहात्तु

पिहिय (पिहिन) ढाक्केत्तु

पीण (पीन) पुष्ट

पुड्ड (पुष्ट) पुष्ट

पुट्ट (पुष्ट) पुट्टात्तु

पुण्ण (पुण) पुण्ण-भगेत्तु-
गमनिअत्तु

पुण्ण (पुण्य) पवित्र काम

पुराण { पुराण } पुराण,
पुराअण { पुरातन } जनु

पोअ (प्रोत) परोव्यु-परोवेत्तु

वज्झ (वात्त) वहारनु, वहार-
रनो देखाव

वद्ध (वद्ध) वद्ध-वाधेलो-
वघाएत्तु

वहु (बहु) बहु-घणु

विइय {
विइज्ज { (द्वितीय) बीजु
दुइय -दूजु
दुइज्ज }

बुद्ध (बुद्ध) बोधवात्तो-ज्ञानी

भव्व (भव्य) थवा योग्य-ठीक

भिच्च (भृत्य) पाळवा योग्य-
भृत्य-नोकर

भुत्त (भुक्त) भुक्त-भोगवेत्तु

भोत्तव्व (भोक्तव्य) भोजन
करवा जेत्तु, भोगववा

जेत्तु

मईय (मदीय) मारु

मट्ट (मृष्ट) मजेत्तु-शुद्ध

मड-मय (मृत) मृत-मरेत्तु

જોડઅ } (યોજિત) જોડેલ
 જોડઅ }
 ઠહ (સ્તબ્ધ) ટાઠો, ઠણો,
 સ્તબ્ધ, જડ, થમી ગણલ
 ઠિય (સ્થિત) સ્થિત-સ્થાન
 ડજ્ઞમાણ (દહ્યમાન) દાક્ષતુ-
 વલ્લતું

તૈય } (તૃતીય) ત્રીજુ
 તૈજ્જ }
 તત્ત (તપ્ત) તપેલું
 તવસ્સિ (તપસ્વિન્) તપસ્વી
 તસ (ત્યસ) ત્રાસુ-ત્રિક્ષોણ
 તિણ્ણ (તીર્ણ) તરી ગણલ
 તિણ્હ (તીક્ષ્ણ) તીર્ણ-ભળીદાર
 તિમ્મ } (તિમ્મ) તીક્ષ્ણ તેજ-
 તિમ્મ } દાર-તેગ
 તુચ્છ (તુચ્છ) તુચ્છ, રાક,
 અધુરો

દટ્ટવ્વ (દ્રષ્ટવ્ય) દેખવા જેવુ
 દટ્ટ (દષ્ટ) દીઠુ-દેખેલુ-દેખવુ
 દસમ (દશમ) દશમુ
 દંત (દાન્ત) જેણે તૃષ્ણાને દ્રમી
 છે તે-શાન્ત

દિઘ્ઘાઙ (દીર્ઘાયુષ્) દીર્ઘ
 આયુષ્યવાલો

દિયઢ્ઢ } (દ્વિતીયાર્દ્ધ) જેમાં
 દિવઢ્ઢ } એક આખું અને વીજું
 અઢધુ છે તે-દોઢ

દુગ્ગધિ (દુર્ગાન્) દુર્ગ તે નોઝ
 દુપ્પૂરિય (દુષ્પૂરો) મુશ્કેલી :
 પુણ્ય-ભાગ તેડુ
 દુરણુચર (દુરણુચર) જેડુ
 આચરણ કરણ લાગે તે
 દુરતિક્રમ (દુરતિક્રમ) ન
 મટે તેડુ
 દુલ્લહ (દુર્લભ) દુર્લભ-દુઃખ
 -મુશ્કેલ

દુહિ (દુઃશિન્) દુઃખી
 ધણિ (ધનિન્) ધની-ધનપાલો
 ધીર (ધીર) ધીર-ધીરજવાલુ
 નગ્ગ (નમ્મ) નમ્મ-નાગો
 નવમ (નવમ) નવમુ
 નવીણ } (નવીન) નવીન-
 નવીણ } નવુ
 નાય (જ્ઞાત) જાણીતુ-પ્રસિદ્ધ
 નિચ્છલ (નિશ્ચલ) નિશ્ચલ
 નિટુર (નિષ્કુર) નટોર
 નિણ્ણ } (નિમ્મ) નિમ્મ-નીચુ,
 નેણ્ણ } નાનુ, નેડુ
 નિરટ્ટગ (નિરર્થક) નિર્થક-
 નકામુ

નિહિય (નિહિત) નિહિત-
 સ્થાપેલુ, સ્થાપવુ
 પચ્ચ (પાચ્ય) પચવા-પાંધવા
 યોગ્ય

उपरिअल्ल (उपरितन) उपल्ल
-उपरनु

कज्ज (कार्य) करवा योग्य

कड } (कृत) करेलुं
कय }

कयण्णु (कृतज्ञ) कृतज्ञ-
कदरदान

काणीण (कानीन) व्यासकपि

कातव्व } (कर्तव्य) कर्तव्य-
कायव्व } करवा जेवु
काअव्व }

किच्च (कृत्य) कृत्य

किलिड्ड (क्लिष्ट) क्लेशवाल्ल, क्लिष्ट

किलिन्न (कलत्र) गीलु-भीनु
भीजाएल्ल

किलिप्त (कलप्त) कलप्त

कुसल (कुशल) कुशल-चतुर

केरिस (कैटश) केवु

कोसेय (कौशेय) कौशेय-
रेशमी-वस्त्र

खलपु (खलपु) खल्ल साफ
करनार

गढिय (गृद्ध) अतिशय लालचु

गय (गत) गएल्ल, जवुं

गामणि (ग्रामणी) गामनो नेता

गिलाण } (ग्लान) ग्लान थएल्ल,
गिलान } ग्लान थवु

गुप्त (गुप्त) गोप्य-गुह्य-
गुप्त

गुरु (गुरु) गुरु-मरे मोट्ट

गुञ्ज (गुञ्ज) छुपाववा योग्य,
गुञ्ज

घट्ट (घृष्ट) बमेल्ल, मुवाट्ट
करेल्ल, बाटेट्ट

घेत्तव्व (गृहीतव्य) प्रदण
करवा जेवु

चउत्थ } (चतुर्थ) चोनु
चतुत्थ }

चउरंस } (चतुरस्र) चोरस
चउरस्स }

चंड (चण्ड) प्रचंड-क्रोधी

चारु (चारु) सारु-सुन्दर

छट्ट (षष्ठ) छट्ट

जन्न (जन्य) जाणवा योग्य

जाय (जात) जाएल्ल, थएल्ल,
जणवु

जिअ (जित) जीतेल्ल-जीतवु

जिइंदिय (जितेन्द्रिय) इन्द्रियो
उपर जय मेळवनार

जुगुच्छ (जुगुप्स) जुगुप्सा
करनार, घृणा करनार

जुन्न (जीर्ण) जीर्ण, जूनु, जळी
-जरी-गएल्ल

વિશેષણ

અક્ષાય (આલ્યાત) કહેલુ
-કહેવુ
અચેલય } (અચેલક) ઇલક-
અપલય } કપડા વિનાનુ
અજ્જયણ } (અચતન) આજનુ
અજ્જતણ } તાજુ
અજ્જ (અર્ય) અર્ય-વૈશ્ય-સ્વામી
અજ્જ (આર્ય) આર્ય
અઠ્ઠમ (અઠ્ઠમ) આઠમુ
અઢ્ઢીઅ } (અધતૃતીય) જેમા
અઢ્ઢાઈઅ } બે આઠા અને ત્રીજુ
અઢ્ઢાઈજ્જ } અડધુ છે તે, અઢ્ઢી
-અઢી
અણવજ્જ } (અનવચ) પાપ-
અનવજ્જ } રહિત-નિર્દોષ
અણાઈઅ (અનાદિક) આદિ
વિનાનુ
અણારિય (અનાર્ય) અનાર્ય-
આર્ય નહિ તે-અનાડી
અત્થિઅ (આર્યિક) અર્ય
સવધી-અર્યને લગતુ
અત્થિઅ (અસ્તિક) આસ્તિક
અધીર (અધીર) અધીર-
ધીરજ વિનાનુ-નવલું
અદ્ધુદ્ધ (અર્વચતુર્થ) જેમાં
ત્રણ આઠા અને ચોથું
અડધુ છે તે ઠઠ-
સાઢાત્રણ

અપર (અતર) અતર-પેતુ
અપ્પણિય (આત્તોત) આત્તુ
અમ્હારિસ (અસ્માદા) અમા
સૌશુ-અમારા સૌ
અવજ્જ (અવચ) અવચ-ન પરી
-કહી-શકય તેતુ તમ
-પાપ-દોષ
અહમ (અવમ) અધમ-દલત
-નીવ
અહિનવ (અભિનવ) અત્તનુ
-નવીન
અંતિઅ (અન્તિક) પાપે-
નજીક્ષમાં
આકુદ્ધ (આક્રુષ્ટ) આક્રોશ
કરેલુ-આક્રોશ
આગઅ }
આગત } (આગત) આવેલુ
આઅ }
આણત્ત (આજ્ઞત) આજ્ઞા કરેલુ,
આજ્ઞા
આરિસ (આર્ય) ઋષિ, કહેલુ
આસત્ત (આસક્ક) આસક્ક-
મોહી
ઉચ્છિદ્ધ (ઉચ્છિષ્ટ) છુડ-મજીડુ
ઉત્તમ }
ઉત્તિમ } (ઉત્તમ) ઉત્તમ

वादिक्त, वाइक्त (वादित्र)
वाजीव्र

वारि (वारि) वारि-पाणी

वित्त } (वेत्र) नेतर-नेतरनी
वेत्त } सोटी-वेत

विन्नाण } (विज्ञान) विज्ञान
विण्णाण }

विस (विप) विख

वीरिय (वीर्य) वीर्य-बल-
शक्ति

वेर (वैर) वेर-वैर

सगडय (शकटक) छकडो-
शकट

सच्च (सत्य) सत्य-साचु

सत्तगुणय (सप्तगुणक) सातगणुं

सत्थ (शस्त्र) शस्त्र-हणवानुं
हथीयार-तरवार वगेरे

सत्थ (शास्त्र) शास्त्र

सत्थिल्ल } (सक्थि) साथळ
सत्थि }

सयढ (शकट) छकडो-गाडु
-शकट

सरण (शरण) शरण-आशरो

सह (शल्य) माल-दल

साय } (सान) साना-
सात } सुप

सावज्ज (मावज्ज) पाययुत्ति

सावत्तक } (मापन्त्यक)
सावत्तय } सावकु

सासुरय (श्राशुरक) मासुर,
मासुरगनु घन

सिस्थ (सिक्थ) सीय

सिंग (गृह) गिगडु-गिगु

सीअ (शीत) शीत-टड

सील (शील) शील-सदाचार

सीस (शीर्ष) शीश-मायु

सुक्ख (सौख्य) सुख

सुत्त (सूत्र) सूत्र-सूतर-

सूत्ररूप टुकु वाक्य

सुवण्ण (सुवर्ण) सोनुं

सोअ } (श्रोत्र) श्रोत्र-कान-
सोत्त } साभळवानु सावन

सोरभ (सौरभ) सोडप

हियय (हृदय) ह्यु

हुअ (हुत) होम

मलीर (मलयचौर) मलयदेशनु
कोमळ, झीणु अने
आळु कापड

मसाण (इमशान) मसाण

महब्भय (महाभय) मोटो
भय-मोटी वांक

महाविज्ञालय (महाविद्यालय)
मोटु विद्यालय-कोलेज

महु (मधु) मधु

मंगल (मङ्गल) मगल

मंस (मांस) मास

माइहर (मातृगृह) मायरु-मइयर

मित्त (मित्र) मित्र

मित्तत्तण (मित्रत्व) मित्रत्व-
मित्रता-भाईवंशी

मिहिलानयर (मिथिलानगर)
मिथिला

मुह (मुख) मुख

मोत्तिअ (मौक्तिक) मोती

रज्ज (राज्य) राज्य-राज

रय (रजस्) रज-पाप-धुळ
-मेल

रयय (रजत) रजत-रूपु

रसायल (रसातल) रसातल-
याताळ

रायगिह (राजगृह) निवास
आवेळु दालनु राजनिर-
मगधदेशाची राजध ना

रुक्खाय (रुक्क) लघु

रुप्प (रुक्म) रूपु

रुप्प (रौप्प) रूपु

रुव (रुप) रूप-वस्तु-पदार्थ

रोमय (रोमक) रूपु-रोम

लक्खण } (लक्षण) लक्षण
लच्छण } -लक्षण-चिह्न

लाङ्गल (लाङ्गल) लगर

लावण } (लावण्य) लावण्य
लायण } -कालि

लोमपड { लोमपट
रोमपट }

रुवाटानु वस्त्र-लोभणी

लोहखंड (लोहखण्ड) लोमड

लोह (लोह) लोडु

लोहिअ (लोहित) लोही

वण (वन) वन

वत्थ (वस्त्र) वस्त्र-वस्तर

वत्थु (वस्तु) वस्तु

वयण (वदन) वदन-मुख

वयण (वचन) वचन-वेष

वरिस (वर्ष) वरस

वाणिअ (वाणिज्य) वणज-वेपार

गृहाण (पर्याण) पलाण
 प्रवहण (प्रवहण) वाहन-वहाण
 पजर (पञ्जर) पाजर
 पाणीय } (पानीय) पाणी-
 पाणीय } पीवानु
 पाडलिपुत्त (पाटलीपुत्र)
 पाटलिपुत्र-पटणा शहेर
 पायत्ताण (पादत्राण) पाद-
 त्राण-जोडा
 पाव (पाप) पाप
 पावग (पावक) पाप
 पावरणय (प्रावरणक) उपरण
 पास (पार्श्व) पासु-पडखु
 पासग (दर्शक-पश्यक) द्रष्टा,
 समजनारो-विचारक
 पिच्छ (पिच्छ) पीछु
 पित्त (पित्त) पित्त
 पुच्छ (पुच्छ) पूछडुं-पूछ
 पुट्टय (पृष्ठक) पूठु
 पुष्फ (पुष्प) पुष्प-फूल
 फल (फल) फळ
 फंदण (स्पन्दन) फांदवु-फर-
 कवु-थोडु थोडु हलवु
 वमहचैर (ब्रह्मचर्य) ब्रह्मचर्य-
 सदाचारवाळी वृत्ति-
 ब्रह्ममा परायण रहेवु ते
 वयर (वदर) वोर-वेर

वार } (द्वार) गार-वाग्गु
 दुवार }
 विदज्ज (द्वितीय) वीनु
 विगुणय, विटणय (विगुणक)
 वग्गु
 विंदु (विन्दु) मीटु
 विवय (विम्वक) विव-प्रति-
 विव-वीवु
 वीअ (वीज) वी-वीज
 भय (भय) भय-भो
 भयन्वाडलय (भयव्याकुलक)
 वेवाकळो
 भायण } (भाजन) भाजन-
 भाण } भाणु-पात्र
 भारहवास (भारतवर्ष) भारत-
 देश-हिन्दुस्तान
 भाल (भाल) भाल-कपाळ-
 ललाट
 भोयण (भोजन) भोजन-
 जमण
 मच्चुमुह (मृत्युमुख) मृत्युनुं
 मुच्च-मोतनुं मोद्ध
 मत्थय (मस्तक) माथु
 मयणफल } (मदनफल)
 मयणहल } मीढोल
 मरण (मरण) मरण-मोत

तुंद (तुन्द्) दूद-पेट

दहण (दहन) देण-दहन-
आगे प्रळुं

दहि (दधि) दही

दंतपवण (दन्तपवन) दंतवण
-दातण

दाण (दान) दान

दारु (दाह) दाह-लाकडु

दालिह (दारिद्र्य) दळदर-
दारिद्र्य

दिण (दिन) दिन-इन-
दनियु, दिवस

दाहिणय (दक्षिणक) डाह्यु
दीवेल्ल } (दीपतैल) दीवेल
दीवतेल्ल } -दीवो वाळ-
वानु तेल

दुक्ख (दुःख) दुःख

दुद्ध (दुग्ध) दूध

घण (घन) घन

घणु } (धनुष्) धनुष
धणुह }

धम्मजाण (धर्मयान) धर्म-
रूप वाहन, धर्मस्थान उपर

लइ जवानु वाहन

धीरत्त (धीरत्व) धीरत्व-
धीरपणु-धैर्य

नमिर (नम्र) नम्र-नरम

नयण (नयन) नेण

नाण (ज्ञान) ज्ञान

निच्छिअय (निमित्तक) नद-

निवाण (निपान) नराण-

जन्मसं

नीलय (नीलक) नीलो-

नी-

नेडु } (नीउ) निलय-

णेडु } नीउ-नाळो

पगरक्ख (पदकरक्ष) पगरा-
पगनु रक्षण करना

पगरण (प्रकरण) पगरण-

प्रारभ

पट्टोल (पट्टकूल) पट्टोल

पद } (पद) पद-पगलु
पय }
पयग }

पद्धर (प्रावर) पाधर

पद्र पादर

पम्ह (पक्ष्मन्) पांपण

पम्हपट (पक्ष्मपट) पक्ष्म-पांपण
जेवु झीणु कापट-
पांमडे

परिसोसिय } (परिसोपिन)
परिसोसिअ } परिसोपिन

तदन सुक्काएळु

पलाल (पलाल) पाल-
चोखानु पास

चउच्चट्टय (चतुर्वर्त्मक) चौट्ट
चार रस्ता

चक्र (चक) चक्र-चरखो

चम्म (चर्मन्) चाम-चामडु

चंडालिअ (चाण्डालिक) चडा-
लनो स्वभाव-क्रोध

चंदण (चन्दन) चदननु झाड
के लाकडु

चारित्त (चारित्र) सच्चारित्र-
सद्वर्त्तन

चुच्छ (तुच्छ) तुच्छ-जूज

चेइअ (चेत्य) चिता उपर चणेळु
स्मारक-चिह्न-ओटाओ, छत्री,

पगला, वृक्ष, कुड, मूर्ति वगैरे

चेण्ह (चिह्न) चेन-चाळा

चेल (चेल) चेल-वख

छगुणय (षड्गुणक) छगणु

छट्टय (षष्टक) छट्टु

छणपय } (क्षणपद) हिंसा-

छणपअ } हिंसानु स्थान

छत्त (छत्र) छत्र-छत्री

छिह्य (छिद्रक) छौंड

छीअ (क्षुत) छोक

जउ (जतु) जतु-लाख

जल (जल) जळ-पाणी

जाण (यन) यान-वाहन

जाणु (जानु) जानु-जाघ-साथळ

जिमिय (जेमित) जमेळुं

जीवण (जीवन) जीवन-जोगी
जुग (युग) यौगद

जुज्झ } (युद्ध) युद्ध-लडाई

जुम्म } (युग्म) युग्म-जोडु
जुग्ग } -जोडी

जोव्वणय (यौवनक) जोवन-यौवन

निलाट (ललाट) निलाट-
ललाट

णयर }
णगर } (नगर) नगर-शहेर
नगर }
नयर }

णिच्च } (नीच) नेवु-
निच्च } छापरानु नेवु

तग्ग (तन्तुक) ताण्डो-त्राण्डो

तण (तृण) तरणु-घास

तंब (ताम्र) तावु

तंबोल (ताम्बूल) तंबोल-
नागरवेलनु पान

ताण (त्राण) रक्षण-शरण-
आश्रयो

ताळु (ताळु) ताळुं

तिगुणय } (त्रिगुणक) त्रमणु
तिउणय }

तिमिर (तिमिर) तम्मर-अंधारां

तिलय (तिलक) टीळ

तेल (तैल) तेल

उत्थिअ (उत्थित) उठ्युं
 उदग } (उदक) उदक-पाणी
 उदय }
 उप्पल (उत्पल) उत्पल-कमळ
 कट्ट (काष्ठ) काष्ठ-काट-काठ-
 काठी-लाकडुं
 कम्म (कर्म) काम-काय-सारी
 नरसी प्रवृत्ति
 कम्मवीअ (कर्मवीज) कर्मवीज
 सत्-असत्-सस्कारु वीज
 कयल (कदल) केलु
 कवल (कम्बल) कवल-कामळ
 ककोड कटोलु-ककोडु-
 कंकोडानु शाक
 कंजिय (काञ्जिक) काजी
 कंटयरक्ख (कण्टकरक्ष) काटा-
 रखु-कांटाथी रक्षण
 करनार-जोडा
 कारण (कारण) कारण
 कुम्पल } (कुड्मल) कुपळ-
 कुंपल } फणगो
 कुल (कुल) कुल-कुळ
 कुसग्गपुर (कुशाग्रपुर) राजगृह्णुं
 बीजु नाम
 कुंडलय (कुण्डलक) कुडळ,
 कुडालु
 कोटर (कोटर) कोत्तर

कोमलय (केन-डो) कु
 कोहल (कून-ड) के-डु
 खाणु (त्प-उ) त्प-उ-जो-पे-
 खीर } (क्षीर)
 छीर } क्षीर-पां-र-र
 खेत्त } (क्षेत्र)
 खित्त } क्षेत्र-पेत्तर
 खेम (क्षेम) क्षेम-कुशळ
 गमण (गमन) गमन-त्र-उ
 गल (गळ) रळु
 गदण(ग्रहण) ग्रहण करवानु वा
 गीअ } (गीत) गीत-
 गीत } गाणु
 गुत्त (गोत्र) गोत्र-वश
 गुरुकुल (गुरुकुल) सदाचा
 वच्चा गुरुओ ज्या रहे ठे
 स्था
 घय (घृत) घी
 घर (गृह) घर
 घरचोल (गृहचोल) घरचो
 घ्राण (घ्राण) घ्राण-नाक-गु
 वानु साव
 चउक्क चोक
 चउगुणय } (चतुर्गुणक)
 चउगुणय } चोण

दद (दड) धावर-दादर
 दित्ति (दीप्ति) दीप्ति-तेज
 दाढा (दष्ट्रा) दाट
 दिसा (दिशा) दिशा-दश
 दिहि } (वृत्ति) धैर्य
 धिइ }
 देवराणी (देवराणी) देराणी
 धत्ती (धात्री) धात्री
 धाई (धात्री) धाई-धवराव-
 नारी माता
 धुआ (दुहिता) दीकरी
 धूलि (धूलि) धूल
 नणंदा (ननान्द) नणद
 नारी (नारी) नारी-नार
 नावा (नौका) नाव
 निसा (निशा) निशा-रात्री
 पण्णा (प्रज्ञा) प्रज्ञा
 पतीति (प्रतीति) पतीज-विश्वास
 परिहावणिया (परिधापनिका)
 पहेरामणी
 पंति (पंक्ति) पंक्ति-पगन-पात
 पाडिवथा } (प्रतिपदा)
 पाडिवया } पडवो तिथि
 पिउच्छा } (पितृत्वसा)
 पिउसिआ } पितानी वहेन-
 -फई
 पिच्छी (पृथ्वी) पृथ्वी

पुच्छा (पृच्छा) प्रश्न-प्रज्ञा
 पुरा (पुर) पुरी-नगर-नगरी
 पुदवी (पृथ्वी) पृथ्वी
 पेडिआ (पेटिका) पेटी
 वच्यरी वावरी-मायानी बावरी
 वहिणी (भगिनी) वहेन
 वारिआ (द्वारिका) वारी
 वाहा (वाहु) वाहु-हाय-वांय
 भइणी, भगिणी (भगिनी)
 वहेन
 भाउजा (भातृजाया) भोजाय
 भीइआ, भीइका (भीतिका)
 वीक
 भूमि (भूमि) भूमि-भों
 मइ (मति) मति
 मखिआ } (मक्षिका) माखी
 मच्छिआ } -माछी
 मजाया (मर्यादा) माजा-
 मलाजो
 मट्टिआ (मृत्तिका) माटी
 महिसी (महिषी) भेंश
 मंजुसा (मञ्जुषा) मज्जूह-पेटी
 माअरा } (मातृ) देवी-
 मायरा } माता
 माआ (मातृ) माना-जननी
 माइ (मातृ) मा-माई
 माउ (,,) माता

कउदा (कउदा) दिश
 कउंधु (कउंधु) बोरजे
 कउसा (कउसा) बरा
 कउउडिया (कउउडिया) ताउडी
 कउलु (कउलु) नाज-सरज
 कडी (कडी) केड
 कयली (कयली) केळ
 कलसी (कलसी) बसजे-कळसी
 कलिआ (कलिआ) कळी
 कंरुतिआ (कंरुतिआ) काचकी
 कति (कान्ति) कात, खांत
 कित्ति (कीर्ति) कोरत
 क्रिया (क्रिया) क्रिया, विधे-विधान
 किवा (कृपा) कृपा
 किसरा (किसरा) खीचडी
 कुकुखी (कुक्षी) कूस
 कुडारिया (कुडारिका) कुडाडी
 कुडालिया (कुडालिका) कोदाळी
 कुमारी (कुमारी) कुवरी, कुवारी
 खड्डा (गर्ता) खाडो-खाडो
 खली खोळ
 खंति (क्षान्ति) क्षमा
 गउ (गो) गाय-गाई
 गउआ (गोआ) गाय
 गविमणी (गर्विणी) गाभणी
 गिरा (गिर) गिरा-वाणी

गोउ (गोउ) गोउ-गोउ
 गोणी (गोना) गुणो-अनज
 भरातो बोगजो
 गोरी (गौरी) गौरी-पारी, गोरी-बो
 मिणा (मिणा) मिण-मिणा
 चंचु (चंचु) चान
 चंदिया } (चंद्रिआ) चांदनी,
 चंद्रिआ } चारी-रुप
 चंदिमा (चन्द्रिआ) चन्द्रमाणी
 चांदनी
 चिता (चिन्ता) चिंता
 छवि, छवी (छवि) छवी
 छाया, छाही (छाया) छाया
 छुहा (छुधा) भूष
 छुहा (छुधा) छो-चुनो
 जनी, जणी (यज्ञ) जान
 जंघा (जंघा) जाघ
 जिम्मा } (जिम्मा) जीम
 जीहा }
 जुत्ति (युक्ति) जुक्ति-योजना
 जुवइ (युवति) युवति
 तणुवी (तन्वी) पातळी
 तण्हा (तृष्णा) तृष्णा
 तरुणी (तक्षणी) तक्षणी
 तिसा (तृपा) तार-लालच
 थुइ (स्तुति) स्तुति-योय

सीस } (शिष्य) शिष्य-
सिस्स } विद्यार्थी

सीह } (सिंह) सिंह
सिघ }

सुत्तहार (सूत्रवार) सुतार

सुमिण }
सिमिण } (स्वप्न) सपनुं-
सुविण } सोणु
सिविण }

सुरट्ट (सुराष्ट्र) सोरठ देश

सुरट्टअ { सुराष्ट्रीय }
सोरट्टीअ { सौराष्ट्रीय }

सोरऊो वतनी-सोरठी लोक

सूअर (शूकर) शूकर-भुड

सेट्टि (श्रेष्ठिन्) श्रेष्ठी-शेठ

सोवाग (श्वपाक) चांडाळ

सोमिप्ति (सौमित्रि) सुमित्रानो
पुत्र-लक्ष्मण

सोरहिअ (नौगमिक) मर्ग्यो-
सुरभि-सुगर्वा-तेऊ वगेरन
वेचनार

सोवणिणय (सौवर्गिक) मोनी-
मोनु घडनार

हत्थ (हस्त) हाथ

हत्थि (हस्तिन्) हाथी

हर (हर) हर-महादेव

हरिअंद (हरिश्चन्द्र) हरिचंद राजा

हरिपसवल (हरिकेशवल) मूल
चडाळ कुळमा जन्मेलो एक
जैन मुनि

हरिण (हरिण) हरण

हरिताल (हरिताल) हरताल

हरिस (हर्ष) हरख-हर्ष

हव्ववाह (हव्यवाह) हव्यवाह-
अग्नि

हेमंत (हेमन्त) हेमन्त ऋतु-
शियाळो

नाम [नारीजाति]

अच्छरसा (अप्सरस्) अप्सरा

अज्जू (आर्या) सासू-आजी

अलसी (अतसी) अळशी

अलाऊ } (अलावू) तुवर्ती-
लाऊ } लउआ

अंगुलि (अङ्गुलि) आगळी

आणा (आज्ञा) आज्ञा-आणा

आपत्ति (आपत्ति) ओपटी

आसिसा (आशिष्) आशिष-

इत्थी } (त्री) त्री-तिरिया
थी }

उज्जु (ऋजु) सरळ

समज (समज) जुनि नाटे सम
करनार मतपुस्त

समत्तदंनि (समत्तदंनि)
गम्यने जोनार-घमजाव-
नार-आचरना

समुद्र } (समुद्र) समुद्र-
समुद्र } समुद्र

सयंभु (स्वयंभु) स्वयं थनार-
ब्रह्मा, ते नामनो समुद्र
सयह (सय) सय नामनो पहाड,
सही शकाय ते

सर (स्मर) स्मर-समदेव
सवह (शपथ) शपथ-सोगन-सम
सव्य (सर्व) सर्व-सव-वधु
सव्यज्ज (सर्वज्ञ) सर्वज्ञ-वधु
जाणनार

सव्यण्णु (सर्वज्ञ) सर्व जाणनार
सव्यसंग (सर्वसङ्ग) सर्व प्रकारनो
सग-सवंध-आसक्ति

संकु (शकु) शकु-खीलो

संख (शङ्ख) शख

संग (संग) सग-सोवत

संतोष (सतोष) सतोक

संभु (शम्भु) शम्भु-सुखनुं स्थान-
महादेव

संवत्तअ (संवर्तक) संवर्तक-वायु

संसार (ससार) मसार-मसार

संसारहेउ (मसारहेउ) मसारनो
हेउ-ससार वधवानु कारण

साणु (सानु) शिसार

साट (शाट) साउलो-साही

साडय (शाटक) साडलो-साही

साडवी } (शाटविन्) साळनी-
सालवी } साही वणनार

सारहि (सारथि) सारथि-रथ
हां इनारो

साव (शाप) श्राप

सावय (श्रापद) सावज

साहु (साधु) साधक, साधन
करनार-साधुपुष्प, सज्जन,
साहुकार

सिआल (शृगाल) शिभाळ

सिद्ध (सिद्ध) अदेही-वीतराग

सिम (सिम) वधु

सिलिम्ह (श्लेष्मन्) श्लेष्मा

सिलेसम (श्लेष्मन्) सलेखम

सिलोअ } (श्लोक) श्लोक,
सिलोग } कीर्ति

सिसु (शिशु) शिशु-वाळक

सिंगार (शृङ्गार) शृङ्गार-शण्गार

सीआल (शीतकाल) शियाळो

वणफट } (वनस्पति) वनस्पति
वणस्तइ }

वद्धमाण (वर्धमान) वर्धमान-
महावीर

वम्मह (मन्मथ) मनने मयनार
कामदेव

वरदंसि (वरदर्शिन) उत्तम
रीते जोनार

ववहार (व्यवहार) ववहार-वेपार

ववहारिअ (व्यवहारिक) वहे-
वारी-वेपारी

वसभ (वृषभ) वरख रानी

वसह (, ,) वृषभ-वरुद

वसु (वसु) वसु-वन, पवित्र
मनुष्य

वंसअ (वशाक) वानो-पीठ

वाउ } (वायु) वायु-वा
वायु }

वाणिअ (वाणिज) वाणीओ

वाणिजार (वाणिज्यकार) वण-
जारा-वणज करनारो-वेपारी

वाहि (व्याधि) व्याधि-रोग

विज्जत्थि (विद्यार्थिन) विद्यानो
भर्या-विद्यार्थी

विडवि (विटपिन्) वीड-ब्राह्म

विण्ह (विष्णु) विष्णु

विण्णगियाम (विमर्शन, विम-
र्शन-विपरीत-प्र-वे-

विराग (विराग) गमया विदुड
भाव-वेगन्द

विवाहकाल (विवाहकाल)
विवाहा-लतमरा

विहु (विधु) विधु-चन्द्र

विंचुअ (वृश्चिक) वंचो

विंलिअ (, ,) , ,

वीस (विश्व) विश्व-वधु

वुड (वृद्ध) वूटो-घरटो

वुत्तंत (वृत्तान्त) वृत्तान्त-गमाचार

वेय (वेद) ऋग्वेद वगेरे वेद

वेवाहिअ (वैवाहिक) वेवाइ

वेस (वेप) वेप-भेस

वेसाह (वैशाख) वैशाख मास

वोज्झ (वह्य) वोजो

वोज्झअ वोजो

स, सुव (स्व) पोतालु

स (धन्) शान-कनरो

सउणि (शकुनि) गकुनि-पक्षी

सज्ज (पट्ज) पट्ज-एक प्रकार-
रनो सुर

सह (शठ) गठ-लुब्धो

सह (शब्द)-साद-अवाज

सप्प (सर्प) साप

सम (सम) वधु

मुद्रा (२३६) मुद्रा-मुद्रा
नो नो नो नो

मूय } (मूय) मूय
मूय }
मूय }
मूय (मूय) मूय-
मूय (मूय) उदर

मेरा (मेरा) मेरा

मेरामण (मेरा+ननु-मेरा+मण)
महेरामण-समुद्र

मेह (मेघ) मे-मेघ-वरसाद

मेहावि (मेघाविन्) मेघावाळो-
बुद्धिमान्

मोक्ष (मोक्ष) मोक्ष-छूटकारो

मोचिअ (मौचिक) मोची-मोजा
सीवनार

मोर } (मयूर) मोर-मयूर
मयूर }

मोह (मोह) मोह-मूढता

मोहनदास (मोहनदाम्र) ते
नामनो वीरपुष्प-मोहनदास
गांधी

रट्टकूड } (राष्ट्रकूट) राठोड
रट्टऊड }

रट्टधम्म (राष्ट्रधर्म) राष्ट्रनो धर्म
-समग्र देशनु हित
करनारी प्रवृत्ति

रणवात (रणवात) रणवात
रणवात-रणवात

रत्त (रत्त) रत्त

रत्ताल } (रत्ताल) रत्ताल-
रत्ताल }

रत्ति (रत्ति) रत्ति-रत्ति
के गोबानो रत्ति

राग (राग) राग-आयत्ति

रायरिसि (रायरिसि) रायरिसि

रिच्छ (रिच्छ) रिच्छ

रिसि } (रिशि) रिशि
इसि }

रुक्म (रुक्म) रुक्म-रुक्म

लाह } (लाम) लाभ-लाहो
लाभ }

लेहसालिअ (लेहसालिक)

निशाळीओ-निशाळे

भणवा जनार

लोअ } (लोक) लोक-जगत-
लोग }

लोह (लोभ) लोभ

लोहयार (लोहकार) लुहार

लोहार (,,) लुहार-लुहार

वग्घ (व्याघ्र) वाघ

वच्छ (वत्स) वच्छु-सतान-
वच्छो

वच्छयर (वत्सतर) वच्छो

मग (मार्ग) मार्ग-मार्ग
 मग्गु (मद्गु) एक प्रकारनी
 माळली
 मच्चु } (मृत्यु) मोत-माण
 मिच्चु }
 मठ (मठ) मढो-मठ-सन्यासियो-
 नु रहेठान
 मणि (मणि) मणि
 मयगल (मदकल) मैंगल-मद
 झरतो हाथी
 मयंक (मृगाङ्क) मृगना निशान-
 वाळो चन्द्र
 मरहट्ट (महाराष्ट्र) मोटो देश-
 महाराष्ट्र देश
 मरहट्टअ (महाराष्ट्रीय) महा-
 राष्ट्रनो वतनी-मराठी लोक
 मसय (माक) मच्छर
 महण्णव (महार्णव) महेरामण-
 समुद्र
 महप्पसाय (महाप्रसाद) मोटा
 प्रसादवाळो-सुप्रसन्न-कृपालु
 महातवस्सि (महातपस्विन्)
 मोटो तपस्वी
 महादोस (महादोष) महादोष
 मोटो दोष
 महावीर (महावीर) महावीर
 देव

महासद्धि (महाश्रद्धिन्) मोटो
 अचल श्रद्धावाढो
 महासव (महासव) मोटो आश्रव-
 प.पोनो मोटो मार्ग
 महेसि { महा+कृषि } व्यास वगेरे
 { महर्षि } महर्षि
 मंजार (मार्जार) मणजर-
 विलाडो
 मंति (मन्त्रिन्) मन्त्री-कारभारी
 मंतु (मन्तु) अपराध-शोक
 माधव (मा+धव) लक्ष्मीपति-
 माधव-कृष्ण
 मार (मार) मारनारो-तृष्णा
 माराभिसंकि (माणभिशङ्किन्)
 मार-तृष्णा-थी शक्ति रहेनार-
 दूर रहेनार-तृष्णाथी डरनारो
 मालिअ (मालिक) माली-माळा
 वेचनार
 मास (मास) मशीनो-मास
 मिलिच्छ (म्लेच्छ) म्लेच्छ
 मुङ्ग } (मृदङ्ग) मृदग
 मिङ्ग }
 मुग्गरय (मुद्गरक) मगदळ-
 मोगरी
 मुणि (मुनि) मुनि-मनन करनार-
 मोन राखनार-सत

पुरिम [पुल्लिम] पुरेमानु, पूर्ण
 पुरित्त [पुक्क] पुक्क
 पुण्व [पुर्व] पुर्व-पुर्वानु
 पुण्वण्ड [पुर्वानु] दिवसुनो पुर्व
 भाग

पूयर [पूतर] पूरो-पोगे
 पोक्खर [पुक्कर] पोत्तर-तळाव
 पोठ्ठिय [पुठ्ठिक] पीठ ऊपर भार
 वहेनार पोठीयो-महादेवनो
 पोठीयो

फलाहार [फलाहार] फराळ

फास [स्पर्श] स्पर्श

फेण [फेन] फीण

वक } [वक] वगलो
 वग }

वण्ण [वाष्प] वाफ

वहिणीवइ [भगिनीपति] वनेवी

वंधव [वान्धव] वांधव-भाई

वंधु [वन्धु] वंधु-भाड्ड-भाई

वंभण } [ब्राह्मण] ब्रह्म-विद्याने
 वम्हण } लाणनार-समजनार
 माहण } पुष्प

वंभयारी [ब्रह्मचारिन्] ब्रह्मचारी

वाघ } [वाघ] वांधो-वाद
 वाह }

वाल [वाल] वाळ-वाळक

वाहु [वाहु] वाहु-वांय-हाथ

विडाल [विजळ] विजळी

विडु [विन्दु] विडु, नाड्ड, डी

वुद्ध [उभ] उदरे

वुद्ध [उध] उद्दिमान्-अपो पुक्क

भड [भट] भट-शूर

भमर [भ्रमर] भमरो

भाइणेज्ज [भागिनिय] भागेज

भाणु [भानु] भानु-भाण-सूरज

भार [भार] भार

भारय [भारक] भारो

भारवह [भारवह] भार वहन

करनार-मजूर

भारहर [भारहर] भार लइ

जनार मजूर

भिग [भृग] भृग-भमरो

भिक्षु [भिक्षु] भिक्षु

भूअ [भूत] भूत-प्राण, जीव

भूमिवइ [भूमिपति] भूमिनो

पति, राजा

भूवइ [भूपति] भू-पृथ्वी-नो पति

भूपति-भूपत-राजा

भोगि } [भोगिन्] भोगी-

भोइ } भोगोने भोगवनार

मअ [मृग] मृग-वनपशु-हरण

मउड [मुकुट] मोढ-मुगट

मउल [मुकुल] मोर-कळी

मकडय [मर्कटक] माकडो

चित्तयार (चित्रकार) चितारो
छगलय (छाग) छालु-वकरं
छत्त (छात्र)-विद्यार्थी

छप्पअ } (षट्पद) छपगो
छप्पय } -भमरो

छाइल } (छायाल) छायाळ-
छायाळु } छायावाळु

छावय (शावक) छैयो-छोकोरो
छुहागुड (सुधागुड) छागोळ-
चुनो अने गोळनुं मिश्रण

छेअ (छेद) छेडो

ज (यद्) जे

जट्ट (जर्त) जाट जातनो माणस
जडालु (जटाल) जटालु-
जटावाळु

जणय (जनक) जनक-पिता

जणहु (जहनु) ते नामनो सगरपुत्र

जम्म (जमन्) जन्म

जर (ज्वर) ज्वर-ताव

जरढय (जरठक) घरडो-जरडो

जंतु (जन्तु) जतु-प्राणी-जीववंत

जंवु (जम्बु) जांवु, जांवुनु झाड

जामाउय (जामातृक) जमाड

जायतेय (जाततेजस्) जेमां तेज
छे ते-अग्नि

जिण (जिन) जय पामनार
वीतराग

जीव (जीव) जीव

जीवाउ (जीवानु) जीवननुं औषध

जेट्ट (ज्येष्ठ) मोटो-जेठ

जोइसिअ (ज्योतिषिक) जोशी

जोगि (योगिन्) योगी-जोगी

झुणि (ध्वनि) झणझणाट-अवाज

ध्वनि

डंड (दण्ड) दंड, टंडो, टांडियो

डंस (दश) डंख

णक्क नाक

णातसुत } (ज्ञातसुत) ज्ञातवशनो
णायसुय } पुत्र-महावीर

णिलाडवट्ट (ललाटपट्ट) निलवट

ण्हाविअ } (नापित) नवरावनारो-
नाविअ } नावी-इजाम

त } (तद्) ते
ण }

तलाय (तडाग) तलाव

तरस (तरक्ष) तरस नामनु जनावर

तरु (तरु) तरु-टु-झाड

तव (तपस्) तप-तपश्चर्या

तव (स्तव) स्तव-स्तुति

तवस्सि (तपस्विन्) तपस्वी

तस (त्रस) त्रस प्राणी-गति
करी शके तेवा प्राणी

तंतु (तन्तु) तांतणो

तंचोलिअ (ताम्बूलिक) तबोळी

खय (क्षय) खे-क्षय ०
 खार } (क्षार) खारो
 छार }
 खंध (स्कन्ध) कांध-खांध-भाग,
 मोटी डाल
 गग्ग (गार्ग्य) गर्गनो पुत्र-ते
 नामनो एक ऋषि
 गड्डह } (गर्दभ) गधेडो
 गदह }
 गणधर } (गणधर) गणने धारण
 गणहर } करनार-समूहनी व्यव-
 स्था करनार-आचार्य
 गणवइ } (गणपति) गणोनो पति
 -गणपति
 गणि (गणिन्) गण-समूहने
 साचवनार आचार्य
 गव्भ (गर्भ) गर्भ, गामो
 गव्भदंसि (गर्भदर्शिन्) गर्भने
 जोनार, जन्म धारण करनार
 गय (गज) हाथी
 गरुल (गरुड) गरुड
 गवक्ख (गवाक्ष) गोखलो-गोख
 गघ (गन्ध) गध
 गंधिअ (गान्धिक) गाधी-गघ-
 वाळी वस्तुने वेचनार
 गाम (ग्राम) गाम
 गाहय (ग्राहक) घराक

गिहि (गृहिन्) गृहस्थ
 गुह (गुह्य) गुह्यक-यक्ष, गुह्य-
 गूड
 गुरु (गुरु) गुरु-गोर, वडिल
 माता पिता वगेरे
 गुहिलउत्त (गुहिलपुत्र) गुहिलोत्त
 गोतम } (गौतम) गौतम
 गोयम } गोत्रनो मुनि
 गोधूम (गोधूम) गोधम-घडं
 घड (घट) घडो
 घरवइ } (गृहपति) घरनो पति-
 गहवइ } गृहस्थ
 घूअ (घूरु) घूअड-घूड
 घोडअ (घोटक) घोडो
 चउव्वेइ (चतुर्वेदिन्) चतुर्वेदी
 चोबे, चोवा
 चक्कवट्टि (चक्रवर्तिन्) चक्र फेर-
 वनार-चक्रवर्ती राजा
 चक्खु (चक्षुस्) चक्षु-आख
 चम्मार (चर्मकार) चमार
 चंद (चन्द्र) चद्र
 चाइ (त्यागिन्) त्यागी
 चास (चास) खेतरमा चास
 करवा ते
 चित्त (चित्र) एक सारथिनु नाम
 चित्तकूड } (चित्रकूट)
 चित्तऊड } चित्तोड

कंसआर } (कास्यकार)
कंसार } कमारो

काग } (कारु) कागडो
काफ }

काम (काम) काम-तृष्णा-इच्छा

काय (काय) काया-काय-शरीर

काल (काल) काल-समय

कावडिअ (कापर्दिक) कावडियु-
कोडो-कोडी

कासव (काश्यप) काश्यप गोत्रनो
ऋषि-ऋषभदेव

कांवल्लिअ (काम्बलिक) कामळीयो,
कावळीओने वेचनार वा
ओढनार

किण्हसार (कृष्णसार) काली-
यार मृग

किलेस (क्लेश) कलेश

किसाणु (कृशानु) अग्नि

कुक्खि, कुच्छि (कुक्षि) कूख

कुडुम्बि (कुडुम्बिन्) कण्वी

कुठार (कुठार) कुठार-कुडाडो

कुठारय (कुठारक) कुडाडो

कुदालय (कुदालक) कोदाळो

कुमारवर (कुमारवर) उत्तम
कुमार

कुलवइ (कुलपति) कुलनो पति-
भाचार्य

कुथु (कृथु) कथवो-कृत्तु
जोवटो

कुंमार (कुम्भकार) कुमार

केवट (केवर्त) केवर्त-केवट-टोछो
हाकनार

केसरि (केसरिन्) केवगवाळो-
याळवाळो-सिंह-केसरी सिंह

कोइल } (कोकिल) कोटिल-
कोकिल } कोयल

कोड (कोड) गोद-गोळो

कोणय (कोणक) खूगो

कोल } (कोड) खोळो
कोड }

कोलिक } (कौलिक) कोळी-
कोलिअ } एक जात

कोववर (कोपपर) कोपमा तत्पर-
कोपी-क्रोधी

कोस (कोश) कोह-पाणी काढ-
वानो, कोश-खजानो

कोसिअ (कौशिक) कोशिक
गोत्रवाळो इन्द्र अथवा
चडकौशिक सर्प

कोह (क्रोव) क्रोध

कोहदंसि (क्रोधदर्शिन्) क्रोधने
जोनार-क्रोधी

खग (खड्ग) खड्ग-तलवार

खत्तिय (क्षत्रिय) क्षत्रिय

इम (इदम्) आ
 इयर (इतर) इतर, वीजुं
 इसि (ऋषि) ऋषि
 इंद (इन्द्र) इन्द्र
 उच्छाह (उत्साह) उत्साह
 उच्छु (इक्षु) इक्ष-शेरडी
 उट्ट (उष्ट्र) ऊट
 उण्हाल (उष्णकाल) उनाळो
 उत्तर (उत्तर) उत्तरदिशा, उत्तरु
 उदहि (उदधि) उद-पाणी-ने
 धारण करनार-समुद्र
 उद्धव, ओद्धव (उद्धव)
 ओधव-कृष्ण
 उप्पाअ (उत्पाद) उत्पाद-उत्पत्ति
 ऊरु (ऊरु) ऊरु-साथळ
 उवज्झाय (उपाध्याय) उपाध्याय-
 अध्यापक-गुरु-ओझा
 उवासग (उपासक) उपासक-
 उपासन। करनार
 उवाहि (उपाधि) उपाधि-प्रपच
 ऊसव (उत्सव) उत्सव
 एअ, एय (एतद्) ए
 एग
 इक्क } (एक) एक
 एक्क }
 एरावण (ऐरावण) औरावण-
 मोटो हाथी

ओट्ट (ओष्ठ) ओठ-होठ
 क (किम्) कोण
 कइम, कतम (कतम) क्यो,
 केटलाक
 कच्छव (कच्छप) काचवो
 कण्णिआर (कर्णिकार) कणेर
 कण्ण (कर्ण) कान, कानो
 कण्ह (कृष्ण) कृष्ण-कान
 कप्पडय (कर्पटक) कपडु-कापडु
 कमंडलु (कमण्डलु) कपंडल
 कयर (कतर) क्यो
 कयविक्रय (कयविक्रय) खरीदवु
 वेचवु-कयविक्रय करवो
 करेणु (करेणु) करी-हाथी
 कलंव (कदम्ब) कदवनु झाड
 कलह (कलह) कलह-कळो
 कलाव (कलाप) कडपलो-समूह
 कवड्डु (कदर्प) कोडो
 कवि (कपि) कपि-वानर
 कवि (कवि) कवि
 कवित्थ (कपित्थ) कोडु
 कविल (कपिल) कपिल ऋषि
 कस (कश) चाबुक
 कसिवल (कृषिवल) खेडवाळो-
 खेडुत
 कटग (कण्टक) काटो
 कंद (स्कन्द) स्कन्द-गणपति

नाम [नरजाति]

अकम्म (अकर्मन्) कर्म रहित
निर्मेळ-पवित्र

अक (अर्क) सूर्य, आकडानु
झाड-आकडो

अग्नि (अग्नि) अग्ने, भाग

अच्चि (अचिच्च) आच, जाळ

अच्छ (अक्ष) आस-हास

अणागम } (अन्+आगम) न
अनागम } आवडुं ते, अनागमन

अण्णयर } (अन्यतर) अनेहं
अन्नयर } -वीजो कोई

अप्प (आत्मन्) आत्मा-आप
पोते

अण्ण (अन्य) अन्य, वीजु

अप्पाण (आत्मन्) आत्मा-आप
पोते

अभोगि } (अभोगिन्) अभोगी-
अभोइ } भोगोने नहि भोगवनार

अमु (अम्) ए

अमुणि (अमुनि) मुनि नहि ते-
वडवड करनार

अम्ह (अस्मद्) हुं

अय (अयस्) अयस्-लोडु

अरय (अरक) आरो-पैडानो

अरिहत (अरिहन्+अन्त) वीतराग देव

अलाह } (अलाम) अलाम-
अलाम }

अवर (अपर) अवर-वीजु

असमण (अश्रमण) श्रमण नहि ते

असंजम (असयम) मनयम

अहर (अघर) नीजु, वीजु

अंक (अङ्क) अक-खोळो

अंतर (अन्तर) अतरनु

अंध } (अन्ध) आंधळो
अंधळ }

अंव (आम्र) आंवो

अंवकाल } (आम्रकाळ)
अंवगाल } आवागाळो

अंवमउड (आम्रमुडुट) अयोडो

आइच्च (आदित्य) आदित्य-सूर्य

आयरिय (आचार्य) आचार्य-
धर्मगुरु, विद्यागुरु

आरिय (आर्य) आर्य-सज्जन

आस (अश्व) अश्व-घोडो

आसाड (आपाड) अपाड मास

आसंक (अशङ्क) आचक्रो

आल्हाअ (अह्लाद) आह्लाद-
आनंद

आहार (आचार) आचार

आहार (आहार) आहार-खावानुं

ते आचार्यने छप्पन शिष्यो
छे, पण तेमां एक के
वे ज सारा छे

चंद्र सोळ कळाओवडे
शोमे छे

पूर्वे पुरुषो बोंतेर कळा
शीखता हता अने खोओ
चोसठ कळा शीखती हती

हमणां श्रावक अने साधु
बार अगोने भणे छे

ब्राह्मणोवडे चौद विद्याओ
शीखाय छे
महिनामां त्रीश दिवसं
होय छे
पांच माणसोमां परमेश्वर
वसे छे
तेणे गुरुने पन्नर प्रश्नो
पूछ्या
तमे अठ्योत्तेर ब्राह्मणोने
धन आप्णुं
में नव्वाणु मुनिओने वंदन
कर्युं

पंचणहं वयाणं पढम वयं
(व्रतम्) पसंसिज्जइ

चत्तारो कसाया दुक्खाइ
देति

दस बाला निसाप पढति
बारह इत्थीओ वत्थाइ
निकखारति

अट्टारस जणा छत्तीसाहितो
चोरेहितो न बीहेति

घणस्स कोडीए वि न
संतोसो होइ
तस्स घरे पोत्थयाण सत्तरं
दीसइ
सयेण दुसय विढविज्जइ
एगो हं नत्थि मे कोवि
सव्वे संतु निरामया
सव्वे सुहिणो होंतु
सव्वे भदाइ पासंतु
न होत्था को वि दुहिओ

छासीइ (पक्षशीति) छाशी
 सत्तासीइ (सप्ताशीति) सत्याशी
 अट्ठासीइ (अष्टाशीति) अठ्याशी
 नवासीइ (नवाशीति) नेवाशी
 एगूणनवइ (एकोननवति) ,,
 नवइ (नवति) नेवु

एगणवइ } (एकनवति)
 इगणवइ } एकाण
 एगावणइ

वाणवइ (द्विनवति) वाण

तेणवइ (त्रिनवति) त्राण

चउणवइ } (चतुर्नवति)
 चोणवइ } चोराण

पण्णवइ } (पञ्चनवति) पचाण
 पञ्चणवइ }
 पञ्चाणवइ

छण्णवइ (षण्णवति) छन्नु

सत्तणवइ } (सप्तनवति)
 सत्ताणवइ } सत्ताण

अट्ठणवइ } (अष्टनवति) अट्ठाण
 अट्ठाणवइ }
 अडणवइ

णवणवइ } (नवनवति) नव्वाण
 नवणवइ }

एगूणसय (एकोनगन) ,,
 सय (गन) सो

दुसय } (द्विगत) वमो
 विसय }

वे सयाइ (द्वे शते) वमो

तिसय (त्रिगत) वगमो

तिणिण सयाइ (त्रोणि गनानि)
 वणमो

चत्तारि सयाइ (चत्वार शतानि)
 चारये दयादि

सहस्स (सहस्र) हजार

दससहस्स } (दशसहस्र)
 दहसहस्स } दस हजार

अयुत } (अयुत) ,,
 अयुअ }

लक्ख (लक्ष) लाख

दसलक्ख } (दशलक्ष)
 दहलक्ख } दसलाख

पयुअ } (प्रयुत) दस लाख
 पयुत }

कोडि (कोटि) क्रोड

कोडाकोडी (कोटाकोटि)

क्रोडानुकुंड

अट्टावन्ना } (अष्टपञ्चाशत्)
अडवन्ना } अट्टावन
अट्टपण्णासा }

एगूणसट्ठि (एकोनषष्टि)
ओगणसाठ

सट्ठि (पष्टि) साठ

एगसट्ठि } (एकषष्टि) एकसठ
इगसट्ठि }

वासट्ठि (द्विषष्टि) वासठ

तेसट्ठि (त्रिषष्टि) त्रेसठ

चउसट्ठि } (चतुष्षष्टि) चोषठ
चासट्ठि }

पणसट्ठि (पञ्चषष्टि) पासठ

छासट्ठि (षट्षष्टि) छासठ

सत्तसट्ठि (सप्तषष्टि) सउसठ

अट्टसट्ठि } (अष्टषष्टि) अडसठ
अडसट्ठि }

एगूणसत्तरि (एकोनसप्तति)
ओगणोशितेर

सत्तरि } (सप्तति) शितेर
हत्तरि }

एगसत्तरि }
एगहत्तरि } (एकसप्तति)
इकसत्तरि } एकोतेर
इकहत्तरि }

विसत्तरि }
वासत्तरि } (द्विसप्तति) वोंतेर
विहत्तरि }
वाहत्तरि }
वावत्तरि }

तिसत्तरि } (त्रिसप्तति) तोंतेर
तिहत्तरि }

चोसत्तरि } (चतुस्सप्तति)
चोहत्तरि } चूमोतेर
चउसत्तरि }
चउहत्तरि }

पणसत्तरि } (पञ्चसप्तति)
पणहत्तरि } पचोतेर

छसत्तरि } (षट्सप्तति)
छहत्तरि } छोंतेर

सत्तसत्तरि } (सप्तसप्तति)
सत्तहत्तरि } सत्योतेर

अट्टसत्तरि } (अष्टसप्तति)
अट्टहत्तरि } अठ्योतेर

एगूणासीइ (एकोनाशीति)

ओगण्याएंशी-अगण्याएशी

असीइ (अशीति) एशी

एगासीइ (एकाशीति) एकाशी

वासीइ (द्व्यशीति) वाशी

तेसिइ (त्र्यशीति) त्राशी-त्र्याशी

चउरासीइ } (चतुरशीति)

चारासीइ } चोर्याशी

पणसीइ } (पञ्चाशीति)

पञ्चासीइ } पंचाशी

छतीसा (षट्त्रिंशत्) छत्रेश

सत्ततीसा (सप्तत्रिंशत्)

साडत्रीश

अट्टतीसा } (अष्टत्रिंशत्)

अडतीसा } आडत्रीश

पगुणचत्तालिसा (एकोन-
चत्वारिंशत्) ओगणचालीश

चत्तालीसा (चत्वारिंशत्)

चाळीश

एगचत्तालिसा }
इक्कचत्तालिसा } (एकचत्वारि-
पक्कचत्तालिसा } शत्) एक-
इगयाला } ताळीश

वेचत्तालिसा }
वेआलिसा } (द्विचत्वारिंशत्)
वेआला } वेताळीश
दुचत्तालिसा }

तिचत्तालिसा } (त्रिचत्वारिंशत्)
तेआलिसा } त्रैताळीश-
तेआला } तैताळीश

चउचत्तालिसा }
चाआलिआ } (चतुश्चत्वारि-
चोआला } शत्) चुमाळीश
चउआला } -चुआळीश

पणचत्तालिसा } (पञ्चचत्वारिंशत्)
पणयाला } पिस्ताळीश

छचत्तालिसा } (षट्चत्वारिंशत्)
छायाला } छैताळीश

सत्तचत्तालिसा } (सप्तचत्वारिंशत्)
सगयाला }

सुडताळीश

अट्टचत्तालिसा } (अष्टचत्वारिंशत्)
अडयाला }

अडताळीश

पगूणपण्णासा (एकोनपञ्चाशत्)
ओगणपचाश

पण्णासा }
पण्णास } (पञ्चाशत्) पचाश
पञ्चासा }

एगपण्णासा
इक्कपण्णासा (एकपञ्चाशत्)
पक्कपण्णासा एकान्न
एगावण्णा

दुप्पपण्णासा } (द्विपञ्चाशत्)
वावण्णा } वावन

तेवण्णा } (त्रिपञ्चाशत्)
तिपण्णासा } त्रैपन्न

चोवण्णा } (चतुष्पञ्चाशत्)
चउपण्णासा } चोपन्न

पणपण्णा }
पणपण्णासा } (पञ्चपञ्चाशत्)
पचावण्णा } पचावन

छप्पण्णा } (षट्पञ्चाशत्)
छप्पण्णासा } छप्पन्न

सत्तावन्ना } (सप्तपञ्चाशत्)
सत्तपण्णासा } सत्तावन

પણ્ણરસ	(પચ્ચદશ) પચ્ચર	સત્તરસ	(સપ્તદશ) સત્તર
સોલસ	(ષટ્+દર્શ-ષોડશ)	સત્તરહ	
સાલહ	સોઠ	અઢારસ	(અષ્ટાદશ) અઢાર
		અઢારહ	

કઈ (કતિ)

પ૦ વી૦ } કઈ (કતિ)

ચ૦ છ૦ } કઈણહ, કઈણહ (કતીનામ્)

વાકી વધાં 'રિસિ'ના બહુવચની રૂપો જેવાં જાણવાં.

નીચે જણાવેલા શબ્દોમાં જેઓ આકારાંત છે તેમનાં રૂપો
'વાયા'ની જેવાં જાણવાનાં છે અને જે શબ્દો ઇકારાંત છે તેમનાં રૂપો
'ગતિ'ની જેવાં સમજવાનાં છે.

પગૂળવીસા (एकोनविंशति)
ઓગળીશ

વીસા (विंशति) વીશ

પગવીસા } (एकविंशति)
ઇક્કવીસા }
પકવીસા } એકવીશ

બાવીસા (द्वाविंशति) બાવીશ
તેવીસા (त्रयोविंशति) તેવીશ-ત્રેવીશ

ચત્તવીસા } (चतुर्विंशति)
ચોવીસા } ચોવીશ

પણવીસા (पञ्चविंशति) પચ્ચોશ-
પચવીશ

છઠ્ઠવીસા (षट्विंशति) છઠ્ઠવીશ

સત્તાવીસા (सप्तविंशति) સત્તાવીશ

અઢાવીસા } (अष्टाविंशति)
અઢવીસા } અઠ્યાવીશ
અડવીસા

પગૂળતીસા (एकोनत्रिंशत्) ઓગળત્રીશ

તીસા (त्रिंशत्) ત્રીશ

પગતીસા } (एकत्रिंशत्)
પકતીસા }
ઇક્કતીસા } એકત્રીશ

બત્તીસા (द्वत्रिंशत्) બત્રીશ

તેતીસા } (त्रयत्रिंशत्)
તિત્તીસા } ત્રેત્રીશ

ચત્તત્તીસા } (चतुस्त्रिंशत्)
ચોત્તીસા } ચોત્રીશ

પણતીસા (पञ्चत्रिंशत्) પાંત્રીશ

ત૦ ચઝહિ, ચઝહિં, ચઝહિં (ચતુર્ભિઃ)
ચઝહિ, ચઝહિં, ચઝહિં

ચ૦ છ૦— ચઝણહ, ચઝણહ (ચતુર્ણામ્)

શેષ બહુવચની રૂપો 'ભાણુ'નાં બહુવચની રૂપો જેવાં છે.

પંચ (પંચ) ત્રણે લિંગનાં રૂપો

પ૦ વી૦—પચ (પંચ)

ત૦— પચેહિ, પચેહિં, પંચેહિં (પંચભિઃ)
પચહિ, પચહિં, પચહિં

ચ૦ છ૦—પચણહ, પચણહ, (પંચાનામ્)

સ૦— પંચસુ, પચસુ (પંચસુ)

શેષ બહુવચની રૂપો 'જિણ'નાં બહુવચની રૂપો જેવાં છે.

આ રીતે આ નીચે આપેલા બીજા બધા શબ્દોનાં રૂપો જાણવાનાં છે:

છ (પદ) છ
સત્ત (સસન્) સાત
અઠ્ઠ (અષ્ટન્) આઠ
નવ (નવન્) નવ
દસ } (દશન્) દશ
દહ }
પઆરહ }
પગારહ } (એકાદશ)
પઆરસ }

દુવાલસ }
વારહ }
વારસ }
તેરહ } (ત્રયોદશ) તેર
તેરસ }
ચઝહસ }
ચઝહહ } (ચતુર્દશ) ચૌદ
ચોદસ }
ચોદહ }

उभासुतो, उमेसुतो
उमेसु, उमेसु

(उमेपु)

प०—

दु (द्वि) त्रणे लिंगनां रूपो
दुवे, दोणिण } वेणिण } दो, वे, वे (द्वौ)
दुणिण } विणिण } (द्वे)

बी०—

" " " " " "

त०—

दोहि, दोहिं, दोहिं (द्वाभ्याम्)
वेहि, वेहिं, वेहिं

च० छ०—

दोण्ह, दोण्ह, दुण्ह (द्वयोः द्वीनाम्?)
वेण्ह, वेण्ह, विण्ह, विण्हं

प०—

दुत्तो, दुतो, दोओ, दोउ (द्वितः)
दोहिंतो, दोसुंतो (द्वाभ्याम्)
(द्वयोः द्विपु?)

स०—

दोसु, दोसु
वेसु, वेसु

ति (त्रि) त्रणे लिंगनां रूपो

(त्रीणि)

प० }
बी० }

तिणिण

च० छ०

तिण्ह, तिण्ह

(त्रयाणाम्, त्रीणाम्)

शेष बहुवचनी रूपो 'रिसि'नां बहुवचनी रूपो जेवां छे.

चउ (चतुर्) त्रणे लिंगनां रूपो

प० बी०

चउरो, चत्तारि (चत्वारः चतुरः, चत्वारि)

પાઠ ૨૨ મો

સંખ્યાવાચક શબ્દો

વિશેષતા:—

અટ્ઠારસ (અષ્ટાદશ) સુધીના સંખ્યાવાચક શબ્દોને પછીના બહુવચનમાં 'ણ' અને 'ણં' પ્રત્યય લાગે છે:

પગણ્હ,	પગણ્હં	{ પકેષામ્ પકાનામ્ ? }
દુણ્હ, દુણ્હ, (દ્વયોઃ)	ઉભયણ્હ, ઉભયણ્હ	{ ઉભયેષામ્ ઉભયાનામ્ ? } વગેરે

પગ, પક્ક, ફક્ક, પચ (પક)

આ શબ્દનાં પુંલિંગી રૂપો 'સવ્વ'ની જેવાં થાય છે. સ્ત્રીલિંગી રૂપો 'માલા'ની જેવાં થાય છે અને નપુંસકલિંગી રૂપો નપુંસક 'સવ્વ'ની જેવાં થાય છે.

	ઉભ,	ઉહ	(ઉભ)
પ૦—	ઉમે	(ઉમે)	
વી૦—	ઉમે	(ઉમાન્)	
	ઉમા		
ત૦—	ઉમેહિ	(ઉમેભિઃ, ઉમૈઃ)	
	ઉમેહિં		
	ઉમેહિં		
ચ૦ છ૦—	ઉમણ્હ, ઉમણ્હં (ઉમેષામ્, ઉમાનામ્ ?)		
પ૦—	ઉમત્તો, ઉમતો, ઉમઓ ઉમાઓ, ઉમાઉ (ઉમત)		
	ઉમાહિ, ઉમેહિ		
	ઉમાર્હિતો, ઉમેર્હિતો (ઉમેભ્યઃ)		

મૂરખ માણસ લપલપ કરે છે
 રાજા હસીને લોકોને નમ્યો
 હું પાપોને રોકવા માટે
 ઉતાવળો થયો
 મહાવીરને જોવા માટે લોકો-
 વડે દોડાય છે
 ભોગો ભોગવી ભોગવીને
 તેઓવડે શ્વેદ પમાય છે
 તત્ત્વને જાણીને, વિદ્વાન-
 વડે મુક્ત થવાય છે

પ્રહ્લાદ કુમાર પ્રજાનાં દુઃખોને
 સમજીને તેનો સેવક થયો
 જગતમાં વધું હસવા જેવું
 દેખાય છે અને રોવા જેવું
 પણ દેખાય છે
 પુણ્ય ઇકદં કરવા યોગ્ય
 અને પાપ વાળવા યોગ્ય છે
 તે ભળતો ભળતો ઉંચે છે
 ભળાતો પાઠ તેનાવડે સંભ-
 લાય છે

સજ્જનો સત્યવચનં સોચ્છા
 સદ્દહ
 મણૂસા પુણં કિચ્છા દેવા
 હોંતિ
 પાવં પરિચ્છજ્જ સાહ્વર્હિ સવ્વં
 કીરદ્ધ
 ઇંદો મહાવીરં વંદિત્તા યુણદ્ધ
 અવસ્સં વોત્તવ્વં વયતિ
 મહાણુભાવા

દટ્ઠવ્વં પાસંતિ દેક્ખિરા
 નરા
 નવિરો વાલો પિયરં પણમદ્ધ
 પાયગેણ ઈંસિં અન્નં પયિજ્જદ્ધ
 પગયા પવ મપ્પ સુયં જં
 મહાવીરેણ પવં કહિંઅં
 પયાણં પાલણેણ પાવં વિણદ્ધં,
 પુણં ચ જાયં

परंतवो (परंतपः) शत्रुने तपावनार-प्रनार्पा
लेहओ (लेखक) लखनार वगेरे

केटलांक अन्ययो

अगो (अग्रे) आघे-आगळ
अकट्ट (अकृत्वा) नहि करीने
अईव } (अतीव) अतीव-विशेष
अतीव }

अगगओ (अग्रतः) आगळथी
अओ } (अन) आथी-एथी
अतो }

अणमण (अन्योऽन्यम्)

अन्योअन्य-एक वीजाने

अत्थ (अस्तम्) आथमवुं

अत्थु (अस्तु) थाओ

अद्धा (अद्धा) समय

अण (नन्-अन) निषेध-विपरीत

अण्णहा (अन्यथा) तेम नहि तो

अणंतरं (अनन्तरम्) अंतर विना,

तुरत

अदुवा } (अथवा) अथवा
अदुव }

अहुणा (अधुना) हमणा

अण्णेव (अप्येव) सशय

अभितो (अभितः) चारे वाजु

अम्मो आथर्य

अलं (अलम्) सर्युं-निषेध पूरतु

अवस्सं (अवश्यम्) अवश्य

असई (असकृत्) अनेकवार

उण्णि }
अवरि } (उपरि) उपर
उवरि }

अहत्ता (अवस्तान्) नीचे

आहच्च (आहन्य) वलात्कार

इओ } (इत) आ तरफ,
इतो } वाक्यारभ

इहरा (इतरथा) एम नथी-अन्यथा

ईसि (ईषत्) थोडु

उत्तरसुवे (उत्तरश्च) आवती
काल पछी

एगया (एकदा) एकवार-एक
दिवसे

एगततो (एकान्ततः) एक तरफी

एत्थ (अत्र) अही

कल्लं (कल्यम्) काले

कह } (कथम्) केम, केवी रीते
कह }

कालओ (कालतः) काले करीने,
वखते

केवच्चिरं (कियच्चिरम्) केटला
लावा समय सुधी

केवच्चिरेण (कियच्चिरेण)

केटला लावा समये

कर्तृदर्शक कृदंत

मूल धातुने 'इर' प्रत्यय लगाडवाथी तेनुं कर्तृदर्शक कृदंत बने छे,

हस+इर-हसिरो (हसनशीलः) हसनारो
 नव+इर-नविरो (नम्रः-नमनशीलः) नमनारो
 हसाव+इर-हसाविरो (हासनशीलः) हसावनारो
 हसिरा, हसिरी (हसनशीला) हसनारी
 नविरा, नविरी वगैरे, (नम्रा-नमनशीला) नमनारी
 अनियमित कर्तृदर्शक कृदंतो

पायगो } (पाचक.) पाक करनार-रांधनार
 पायआ }

नायगो } (नायक) नायक-नेता-दोरनार
 नायआ }

नेआ } नेता " " "
 नेता }

विज्जं (विद्वान्) विद्वान्

कत्ता (कर्ता) कर्ता-करनार

विकत्ता (विकर्ता) विकार करनार

वत्ता (वक्ता) वक्ता-बोलनार

हता (हन्ता) हणनार

छेत्ता (छेत्ता) छेदनार

भेत्ता (भेत्ता) भेदनार

कुंभआरो (कुम्भकार) कुभ करनार-कुभार

कम्मगरो (कर्मकरः) कर्म-काम-करनार-कामगरो

भारहरो (भारहरः) भार लइ जनार

थणंघयो (स्तनधय) धावनार बालक

આણત્ત (આજ્ઞસત્ત્વ) આજ્ઞા કરેલું,
આજ્ઞા

સંસ્કય (સસ્કૃતત્ત્વ) સસ્કારેલું,
આકુટ્ટ (આકુષ્ટત્ત્વ) આક્રોશ
કરેલું, આક્રોશ

વિણટ્ટ (વિનષ્ટત્ત્વ) વિનષ્ટ, વિનાશ
પણટ્ટ (પ્રણષ્ટત્ત્વ) પ્રનષ્ટ, નાશ

મટ્ટ (મૃષ્ટત્ત્વ) શુદ્ધ, શોધન

દ્વય (દ્વત્ત્વ) દ્વણેલું-દ્વણાણું, દ્વણવું
જાય (જાતત્ત્વ) જાયેલું-થાણું,
જળવું

ગિલાણ (ગ્લાનત્ત્વ) ગ્લાન થાણું,
ગિલાનં (ગ્લાન થવું)

પરુવિચ્છં (પ્રનપિતત્ત્વ) પ્રસ્નેટ્ટું,
જગાવેટ્ટું, પ્રસ્નેટ્ટું

ઠિય (સ્થિતત્ત્વ) સ્થિત, સ્થાન
પિહિય (પિહિતત્ત્વ) ટાકેટ્ટું, ટાંકેટ્ટું

પન્નત્ત } (પ્રજ્ઞસત્ત્વ) પ્રજ્ઞાપેટ્ટું,
પણ્ણત્તં } પ્રજ્ઞાપવું

પન્નવિય (પ્રજપિતત્ત્વ) ,,

સક્કય (સસ્કૃતત્ત્વ) સસ્કૃત

કિલિટ્ટ (ક્લિષ્ટત્ત્વ) ક્લેશવાળું, ક્લિષ્ટ

સુય (સ્મૃતત્ત્વ) સ્મરેલું, યાદ કરેલું

સુય (શ્રુતત્ત્વ) સામભેલું, સામભલું

સંસટ્ટ (સસૃષ્ટત્ત્વ) સસર્ગવાળું, સસર્ગ

વટ્ટ (વૃષ્ટત્ત્વ) ઘસેલું, ઘસવું વગેરે

ઉચ્ચારણના ભેદથી નીપજેલાં આવાં અનેક રૂપોની સાધનિકા,
ઋણવિકારના નિયમોદ્વારા સમજી લેવાની છે.

ભવિષ્યકૃદન્ત

મૂળ ધાતુને ઇસ્સંત, ઇસ્સમાણ અને ઇસ્સઈ પ્રત્યય લગાડવાથી
તેનું ભવિષ્યત્કૃદન્ત બને છે:

કરિસ્સંતો (કરિષ્યન્) કરતો હોઈશ

કરિસ્સમાણો (કરિષ્યમાણ.) ,,

કરિસ્સન્તી (કરિષ્યન્તી) કરતી હોઈશ

કરિસ્સઈ ,,

કરાવિસ્સમાણો (કારાપયિષ્યમાણઃ)

કરાવિસ્સંતો (કારાપયિષ્યન્) કરાવતો હોઈશ

ઇત્યાદિ

अेरक-

करावितो (कारापित) } करावापलो-करावेलो
 कारिओ (कारितः) }

अनियमित भूतकृदन्त^{८४}

गयं (गतम्) गयेलु, जवु,
मयं (मतम्) मानेलु, मानवु,
मत

कडं (कृतम्) करेलुं, करवु
 हडं (हृतम्) हरेलु, हरवु
 मडं (मृतम्) मरेलुं, मरवु
 जिअं (जितम्) जितेलु, जितवु
 तत्तं (तप्तम्) तपेलु, तपवु
 कय (कृतम्) करेलु, करवु

दृष्ट (दृष्टम्) दीर्घ-देखेलु, देखतु

मिलाणं } (म्लानम्) म्लानं
मिलानं } थएलु-करामएलु,
म्लान थवु

अकखाय (आख्यातम्) कहेल,
कहेल

निद्वयं (निद्वितम्) निद्वि-
स्थापेत्, स्थाप

८७ आ कृतो भने वीजा कृतो पण [पानु २०५-२११
विभक्तिवाळं जणावेला छे ते उपरथी तेमना मूळ शब्दो विद्यार्थीओ
जावे शोधी लेवा. जेमकैः—

**विभक्तिवाल्-
-**

गद्य

ਸੁਭ

५५

पायगो

लेहओ

ढसिरो

कज

भिच्चो

हसेतव्व

मूल शब्द—

गय

मह

५५

पायग

लेहअ

हसिर

कज्ज

भिच्च

ह्रसेतव्व वगेरे

भणावीअमाणो
 भणाविज्जंती साहुणी (भणाप्यमाना साव्वी)
 भणाविज्जमाणा भणावाती माव्वी
 भणावीअंती
 भणावीअमाणा
 भणाविज्जई
 भणावीअई इत्यादि

ए ज प्रमाणे—

सुस्सुसंतो (शुश्रूषन्)	चंकमंतो (चङ्क्रमन्)
सुस्सुसमाणो (शुश्रूषमाणः)	चंकममाणो (चङ्क्रममाणः)
सुस्सुसिज्जंतो	चंकमिज्जंतो
सुस्सुसिज्जमाणो	चंकमिज्जमाणो
सुस्सुसीअंता	चंकमीअंता
सुस्सुसीअमाणो	चंकमीअमाणो

(शुश्रूष्यमाणः) चंकमिज्जमाणो (चङ्क्रम्यमाणः)

आ वधा रूपो जाणी लेवां.

भूतकृदन्त

मूळ धातुने 'त' के 'अ' प्रत्यय लगाडवाथी तेनुं भूतकृदंत बने छे.

ए वने प्रत्ययो लागतां पूर्वना 'अ'नो 'इ' थाय छे.

गम् + अ + त—गमितो } (गतः) गयेलो
 गम् + अ + अ--गमिओ }

भावे—

गमितं, गमिअं (गतम्) जवुं-गति

कर्मणि—

गमितो गामो } (गतो ग्रामः) जवापलुं गाम
 गमिओ गामो }

कर्तरि प्रेरक वर्तमान कृदन्त-

करावि+अ+न्त—करावंतो, करावेंतो (कारापयन्) करावतो
 कार +न्त— कारंतो, कारेंतो (कारयन्) „
 करावि+अ+माण—करावमाणो, करावेमाणो (कारापयमानः) „
 कार + माण— कारमाणो, कारेमाणो (कारयमाणः) „

सादुं भावे वर्तमान कृदन्त-

भण्+इज्ज+न्त—भणिज्जंतं
 „ + „ +माण—भणिज्जमाणं } (भण्यमानम्) भणातुं—
 भण्+ईअ+न्त—भणीअंतं } भणवामां आवतुं
 „ + „ +माण—भणीअमाणं }

सादुं कर्मणि वर्तमान कृदन्त-

भणीअंतो, भणिज्जंतो ग्रंथो (भण्यमान. ग्रन्थ.) भणातो ग्रंथ
 भणीअमाणो भणिज्जमाणो सिलोगो (भण्यमानः श्लोकः),, श्लोक
 भणिज्जंती, भणीअंती गाथा (भण्यमाना गाथा) भणाती गाथा
 भणिज्जमाणी, भणीअमाणी पंती (भण्यमाना पङ्क्तिः),, पंक्ति
 भणिज्जई, भणीअई

प्रेरक भावे

भणाविज्जंतं (भणाप्यमानम्) भणावातुं—
 भणाववामां आवतुं

भणावीअंतं वगेरे

प्रेरक कर्मणि

भणाविज्जंतो मुणी (भणाप्यमानः मुनिः)
 भणावातो मुनि

भणाविज्जमाणो
 भणावीअंतो

હોઅત,	હોઅેતં,	હોઇત	(ભવન્)	થતુ
હોતં	હુંત			
હોઅતી,	હોઅેતી,	હોઇંતી	(ભવન્તી)	થતી
હોઅતા,	હોઅેતા,	હોઇંતા	(ભવન્તી)	”
હોંતી,	હોંતા			
હુતી,	હુતા			

માણ-

ભળ્+માણ—	ભળમાણો,	ભળેમાણો	(ભળમાતઃ)	ભળતો
	ભળમાણ,	ભળેમાણ	(ભળમાનમ્)	ભળતું
	ભળમાણી	ભળેમાણી	(ભળમાના)	ભળતી
	ભળમાણા,	ભળેમાણા		

હો+અ+માણ—	હોઅમાણો,	હોપમાણો	(ભવમાન)	થતો
	હોમાણો			
	હોઅમાણ,	હોપમાણ	(ભવમાનમ્)	થતું
		હોમાણ		
	હોઅમાણી,	હોપમાણી	(ભવમાના)	થતી
	હોઅમાણા,	હોપમાણા		
	હોમાણા,	હોમાણી		

ઈ-

ભળ્ + ઈ—	ભળઈ,	ભળેઈ	(ભળન્તી)	ભળતી
હો + અ+ઈ	હોઅઈ,	હોપઈ	(ભવન્તી)	થતી
	હોઈ			

ए ज प्रमाणे कर्तरि प्रेरक अंग, सादुं भावे अंग, सादुं कर्मणि अंग अने प्रेरक भावे तथा कर्मणिअंगने पण उक्त त्रणे प्रत्ययो लगाडवाथी तेमनां वर्तमान कृदंतो वने छे.

કાતવ્ય } (કર્તવ્યમ્) કર્તવ્ય-
કાયવ્ય } કરવા જેવું
કાઅવ્ય }

ભોક્તવ્ય (ભોક્તવ્યમ્) ભોજન
કરવા જેવું, ભોગવવા જેવું
મોક્તવ્ય (મોક્તવ્યમ્) મુક્તવા જેવું
દૃઢવ્ય (દ્રઢવ્યમ્) દેશવા જેવું

વર્તમાન કૃદન્ત

મૂળ ધાતુને ‘ન્ત’ ‘માણ’ અને ‘ઈ’ પ્રત્યય લગાડવાથી તેનું વર્તમાન કૃદન્ત વને છે.

‘ઈ’ પ્રત્યય તો ફક્ત સ્ત્રીલિંગમા જ વપરાય છે.

‘ન્ત’ ‘માણ’ અને ‘ઈ’ પ્રત્યય લાગતાં પૂર્વના ‘અ’નો વિકલ્પે ‘૬’ થાય છે.

ન્ત—

ભણ્ + ન્ત—	ભણંતો,	ભણેંતો,	ભણિંતો	(ભણન્)	ભણતો
	ભણત,	ભણેંત	ભણિંત	(ભણત્)	ભણતું
	ભણતી,	ભણેંતી,	ભણિંતી,	(ભણન્તી)	ભણતી
	ભણંતા,	ભણેંતા,	ભણિંતા,	૬(ભણન્તી)	”
હો+અ+ન્ત—	હોઅંતો,	હોઅતો,	હોૈતો,	(ભવન્)	થતો
	હોંતો	હુંતો			

૮૬ કોઈ પણ વિશેષણદર્શક નામના અત્ય ‘અ’નો વાસાફરતી ‘ઈ’ અને ‘આ’ કરવાથી તે નામ સ્ત્રીલિંગી થાય છે:—

ભણન્— ભણત— ભણતા, ભણતી

નીલ— નીલ— નીલા, નીલી

સર્વ— સર્વ— સર્વા, સર્વી

શૂર્પણખ— સુષ્પણહ—સૂષ્પણદ્વા, સુષ્પણદ્વી

સાધન— સાહન— સાહના, સાહની

अणीअ, अणिज्ज-

हस् + अणीअ— { हसणीअं, हसणिज्जं (हसनीयम्) हसया
हसणीयं जेवुं, हसयु जोडेय

प्रेरक विध्यर्थ कृदन्त

हसावि + तव्व— { हसावितव्व
हसाविअव्वं } (हसापयितव्यम्) हसा-
हसावियव्वं चवा जेवुं, हसावयुं जोडेय

हसावि + अणीअ— { हसावणीअ, हसावणिज्ज } (हसापनीयम्)
हसावणीय

ए ज प्रमाणे वयणीयं, वयणिज्जं. करणीयं, करणिज्जं नुस्सू-
सितव्वं, चंकमितव्वं, सुस्सूसणिज्जं, सुस्सूसणीयं वंगरे रूपो समजी
लेवानां छे.

अनियमित विध्यर्थ कृदन्त

कज्जं (कार्यम्) करवा योग्य

किच्चं (कृत्यम्) कृत्य

गेज्झं (ग्रह्यम्) ग्रहण करवा
योग्य

गुज्झं (गुह्यम्) छूपाववा योग्य,
गुजु

वज्जं (वर्ज्यम्) वर्जवा योग्य

वज्जं (वद्यम्) बोलवा योग्य

अवज्जं (अवद्यम्) नहि बोलवा
योग्य-पाप

वच्चं (वाच्यम्) बोलवा योग्य

वक्कं (वाक्यम्) कहेवा योग्य-
वाक्य

जन्नं (जन्यम्) जणवा योग्य

भिच्चो (भृत्य) पाळवा योग्य-
भृत्य-नोकर

भज्जा (भार्या) भरण पोषण
योग्य-भारजा

अज्जो (अर्यः) अर्य-वैश्य, स्वामी

अज्जो (आर्यः) आर्य

पच्चं (पाच्यम्) पचवा-राववा-योग्य

भव्व (भव्यम्) थवा योग्य-ठीक

घेत्तव्व (ग्रहीतव्यम्) ग्रहण
करवा जेवुं

वोत्तव्वं (वक्तव्यम्) कहेवा जेवुं

रोत्तव्वं (रदितव्यम्) रोवु-रदन

ઉચ્ચારણના મેદથી નીપજેલાં આ વધાં અનિયમિત રૂપોની સાધનિકા, સામે જણાવેલાં સંસ્કૃત રૂપોદ્વારા જ સમજી શકાય એમ છે. આ ઉપરાંત વીજાં ઘણાં ય અનિયમિત રૂપો છે તેમની પણ સાધનિકા, આ રૂપોની પેઠે જ છે માટે એ વધાં રૂપો નથી જણાવ્યાં.

मूळ धातुने तव्व, अणीअ के अणिज्ज प्रत्यय लगाडवाथी विध्यर्थ कृदंत बने छे.

तुल्य-

हस् + तव्य — { हसितव्य, हसेतव्यं } (हसितव्यम्)
 { हसिअव्यं, हसेअव्यं } हसवा जेवुं, हसवुं
 जोईप

हो + तव्व— { होइतव्वं, होएतव्वं
होइअव्वं, होएअव्वं
होतव्वं, होयव्वं
होअव्वं } (भवितव्यम्) यवा
योग्य, थवुं जोईए

ना + तव्व - नातव्वं, नायव्वं (ज्ञातव्यम्) जाणवा योग्य,
जाणवुं जोईष

चिच्च + तच्च { चिच्चित्तत्वं, चिच्चेतत्वं } (चेतव्यम्)
 { चिच्चिअत्वं, चिच्चेअत्वं } एकतुं करवा
 योग्य, एकतुं
 थत्वं जोईय

‘तुं’ अने ‘तए’ प्रत्यय लागतां पूर्वना ‘अ’नो ‘इ’ के
थाय छे.

ॐ—

મણ + તુ— { ^{૬૫}મણિતુ, મણેતુ } (મણિતુમ્) મણવા

हो + तुं— { होतु, होइउं } (भवितुम्) यथा :
 { होउ, होणउ }

प्रेरक हेत्वर्थं कृदन्त

[मूल धातुनुं प्रेरक अंग करवा माटे जुओ पाठ १८मो]

भण्-भणावि+तुं- { भणावितुं } (भणापयितुम्) भणाव

तए—

कर् + त्तप्—करित्तप्, करेत्तप् (कर्तवे-कर्तुम्) करव

गम् + क्षप्—गमिक्क्षप्, गमेक्क्षप् (गन्तव्ये-गन्तुम्) गमन
भाटे-ज

आहृ + त्प—आहरित्प, आहरेत्प (आहर्तवे—आ
आहार करव)

दल्+त्तप्—दलइत्तप्, दलएत्तप् (दातवे—दातुम्) देव

૮૧ વ્યજનાત ધાતુને છેડે 'બ' લાગે છે અને સ્વરાત છેડે 'બ' વિકલ્પે લાગે છે એ સાધારણ નિયમ છે.

भण् + तु - भण + तु - भणितु, भणेतु

हो + तु - होअ + तुं - होइतु, होएतु

को ५ त - दोत

अनियमित हेतुर्थ कृदन्त

कर् + तुं-	$\left\{ \begin{array}{l} \text{कातुं,} \\ \text{काउं} \\ \text{कट्टु} \end{array} \right.$	(कर्तुम्) करवा माटे
ग्रेष्ठ + तुं-धेत्तुं		(ग्रहीतुम्) ग्रहण करवा माटे
दरिस् + तुं-दट्टुं		(द्रष्टुम्) देखवा माटे, जोडा माटे
भुज् + तुं-भोत्तुं		(भोक्तुम्) खावा माटे, पीवा माटे
मुच् + तु-मोत्तुं		(मोरतुं) लुटवा माटे-लुटा दवा माटे
रुद् + तुं-रोत्तुं		(रोदितुम्) रोवा माटे
वक् + तुं-वोत्तुं		(वक्षतुम्) बोलवा माटे
लब्ध + तुं-लब्धुं		(लब्धुम्) लेवा माटे
रुध् + तुं-रोद्धुं		(रोद्धुम्) रोध करवा माटे-रोडवा माटे

+ तु - { મળિતુ, મળેતુ } { મળિતુમ્, મળણ માટે
 + તું - { મળિત, મળેત } { મળિતુમ્, મળણ માટે
 + તું - { મળિત, મળેત } { મળિતુમ્, મળણ માટે
 + તું - { મળિત, મળેત } { મળિતુમ્, મળણ માટે

પ્રેરક હેત્વર્થ ક્રુદન્ત

[મૂળ ધાતુનું પ્રેરક અગ કરવા માટે જુઓ પાઠ ૧૮મો]
 મળ-મળાવિ+તું - { મળાવિતું } { મળાપયિતુમ્ } મળાવવા માટે

ત્તણ—

કર + ત્તણ—કરિત્તણ, કરેત્તણ (કર્તવ્યે—કર્તુમ્) કરવા માટે
 ગમ + ત્તણ—ગમિત્તણ, ગમેત્તણ (ગન્તવ્યે—ગન્તુમ્) ગમન કરવા માટે—જવા માટે

આહર + ત્તણ—આહરિત્તણ, આહરેત્તણ (આહર્તવ્યે—આહર્તુમ્)
 આહાર કરવા માટે

દલ + ત્તણ—દલિત્તણ, દલેત્તણ (દાતવ્યે—દાતુમ્) દેવા માટે

૮૫ વ્યજનાત ધાતુને છેડે 'અ' લાગે છે અને સ્વરાત ધાતુને
 છેડે 'અ' વિકલ્પે લાગે છે એ સાધારણ નિયમ છે.

મળ + તુ - મળ + તુ - મળિતુ, મળેતુ
 હો + તુ - હોઅ + તું - હોઇતુ, હોણુ
 હો + તુ - હોતુ

જાણના અર્થે જાણના
 રાજના રાજ શુભર
 રાજેતિ જાણના શુભર
 તોય જાણના મત નિગતે
 મદવાળો રાજેતિ શુભર
 અતિથિજન અર્થે ચિમ્મર

અતિથિજન રાજેતિ જાણના
 રાજના રાજ શુભર
 રાજના રાજ શુભર
 રાજના રાજ શુભર
 રાજના રાજ શુભર
 રાજના રાજ શુભર
 રાજના રાજ શુભર

પાઠ ૨૧ મો

કેટલાંક નામધાતુઓ

સંસ્કૃતમા પ્રેરક પ્રક્રિયા ઉપરાત વીજી યળ અનેક પ્રક્રિયાઓ છે. તેવી કે-સન્ત, યડંત, યડ્લુવંત અને નામધાતુપ્રક્રિયા. પરુ પ્રાકૃતમા એ માટે સાસ કાંઈ વિશેષ વિધાન નથી. આર્ષપ્રાકૃતમા પ્રક્રિયાઓના રૂપાદ્યાનો વપરાણા મળે છે, તે વધાને વર્ણનિકાર તા વધારણભેદના નિયમોદ્ધારા સાધિત કરવાના છે.

સન્ત-સુસ્તસદ (શુદ્ધપતિ) સાંભળવાને ઇચ્છે છે, શુદ્ધપા-
 સેવા-કરે છે.

વીમંસા (મીમાંસા) વિચાર કરવો

યડન્ત-લાલપદ (લાલપ્યતે) લપલપ કરે છે-બોલ બોલ
 કરે છે

યડ્લુવત-ચંકમદ (ચટ્ક્રમીતિ) ચંક્રમણ કરે છે-ફર્યા
 કરે છે

ચંકમણં (ચટ્ક્રમણમ્) ચંક્રમણ-ફર ફર કરવું

त+पत्तिअ=तेत्तिअं	}	(तावत्) तेटलु
त+पत्तिल=तेत्तिलं		
त+पद्दह=तेद्दहं		
क+पत्तिअ=केत्तिअं	}	(कियत्) केटलु
क+पत्तिल=केत्तिलं		
क+पद्दह=केद्दहं		
एत+पत्तिअ=एत्तिअं	}	(एतावत्) एटलुं
एत+पत्तिल=एत्तिलं		(इयत्)
एत+पद्दह=एद्दहं		

पर+क= { परकं (परकीयम्) पारकं

राय+क=रायकं (राजकीयम्) रायकुं-राजाकुं

अम्ह+पच्चय=अम्हेच्चयं (अस्मदीयम्) अमारु-आमचा

तुम्ह+पच्चय=तुम्हेच्चयं (युष्मदीयम्) तमारु-तुमचा

सव्वंग+इअ+सव्वंगिओ (सर्वाङ्गीणम्) सवे अंगमां व्याणलुं

पह+इअ=पहिओ (पथिक) पथिक

अप्प+णय=अप्पणयं (आत्मीयम्) आपणुं

कैटलांक वैकलिपक रूपो

नव+ल्ल=नवल्लो, नवो (नवक.) नवलुं, नवुं

एक+ल्ल=एकल्लो, एको (एककः) एकलुं

मनाक्+अय=मणयं (मनाक्) मणा-खामी

„ +इयं=मणियं, „ „ „

मिस्स+आलिअ=मीसालिअं, मीसं (मिश्रम्) मिश्र-मेळेलु

दीघ+र=दीघरं, दीघं, दिग्घ (दीर्घम्) दीर्घ-लावुं

विज्जु+ल=विज्जुला (विद्युत्) विजली

पत्त+ल=पत्तलं, पत्तं (पत्रम्) पातलुं

पीत+ल=पीअलं, पीतलं, पीवलं, पीअं (पीतम्) पीलुं

अन्ध+ल=अंधलो (अन्धः) आंधलो

पीण। इमा-पीणिमा (पीणिमा पीणन्वयम्) पीणान् पीणयन्
 देव+त्त=देवत्तं (देवन्वयम्) देवपण्य
 बाल+त्तण=बालत्तण (बालन्वयम्) बालपण्य

५ 'वार' अर्थेन बताववा 'हुत्तं' अने 'गृत्तो' प्रत्ययान्तो लुप्तवान् ।
 पग+हुत्तं=पगहुत्त (पगकृत्वा-पगयाम्) पगवान्
 ति+हुत्तं=तिहुत्तं (त्रिकृत्यः-त्रिप्राग्म्) त्रिप्राग्म्
 ति+गृत्तो=तिगृत्तो (त्रिकृत्य - ")
 तिपगृत्तो

६ आल, आलु, इत्त, इर, इल्ल, उल्ल, मण, मंत ।
 प्रत्ययो 'वाल्' अर्थेने सूचवे लैः

आल- रस+आल=रसालो (रसवान्) रसाल-रसालु
 जटा+आल=जटालो (जटावान्) जटावाल्

आलु- दया+आलु=दयालू (दयालुः) दयालु-दयावाल्
 लज्जा+आलु=लज्जालू (लज्जालु) लज्जालु-लज्जवाल्

इत्त- मान+इत्त=माणइत्तो (मानवान्) मानवान्

इर- रेहा+इर=रेहिरो (रेखावान्) रेखावान्
 गर्व+इर=गर्विरो (गर्ववान्) गर्ववान्

इल्ल- सोभा+इल्ल=सोमिल्लो (शोभावान्) शोभावान्

उल्ल- सद्+उल्ल=सद्दुल्लो (शब्दवान्) शब्दवान्

ક્રમ્મ (કર્મન્)

ક્રમ્મ + ઉળા = ક્રમ્મુળા (કર્મણા)

ક્રમ્મ + ઉળો = ક્રમ્મુળો (કર્મણઃ)

કેટલાંક અનિયમિત રૂપો

મળસા (મનસા)

મળસો (મનમઃ)

મળસિ (મનસિ)

વચસા (વચસા)

શિરસા (શિરસા)

કાયસા (કાયેન)

કાલધમ્મુળા (કાલધર્મેણ)

કેટલાક તદ્વિત પ્રત્યયોની સમજ

૧ 'તેનું આ' એ અર્થમાં 'કેર' પ્રત્યય લાગે છે:

અમ્હ+કેરં=અમ્હકેરં (અસ્માકમ્ इदम्-અસ્મદીયમ્) અમાનં

તુમ્હ+કેરં=તુમ્હકેરં (યુષ્માકમ્ इदम्-યુષ્મદીયમ્) તમાનં

પર+કેરં=પરકેરં (પરસ્ય इदम्-પરકીયમ્) પારકું

રાય+કેરં=રાયકેરં (રાજઃ इदम्-રાજકીયમ્) રાજાનું

૨ 'હિલ્' અને 'ઉલ્' પ્રત્યય 'તેમાં થણ' અર્થને સૂચવે છે:

ગામ+હિલ્-ગામિહિલ્ (ગ્રામે ભવમ્) ગામમાં થણું

ઘર+હિલ્-ઘરિહિલ્ (ગૃહે ભવમ્) ઘરેલું-ઘરમાં થણું

અન્તોનો અંત્ય સ્વર લીધે ચાલ્ય છે:

પૂર્ય + ણો = પૂર્યાણો રાચ + ણો = રાચ્યાણો
અપવાદ

પ્રથમા અને સંબોધન સિવાયના 'ણ'વાળાં: પ્રથમા અને સંબોધનને વચ્ચે 'રાઈ' અને 'રણ્'નો ઉપયોગ ચાલ્ય છે:

રાચ + ણા = રાચ્યાણા, રાચ્યાણા

રાચ + ણો = રાચ્યાણો, રાચ્યાણો

પ્રથમા અને સંબોધનનો બહુવચન 'ણો' અગતાં તો 'રાચ' ની સ્થાને ફક્ત માત્ર 'રાઈ' વપરાય છે.

'રણ્' પ્રત્યય લાગતાં 'રાચ'નો 'ચ' લોપ પામે છે:

રાચ + રણ્ = રાચ્ણ, (રાચાતમ્)

રાચ + રણ્ = રાચ્ણ (રાચાતમ્)

[યાદી: રાચ્ણ+ણ=રાચ્ણ, રાચ્ણ એ રૂપમાં 'રણ્' પ્રત્યય નથી પણ ષષ્ઠી બહુવચનનો 'ણ' પ્રત્યય છે.]

भाग (पानिपत)

१. ज्ञान (ज्ञानम्)
 २. ज्ञान (ज्ञानम्)
 ३. ज्ञान (ज्ञानम्)

(संलग्नक)

१. अतोऽहं (अहम्)
 २. अतोऽहं (अहम्)
 ३. अतोऽहं (अहम्)
 ४. अतोऽहं (अहम्)
 ५. अतोऽहं (अहम्)
 ६. अतोऽहं (अहम्)
 ७. अतोऽहं (अहम्)
 ८. अतोऽहं (अहम्)
 ९. अतोऽहं (अहम्)
 १०. अतोऽहं (अहम्)

अपिण, अपिण (अपिणम्)
अपिण, अपिण (अपिणम्)

पूष (पूषन्) - इंद्र, गरुड, वसुदेव

पूष (पूषन्)-इंद्र, सूर्य

पूसा (पूषा) पूसाणो (पूषणः)
 पूलिषं (पूषणम्)

पुलिपं (पुल्लम्)

३ पुलजा (पुलजा)
४-६ पुलजा (पुलजा)

५-६ पुष्पाणो (पुष्पाः)

५ पुसिण (पुष्पः)
" " पुसिण, पुसिणं (पुष्पः)

पूसिण, पूसिणं (पूषभिः)
पूसत्तो, पूसत्तो (पूषणाम्)

पूषत्तो, पूषतो (पूषतः) इति

पूषतो (पूषतः) नमोरे
मधवन

मवव } पूसत्ता,
महव } मधवन्

१ मववं, मववा (मववा) } मववन्
मववाणो (मववानः)
वगोरे 'मववा' (मववा)

वगैरे 'पूरा' नी पेंडे.

साधनिकानी समज

प्रत्ययो

एकवचन

+

इणं

बहुवचन

७०

ए. यथा नामीना रूपो अकारान्ता + कर्त्तृ + ...

{ अजाणो, अजाणं, अजाणण
अजो, अज, अजेण

{ माणो, माण, साणण
सो, मं, सेण

{ रायाणो, रायाण, रायाणण
रायो, राय, रायेण

५१६

छेडाना 'अन्'नो 'जाण' न थाय यारे व
वधारानां केटलांक रूपो जुदी गीते थाय ७.

राय (राजन्)

- १ राया (राजा) राइणो, रायाणो (राजान्)
- २ राइणं (राजानम्) ,, ,, रण्णो (राजान्)
- ३ राइणा, रण्णा (राजा) राईति, राईति, राई
(राजान्)
- ४ राइणो, रण्णो (राज) राईण, राईण (राजान्)
राइण, राइण
- ५ राइणो, रण्णो (राज) राइत्तो, राइत्तो, राईत्तो
राईउ (राजत.)
राईहि, राईहितो (राजन्त्य)
- ६ राइणो, रण्णो (राजः) राईण, राईणं (राजाम्)
राइण, राइण

भगान्

१० ००	भगां	(भगान्)
१० १०	भगन्तो	(भगन्तः)
१० २०	भगता	(भगता)
१० ५०	भगजो	(भगजः)

भवन्

प्र० ५०	भव	(भवान्)
प्र० व०	भवन्तो	(भवन्तः)
छि० प०	भवंतं	(भवन्तम्)
छि० व०	भवतो	(भवतः)
	भवओ	
तृ० प०	भवता	(भवता)
	भवया	
प० ५०	भवतो	(भवतः)
	भवओ	(„)
प० व०	भवयाण	(भवताम्)

‘अन्’ छेडावाळां नकारात नामोना ‘अन्’नो विहाये ‘आण’
थाय छै:-

अध्वन्-[अध्व्+अन्=अध्व्+आण-अद्वाण]	अद्वाण, अद्वा
आत्मन्-अप्पाण, अप्प	ब्रह्मन्-ब्रह्माण, ब्रह्म
उक्षन् } उच्छाण, उच्छ	मध्वन्-मध्वाण, मध्व
उक्षन् } उक्खाण, उक्ख	मूर्धन्-मुद्वाण, मुद्ध
गावन्-गावाण, गाव	राजन्-रायाण, राय
युवन्-जुवाण, जुव	

नमो जनां न शब्दा

अकनो नर्या पथ्या पुना बवा ल्या पृ.
ममजवाना छे. (जुआ पृ. ७१ ७२ १०५ १०६)

ते आ प्रमाणं छे:

‘अत’न स्थाने ‘अंत’नो व्यवहार थाय ॥

‘अंत’ छेडावाळां ए बधां नामोनां रूपो जकारात नागना वा
समजवानां छे:—

भगवंतो, भगवंतं, भगवंतेण इत्यादि 'वीर' प्रमाणे. भवंतो, भवंतं, भवंतेण इत्यादि 'सव्व' प्रमाणे.

‘अत्’ छेडावाळां नामोनां अनियमित रूपोः

સન્યસ (સન) સન-સા
જાગર
દેવસ (દેવ) દેવ-જાગર
કિલેસ (કેશ) કેશ-કેસ
પિલોસ (પિલો) પિલ-પાદ

નિલોસ (નિલ) નિલ-પાદ
નિલોગ (નિલ) નિલ-ગ
નિલિન (નિલ) નિલ-નિલ
કાસવ (કાસ) કાસ-વ
નો કાસ-વ
કથિલ (કથિ) કથિ-લ

કેવટવડે દરિયો તરાય છે
પિતાવડે પ્રહાર વંધાય છે
કાદયપવડે ચંડાલ સપ-
શાય છે
રાજાવડે કીર્તિ મેળી
કરાય છે

કપિલવડે તરા કદી તપ છે
કપમદેવવડે મર્મ કદે-તપ
સવેશવડે લેશો જિનાય છે
તેળીવડે શાસ્ત્રો સમઝાય છે
જેળીવડે વરુણો હોમાય છે
પળીવડે ધર્મ જણાવો નથી

નિવેણ સત્તુળો જિવંતિ
ગોવાલેણ ગડઓ દુઝંતે
ભારવહેદિં ભારો બુઝમપ
દાયારેણ દાણેણ પુણાદં
લઝંતે
મુણિણા સંજમો ઘેપ્પતે

માલાઆરેણ જાલેણ ઝાઝા-
નાણિ સિપ્પતે
કસિવલેણ તણાદં લુઝંતિ
સોયારેદિં મત્થયાદં પુઝવંતે
વદ્ધમાણેણ મમ વરં પુઝવંતે
વાલેણ ગામો ગમ્મદ
વાલેદિં દસ્સદ

अम् (अद्ग)

१ अट, अरू

अम् उ, नम् म, नम्
(अम्)

बाकीनां ' धेणु ' वत.

सामान्य शब्दो

केवट (कैको) केवट-गेवट-

होती जानार

जट [जर्त (१)] जाट जातनी

माणन

धुत्त (धूर्त) धूर्त-धुतारो

मुटुत्त (मुटुन) मुटुत-भुटुत

सग्द (गद्य) सद्गादि

गुय्द (गुय) गुयक-यक्ष,

गुय-गूढ

कट्याय (क ११) कट्याय १२

सान (साप) सान १२

खवट (खप १) खवट १२

धम

पट्टाअ (प १२) पट्टाअ १२

गजकुमार

आट्टाअ (आ १२) आट्टाअ १२

जानद

पज्ज (प्राज्ञ) प्राज्ञ-प्राज्ञो

३ } विन्ना होम, ताव (होनाम्)
 जने } (कन् । कन्ता) ताव ताव (होनाम् !)

होम, होमा, होइ, होय

होम, होइ, होय

७ कर्हि (कृत्याम्)

हीन, हीमा, हीइ, हीय हीनु, हीनुं (हायु)

होम होइ, होय (कायाम् ?) हायु, हायुं

इमा, इमी (इदम्-इमा)

१ इमिजा, इमा, इमी (इयम्) इमीजा, इमीउ, इमीओ, इमी
 इमाउ, इमाओ, इमा (इमा.)

३ इमीज, इमीजा, इमीइ, इमीय इमीदि, इमीदि, इमीदि
 इमाज, इमाइ, इमाय
 (इमया ? अनया) इमादि, इमादि, इमादि
 आदि, मादि, मादि (माभि.)

४ } से,
 जने } इमीज, इमीजा, इमीइ, इमीय इमीग, इमीगं
 ६ } इमाज, इमाइ, इमाय इमाण, इमाणं (इमानाम् !)

(अत्यै, इमायै ?)

समजवानां छे.

जी, जा (यत् या)

- १ जा (या) जीआ, जीइ जीओ, जी
जाउ, जाओ, जा (या)
- २ जं (याम्) " " " "
" " " "
- ४ } जिस्सा, जीसे
अने } (यस्यै, यस्याः)
६ }
- जीअ, जीआ, जीइ, जीए
जाअ जाइ, जाए
- ७ जाहिं (यस्याम्) जासु (यासु)
जीअ, जीआ, जीइ, जीए जासुं
जाअ, जाइ, जाए

स्त्रीलिंगी सर्वादि

'સઘી' 'સઘ્યા' 'તી' 'તા' 'જી' 'જા' 'હી' 'હા' 'ફળે'
 'ફળા' 'ઈ' 'ઈયા' અને 'અમુ' વગેરે સ્ત્રીલિંગી સનાંદિ શબ્દોના ના
 'માલા' 'નદી' અને 'વેણુ' ની જેવાં યોગી લેવાનાં છે.

विशेषता आ प्रमाणे छै

तो, ता } (तत्-ता)
णी, णा }

१ सा (सा)	तीआ, तीउ, तीओ, ती ताउ, ताओ, ता (ता.)
२ त (ताम्) णं	तीआ, तीउ, तीओ, ती ताउ, ताओ, ता (ता.)
३ तीअ, तीआ, तीइ, तीए ताअ, ताइ, ताए (तया)	तीहि, तीहिं, तीहिं ताहि, ताहिं, ताहिं

અથવા

૭ પ્રેરણામૂલક કોટ પણ પ્રયય ન હા '૧'
 અન્ય 'અ'નો 'આ' કર્યો અને પાછો વળી
 દેવ કે હા પ્રયય પૂર્વ પ્રમાણે બધા પ્રકારે
 યોગનાં અને પ્રેરક કર્મણિપ્રયોગનાં રૂપો નનાજા

[યાદી: આ સિવાય બીજી કોટ પણ પ્રકારે ન
 કર્મણિપ્રયોગનાં અંગો બની શકતાં નથી]

અગ— અંગના રૂપાવ્યાન—

કરાવીઅહ (કારાપ્યતે)

કર્-કાર-કરાવિ-કરાવિ-ઈઅ-કરાવીઅ-કરાવી-અહ, -અપ, -અન
 અને ૧ યાદી

કર્-કાર-ઈઅ-કારીઅ-કારી-અહ, -અપ (કારતે)
 કારી-અસિ, કારી-અને (કારતે)

કર્-કાર-કરાવિ-ઈજ્જ-કરાવિજ્જ-કરાવિ-જ્જહ, -જ્જપ
 (કારાપ્યતે)

કર્-કાર-ઈજ્જ-કારિજ્જ-કારિ-જ્જહ-જ્જપ (કારિતે)
 કર્-ઈજ્જ-કારિજ્જ-કારિ-જ્જસિ, -જ્જસે (કારિતે)

૯ રીતે ધાતુમાત્રનાં પ્રેરકભાવે અને પ્રેરકકર્મણિનાં અંગો તૈયાર
 થી સર્વકાલનાં રૂપો ઉક્ત સાધનિકા પ્રમાણે સાધી જવાં જોઈએ.

ભવિષ્યકાલ

કરાવિદિહ, કરાવિદિર્ષ કરાવિસ્સતે (કારાપયિષ્યતે)

[જુઓ પાઠ ૧૨ મો]

મગીરમ્, મગીરમ્
 મગીરમ્, મગીરમ્, મગીરમ્
 મગીરમ્, મગીરમ્, મગીરમ્
 મગીરમ્

અયતન મૂલકાલ

મગીરમ્, મગીરમ્, મગીરમ્, મગીરમ્, મગીરમ્

મગીરમ્

મગીરમ્, મગીરમ્, મગીરમ્, મગીરમ્,
 મગીરમ્, મગીરમ્
 મગીરમ્, મગીરમ્

મગીરમ્ રૂપો કર્તાર પ્રમાણે (જુઓ પાઠ ૧૨)

ક્રિયાતિપત્તિ

મગીરમ્, મગીરમ્, મગીરમ્, મગીરમ્.
 મગીરમ્, મગીરમ્ (નારીજાતિ)
 મગીરમ્, મગીરમ્ (, ,)

પ્રેરક ભાવેપ્રયોગ

અને

કર્મણિપ્રયોગ

૧ વાતુનું પ્રેરક ભાવેપ્રયોગી કે કર્મણિપ્રયોગી રૂપો તે
 ત્યારે મૂળ વાતુને પ્રેરણાસૂચક એક માત્ર 'આવિ' પ્રત્યય લગાડે
 અને 'આવિ' પ્રત્યય લગેલા તે તૈયાર થયેલ અંગને માટે
 કર્મણિ પ્રયોગના સૂચક ઉક્ત 'ઈઅ', 'ઈય' અથવા 'ઈઅ' પ્રત્યય
 પૂર્વોક્ત સાધનિકાને અનુસારે લગાડવા.

अग — अंगना रूपाट्यान —

कराचीअइ (काराप्यते)

कर्-आवि-करावि+ईअ-कराचीअ--कराची-अइ, अण, आण
अमे इ दाई

कर्-कार+ईअ-कारीअ--कारी-अइ, -अण (कार्यते)
कारी-असि, कारी-अमे (कार्यते)

कर्-आवि-करावि-इज्ज-कराविज्ज--करावि-उजइ, -उजण
(काराप्यते)

कर्-कार-इज्ज-कारिज्ज--कारि-उजइ-उजण (कार्यते)
कर्-इज्ज-कारिज्ज--कारि-उजसि, -उजसे (कार्यसे)

ए रीते धातुमात्रनां प्रेरकभावे अने प्रेरककर्मणिनां अंगो नैयार
परी सर्वकालनां रूपो उक्त साधनिका प्रमाणे साधी जवां जोइए.

भविष्यकाल

कराविदिइ, कराविहिणं कराविस्सते (कारापयिष्यते)
[जुओ पाठ १२ मो]

भणीरुगु, भणोऽरु
 भणिज्जमी, भणिज्जदो, भणिज्जदो
 भणिज्जइत्था भणिज्जइत्थ भणिज्जइत्थ
 भणिज्जइत्थ

अद्यतन भूतकाळ

भणीअ, भणिन्था, भणित्था, भणित्थु, भणित्थु

भविष्यकाळ

भणित्थं, भणित्थं, भणित्थामि, भणित्थामि,
 भणित्थामि, भणित्थामि
 भणित्थामि, भणित्थामि

वगैरे वधां रूपो कर्तरि प्रमाणे (जुओ पाठ १२)

क्रियातिपत्ति

भणंतो, भणमाणो, भणेज्ज, भणेज्जा.
 भणती, भणमाणी (नासीजाति)
 भणंता, भणमाणा (, ,)

प्रेरक भावेप्रयोग

अने

कर्मणिप्रयोग

१ धातुनुं प्रेरक भावेप्रयोगी के कर्मणिप्रयोगी रूप धातुनुं दो
 त्वारे मूळ धातुने प्रेरणासूचक एक मात्र 'आवि' प्रत्यय लगावा
 अने 'आवि' प्रत्यय लागेला ते तैयार थण्ड अंगने भावे प्रयोग
 कर्मणि प्रयोगना सूचक उक्त 'ईअ', 'ईय' अथवा 'इअ' अथवा
 पूर्वोक्त साधनिकाने अनुसारे लगाडवा.

અંગ—

અંગના રૂપાભ્યાસ—

કરાવીઅઈ (કારાપ્યતે)

કાર્-કાર-ઈઅ-કારીઅ-કારીઅ-કારાવી-અઈ, અઈ, અંગ
અંગે રૂપાઈ

કાર્-કાર-ઈઅ-કારીઅ-કારી-અઈ, અઈ (કારાપ્યતે)
કારી-અસિ, કારી-અસે (કારાપ્યતે)

કાર્-કાર-ઈઅ-કારાવિ-ઈજ્જ-કારાવિજ્જ-કારાવિ-જ્જઈ, અંગ
(કારાપ્યતે)

કાર્-કાર-ઈજ્જ-કારિજ્જ-કારિ-જ્જઈ-અંગ (કારાપ્યતે)
કાર્-ઈજ્જ-કારિજ્જ-કારિ-જ્જસિ, અંગસે (કારાપ્યતે)

૧ રીતે ધાતુમાત્રનાં પ્રેરકભાવે અને પ્રેરકકર્મણિનાં અંગો તૈયાર
કરી સર્વકાલનાં રૂપો ઉક્ત સાધનિકા પ્રમાણે સાધી જવાં જોઈએ.

ભવિષ્યકાલ

કરાવિદિદિ, કરાવિદિદિ કરાવિસ્સતે (કારાપયિષ્યતે)

[જુઓ પાઠ ૧૨ મો]

મનનિ મુનતાઽ

મનોનિ, મણિયા, મણિવ ન મોનિયુ, મન ડુ

મણિયાઽ

મણિયસં, મણેન્નં, મણિન્તામિ, મણેન્તામિ,

મણિશમિ, મણેશમિ

મણિશિમિ, મણેશિમિ

વગેરે વધા રૂપો ક્તીરિ પ્રમાણે (જુઓ પાડ ૧૨)

ક્રિયાતિપત્તિ

મણંતો, મણમાણો, મણેન્ન, મણેન્તા

મણતી, મણમાણી (નારીગતિ)

મણંતા, મણમાણા (..)

પ્રેરક ભાવેપ્રયોગ

અને

કર્મણિપ્રયોગ

૧ ઘાતુનું પ્રેરક ભાવેપ્રયોગી કે કર્મણિપ્રયોગી હોવા બદલ તે-
ત્યારે મૂળ ઘાતુને પ્રેરણાસૂચક એક માત્ર 'આવિ' પ્રત્યય લગાડવા
અને 'આવિ' પ્રત્યય લાગેલા તે તૈયાર થયેલ અગત્ય માટે તે
કર્મણિ પ્રયોગના સૂચક ઉક્ત 'ઈઅ', 'ઈય' અથવા 'ઈન્' પ્રત્યય
પૂર્વોક્ત સાધનિકાને અનુસારે લગાડવા.

अंग— अंगना रूपाख्यान —

करावीअइ (काराप्यते)

कार्+आवि-करावि+ईअ-करावीअ—करावी-अइ,-अए, अईअ,
अईअ इत्यादि

कार्+कार+ईअ-कारीअ—कारी-अइ,-अए (कार्यते)
कारी-असि, कारी-असे (कारसे)

कार्+आवि-करावि-इज्ज-कराविज्ज—करावि-उज्जइ,-उज्जए
(काराप्यते)

कार्+कार-इज्ज-कारिज्ज—कारि-उज्जइ-उज्जए (कार्यते)
कार्-इज्ज-कारिज्ज—कारि-उज्जसि,-उज्जसे (कार्यसे)

ए रीते धातुमात्रनां प्रेरकभावे अने प्रेरककर्मणिनां अंगो तैयार
करी सर्वकालनां रूपो उक्त साधनिका प्रमाणे साधी जवां जोइए.

भविष्यकाल

कराविहिइ, कराविहिर्ष कराविस्सते (कारापयिष्यते)

[जुओ पाठ १२ मो]

ક્રિયાત્વપાત

ભળંતો, ભળમાણો, ભળેતા, ભળે. ૧૧
 ભળતી, ભળમાણી (ભાસી જાતી)
 ભળંતા, ભળમાણા (,)

પ્રેરક ભાવેપ્રયોગ

અને

કર્મણિપ્રયોગ

૧ ધાતુનું પ્રેરક ભાવેપ્રયોગી કે કર્મણિપ્રયોગી બનવા માટે
 ત્યારે મૂળ ધાતુને પ્રેરણાસૂચક પદ માત્ર 'આવિ' અથવા 'આવ' અને
 'આવિ' પ્રત્યય લાગેલા તે તૈયાર થાય છે. અને આ ૪
 કર્મણિ પ્રયોગના સૂચક ઉક્ત 'ઈઅ', 'ઈય' અથવા 'ઈ' અને
 પૂર્વોક્ત સાધનિકાને અનુસારે લગાડવા.

[यादी: आ सिवाय बीजी कोइ रीते प्रेरक भावेप्रयोग के प्रेरक कर्मणिप्रयोगनां अंगो बनी शकतां नथी.]

करावीअइ (काराप्यते)

कारी-असि, कारी-असे (कार्यसे)

ए रीते धातुमात्रनां प्रेरकभावे अने प्रेरककर्मणिनां अंगो तैयार करी सर्वकालनां रूपो उक्त साधनिका प्रमाणे साधी जवां जोडए.

भविष्यकाल

कराविहिइ, कराविहिपं कराविस्सते (कारापयिष्यते)
[जुओ पाठ १२ मो]

भणीइंसु, भणीअंसु
भणिज्जसी, भणिज्जही, भणिज्जहीअ
भणिज्जइत्था, भणिज्जइत्थ, भणिज्जिसु,
भणिज्जंसु

अद्यतन भूतकाळ

भणीअ, भणित्था, भणित्थ, भणिसु, भणंसु.

भविष्यकाळ

भणिस्सं, भणेस्सं, भणिस्सामि, भणेस्सामि,
भणिहामि, भणेहामि
भणिहिमि, भणेहिमि

वगेरे वधां रूपो कर्तरि प्रमाणे (जुओ पाठ १२)

क्रियातिपत्ति

भणंतो, भणमाणो, भणेज्ज, भणेज्जा.
भणती, भणमाणी (नारीजाति)
भणंता, भणमाणा („)

प्रेरक भावेप्रयोग

अने

कर्मणिप्रयोग

१ धातुनुं प्रेरक भावेप्रयोगी के कर्मणिप्रयोगी रूप करवुं होय
त्यारे मूळ धातुने प्रेरणासूचक एक मात्र 'आवि' प्रत्यय लगाडवो
अने 'आवि' प्रत्यय लागेला ते तैयार थएल अंगने भावे अने
कर्मणि प्रयोगना सूचक उक्त 'ईअ', 'ईय' अथवा 'इज्ज' प्रत्यय
पूर्वोक्त साधनिकाने अनुसारे लगाडवा.

ए रीते घातुमात्रनां भाववाची अने कर्मवाची अंगो बनावी
लेवाना छे अने तैयार थएलां अंगने ते ते काळना पुंरुषबोधक प्रत्ययो
लगाडी तेमनां रूषो साधी लेवानां छे:

वर्तमानकाळ

भावप्रधान

वीहीअइ, वीहिज्जइ (भीयते)

વીહ્+ईअ+इ-वीही—अइ,-पइ-अए,-एए,

વીહ્+इज्ज+इ-वीहि-ज्जइ,-ज्जेइ,-ज्जए,-ज्जेए

सर्वपुरुष { वीहीपज्ज, वीहीपज्जा

सर्ववचन { वीहिज्जेज्ज, वीहिज्जेज्जा

भावप्रधान प्रयोगोमां भाव-क्रिया-ज मुख्य होय छे. प्रथम
के द्वितीय पुरुष एमां संभवतो नथी तेम वे त्रण वा तेथी अधिक
संख्या पण संभवी शकती नथी माटे ते द्वारा ते ते पुरुषोनुं वा एकथी
अधिक संख्यानुं सूचन थइ शकतु नथी. साधारण रीते भावेप्रयोग,
त्रीजा पुरुषता एकवचनद्वारा व्यवहारमां आवे छे.

कर्मप्रधान

મળીયઇ, મળિજ્જઇ ગંથો (મળયતે ગ્રન્થ)

મળ્+ईअ+इ-मणी-अइ,-पइ,-अए, एए

મળ્+इज्ज+इ-મળિ-જ્જઇ,-જ્જેઇ, જ્જપ, જ્જેપ

મળીયંતિ ગંથા (મળ્યન્તે ગ્રન્થાઃ)

મળિજ્જંતિ

મળ્+ईय+न्ति— મળી-યતિ,-યંતિ,-યંતે,-યંતે,-યइरे,-યેइरे

મળ્+इज्ज+न्ति—મળિ-જ્જંતિ, જ્જંતિ,-જ્જંતે,-જ્જંતે,-જ્જંતે,જ્જइरे,જ્જેइरे

ગણાય છે. તેથી જ ખાવું, પીવું, જોવું, ઘડવું, કરવું વગેરે સકર્મક ધાતુઓ પણ તેમના કર્મની અવિવક્ષાની અપેક્ષા અકર્મક તરીકે લેવાય છે. એ વસ્તુ પ્રકારના અકર્મક ધાતુઓનો ભાવેપ્રયોગ થાય છે.

કર્તા, ક્રિયા દ્વારા જેને વિશેષપણે ઇચ્છે તે કર્મ—નાની મોટી વધી ક્રિયાઓનું ફળ જે પ્રયોગ કર્મને જ સૂચિત કરે તે કર્મણિપ્રયોગ.

ભાવે અને કર્મણિપ્રયોગનાં અંગો

ભાવસૂચક અંગો

વીહ - વીહીઅ
વીહિજ્ઞ
ઉઘ - ઉઘીઅ
ઉઘિજ્ઞ
કહ - કહીઅ
કહિજ્ઞ

ખા - ખાઈઅ
ખાઈજ્ઞ
લજ્ઞ - લજ્ઞીઅ
લજ્ઞિજ્ઞ
વુઢ - વુઢીઅ
વુઢિજ્ઞ

વોહ - વોહીઅ
વોહિજ્ઞ
હો - હોઈઅ
હોઈજ્ઞ

કર્મસૂચક અંગો

પા - પાઈઅ
પાઈજ્ઞ
દા - દાઈઅ
દાઈજ્ઞ
શા - શાઈઅ
શાઈજ્ઞ
લા - લાઈઅ
લાઈજ્ઞ

પઢ - પઢીઅ
પઢિજ્ઞ
કઢ - કઢીઅ
કઢિજ્ઞ
ઘઢ - ઘઢીઅ
ઘઢિજ્ઞ
ખા - ખાઈઅ
ખાઈજ્ઞ

કહ - કહીઅ
કહિજ્ઞ
વોલ્હ - વોલ્હીઅ
વોલ્હિજ્ઞ

પાઠ ૧૯ મો ભાવે પ્રયોગ અને કર્મણિ પ્રયોગ પ્રત્યયો

ેઅ }
 ેય } (ચ)
 ેજ્ઞ }

કોઈ પણ ધાતુનું ભાવપ્રધાન કે કર્મપ્રધાન અંગ બનાવવું હોય ત્યારે તેને ‘ૈઅ’ ‘ૈય’ અથવા ‘ૈજ્ઞ’—એ ત્રણમાંથી ગમે તે એક પ્રત્યય લગાડવાનો છે.

એ ત્રણે પ્રત્યયો ફક્ત વર્તમાનકાલ, વિધ્યર્થ, આજ્ઞાર્થ કે હસ્તન-મૂતકાલમાં જ વાપરી શકાય છે. તેથી ભવિષ્યકાલ, ક્રિયાતિપત્તિ વગેરે અર્થમાં ભાવેપ્રયોગ અને કર્મણિપ્રયોગ, કર્તરિપ્રયોગની જેમ સમજવાનો છે.

ભાવ એટલે ક્રિયા. જે પ્રયોગ મુખ્યપણે ક્રિયાને જ બતાવે તે ભાવેપ્રયોગ.

અકર્મક ધાતુઓનો ભાવેપ્રયોગ થાય છે. ગૂજરાતી વ્યાકરણમાં રોવું, જણવું, સૂવું, ડૂબવું, લાજવું વગેરે ધાતુઓ જ અકર્મક તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. ત્યારે અહીં તો જે ધાતુઓ સકર્મક હોય છતાં પ્રયોગમાં તેમનું કર્મ ન કહેવાયું હોય—અધ્યાહારમાં હોય તેઓ પણ અકર્મક

નિઠુર (નિષ્ઠુર) નઠોર
છટ્ટ (ષષ્ઠ) છટ્ટુ

ગુત્ત (ગુપ્ત) ગુપ્ત-ગોપવેલ-સુરક્ષિત
સુત્ત (સુપ્ત) સુતેલ
મુદ્ધ (મુમ્મ) મુગ્ધ

પુરુષ સ્ત્રીને ચુકાવે છે
માતાપ બાલકને પખાલાવ્યું
નોકરો છોકરાંને રમાડશે
સૂતાર લાકડાને છોલાવત
તો સુંવાલું થાત
રાજાપ ધીને સ્ત્રીદાવ્યું
ગોવાળો પશુને પાળી
પીવડાવે

માઈ વહેનને સાસરાને ઘરે
પાઠવે છે
માતા પુત્રીને માટે ઘરેણાં
ઘડાવશે
તે સારાં કાર્યોં વડે કીર્તિને
ફેલાવે છે
શેઠ ચોમાસા પહેલાં ઘરને
સમરાવશે

સેટ્ટી સરીરમ્મિ તેહું ચોળ્પ-
ડાવડ
નિવો કુમારં દત્તિયરિમ ચડા-
વિહિડ
મિચ્ચો મિક્કલૂણં દાણં અલ્હિ-
વાવસી
દત્તીઓ વેજ્જસ્સ સરીર
દેક્ખાવંતિ
માયા પુત્તં મિટ્ટ કિસરં
અણ્ઠાવેહિડ

નણંદા પુત્તિ ઉંઘાવંતી^{૭૯}
તયા પુત્તી ન સુવતી
વિજ્જત્થી અન્નં વિજ્જત્થિ
વિદ્દાણમ્મિ ઉઠ્ઠાવેહિ
ગુરુ સીસં પણામાવડ
મહાવીરો ગોયમં સરાવડ
ગોયમો લોગે ધમ્મં સુણાવેહિ

जामाउअ (जामातुक) जमाइ
मग्गु (मद्गु) एक प्रकारनी
माछली

कंद (स्कन्द) स्कन्द-गणपति
हरिअंद (हरिश्चन्द्र) हरिचंद राजा

[नान्यतरजाति]

दुद्ध (दुग्ध) दूध
सित्थ (सिक्थ) सीध
आमलय (आमलक) आमलु-
भांवलु
विंवय (विम्वक) विंव-प्रति-
विंव-वीवुं

कुंडलय (कुण्डलक) कुडल-
कुडालु
उप्पल (उत्पल) उत्पल-कमल
मसाण (श्मशान) मसाण
अहिन्नाण (अभिज्ञान) एंधाण
चम्म (चर्मन्) चाम-चामडु
पुड्डय (पृष्ठक) पूडु

[नारीजाति]

गोठ्ठी (गोष्ठी) गोठ-गोठडी
विट्ठी }
वेट्ठी } (विष्टि) वेठ
धत्ती (धात्री)
किचा (कृपा) कृपा
घिणा (घृणा) घिण-घृणा
सामा (श्यामा) युवती-स्त्री

गोरी (गौरी) गौरी-पार्वती,
गौरी स्त्री
रेखा }
रेहा } (रेखा) रेखा-लीह-
लेहा } लीटो
किया (क्रिया) क्रिया-विधि-
विधान
किसरा (कूसरा) खीचडी
समिद्धि (समृद्धि) समृद्धि

विशेषण

मुत्त (मुक्त) मुक्क-छुट
सत्त (शक्त) शक्क-शक्तिमान
भुत्त (भुक्त) भुक्क-भोगवेलु
नग्ग (नग्न) नागु

सत्त (सक्त) आसक्क
किलिन्न (क्लृप्त) गीलु-भीनु-
भीजाएलु
निच्चल (निश्चल) निश्चल

ओम्वाल् (उत्+भाव) लावित
 कारवु
 वग्गोल् (वि+उद्+गार-व्युद्गार)
 वागोळवु
 परिआल् (परि+चार) परिवृत
 कारवु-वीटवु
 पयल् (प्र+सर) फेलवु
 नीहर (निर्+सर) नीहरवु-
 नीसरवु
 समार् (सम्+आ+रच्) समारवु
 सूड् } (पद) सूडवु-नाश
 सूर } करवो

गड् (घट) घडवु
 जम्भा (जृम्भ) वगासु खावु
 तुवर् (त्वर) त्वरा करवी
 पेच्छ (प्र+ईक्ष) जोवु
 चोप्पड् - चोपडवु
 अहिलंख् } (अभि+लष) अभि-
 अहिलंघ् } लषवु-इच्छा करवी
 चड् (चद) चडवु
 नि+क्खाल् } (नि+क्षाल्) नीख-
 नि+क्खा } रवु-धोवु
 विच्छल (वि+क्षल) वीछळवु-
 धोवु

सामान्य शब्दो [नरजाति]

खग (खड्ग) खड्ग-टरवार
 उप्पाअ (उत्पाद) उपाद-
 उत्पत्ति
 रस्सि (रश्मि) राश-बळद-
 नी के घोडानी राश
 मुइंग } (मृदङ्ग) मृदङ्ग
 मिइंग }
 विंचुअ (वृश्चिक) वींची
 भिंग (भृङ्ग) भृङ्ग-भमरो
 सिंगार (शृङ्गार) शृङ्गार-शणगार
 निव (नृप) नृप-राजा
 छप्पअ } (पट्पद) छपगो-
 छप्पय } भमरो

सज्ज (पङ्कज) घड्ज-एक प्र-
 कारनो सूर
 इसि (कृषि) कृषि
 तव (स्तव) स्तव स्तुति
 नेह (स्नेह) स्नेह-नेह
 सर (स्मर) स्मर-कामदेव
 पाउस (प्राशु) पाउस-पावस
 वरसादनी ऋतु
 वुत्तंत (वृत्तान्त) वृत्तान्त-
 समाचार
 नत्तुअ } (नप्तृक) नाती-
 नत्तिअ } पौत्र
 वुह (वृद्ध) वूढो-घरडो

कील (क्रीड) क्रीडा करवी-
रमत रमवी

छोल-छोखुं

ताव (तापय) तावुं-तपावुं

झाम - वाळवु

किण (क्रीणा) खरीदुं-वेचातुं
रेवुं

आढा (आ+ह) आदर करवो

पन्नव् (प्रज्ञापय) जणावकु

संघ् (स+हया) कहेवु

फजर् (प्र+वत्+चर्-प्रोच्चर)
कहेवु

वजर् (वि+उत्+चर-व्युच्चर),

चव् (वच्) ”

जंप् (जल्) ”

पिसुण् (पिशुनय) चाडी करवी

मुण् (मन्) जाणवुं

पिज्ज् (पीय) पीवु

उंग्र - उंगवु

अव्मुत्त (अवभृथ) अवोटवु-
आभडवु-नडावु

उठ्ठ (उत्+स्था) ऊठवु

छाप } (छाद्) छावु-टाकवु
छाअ }

मेलव् (मेलय) मेळववु-मेळववु
-एकमेक करवु

दक्खव् (दृश्) दाखवुं-देखावु
-कही वतावु

पणाम् (प्र+णाम) आपवुं-सेवाम्
रजु करवु

ओगाल् (उद्+गार) ओगाळवु

आरोव् (आ+रोप) आरोपवु

भर् } (स्मर्) स्मरण करवु
भल् }

चय् (शक्) शक्वुं

जीह् (जिही) लाजवु

अण्ह् (अश्ना) अशन करवु-
जमवु-खावु

आढव् (आ+रम्) आरम्भवु-
शरु करवु

चुक् (च्युत्क) चूकवु-भ्रष्ट थवु

पुलोअ } (प्र+लोक्) प्रलो-
पुलअ } कवु-जोवु

पुलआअ (पुलकाय) पुलकित
थवु-उल्लसवु

वलग्ग (वि+लम्) वळगवु-चडवु

पक्खाल् (प्र+खाल्) पखाळवु-
धोवु

सिह् (स्पृह) स्पृश करवी

पढव् (प्र+स्थाप्) पाठववु

विण्णव् (विज्ञप्) वीनववु

अल्लिव् - आलवु

ક્રિયાતિપત્તિ

खाम— खामतो, खामेंतो, खामितो^{७८}

खाममाणो, खामेमाणो

खामे — खामेंतो, खामितो, खामेमाणो

खमाव— खमावतो, खमावेंतो, खमावितो

खमावमाणो, खमावेमाणो

खमावे— खमावेंतो, खमावितो, खमावेमाणો

આ પ્રકારે પ્રત્યેક પ્રેરક અંગને વધી જાતના પુરુષબોધક પ્રત્યયો લગાડી તેમનાં રૂપો સાધી લેવાનાં છે.

પ્રેરક સહ્યભેદ અને વધી જાતનાં પ્રેરક કૃદંતો બનાવવાં હોય ત્યારે પણ પ્રેરક અંગને જ તે તે સહ્યભેદી અને કૃદંતના પ્રત્યયો જોડી રૂપાલ્યાનો સાધવાનાં છે. સહ્યભેદ વગેરેના પ્રત્યયોની સમજ હવે પછીના પાઠોમાં આવનારી છે.

धातु

उव+दंस् (उव+दर्शय) देखाइवु-

પાસે જડને વતાવવુ

आ+सार (आ+सृ-सार) आमतेम

અધ્ઢાવવુ-આમતેમ ભડ જવુ

अक्खोड् (आ+शोद्) खोइवु-

કાપવુ

उल्लव् (उत्+लप्) वोलवु

जाव् (याप) वीताववु-याપન કરવું

आभोअ (आ+भोग) ध्यानपूर्वक

જોવું

परिनिव्वा (परि+निर्+वा) शांत

કરવું-ઓલવવુ

अगघ (अर्घ) मूलववु-मूल्य

કરાવવુ

૭૪ નારીજાતિમા 'खामता', 'खाममाणी' एवा रूपो करवाना છે:
જુઓ પૃ૦ ૨૬૪.

भविष्यकाल एकव०

खाम— खामिस्सं, खामेस्सं
 खामिस्सामि, खामेस्सामि
 खामिहामि, खामेहामि

खामे—खामेस्सं, खामेस्सामि, खामेहामि, खामेहि

खमाव— खमाविस्सं, खमावेस्सं.
 खमाविस्सामि, खमावेस्सामि
 खमाविहामि, खमावेहामि
 खमाविहिमि, खमावेहिमि

खमावे— खमावेस्सं, खमावेस्सामि
 खमावेहामि, खमावेहिमि

सर्व पुरुष } खाम— खामेज्ज, खामेज्जा
 सर्ववचन } खमाव— खमावेज्ज, खमावेज्जा

आज्ञार्थ

खाम— खाममु, खामामु, खामिमु, खामेमु

खामे— खामेसु, खामेहि, खामे

खमाव— खमावउ, खमावतु

खमावे— खमावेउ, खमावेतु

विध्यर्थ

खाम— खामिज्जामि, खामेज्जामि

खामे— खामेज्जसि, खामिज्जसि

खमाव— खमाविज्जइ, खमावेज्जइ

खमावे— खमावेज्जइ, खमाविज्जइ

सर्व पुरुष } खाम— खामिज्जइ, खामेज्जइ
 सर्ववचन }

૧ મૂળ ધાતુના ઉપાંત્યમાં રહેલા 'ઈ'નો પ્રાવ: 'એ' થાય છે અને 'ઉ'નો પ્રાવ: 'ઓ' થાય છે:

વિસ્ + વેસ્ - વેસઈ, વેસેઈ, વેસાવઈ, વેસાવેઈ
 હુહ્ + દોહ્ - દોહઈ, દોહેઈ, દોહાવઈ, દોહાવેઈ.

૨ ઉપાંત્યમાં दीर्घस्वरવાળા ધાતુમાત્રને 'અવિ' પ્રત્યય પળ વધારે-
 લાગે છે:

ચૂસ્ + અ - ચૂસઈ, ચૂસેઈ
 ચૂસાવઈ, ચૂસાવેઈ
 ચૂસાવિઈ

૩ 'અ' અને 'એ' પ્રત્યય લાગતાં ધાતુના ઉપાંત્ય 'અ'નો 'આ' થાય છે:

ખમ્ — ખામ — ખામઈ
 ખમ્ — ખામે — ખામેઈ

૪ ઇકમાત્ર 'મમ' ધાતુનું પ્રેરક અંગ 'મમાડ' (મમ્+આડ) પળ થાય છે:

મમ્ + અ - મામઈ. મમ્ + એ - મામેઈ.
 મમ્ + આવ - મમાવઈ. મમ્ + આવે - મમાવેઈ.
 મમ્ + આડ - મમાડઈ, મમાડેઈ.

૫ આર્ષપ્રાકૃતમાં કોઈ કોઈ પ્રયોગોમાં પ્રેરણાસૂચક 'અવે' પ્રત્યય

૭૭ ગુજરાતી ભાષામાં પળ 'આડ' પ્રત્યયવાળા પ્રેરક ધાતુઓને પ્રચાર કાઈ ઓછો નથી. ચાટવું-ચટાડવું. ઉઘવું-ઉઘાડવું. જાગવું-જાગાડવું. જીવવું-જીવાડવું. જમવું-જમાડવું. વગેરે.

અન્નેદ કાલો તૂંતિ રાઈઓ
 વરેહિ વરં
 હે ધૂઆ ! જહેવ દેવસ્સ
 વઢિજાસિ તહેવ પડ્ણો
 વઢિજાસિ
 સ્વમહ જં મપ અવરહં
 દીવો હોંતો તયા અંધયારો
 નસ્સંતો
 વચ્ચ, દેહિ સે સંદેસં, મા
 રુયહ
 ગચ્છહ ણં તુમ્હે દેવાણુપ્પિયા!
 આદારમિચ્છે મિયમેસણિજં

સમણો ગિહાં ન કુવ્વિજ્જા
 પંડિઓ ધંતિ સેવેજ્જ
 મિઅં કાલેણ ભક્ષપ
 તુમ્હે ગચ્છંતો તયા અમ્હે
 ગચ્છમાણા
 તઓ તસ્સ મા ભાહિ
 ઉટ્ટેહ, વચ્ચામો
 અદાસુહં દેવાણુપ્પિયા ! મા
 પડિવંધં કરેહ
 પવહણં જુત્તમેવ ઉવણેહિ
 સંદિસંતુ ણં દેવાણુપ્પિયા !
 જં અમ્હાણં કજ્જં

પાઠ ૧૮ મો

પ્રેરકભેદ

પ્રેરક પ્રત્યયો

અ } (અય)

આવ } (આપય)

મૂળ ધાતુને 'અ' 'ઇ' 'આવ' અને 'આવે' પ્રત્યય લગાડવાથી તેનું પ્રેરક અંગ તૈયાર થાય છે:

કર્ + અ = કાર

કર્ + ઇ = કારે

કર્ + આવ = કરાવ

કર્ + આવે = કરાવે

કયલી (કદલી) કેલ
 નારી (નારી) નારી-નાર
 રચણી (રજની) રજની-રેણ
 રાઈ (રાત્રી) રાત
 ઘાઈ (ઘાત્રી) ઘાઈ-ઘવરાવનારી માતા
 કુમારી (કુમારી) કુમારી
 તરુણી (તરુણી) તરુણ સ્ત્રી
 સમણી (શ્રમણી) સાધ્વી
 સહુવી } (સાધ્વી) ,,
 સાહુણી }
 તણુવી (તન્વી) પાતલી-સ્ત્રી
 સ્ત્રી } (સ્ત્રી)-સ્ત્રી તિરિયા
 થી }

વહિણી (ભગિની) વહેન
 વારાણસી } (વારાણસી) વારા-
 વાનારસી } ણસી-વનારસ નગર
 પિચ્છી (પૃથ્વી) પૃથ્વી
 પુહવી (પૃથ્વી) ,,
 સાડી (શાટી) સાડી
 મિત્તી (મૈત્રી) મિત્રતા-મૈત્રી વૃત્તિ
 અજ્ઞૂ (આર્યા) સાસુ-આજી
 કણેલુ (કરેણુ) હાથળી
 કકંધૂ (કર્કંધૂ) વોરડી
 અલાઝુ } (અલાઘૂ) તુલડી-
 લાઝુ } લડા
 વંદૂ (વધૂ) વદૂ

તેની જીભ ઉપર અમૃત છે
 અને તારી જીભ ઉપર
 ઘેર છે
 તેની સાસુ મને આશિષ
 આપશે કે તારું કલ્યાણ
 થાઓ
 ગાય અને હાથળી ફૂલની
 માલાવડે શોભશે
 કીર્તિ અને કાર્યની સિદ્ધિ
 માટે પ્રયત્ન કરો

જેને વિવેકની સમજ નથી
 તે પશુ છે
 હે વેન ! તારી નળંદની
 આંખને સલી ન અડે
 તેમ તું વેસ.
 આજે પડવો છે તેથી બ્રાહ્મણો
 નહિ ભણે.
 પુત્ર ભણે તો પંડિત થાય.
 [ક્રિયાતિ૦]
 આકાશમાં વીજલી હમણાં
 જ્વલકશે પમ જોશીય કહ્યું

ससा (स्वसृ) स्वसा-बेन
 वाया (वाच्) वाचा-वाणी
 सरिआ } (सरित्) सरिता-
 सरिया } नदी
 पाडिवआ } (प्रतिपरा)
 पाडिवया } पडवो तिथि
 गिरा (गिर) गिरा-वाणी
 पुरा (पुर) पुरी-नगर-नगरी

संपया } (गपदा) सपदा-
 संपआ } सपत्ति
 चंदिआ } (चन्द्रिका) चांदनी,
 चंद्रिआ } चांदी-रूप
 चंदिमा (चन्द्रिका) चन्द्रमानी
 चांदनी
 रच्छा (रथ्या) रथ चाले तेवी
 पडोळी शेरी-शेरी

[यादी: 'अच्छरसा'थी मांडीने 'संपआ' सुधीनां नामो मूळ
 अकारांत नथी, ए ध्यानमां राखवानुं छे.]

जुत्ति (युक्ते) जुक्ति-योजना
 रत्ति (रात्रि) रात
 माइ (मातृ) मा-माइ
 भूमि (भूमि) भूमि-भों
 जुवइ (युवति) युवति
 धूळि (धूळ) धूळ
 रह (रति) प्रेम-राग
 मइ (मति) मति
 दिहि } (वृत्ति) धैर्य
 धिइ }
 सिण्णि (शुक्ति) छोप
 सत्ति (शक्ति) शक्ति
 सति (स्मृति) स्मृति-सरत
 दित्ति (दीप्ति) दीप्ति-तेज
 गति (पङ्क्ति) पक्ति-पगव-पात
 गुइ (स्तुति) स्तुति-योय

कित्ति (कीर्ति) कीर्ति-कीरत
 सिद्धि (सिद्धि) सिद्धि
 रिद्धि (ऋद्धि) ऋद्धि-रघ
 संति (शान्ति) शांति
 कंति (कान्ति) क्वाति
 खंति (क्षान्ति) क्षमा
 कंति (कान्ति) खांत-इच्छा-होंश
 गउ (गो) गाय-गउ
 कच्छु (कच्छु) खाज-खरज
 विज्जु (विद्युत्) वीजळी
 उज्जु (ऋजु) सरळ
 माउ (मातृ) माता
 ददु (दद्रु) धावर-दराज
 चंचु (चञ्चु) चाच
 गाई (गो) गाय
 वावी (वावी) वाव

- ४ इकारांत उकारांतनुं संबोधननुं एकवचन विकल्पे दीर्घ थाय छे:
 'बुद्धि ।' 'बुद्धी ।', 'धेणु ।' 'धेणू'.
- ५ ईकारांत ऊकारांतनुं संबोधननुं एकवचन ह्रस्व थाय छे: 'नदि ।'
 'वहु ।'

शब्दो

सद्धा (श्रद्धा) श्रद्धा
 मेहा (मेधा) मेधा-बुद्धि
 पण्णा (प्रज्ञा) प्रज्ञा
 सण्णा (सज्ञा) सज्ञा-सान-समज
 संज्ञा (सध्या) सांज
 वंज्ञा (वध्या) वाज-वाझणी
 भुक्खा (बुभुक्षा) भूख
 तिसा (तृषा) तरस-लालच
 तण्हा (तृष्णा) तृष्णा
 सुण्हा } (स्तुषा) स्तुषा-पुत्रवहू
 ण्हुसा }
 पुच्छा (पृच्छा) प्रश्न
 चिंता (चिन्ता) चिंता
 आणा (आज्ञा) आज्ञा-आण
 छुहा (क्षुधा) भूख
 कउहा (ककुभा) दिशा
 निसा (निशा) निशा-रात्री
 दिसा (दिशा) दिशा-दश
 नावा (नौका) नाव
 गउआ (गोका) गाय

सलाया (शलाका) सली
 मट्टिआ (मृत्तिका) माटी
 मक्खिआ } (मक्षिका) माखी
 मच्छिआ } -माछी
 कलिआ (कलिका) कली
 विज्जुला (विद्युत्) बीजली
 जिब्भा } (जिह्वा) जीभ
 जीहा }
 अच्छरसा (अप्सरस्) अप्सरा
 आसिसा (आशिष्) आशिष-
 आशीर्वाद
 धूआ (दुहिता) दीकरी
 नणंदा (ननान्द) नणद
 पिउच्छा } (पितृष्वसा) पिता-
 पिउसिआ } नो वहेन-फई-
 माउसिआ } (मातृष्वसा) माशी
 माउच्छा } -मातानी वहेन
 वाहा (बाहु) बाहु-हाथ-वांय
 माआ (मातृ) माता-जननी
 माअरा } (मातृ) देवी, माता
 मायरा }

નામનું અંગ અને પ્રત્યયનો અંશ એ બન્ને છૂટા પાડીને જ જણાવેલાં છે અને સાથે એ ઉપરથી સાધિત થતાં દરેક રૂપો પણ નુદાં જુદાં બતાવેલાં છે.

આકારાત, ઇકારાંત, ઈકારાંત, ઉકારાંત અને ઊકારાંત—નારી-જાતિ—નામોના બધાં રૂપો તદ્દન સરખાં છે, જે ફેર છે તે નહિ જેવો છે. એથી મૂળ અંગ અને પ્રત્યયોનો વિભાગ—એ પદ્ધતિ એક જ સ્થળે મુકી એ બધી સાધનિકા સમજાવેલી છે.

દીર્ઘ ઈકારાંત નામોને પ્રથમા અને દ્વિતીયાના બહુવચનમાં એક ‘આ’ પ્રત્યય નવો લાગે છે તથા આકારાત સિવાય ઉક્ત બધાં નામોને તૃતીયાથી સપ્તમી સુધીના એકવચનમાં પણ ‘આ’ પ્રત્યય વધારે લાગે છે—આપેલાં રૂપો જ આ ફેરફાર બતાવી આપે છે.

એ ચારે પ્રકારનાં નામોના બધાં રૂપો તદ્દન સરખાં છે છતાં સંસ્કૃત સાથેની સરસામળી બતાવવા અને વિશેષ સ્પષ્ટ કરવા તે દરેકનાં સર્વ રૂપો જણાવેલાં છે તથા એ રૂપો દ્વારા માપાના પ્રચલિત રૂપોની સર-સામળીનું પણ માન થાય એમ છે.

૧ ‘તો’ અને ‘મ્’ પ્રત્યય સિવાયના વીજા બધા પ્રત્યયો લાગતાં પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થાય છે: ‘બુદ્ધીઓ’, ‘ધેણૂઓ’.

૨ ‘મ્’ પ્રત્યય લાગતાં પૂર્વનો સ્વર હ્રસ્વ થાય છે: ‘નદિં’, ‘વહું’.

૩ જ્યાં મૂળ અંગ જ વાપરવાનું છે ત્યાં તેને દીર્ઘ કરીને વાપરવાનું છે: ‘બુદ્ધી, ધેણૂ’.

२	वहुं (वधूम्)	वहूउ, वहूओ वहू (वधूः)
३	वहूअ वहूआ (वध्वा) वहूइ वहूए	वहूहि (वधूमिः) वहूहिं वहूहिं
४	वहूअ वहूआ वहूइ वहूए (वध्वै)	वहूण (वधूनाम्) वहूणं
५	वहुअ वहूआ (वध्वा.) वहूइ वहूए वहूहितो	वहूहितो (वधूभ्य) वहूसुंतो
६	वहूअ वहूआ (वध्वाः) वहूइ वहूए	वहूण (वधूनाम्) वहूणं
७	वहूअ वहूआ (वध्वाम्) वहूइ वहूए	वहूसु (वधूषु) वहूसुं
सं०	वहु (वधु !)	वहूओ, वहूउ (वध्वः) वहू

- ४ धेणूअ धेणूण (धेनूनाम्)
 धेणूआ धेणूण
 धेणूइ
 धेणूए (धेनवे, धेन्वै)
- ५ धेणूअ
 धेणूआ (धेन्वाः, धेनो.)
 धेणूइ
 धेणूए
 धेणूहिंतो धेणूहिंतो (धेनुभ्य)
 धेणूसुंतो
- ६ धेणूअ
 धेणूआ (धेन्वा , धेनो) धेणूण (धेनूनाम्)
 धेणूइ धेणूण
 धेणूए
- ७ धेणूअ धेणूसु (धेनुषु)
 धेणूआ (धेन्वाम्, धेनौ) धेणूसुं
 धेणूइ
 धेणूए
- सं० धेण, धेणु (धेनो !) धेणूउ, धेणूओ (धेनवः)
 धेणू

ऊकारांत

वहू (वधू)

- १ वहू (वधूः) वहूउ, वहूओ (वध्वः)
 वहू

६ नदीअ
नदीआ (नद्या)
नदीइ
नदीए

नदीण (नदीनाम्)
नदीणं

७ नदीअ
नदीआ (नद्याम्)
नदीइ
नदीए

नदीसु (नदीषु)
नदीसुं

सं० नदि ! (नदि !)

नदीआ
नदीउ
नदीओ (नद्य.)
नदी

उकारांत

धेणु (धेनु)

१ धेणू (धेनुः)

धेणूउ
धेणूओ (धेनवः)

२ धेणुं (धेनुम्)

धेणू
धेणूउ
धेणूओ
धेणू (धेनू)

३ धेणूअ
धेणूआ (धेन्वा)
धेणूइ
धेणूए

धेणूहि
धेणूहिं (धेनुभिः)
धेणूहिं

ईकारांत

नदी

- १ नदी (नदी) नदी+आ=नदीआ
 नदीउ
 नदीओ (नद्यः)
 नदी
- २ नदिं (नदीम्) नदीआ
 नदीउ
 नदीओ
 नदी (नदीः)
- ३ नदीअ नदीहि (नदीभिः)
 नदीआ (नद्या) नदीहिं
 नदीइ नदीहिं
 नदीए
- ४ नदीअ नदीण (नदीनाम्)
 नदीआ नदीणं
 नदीइ
 नदीए (नद्यै)
- ५ नदीअ
 नदीआ (नद्याः)
 नदीइ
 नदीए
 नदीहितो नदीहितो (नदीभ्यः)
 नदीसुंतो

२ बुद्धि (बुद्धिम्)

बुद्धि+उ=बुद्धीउ

बुद्धि+ओ=बुद्धीओ

बुद्धि=बुद्धी (बुद्धीः)

बुद्धीहि

३ बुद्धीअ

बुद्धि+आ=बुद्धीआ(बुद्ध्या) बुद्धीहिं (बुद्धिभिः)

बुद्धीइ

बुद्धीप

बुद्धीहिं

४ बुद्धीअ

बुद्धीआ

बुद्धीइ (बुद्ध्यै)

बुद्धीप (बुद्धये)

बुद्धीण (बुद्धीनाम्)

बुद्धीणं

५ बुद्धीअ

बुद्धीआ (बुद्ध्याः)

बुद्धीइ

बुद्धीप (बुद्धेः)

बुद्धीहितो

बुद्धीहितो (बुद्धिभ्यः)

बुद्धीसुंतो

६ बुद्धीअ

बुद्धीआ (बुद्ध्याः)

बुद्धीइ

बुद्धीप (बुद्धेः)

बुद्धीण (बुद्धीनाम्)

बुद्धीण

७ बुद्धीअ

बुद्धीआ (बुद्ध्याम् ,

बुद्धीइ बुद्धौ)

बुद्धीप

बुद्धीसु (बुद्धिषु)

बुद्धीसुं

सं० बुद्धा, बुद्धि (बुद्धे !) बुद्धीउ, बुद्धीओ, बुद्धी (बुद्धयः)

માલા+ઇ=માલાઇ

માલા+૫=માલા૫

માલા+હિંતો=માલાહિંતો

માલા+હિંતો=માલાહિંતો

(માલાભ્યઃ)

માલા+સુંતો=માલાસુંતો

૬ માલા+અ=માલાઅ

માલા+ળ=માલાળ (માલાનામ્)

માલા+ઇ=માલાઇ (માલાયા) માલા+ળં=માલાળં

માલા+૫=માલા૫

૭ માલા+અ=માલાઅ(માલાયામ્) માલા+સુ=માલાસુ (માલાસુ)

માલા+ઇ=માલાઇ

માલા+સું=માલાસું

માલા+૫=માલા૫

સં૦ માલા=માલે ! (હે માલે !)

માલા+૩=માલા૩

માલા=માલા !

માલા+ઓ=માલાઓ

માલા+માલા (માલાઃ)

વાયા (વાક્) [મૂળ અકારાંત નહિ]

‘વાયા’ના વધા રૂપો ‘માલા’ જેવાં જ કરવાના છે. વિશેષતા માત્ર સંવોધનમાં છે: ‘હે વાયા !’ એ એક જ રૂપ થાય, પણ ‘વાયે !’ ‘વાયા !’ એવાં બે રૂપો ન થાય

ઇકારાંત

વુદ્ધિ

૧ વુદ્ધી (વુદ્ધિ)

વુદ્ધિ+૩=વુદ્ધી૩

વુદ્ધિ+ઓ=વુદ્ધીઓ (વુદ્ધય.)

વુદ્ધિ=વુદ્ધી

वाच	— वाया	— हे वाया !
मूल अकारांत	माल	— माला — हे माले ! हे माला !
	रम	— रमा — हे रमे ! हे रमा !
	कान्त	— कान्ता — हे कांत ! हे कांता !
	देवत	— देवता — हे देवते ! हे देवता !
	मेघ	— मेघा — हे मेहे ! हे मेघा !

रूपाख्यान

माला [मूल अकारांत]

एकवचन

बहुवचन

१ माला=माला (माला)	माला+उ=मालाउ माला+ओ=मालाओ माला=माला (मालाः)
२ माला+म्=मालं (मालाम्)	माला+उ=मालाउ माला+ओ=मालाओ माला=माला (मालाः)
३ माला+अ=मालाअ (मालया) माला+इ=मालाइ माला+ए=मालाप	माला+हि=मालाहि(मालाभिः) माला+हिं=मालाहिं माला+हिँ=मालाहिँ
४ माला+अ=मालाअ माला+इ=मालाइ माला+ए=मालाप (मालायै)	माला+ण=मालाण(मालानाम्) माला+णं=मालाणं

७६५ माला+अ=मालाअ (मालायाः)

७६ अकारांत नामने लागता 'उ', 'ओ', 'तो' अने 'त्तो' प्रत्ययो पण अहीं जणावेली तमाम नामोने लागे छे. जेमके—मालाउ, मालाओ, मालातो, मालत्तो

ન કોવણ આયરિયં
સંનિર્હિં ન કુવિવજ્જા
સંબુડો નિદ્ધુણે પાવસ્સ
મલં

સવ્વં ગંથં કલહં ચ વિપ્પ-
જહેય મિક્ખુ
રાવણો સીલં રક્ખંતો તયા
રામો તં રક્ખંતો

પાઠ ૧૭ મો

આકારાંત ઇકારાંત ઈકારાંત ઉકારાંત અને ઊકારાંત
નામો [નારીજાતિ]

પ્રાકૃતમા આકારાંત નામો બે જાતનાં છે:—કેટલાંક આકારાંત નામોનું મૂળ રૂપ અકારાંત હોય છે અને નારીજાતિને લીધે તેઓ આકારાંત બનેલાં હોય છે ત્યારે વીજાં કેટલાંક આકારાંત નામોનું મૂળ રૂપ તેવું આકારાંત નથી હોતું પણ તેઓ વીજી રીતે આકારાંત થયેલાં હોય છે.

આ નીચે એ બન્ને આકારાત નામોના રૂપો આપેલાં છે. જેઓ મૂળથી અકારાત નથી તેમનું સંવોધનનું એકવચન પ્રથમા વિભક્તિ જેવું જ થાય છે ત્યારે જેઓ મૂળથી અકારાંત છે તેમનું સંવોધનનું એકવચન કરતા તેમના અંત્ય ‘ આ ’નો વિકલ્પે ‘ એ ’ કરવામાં આવે છે—એ વેય નામોનાં રૂપોમાં વીજો કશો ભેદ નથી.

જેમકે:—નનાન્દ — નળન્દા — હે નળન્દા !

અપ્પસર — અચ્છરસા — હે અચ્છરસા !

સરિત્ — સરિયા — હે સરિયા !

સરિઆ — હે સરિઆ !

एकवचन

भण्—भणंतो, भणमाणो
हो—होअंतो, होअमाणो
होंतो, होमाणो

भण्—भणेज्ज, भणेज्जा
हो—होएज्ज, होएज्जा, होज्जे, होज्जा

[यादीः—नारीजातिमां न्ती, न्ता तथा माणी अने माणा प्रत्ययो लगाडवाना छे. आवां नारीजातिनां रूपो तथा क्रियाति-पत्तिनो बहुवचनी प्रयोग वांचवामां के जोवामां नथी आब्यो छतां अहीं जे आ वधां रूपो बताव्यां छे ते मात्र कश्य-नाथी समझवानां छे.]

मुनि पापने बजै
आचार्यने कोपाववा नहि
खेतरमां बी वाव
धर्मना काम माटे त्वरा कर
इच्छुं छुं धर्म माटे धन
वापरे
पुत्र भणे तो पंडित थाय.
(क्रियाति०)

श्रद्धा राखुं छुं ते सत्य
वचनने बोले
समय छे हुं धन भेगुं करं
घारं छुं तुं सारा काम
माटे संमति आपे
शिष्यने गुरुनी पासे लई जा
तने व्रत माटे सूचन करं

वित्तेण ताणं न लभे पमत्ते
वसे गुरुकुले निच्चं
उत्तमट्टं गवेसण
गोयमा' समयं मा पमायण

बालाणं मरणं असइं भवे
सावज्जं वज्जण मुणी
दीवो होंतो तथा अंध-
यारो नस्संतो

વઠી, જ્યારે એક ક્રિયા વીજી ક્રિયાનું કારણ હોય ત્યાં પળ
આ પાઠમાં જણાવેલા વિધ્યર્થ પ્રત્યયો પળ વપરાય છે —

‘જઈ ગુરું ઉવાસેય સત્થનંત ગચ્છેય’ —

‘જો ગુરુની ઉપાસના કરે તો શાસ્ત્રનો છેડો પામે’

ધાતુઓ

ઢવળી (ઉપ+ની) પાસે લઈ જવું

પચ્છપિપ્પળ (પ્રત્યર્પણ-પ્રતિ+અર્પણ)

પાછું સોંપવું

પડિની } (પ્રતિ+ની) પાછું દેવું-

પડિળી } સામું દેવું-વદલે દેવું

વર્ (૩) વરવું-સ્વીકારવું-વરદાન

લેવું

વાવ્ (વાપ્) વાવવું, વવરાવવું

ત્વર્ (ત્વર) ત્વરા કરવી-ક્ષપાટા-

વધ જવું

સંદિસ્ (સમ્+દિશ્) સંદેશો આ-

પવો-સૂચન કરવું

ઉવદંસ (ઉપ+દર્શ) દેખાડવું-

પાસે જઈને વતાવવું

અણુજાણ્ (અનુ+જાના) અનુજા

આપવી-સમતિ આપવી

સંવહ્ (સર્વર્થ્) સર્વર્થન કરવું-

પોષવું-સાચવવું

ચિણા (ચિનુ) ચળવું-એકઠું કરવું

ક્રિયાતિપત્તિ

જ્યારે પરસ્પર સંકેતવાળાં બે વાક્યોનું એક સંયુક્ત વાક્ય બનેલું
હોય અને તેમાં જણાતી બન્ને ક્રિયાઓ કોઈ માત્ર સાંકેતિક ક્રિયા
જેવી અશક્ય ભાસતી હોય ત્યાર ક્રિયાતિપત્તિનો પ્રયોગ થાય છે.
ક્રિયાતિપત્તિ એટલે ક્રિયાની અતિપત્તિ-અસંભવિતતા. ક્રિયાની અસં-
ભવિતતાને સૂચવવા જ ક્રિયાતિપત્તિનો ઉપયોગ થાય છે.

પ્રત્યયો

સર્વપુરુષ } —ન્તો, માણો, ઉજ, ઉજા
સર્વવચન }

आर्ष प्राकृतना वपराएला बीजां केटलांक अनियमित

(कुर्यात्) }
(कुर्याः) }

(निद्ध्यात्)

(अभितापयेत्)

(अभिभाषेत)

(स्यात्)

(आच्छिन्ध्यात्)

(आभिन्ध्यात्)

(हन्यात्)

कुज्जा

निहे

अभितावे

अभिभां

= { सिया
सिआ

अच्छे

अब्भे

हणिया

क्रियापद साथे नीचे जणावेल शब्दोनो संवंध होय तो आ
पाठमां जणावेल विध्यर्थ प्रत्ययोनो प्रयोग थइ शके छे

उअ } अव्यय — ‘उअ कुज्जा’ — ‘घारं छुं करे’
अवि } — ‘अवि भुंजिज्ज’ — ‘खाय पण’

श्रद्धा के संभावना अर्थना धातुनो प्रयोगः
सद्दह (धातु) — ‘सद्दहामि सो पाढ पढिज्ज’ — ‘श्रद्धा
राखुं छुं ते पाठने भणे’
‘संभावेमि तुमं न जुज्झिज्जसि’ — ‘संभावना करं छुं तुं
नहीं लडे’

‘जं’ साथे कालवाचक कोइ पण शब्द (काल, वेला, समय,
अवसर वगैरे)

‘कालो जं भणिज्जामि’ — ‘वखत छे हुं भणुं’
‘वेला जं गापज्जसि’ — ‘वेला छे तुं गा’

૩ પુ૦ હસિજ્ઞપ
હસેજ્ઞપ
હસે
હસેય
હસિજ્ઞ
હસેજ્ઞ
હસિજ્ઞા
હસેજ્ઞા

હસિજ્ઞ, હસેજ્ઞ
હસિજ્ઞા, હસેજ્ઞા

સર્વપુરુષ } હસિજ્ઞૈ
સર્વવચન } હસેજ્ઞૈ

‘હો’નું વિકરણવાલું ‘હોઅ’ અંગ થાય. તેનાં રૂપો ‘હસ્’ પ્રમાણે
ગણવાં અને એ રીતે વિકરણ લગાડેલાં તમામ સ્વરાંત ઘાતુનાં રૂપો
ગણવાં.

વિકરણ વિનાના ‘હો’નાં રૂપો આ પ્રમાણે:

૧ પુ૦	હોજ્ઞામિ	હોજ્ઞામો
૨ પુ૦	હોજ્ઞાસિ હોજ્ઞસિ	હોજ્ઞાહ
૩ પુ૦	હોજ્ઞપ હોપ હોપય હોજ્ઞ હોજ્ઞા	હોજ્ઞ હોજ્ઞા

સર્વપુરુષ } હોજ્ઞૈ
સર્વવચન } હોપજ્ઞૈ } (વિકરણવાલું)
 } હોજ્ઞૈ

પાઠ ૧૬ મો

વિધ્યર્થ (ચાલુ)

વિધ્યર્થના જ યાસ પ્રત્યયો આ નીચે પ્રમાણે છે;

૧ પુ૦	જામિ	જામો
૨ પુ૦	જાસિ જસિ	જાહ
૩ પુ૦	જપ પ પય જ જા	જ, જા

સર્વપુરુષ } જા
સર્વવચન }

‘જ’ કે ‘જા’ આદિવાળા પ્રત્યયો લગાડતાં પહેલાં ધાતુના અં
‘અ’નો ‘ઈ’ અને ‘એ’ થાય છે. જેમકે:—

હસ

૧ પુ૦	હસિજામિ	હસિજામો
	હસેજામિ	હસેજામો
૨ પુ૦	હસિજાસિ	હસિજાહ
	હસેજાસિ	હસેજાહ
	હસિજસિ	
	હસેજસિ	

तुं इंडाने न हणजे
ते पापप्रवृत्तिने न करे
हे चित्र ! जा अने हरणने
शोध
मुनि असंजमने वजें
जु चौटासां जा अने दाड-
मने लाव

पोते पोताने शोध वहार
न भम
तेनां वधां शल्यो वळो
ब्राह्मण ! चोकडानो होम न
कर पण तलनो होम कर
सर्व भूतोमां प्रेम करो
प्राणीना प्राण न हणो
घोडा उपर पलाण राख

सावज्जं वज्जउ मुणि
ण कोवउ आयरियं
न हण पाणिणो पाणे
संनिहिं न कुणउ माहणो
सेवुडो निद्धुणाउ पावस्स
रजं
सद्यं गंथं कलहं च विष्ण-
जहाहि भिक्खू !
किं नाम होज्ज तं कम्मयं
जेणाहं णाणा दुक्खं न
गच्छेज्जा
गच्छाहि णं तुमं चित्ता !

वित्तेण ताणं न लहउ पमत्ते
उत्तमट्ठं गवेसउ
वसामु गुरुकुले निच्चं
असंजमं णवर न सेवेज्जा
भिक्खू न कमवि छिंदेह
वालस्स वालत्तं पस्स
वालाण मरणं असइं भवेज्ज
सुयं अहिट्ठिज्जा
गोयम ! समयं मा पमायउ
अवि एयं विणस्सउ अन्नपाणं
न य णं दाहानु तुमं नियंठा !

હો

૧૩ મા પાઠમાં વતાવ્યા પ્રમાણે પ્રત્યેક સ્વરાત ધાતુનાં વિકરણવાળાં અને વિકરણ વિનાનાં અંગો વનાવવાં અને એ તૈયાર થયેલાં અંગો દ્વારા પ્રસ્તુત વિધ્યર્થ અને આજ્ઞાર્થનાં રૂપો સાધી લેવાં. જેમકે:

હો (વિકરણ વિના)

૧ પુ૦ હોમુ

હોમો

હોઅ (વિકરણવાળું)

૧ પુ૦ હોઅમુ

હોઅમો

હોઆમુ

હોઆમો

હોઇમુ

હોઇમો

હોઉમુ

હોઉમો

પૂર્વ પ્રમાણે 'હો' વગેરે વધા સ્વરાંત ધાતુઓનાં અંગો વનાવી વિધ્યર્થ અને આજ્ઞાર્થના વધાં રૂપો સાધવાનાં છે.

સામાન્ય શબ્દો

નરજાતિ

આચરિય (આચાર્ય) આચાર્ય-

ધર્મગુરુ, વિદ્યાગુરુ

પાણ (પ્રાણ) પ્રાણ-જીવ

પાણિ (પ્રાણિન્) પ્રાણી

અસંજમ (અસયમ) અસયમ

અપ્પ (આત્મન્) આત્મા-આપ-

પોતે

ચિત્ત (ચિત્ર) એક સારથિનુ નામ

વોજ્ઞ (વજ્ય) વોજો

ભારય (ભારક) ભારો

હરિણ (હરિણ) હરણ

દાહિમ (દાહિમ) દાહમ

તિલ (તિલ) તલ

છેઅ (છેદ) છેડો

વોઠ્ઠ (વર્ઠર) વોઠ્ઠો-વઠ્ઠો

ગઘ્મ (ગર્ભ) ગામો

પાયય (પાદક) પાયો

વંસઅ (વશક) વાસો-પીઠ

१ उपर्युक्त वर्धा प्रत्ययो लागतां धातुना अकारांत अंगनां अंत्य 'अ' नो 'ए' विकल्पे थाय छे. जेमके:—

हस् + उ - हस् + अ + उ = हसेउ, हसउ

हस् + मो - हस् + अ + मो = हसेमो, हसमो

['अ' विकरण माटे जुओ पाठ १ नि० १]

२ प्रथम पुरुषना प्रत्ययो लागतां धातुना अकारांत अंगमा अंत्य 'अ'नो 'आ' तथा 'इ' विकल्पे थाय छे जेमके—

हस् + मु - हस् + अ + मु = हसामु, हसिमु, हसमु

३ अकारांत अंगने लामता 'हि' प्रत्ययनो प्रायः लोप थाय छे अने क्यांअ ए अंगना अंत्य 'अ'नो 'आ' पण थाय छे:

हस् + अ + हि = हस

गच्छ + अ + हि = गच्छाहि

४ कोइक ज प्रयोगमां त्रीजा पुरुषनो (एकवचननो) 'उ' के 'तु' प्रत्यय लागतां पूर्वना 'अ' नो 'आ' पण थाय छे.

जेमके — सुण् + अ + उ = सुणाउ, सुणउ, सुणेउ

रूपाख्यान

एकवचन

बहुवचन

१ पु० हसमु, हसामु
हसिमु, हसेमु

हसमो, हसामो
हसिमो, हसेमो

२ पु० हससु, हसेसु
हसाहि, हसहि, हस

हसह, हसेह

३ पु० हसउ, हसेउ
हसतु, हसेतु

हसंतु, हसेंतु, हसितु

सर्व पुरुष } हसेज्ज
सर्व वचन } हसेज्जा

[ज्ज, ज्जा माटे जुओ पाठ ३]

९ अनुज्ञा-निमणुंक—‘ भवं हि अणुन्नाओ घडं कुणउ’—‘ तमे निमाएल छो, घडाने करो ’

१० अवसर-समय—‘ भवओ अवसरो घडं कुणउ ’—‘ तमारो अवसर छे घडाने करो ’ अर्थात् तमारो काम करवानो समय थई गयो छे एटले काम करो.

११ अधीष्टि-मान साथेनी प्रेरणा—‘ भवं पंडिओ वयं रक्खउ ’—‘ तमे पडित छो, व्रतने साचवो ’

धातु

वज्ज् (वर्ज्) वर्जवु-तजी देवु
कोव् (कोप्) कोपाववु
सेव् (सेव्) सेववु-धारण करवु
आश्रय लेवो

छिद् (छिद्) छेदवु-हणवु-मारवु

लभ् (लभ्) लाभवु-मेळववु

भव् (भव्) यवु-होवु

गवेस् (गवेप्) गवेपवु-शोववु

विकिर् } (वि+किर्) वेरवु
विइर् }

विप्पजह् (वि+प्र-जहा) त्याग

करवो-दूर करवु

कप्प् (कल्प्) खपवु-उपयोगमा लेवु

हण् (हन्) हणवु

कुव्व् (कुह्) करवु

पास् } (पश्य) जोवु
पस्स् }

संजल् (स+ज्वल्), वळवु-कोप
करवो

उवास् (उप-भास्) उभासना
करवी

गच्छ् (गच्छ्) जवु-पामवु

भा (भी) वीवु

जिण् (जि) जीतवु-जय मेळववो

खल् (स्खल्) स्खलित थवु-दूर
थवु

निद्धुण् (निद्+धुना) खखेरवु-
दूर करवु

वस् (वग्) वसवु-रहेवु

पमाय् (प्र+माय्) प्रमाद करवो-
अलप्प करवी

विणस्स् (वि+नश्य) वणसी जवु-
नष्ट थवु-वगडवु

आलोट् (आ+लुट्) आळोटवुं

પાઠિમાયામા વિવ્યર્થનું વીજું નામ સત્તમી છે અને આજ્ઞાર્થનું વીજું નામ પચમી છે. સત્કૃતમા આચાર્ય હેમચંદ્રે પળ, એ જ નામ સ્વી-કારેલ છે પાણિનીય વ્યાકરણમા વિવ્યર્થનું નામ ‘વિધિલિટ્’ છે અને આજ્ઞાર્થનું નામ ‘લોટ્’ છે.

ઇચ્છાસૂચન, વિધિ, નિમંત્રણ, આમંત્રણ, અધીષ્ટ, સંપ્રશ્ન, પ્રાર્થના, પ્રૈષ, અનુજ્ઞા, અવસર અને અધીષ્ટિ આટલા અર્થોને સૂચવવા વિવ્યર્થ અને આજ્ઞાર્થના પ્રત્યયોનો પ્રયોગ થાય છે. તે પ્રત્યેક અર્થની માહિતી આ પ્રમાણે છે:

- ૧ ઇચ્છાસૂચન—‘હું ઇચ્છું છું તે ભોજન કરે’ એવા અર્થની સૂચના તે ઇચ્છાસૂચન. ‘ઇચ્છામિ સ મુંજડ’
- ૨ વિધિ—કોઈને પ્રેરણા કરવી. ‘સો વત્થં સિવ્વડ’—‘તે કપડાને સીવે’
- ૩ નિમંત્રણ—પ્રેરણા કર્યા પછી પ્રવૃત્તિ ન કરનાર દોષનો ભાગીદાર થાય એવી પ્રેરણા. ‘દુવેલં સંજ્ઞં કુણડ’—‘બે વાર સંધ્યા કરો’
- ૪ આમંત્રણ—પ્રેરણા કર્યા પછી પ્રવૃત્તિ કરવી કે ન કરવી તે ઇચ્છા ઉપર રહે એવી પ્રેરણા: ‘એથ ઉવવિસડ’—‘અહીં બેસો’
- ૫ અધીષ્ટ—સાદર પ્રેરણા—‘વયં પાલડ’—‘વ્રતને પાલો’
- ૬ સંપ્રશ્ન—એક પ્રકારની ધારણા—‘કિં અહં વાગરણં પઢામુ ડઅ આગમં પઢામુ’—‘શું હું વ્યાકરણ મળું કે આગમ મળું?’
- ૭ પ્રાર્થના—માગણી—‘પત્થણા મમ આગમં પઢામુ’—‘મારી માગણી છે—હું આગમ મળું’
- ૮ પ્રૈષ—ધિક્કારપૂર્વકની પ્રેરણા—‘ઘડં કુણડ’—‘ઘડાને કરો’

- ९ अनुज्ञा-निमणुंक-‘ भवं हि अणुत्ताओ घडं कुणउ’—‘ तमे निमाएल छो, घडाने करो ’
- १० अवसर-समय-‘ भवओ अवसरो घडं कुणउ ’—‘ तमारो अवसर छे घडाने करो ’ अर्थात् तमारो काम करवानो समय थई गयो छे एटले काम करो.
- ११ अधीष्टि-मान साथेनी प्रेरणा-‘ भवं पंडिओ वयं रक्खउ ’—‘ तमे पंडित छो, वतने साचवो ’

धातु

वज्ज (वर्ज्) वर्जवु-तजी देवु
 कोव् (कोप्) कोपाववु
 सेव् (सेव्) सेववु-वारण करवु
 आश्रय लेवो
 छिद् (छिन्द) छेदवु-हणवु-मारवु
 लम् (लम्) लाभवु-मेळववु
 भव् (भव्) भवु-होवु
 गवेस् (गवेप्) गवेपवु-शोववु
 विक्रि } (वि+क्रि) वेगवु
 विद्स् }
 विष्पज्जह (वि+प्र-जहा) त्याग
 करवो-दूर वरवु
 कप्प् (कल्प्) खपवु-उपयोगमा लेवु
 हण् (हन्) हणवु
 कुव् (कुव्) करवु
 पास् } (पश्य) जोवु
 पस्स् }

संजल् (स+ज्वल्), वळवु-कोप
 करवो
 उवास् (उप-आम्) उभासना
 करवी
 गच्छ् (गच्छ्) जवु-पामवु
 भा (भी) वीवु
 जिण् (जि) जीतवु-जय मेळववो
 खल् (स्खल्) स्खलित थवु-दूर
 थवु
 निद्धुण् (निर्+धुना) सखेरवु-
 दूर करवु
 वस् (वग्) वरावु-रहेवु
 पमाय् (प्र+माय्) प्रमाद करवो-
 अलस करवो
 विणस्स् (वि+नश्य) वणसी जवु-
 नष्ट थवु-वगउवु
 आलोट् (आ+लुट्) आळोटवु

વિનાશના વિચર્યનું વીજું નામ સત્તની છે અને આજ્ઞાર્યનું વીજું નામ રત્તની છે સન્નતમા આચર્ય હેમચંદ્રે પળ, એ જ નામ સ્વી-
કારેટ છે પાણિનીય વ્યાકરણમા વિચર્યનુ નામ 'વિધિલિટ્' છે
અને આજ્ઞાર્યનું નામ 'લોટ્' છે.

ઇચ્છાસૂચન, વિધિ, નિમંત્રણ, આમંત્રણ, અધીષ્ટ, સંગ્રશ્ન, પ્રાર્થના,
પ્રેષ, અનુજ્ઞા, અવસર અને અધીષ્ટિ આટલા અર્થોને સૂચવવા વિવ્યર્થ
અને આજ્ઞાર્યના પ્રત્યયોનો પ્રયોગ થાય છે. તે પ્રત્યેક અર્થની માહિતી
આ પ્રમાણે છે:

- ૧ ઇચ્છાસૂચન—‘ હું ઇચ્છું છું તે ભોજન કરે ’ એવા અર્થની સૂચના
તે ઇચ્છાસૂચન ‘ ઇચ્છામિ સ મુંજડ ’
- ૨ વિધિ—કોઈને પ્રેરણા કરવી ‘ સો વત્થં સિવ્વડ ’—‘ તે કપડાને
સીવે ’
- ૩ નિમંત્રણ—પ્રેરણા કર્યા પછી પ્રવૃત્તિ ન કરનાર દોષનો ભાગીદાર
થાય એવી પ્રેરણા ‘ દુવેલં સંજ્ઞં કુણડ ’—‘ વે વાર સંધ્યા કરો ’
- ૪ આમંત્રણ—પ્રેરણા કર્યા પછી પ્રવૃત્તિ કરવી કે ન કરવી તે ઇચ્છા
ऊपर रहे एवी प्रेरणा: ‘ एत्थ उवविसड ’—‘ અહીં વેસો ’
- ૫ અધીષ્ટ—સાદર પ્રેરણા—‘ વયં પાલડ ’—‘ વ્રતને પાલો ’
- ૬ સંગ્રશ્ન—એક પ્રકારની ધારણા—‘ કિં અહં વાગરણં પઢામુ ડઅ
આગમ પઢામુ ’—‘ શું હું વ્યાકરણ મળું કે આગમ મળું ? ’
- ૭ પ્રાર્થના—માગણી—‘ પત્થણા મમ આગમં પઢામુ ’—‘ મારી માગણી
છે—હું આગમ મળું ’
- ૮ પ્રેષ—ધિક્કારપૂર્વકની પ્રેરણા—‘ ઘડં કુણડ ’—‘ ઘડાને કરો ’

૯ અનુજ્ઞા-નિમણુંક-‘ ભવં હિ અણુન્નાઓ ઘડં કુણહ’---
નિમાણ છો, ઘડાને કરો ’

૧૦ અવસર-સમય-‘ ભવઓ અવસરો ઘડં કુણહ ’-‘ તમારો અવ-
સર છે ઘડાને કરો ’ અર્થાત્ તમારો કામ કરવાનો સમય થઈ
ગયો છે એટલે કામ કરો.

૧૧ અધીષ્ટિ-માન સાથેની પ્રેરણા-‘ ભવં પંડિઓ વયં રક્ષહ ’-
‘ તમે પડિત છો, વ્રતને સાચવો ’

ધાતુ

વજ્ઞ (વજ્) વર્જવુ-તજી દેવુ
કોવ્ (કોપ્) કોપાવવુ
સેવ્ (સેવ્) સેવવું-વારણ કરવુ
આશ્રય લેવો
હિદ્ (હિન્દ) હેદવુ-દહવુ-મારવુ
લભ્ (લભ્) લાભવુ-મેલવવુ
ભવ્ (ભવ્) યવુ-હોવુ
ગવેસ્ (ગવેપ્) ગવેપવુ-શોવવુ
વિકિર્ } (વિ+કિર્) વેરવુ
વિઙ્ }
વિપ્પજદ્ (વિ+પ્ર-જદ્) લાગ
કરવો-દૂર ધરવુ
કપ્ (કપ્) સ્વપવુ-રૂપયોગમા લેવુ
દહ્ (દહ્) દહવુ
કુવ્ (કુ) કરવુ
પાસ્ } (પશ્) જોવુ
પસ્સ્ }

સંજલ્ (સ+જ્વલ્), વલ્લવુ-કોપ
કરવો
ઉવાસ્ (ઉપ-આસ્) ડાઘાસના
કરવી
ગચ્છ્ (ગચ્છ્) જવુ-પામવુ
મા (મી) વીવુ
જિણ્ (જિ) જીતવુ-જય મેલવવો
સ્વલ્ (સ્વલ્) સ્વલિત ધવુ-દૂર
થવુ
નિદ્ધુણ્ (નિદ્+ધુના) સસેરવુ-
દૂર કરવુ
વસ (વગ્) વસવુ-રહેવુ
પમાય્ (પ્ર+માય) પ્રમાદ કરવો-
અલપ્પ કરવી
વિણસ્સ (વિ+નશ્) વળમી જવુ-
નષ્ ધવુ-વગડવુ
આલોટ્ (આ+લુટ્) આલોટ્

पाणिभाषामा विव्यर्थनुं वीजुं नाम सप्तमी छे अने आज्ञार्थनुं वीजुं नाम पचमी छे सस्कृतमा आचार्य हेमचंद्रे पण, ए ज नाम स्वी-
कारेल छे. पाणिनीय व्याकरणमां विव्यर्थनुं नाम 'विधिलिङ्' छे
अने आज्ञार्थनुं नाम 'लोट्' छे.

इच्छासूचन, विधि, निमंत्रण, आमंत्रण, अधीष्ट, संप्रश्न, प्रार्थना,
प्रेष, अनुज्ञा, अवसर अने अधीष्टि आटला अर्थोने सूचववा विव्यर्थ
अने आज्ञार्थना प्रत्ययोनो प्रयोग थाय छे ते प्रत्येक अर्थनी माहिती
आ प्रमाणे छे:

- १ इच्छासूचन—'हुं इच्छुं छुं ते भोजन करे' एवा अर्थनी सूचना
ते इच्छासूचन 'इच्छामि स भुंजत'
- २ विधि—कोईने प्रेरणा करवी 'सो वत्थं सिव्वत'—'ते कपडाने
सीवे'
- ३ निमंत्रण—प्रेरणा कर्या पछी प्रवृत्ति न करनार दोषनो भागीदार
थाय एवी प्रेरणा 'दुवेलं संझं कुणत'—'बे वार संध्या करो'
- ४ आमंत्रण—प्रेरणा कर्या पछी प्रवृत्ति करवी के न करवी ते इच्छा
ऊपर रहे एवी प्रेरणा: 'एत्थ उवविसत'—'अहीं बेसो'
- ५ अधीष्ट—सादर प्रेरणा—'वयं पालत'—'व्रतने पाळो'
- ६ संप्रश्न—एक प्रकारनी धारणा—'किं अहं वागरणं पढामु उअ
आगमं पढामु'—'शुं हुं व्याकरण भणुं के आगम भणुं?'
- ७ प्रार्थना—मागणी—'पत्थणा मम आगमं पढामु'—'मारी मागणी
छे—हुं आगम भणुं'
- ८ प्रेष—धिकारपूर्वकनी प्रेरणा—'घडं कुणत'—'घडाने करो'

સુરઢીઆ કોહં ન કાહિંતિ
 તુમ્હે સોરઢીય ઘોડળ
 વક્ષાણેહ
 સોવણિઓ દહણસિ તંવં
 ધિવિત્થા
 મૂઓ કેવલં કંજિઅં પાહિહ
 દુવારંસિ કોહલં પડિહિહ
 ગઢુહો તુરંગમો ય દોન્નિ
 ભાયરા સંતિ
 દિણે દિણે તુમં આસં ચ
 પક્ષાલિસ્સં
 તેણેણ દીવા દીવેહિંતિ
 સો તુજ્ઞ ભાયા તસ્સ જામા-
 ઝહિં સહ ગચ્છીઅ

તસ્સ પિડણો ભાડણો ય
 જોવ્વણં વિઘડીઅ
 મરહઢીઆ લોહં ચયંતિ
 સત્તમંસિ વરિસંસિ આગમિસ્સં
 મમ ભાડણો ભાલં વિસાલ-
 મત્થિ
 તસ્સ છટ્ટો ભાયરો ન પરિ-
 વ્વયિહિપ
 અહં વિહજ્જે દિણે દીવેહં
 પાપહિમિ
 મમ વહિણીવર્ડે પમયા ધણં
 સંપાડણિત્થા
 પિઅ ! મમ વયણં ન સુણિ-
 હિસિ ?

પાઠ ૧૫ મો

વિધ્યર્થ અને આજ્ઞાર્થ

પ્રત્યયો

	एकवचन		बहुवचन
૧ પુ०	મુ		મો
૨ પુ०	સુ } (સ્વ) હિ } (હિ)		હ (ધ્વમ્)
૩ પુ०	તુ } (તુ)		ન્તુ (અન્તુ)

ધાતુ

અચ્છે (અતિ+શ્) અતીત થવું-
પાર પામવું

પડિવજ્જ્ (પ્રતિ+પથ) પામવું-
સ્વીકારવું

કોવ્ (ક્રોધ) ક્રોધ કરવો, કુપિત
કરવું

આગમ્ (આ+ગમ્) આવવું

અહિદ્ધ્ (અધિ+સ્થા-તિષ્ઠ) અધિ-
ષ્ઠાન મેઢવવું-ઉપરિ થવું

એસ્ (એષ) એષણ કરવી-શોભવું

પરિવ્વય્ (પરિ+વ્રજ્) પરિવ્રજ્યા
લેવી-વળન રહિત યદ્ ચારે
કોર ફરવું

સંપાઝળ્ (સપ્રાપ્તુ = સમ્+પ્ર
+આપ્+તુ) સારી રીતે પામવું

આયય્ (આ+દય) આદાન કરવું-
પ્રદાન કરવું

પરિદેવ્ (પરિ+દિવ) સેદ કરવો

વિહ્ઙ્ } (વિ+ઘટ) ઘગઢવું-
વિઘઙ્ } નાશ પામવો

પક્ષાબ્ (પ્ર+ક્ષાલ) પક્ષાબ્ધવું-
ધોવું

સમારંભ્ (સમ્+આ+રમ્) સમા-
રમ કરવો-ફળવું

ણિવ્વિજ્જ્ (નિદ્+વિચ્) નિર્વેદ
પામવો

તેઓનો એ ગધેડો રંગેલો છે
ઘોડો, પોઠિયો અને ઝૂંટ
ધાન્ય ઝાણે

અમારા વનેવીનો પુત્ર વરસે
વરસે ધન પામશે

તમારા ભાઈએ પોતાના
જમાઈને સવાયું આપ્યું

અઢી વરસે, સાડા ત્રણ માસે
અને દોઢ દિવસે અમે
આવશું

તમારો જમાઈ દિવસે દિવસે

નિર્વેદ પામે છે તેથી તમારું
કુંડુંબ સ્વેદ પામે છે

પાંચમે કે આઠમે દિવસે
તે જશે

મુનિ મરણનો પાર પામ્યો
અમે પિતાને કુપિત નહિ
કરીશું

ચોથાની અંદર સાડા ત્રણ છે
અમે શબ્દોને વોલીશું

આગની આંચમાં દીવેલ પડશે
પ્રકવાર સાતમે વરસે તે
દાતારે બધું ધન આપ્યું

સંખ્યાસૂચક વિશેષણ

પદમ (પ્રથમ) પ્રથમ-પ્રથમ
 વિશ્ય }
 વિજ્ઞ } (દ્વિતીય) વીજુ-દૂજુ
 દુશ્ય }
 દુજ્ઞ }
 તશ્ય } (તૃતીય) ત્રીજુ
 તજ્ઞ }
 ચતુર્થ (ચતુર્થ) ચોથુ
 પંચમ (પચ્ચમ) પાંચમુ
 છઠ્ઠ (પઠ) ઊઠુ
 સત્તમ (સત્તમ) સાતમુ
 અષ્ટમ (અષ્ટમ) આઠમુ
 નવમ (નવમ) નવમુ
 દસમ (દશમ) દશમુ

સવાય (ષપાદ) સવાયુ-સવા
 - દિયહ્ } (દ્વિતીયાર્થ) જેમા એક
 દિવહ્ } આશુ અને વીજુ અહધુ
 છે તે-દોહ
 અઢીઅ } (અર્ધતૃતીય) જેમાં બે
 અઢાઇઅ } આશા અને ત્રીજુ
 અઢાઇજ્ઞ } અહધું છે તે-અઢી
 અદધુહ્ (અર્ધચતુર્થ) જેમાં ત્રણ
 આશા અને ચોથુ અહધુ
 છે તે-ઝઠ-સાઢા ત્રણ
 પાય (પાદ) પા-ચોથો ભાગ
 અદ્ધ } (અર્થ) અહધુ
 અહ્ધ }
 પાઝુળ (પાદોન) પોણુ-પોણો ભાગ

અવ્યય

૭૫ અહવ } (અથવા) અથવા
 અહવા }
 અવસ્સં (અવશ્યમ્) અવશ્ય-
 અચૂક
 અત્થ (અસ્તમ્) આવમવુ-અદર્શન
 પગયા (એકદા) એકવાર
 કહિ, કહિં (કુત્ર) વયા-કહી

આમ (આમ) હા-સ્વીકાર
 અતો (અતર) અદર
 હાઓ (હત) આથી, એથી, વાક્યનો
 આરમ, આ વાજુથી
 કેવલં (કેવલમ્) કેવલ-નકલ
 તહિ, તહિં (તત્ર) ત્યાં-તહીં

૭૫ ઉપયોગ—‘અથ તુમ અહવા સો આગચ્છડ’ અર્થાત્ ‘અહી તુ અથવા તે આવો’

आस (अश्व) अश्व-घोडो
 पोठिय (पुष्टिक) पीठ ऊपर वहन
 करनार-पोठेओ-महादेवनो पोठियो
 कवड्ड (कपर्द) कोडो-कोडी
 गड्डह } (गर्दभ) गधेडो
 गदह }
 उट्ट (उष्ट्र) ऊट
 वच्छ (वत्स) वच्छु-सतान-वाछडो
 वच्छयर (वत्सतर) वच्छेरो
 अंध } (अन्ध) आंधळो
 अंधल }
 देवर (देवर) देवर-देर-दियर
 जेठ (ज्येष्ठ) मोटो, जेठ
 रुक्ख (वृक्ष) रुख-झाड

सामान्य शब्दो [नान्यतरजाति]

असु (अश्व) आंसु
 लोहिअ (लोहित) लोही
 सत्थिल्ल } (सक्थि) साथळ
 सत्थि }
 तालु (तालु) ताळवु
 दारु (दारु) दारु-लाकड
 वार }
 दुवार } (द्वार) वार-वारणु
 गडाल (ललाट) निलाट-ललाट
 गाल (भाल) भाल-कपाळ-ललाट
 रिस (वर्ष) वरस

मरहड्ड (महाराष्ट्र) मोटो देश
 मरहड्डा (महाराष्ट्रीय) महाराष्ट्र
 वतनी-मराठी लोक
 मूअ (मूक) मूंगो
 घोडअ (घोटक) घोडो
 तुरंगम (तुरगम) तरत जनार-
 तुरग-घोडो
 अक (अर्क) सूर्य, आकडानु झाड
 नग (नम) नागो, लुचो
 सुरड्ड (सुराष्ट्र) सोठ देश
 सुरड्डा } (सुराष्ट्रीय)
 सोरड्डा } सौराष्ट्रीय-सोरठना
 वतनी-सोरठी लोक

दिण (दिन) दिन-दन-दनियु-
 दिवस

जोव्वण (यौवन) जोवन-यौवन
 दीवेल्ल } (दीपतैल) दीवेल-
 दीवतेल्ल } दीवो बाळवानु तेज
 कोहल (कूष्माण्ड) कोळु
 दहण (दहन) देण-दहन-आण
 -वळवु

धन्न (धान्य) धान्य
 तेल्ल (तैल) तेल
 तंब (ताम्र) तांबु
 कंजिय (काञ्चिक) कांजी

अकारांत अंग-दायार

१ दायारं	दायाराणि, दायाराइं, दायाराइँ
२ दायारं	दायाराणि, दायाराइ, दायाराइँ
सं० दाय ! दायार !	दायारभणि, दायाराइं, दायाराइँ
वाकी बधां नरजाति प्रमाणे	

उकारांत अंग-दाउ

[यादीः उकारांत अंग एकवचनमां वपरातुं नथी. जुओ पाठ १४ नि० १]

१-२ } दाऊणि, दाऊइं, दाऊइँ
सं० } (दातृणि)

अकारांत अंग-सुपिअर (सुपितृ)

१ सुपिअरं	सुपिअराणि, सुपिअराइं, सुपिअराइँ
२ सुपिअरं	सुपिअराणि, सुपिअराइ, सुपिअराइँ
सं० सुपिअरं, सुपिअर !	सुपिअराणि, सुपिअराइं, सुपिअराइँ
सुपिअ !	

उकारांत अंग-सुपिउ (सुपितृ)

१-२ } सुपिऊणि, सुपिऊइ सुपिऊइँ
सं० } (सुपितृणि)

सामान्य शब्दो (नरजाति)

कुक्षि } (कुक्षि) कृत्
कुच्छि }

वाणिअ (वाणिज) वाणिओ

धणि (धनिर्) धनवाळो-५णी

वहिणीवइ (गहिनीपति) वनेवी

अग्नि (अग्नि) अग्नि-आग

रस्मि (रस्मि) राश-लगाम

झुणि (ध्वनि) झण-झणझणाट,
अवाज-ध्वनि

अच्चि (अर्चिग्) आच-जाळ

સં० દાયાર ! દાચ ! (દાતઃ)

દાયારો ! દાયારા !

દાયારા ! (દાતારઃ)

દાડળો, દાયવો, દાયઓ,

દાયડ, દાડ

[યાદી-પિઆ; પિઅરં વગેરે રૂપોમાં ' આ ' કે ' અ ' ને સ્થાને ' યા ' કે ' ય ' નું પળ ચલણ છે. પિઆ, પિયા. પિઅરં, પિયરં. પિઅરે, પિયરે વગેરે]

સંબંધવાચક ઋકારાંત (નરજાતિ) અંગો

ભાડ } (ભ્રાતૃ) ભાઈ પિડ } (પિતૃ) પિતા

જામાડ } (જામાતૃ) જમાઈ

વિશેષણવાચક ઋકારાંત (નરજાતિ) અંગો

દાડ } (દાતૃ) દાતાર ભત્તુ } (ભર્તૃ) ભર્તા-

ભત્તાર } ભરતાર—

પોષણ કરનાર

કત્તુ } (કર્તૃ) કરનાર

ઋકારાંત (નાન્યતરજાતિ)

ઋકારાંતનાં ' કત્તાર ' વગેરે અકારાંત અંગનાં રૂપાલ્યાનો પેલી બે વિભક્તિમાં ' કમલ ' ની જેવાં સમજવાનાં છે અને ' કત્તુ ' વગેરે ઉકારાંત અંગનાં રૂપાલ્યાનો માત્ર પેલી બે વિભક્તિના બહુવચનમાં ' મહુ ' ની જેવાં સમજવાનાં છે તથા બાકી બધાં સંવોધનસહિત રૂપાલ્યાનો નરજાતિક રૂપાલ્યાનો પ્રમાણે સાધી લેવાનાં છે. જેમકે—

दाउ, दायार (दातृ)

१ दायारो, दाया (दाता)	दायारा (दातार.) दाउणो, दायवो, दायओ, दायउ, दाऊ
२ दायारं (दातारम्)	दायारे, दायारा दाउणो, दाऊ (दातृन्)
३ दायारेण, दायारेणं दाउणा, (दात्रा, दातृणा)	दायारेहि, दायारेहि, दायारेहिं दाऊहि, दाऊहि, दाऊहिं (दातृभि)
४ दायारस्स दाउणो, दाउस्स (दातु, दातृण)	दायाराण, दायाराणं दाऊण, दाऊणं (दातृणाम्)
५ दायाराओ, दायाराउ दायारा	दायाराओ, दायाराउ दायाराहि, दायारेहि दायाराहितो, दायारेहितो दायारासुंतो, दायारेसुंतो दाऊओ, दाऊउ (दातृतः)
दाउणो, दाऊओ, दाऊउ (दातृत. दातु., दातृणः)	दाऊहितो, दाऊसुंतो, (दातृभ्यः)
६ दायारस्स दाउणो, दाउस्स (दातुः दातृण.)	दायाराण, दायाराणं दाऊण, दाऊणं, (दातृणाम्)
७ दायारंसि, दायारम्मि दायारे (दातरि) दाउसि, दाउम्मि	दायारेसु, दायारेसुं दाऊसु, दाऊसुं (दातृषु)

- ३ पिअरेणे, पिअरेणं
पिउणा (पित्रा, पितृणा ?)
- ४ पिअरस्स
पिउणो, पिउस्स
(पितुः, पितृणः ?)
- ५ पिअराओ
पिअराउ,
पिअरा
पिउणो,
पिऊओ, पिऊउ
(पितृतः, पितुः, पितृणः ?)
- ६ पिअरस्स
पिउणो, पिउस्स, (पितुः,
पितृणः ?)
- ७ पिअरंसि, पिअरम्मि,
पिअरे, (पितरि)
पिउसि, पिउम्मि
- सं० पिअरं ! पिअ ! (पित)
पिअरो, पिअरा ! पिअर ! पिउणो ! पिअवो, पिअओ,
पिअउ, पिऊ
- पिअरेहि, पिअरेहिं, पिअरेहिं
पिऊहि, पिऊहिं, पिऊहिं
(पितृभिः)
- पिअराण, पिअराणं
पिऊण, पिऊणं (पितृणाम्)
- पियराओ, पिअराउ,
पिअराहि, पिअरेहि,
पिअराहिंतो, पिअरेहिंतो,
पिअरासुंतो, पिअरेसुंतो
पिऊओ, पिऊउ, (पितृतः)
पिऊहिंतो (पितृभ्यः)
- पिऊसुंतो
- पिअराण, पिअराणं
पिऊण, पिऊणं (पितृणाम्)
- पिअरेसु, पिअरेसुं
पिऊसु, पिऊसुं (पितृषु)

૨ વિશેષણરૂપ ઋકારાંત નામના અંત્ય 'ઋ'નો વધી વિભક્તિઓમાં 'આર' થાય છે. જેમકે—

દાતૃ=દાતાર, દાયાર. કર્તૃ=કત્તાર. ભર્તૃ=ભત્તાર.

૩ ફક્ત સંવોધનના એકવચનમા આ વિશેષણરૂપ ઋકારાંત નામોના અંત્ય 'ઋ'નો 'અ' વિકલ્પે થાય છે. જેમકે—

દાતૃ = દાય ! દાયાર ! દાયારો ! દાયારા !

કર્તૃ = કત્ત ! કત્તાર ! કત્તારો ! કત્તારા !

ભર્તૃ = ભત્ત ! ભત્તાર ! ભત્તારો ! ભત્તારા !

ઉક્ત વચ્ચે પ્રકારનું ઋકારાંત નામ ઉપર જણાવેલી સાધનિકા પ્રમાણે પ્રથમાથી સપ્તમી સુધીની વધી વિભક્તિઓમાં અકારાંત અને ઉકારાંત વને છે તેથી તેના અકારાંત અંગના રૂપાલ્યાનોની સાધનિકા 'વીર'ની પેઠે સમજી લેવી અને ઉકારાંત અંગનાં રૂપાલ્યાનોની સાધનિકા 'ભાણુ'ની પેઠે સમજી લેવી.

રૂપાલ્યાનો

પિઁ, પિઅર (પિતૃ)

એકવચન

વહુવચન

૧ પિઅરો, પિઆ (પિતા)

પિઅરા (પિતર)

પિઁણો, પિઅવો, પિઅઓ

પિયઁ, પિઁ

૨ પિઅરં (પિતરમ્)

પિઅરે, પિઅરા, પિઁણો,

પિઁ (પિતૃન્)

૨ સંબંધસૂચક વિશેષ્યરૂપ ઋકારાત નામના અંત્ય 'ઋ'નો વીંતિ વિભક્તિઓમાં 'અર' થાય છે. જેમકે—પિતૃ = પિતર, પિયર. જામાતૃ=જામાતર, જામાયર શ્રાતૃ= ભાતર, ભાયર

૩ માત્ર પ્રથમાના એકવચનમાં ઉક્ત નામના અંત્ય 'ઋ'નો 'આ' વિકલ્પે થાય છે. જેમકે— પિતૃ = પિતા, પિયા
જામાતૃ = જામાતા, જામાયા. શ્રાતૃ = ભાતા, ભાયા

૪ ફક્ત સંબોધનના એકવચનમાં એ નામોના અંત્ય 'ઋ'નો 'અ' અને 'અરં' એ બન્ને વિકલ્પે થાય છે. જેમકે—

પિતૃ = પિત ! પિતરં ! પિતરો ! પિતરા !
 પિય ! પિયરં ! પિયરો ! પિયરા !

જામાતૃ = જામાત ! જામાતરં ! જામાતરો ! જામાતરા !
 જામાય ! જામાયરં ! જામાયરો ! જામાયરા !

શ્રાતૃ = ભાત ! ભાતર ! ભાતરો ! ભાતરા !
 ભાય ! ભાયરં ! ભાયરો ! ભાયરા !

ઋકારાન્ત (વિશેષણસૂચક)

૧ ઉક્ત નિયમ પેલો અને ત્રીજો—સંબંધસૂચક વિશેષ્યરૂપ ઋકારાન્ત નામને લગતો છે તે, આ વિશેષણસૂચક ઋકારાન્ત નામોને પણ લગાડવાનો છે. જેમકે—

દાતૃ=દાતુ, દાડ. કર્તૃ=કર્તુ. ભર્તૃ=ભસ્તુ } નિયમ પેલા પ્રમાણે
દાતા, દાયા. કત્તા. ભત્તા. } નિયમ ત્રીજા પ્રમાણે

જેહિં અહં વિસીપસલામિ
તેહિં દુઢસીસેહિં કિં મજ્જ ?
કયાવિ સુવિણે વિ ન રોચ્છં
સોલભૂઓ મુળી જગે વિહ-
રિસસહ

અહ સો સારહી વિચિતેહિં
જં વોચ્છં તં સોચ્છિસે
નાઽગાગમો મચ્ચુમુદસસ અત્થિ
તવેણં પાવાહ મેચ્છં
મહાસહી અમરાયહ

પાઠ ૧૪ મો

ઋકારાન્ત શબ્દો

ઋકારાન્ત નામોની વે જાત છે:—કેટલાંક ઋકારાન્ત નામ
સંવંધસૂચક વિશેષ્યરૂપ છે. અને કેટલાંક ઋકારાન્ત નામ માત્ર
વિશેષણરૂપ છે.

સંવંધસૂચક વિશેષ્યરૂપ—જામાતૃ, પિતૃ, ભ્રાતૃ વગેરે.

માત્ર વિશેષણરૂપ —કર્તૃ, દાતૃ, ભર્તૃ વગેરે.

ઋકારાન્ત—(સંવંધસૂચક વિશેષ્યરૂપ)

૧ પ્રથમા અને દ્વિતીયાના એકવચન સિવાય વધી વિભક્તિઓમાં
સંવંધસૂચક વિશેષ્યરૂપ ઋકારાન્ત નામના અંત્ય 'ઋ'નો વિકલ્પે
'ૃ' થાય છે. જેમકે— પિતૃ = પિતૃ, પિઃ.-
જામાતૃ = જામાતૃ, જામાઃ. ભ્રાતૃ = ભ્રાતૃ, ભાઃ.

પંડિતો હરખાશે નહિ અને
 ક્રોધ કરશે નહિ
 અમે બે, એ પ્રકારે આચાર્યને
 ચારંચાર કહીશું
 એ વિદ્યાર્થી વડાઈ મારશે
 નહિ પણ સંયમ રાખશે
 હુ એ સાચું કહીશ
 સારથી વલ્લદોને સાચવશે
 અને વાહનમાં જોડશે
 તપસ્વી યોગી, વ્યાધિઓથી
 વીશે નહિ

ગાર્ગ્ય મુનિ ગણધર થશે
 વનનો કેસરી વનના દાર્થને
 તેના માથામા છેદશે
 આચાર્ય, પૂર્ણ અને તુચ્છ
 વંનેને ધર્મ કહેશે
 'વધાઓને જીવિત પ્રિય
 છે' એમ કોણ નહિ
 અનુભવશે
 દુષ્ટ શિષ્યો મળશે નહિ
 પણ નિરંતર વડાઈ મારશે
 અને કૂવશે

સમણે મહાવીરે જહા પુણ્ણ-
 સ્સ કત્થિહિં તહા તુ-
 -ચ્છસ્સ કત્થિહિં

ધમ્મં વેચ્છં

સુહં ભોચ્છં

એગે હસઈ પુચ્છમ્મિ, એગે

વિંધઈ અભિક્ખણં

દુક્ખં મહબ્ભયં તિ વોચ્છં

જિણસ્સ વયણાં કણ્ણેહિં

સોચ્છં

દાણં દાહં, પુણ્ણં કાહં તતો

ય દુક્ખં છેચ્છં

રૂવેસુ વિરાગ ગચ્છં

ધમ્મેણ મરણાઓ મોચ્છં

વીરો મહો જુદ્ધં કાહિં
 રાથગિહં ગચ્છં, મહાવીરં
 વંદિસ્સં

ગુરુણો સચ્ચમાહંસુ

અકમ્મસ્સ વવહારો ન વિજ્ઞઈ

તુમં કિં કિં પાવ, પુણ્ણં ન

કાસી

સઢે ઉક્કુદિહિં, પગગ્મિ-

સ્સતિ ય

તસ્સ મુહં દચ્છં તેણ ય સુહં

પાવિસ્સં

વીરે છળપપણ ઈસિમવિ ન

લિપ્પિહિં

इह (इह) अहीं-आमां

दाणि }
दाणि } (इशानीम्) हमणा-
इयाणि } आजकाल
इयाणि }

एअं (एतत्) ए

उर्णिप }
अवरिं } (उपरि) ऊपर
उवरिं }
उवरि }

धातुओ

विहर् [वि+हर्] विहरवु-फरवु-

डस् [दश] डसवु-करडवु

पगव्म् [प्र+गतम्] प्रगल्भ थवु-
वडाइ मारवी

अमराय } [अमराय] अमरनी पेठे
अमरा } रहेवु-पोतानी जातने
अमर मानवी

अइवाअ [अति+पात] अति-
पात करवो-हणवु

विस्तीअ [वि+षीद] विपाद
पामवो-खेद करवो

कथ [कथ] कथवु-कहेवु, वखाणवु

फुट् [स्फुट] स्फुट थवु-खीलवु-
फुटी नीकळवु

विचिंत [वि+चिन्त] चितववुं-
विशेष चितववु

विध् [विध्य] वीधवु

उक्कुद् [उत्+कूद] उचे कूदवु
-अद्धर ऊछळवु

भज्ज् }
भंज् } [भज्] भाजवु-भागवु

अवसीअ [अव+सीद] अवसाद
पामवो-खूचवु

लिप्प् [लिप्य] खरडावु

संजम् [स+यम] सजमवु-सयम
करवो

पडिकूल् [प्रति+कूल] प्रतिकूल
थवु-विपरीत थवुं

सर [स्मर] स्मरण कावु

पमुच्च् [प्र+मुच्य] प्रमुक्त थवु
-तदन छूवी जवु

सेव् [सेव्] सेववु

विज्ज् [विद्य] विद्यमान होवु

हिंस् [हिंस] हिंसा करवी-हणवु

उवे [उप+इ] पासे जवु-पमवु

सामान्य शब्दो [नान्यतरजाति]

रूप (रूप)	रूप-वस्तु-पदार्थ
कर्म (कर्मन्)	कर्म-पुण्य पापनी प्रवृत्ति
कुंपल (कुड्मल)	कुपल-कृणगो
जाण (यान)	यान-वाहन
मच्चुमुह (मृत्युमुख)	मृत्युनु मुख-मोतनुं मोडु
जुम्म } (युग्म)	युग्म-जोड
जुग्ग }	-जोडी
छणपय }	(क्षणपद) हिंसा-
छणपअ }	हिंसानु स्थान

मरण (मरण)	मरण-मोत
धम्मजाण (वमेयान)	धर्मरूप वाहन-धर्मनु वाहन, वमेस्थान उपर लइ जवानुं वाहन
महव्भय (महाभय)	मोटो भय- मोटी बीक
पुच्छ (पुच्छ)	पूछडी
वयण (वचन)	वचन-वेण
वयण (वदन)	वदन-मुख

विशेषण

तिम्म }	(तिग्म) तीक्ष्ण-
तिग्ग }	तेजदार-वेग
पुण्ण (पुण्य)	पुण्य-पवित्र काम
पंत (प्रान्त)	अतनु-छेवटमुं- वापरतां वधेडु
विम्भल }	(विह्वल) विह्वल-
विहल }	भांभलो-गभराणल
जोइअ }	(योजित) जोडेल
जोइअ }	

डुज्झमाण (दह्यमान)	दाहनु-वळतु
पुण्ण (पूर्ण)	पूर्ण-भरेलो- सपत्तिवाळो
तुच्छ (तुच्छ)	तुच्छ-राक्क-अधूरो
पन्नत्त (प्रज्ञप्त)	प्रज्ञापेल-जणावेळ
लुक्ख }	(लक्ष) लख, आसक्ति
लूह }	विनानु
सीलभूअ (शीलभूत)	शीलभूत- सदाचाररूप

अव्यय

इत्थं (इत्थम्)	ए प्रकारे
तु (तु)	तो

ईसि }	(ईषत्) ईषत्-थोडु
ईसि }	इषारामात्र

जंतु (जन्तु) जंतु-प्राणी-जीवजत
 जोगि (योगिन्) योगी-जोगी
 केसरि (केंसरिन्) केसरावाळो
 -याळवाळो-मिह-केसरीसिंह
 मंति (मन्त्रिन्) मंत्री-कारभारी
 चक्रवट्टि (चक्रवर्तिन्) चक्र
 फेरवनार-चक्रवर्ति राजा

वसु (वसु) वसु-धन, -पार्वत्र
 मनुष्य
 संभु (शम्भु) शंभु-सुखनु स्थान
 -महादेव
 शंकु (शट्कु) शकु-खीलो

सामान्य शब्दो (नरजाति)

मग्ग (मार्ग)-माग
 मार (मार) मारजारो-तृष्णा
 दुस्सीस } (दुदिशण्य) दुष्ट शिष्य-
 दुस्सिस्स } विद्यार्थी
 ववहारिअ (व्यावहारिक)
 वहेवारी-वेपारी
 थेर (स्थविर) स्थिर बुद्धिवाळो-
 पाकट-वयोवृद्ध सत
 गग्ग (गार्ग्य) गर्गनो पुत्र-ते
 नामनो एक ऋषि
 वेवाहिअ (वैवाहिक) वेवाई
 ववहार (व्यवहार) वेवहार
 -वेपार
 कंसआर } (कास्यकार) कसारो
 कसार }
 लेहसालिअ (लेखशालिक) निशा-
 ळीओ-निशाळे भणवा जनार

सुमिण }
 सिमिण } (स्वप्न) स्वप्न-सपनु-
 सुविण } सोणु
 सिविण }
 गणहर } (गणवर) गणने धारण
 गणधर } करनार-समूहनी
 व्यवस्था करनार-आचार्य
 अणमगम } (अन्+आगम) न
 अनागम } आववु ते-अनागमन
 कण्ण (कर्ण) कान, कानो
 विराग (विराग) रागशी विरुद्ध
 आव-वैराग्य
 विप्परियास (विपर्यास) विप-
 र्यास-विपरीतता-भ्राति
 सठ (शठ) शठ-लुचो
 अकम्म (अकर्मन्) कर्म रहित
 -निर्मळ-पवित्र

इमिम्मि } अमूसु }
 अमुमिम्मि } (अमुमिन्) } (अमीपु)

वाकी वधां 'भाणु'नी प्रमाणे

अमु (अदस्) आ [नान्यतरजाति]

१ अद (अद)

अमु

अमूणि }
 अमूइं } (अमूनि)
 अमूइँ

२ " "

" " " "

वाकी वधां 'अमु'नी प्रमाणे

इकारांत अने उकारांत शब्दो (नरजाति)

सारहि (सारथि) सा(थि)-रथ
 हाकनारो
 वरदसि (वरदर्शिन्) उत्तम
 रीते जोनार
 माराभिसंकि (माराभिश्चिन्)
 मार-तृष्णा-थी शक्ति रहेनार-
 दूर रहेनार-तृष्णाथी डरनारो
 वाहि (व्याधि) व्याधि-रोग
 महासहि (महाश्रद्धिन्) मोटी
 -अचल-श्रद्धावाळो
 तवस्सि (तपस्विन्) तपस्वी
 उवाहि (उपाधि) उपाधि-प्रपन्न

पवासि (प्रवासिन्) प्रवास
 करनार
 पहु (प्रभु) प्रभु-प्रभावशाळी-
 समर्थ
 तंतु (तन्तु) तातणो
 महातवस्सि (महातपस्विन्)
 मोटो तपस्वी
 समत्तंदसि (सम्यत्तवदर्शिन्)
 सत्यने जोनार-समजनार-
 आचरनार
 पसु (पशु) पशु
 विहु (विधु) विधु-चद्र

रूपाख्यान [उदाहरण]

एकवचन—

- १ पु० सोच्छं, सोच्छिमि, सोच्छिस्सामि
 सोच्छिस्सं, सोच्छेमि, सोच्छेस्सामि
 . सोच्छेस्सं, सोच्छिहिमि, सोच्छिहामि
 सोच्छेहिमि, सोच्छेहामि
- २ पु० सोच्छिसि, सोच्छेसि, सोच्छिहिसि, सोच्छेहिसि
 सोच्छिसे, सोच्छेसे, सोच्छिहिसे, सोच्छेहिसे
- ३ पु० सोच्छिइ, सोच्छेइ, सोच्छिहिइ, सोच्छेहिइ
 सोच्छिप, सोच्छेप, सोच्छिहिप, सोच्छेहिप इत्यादि

आर्ष प्राकृतमा वपराएलां बीजां केटलांक अनियमित रूपोः

- (भोक्ष्याम.) — भोक्खामो
 (भविष्यति) — भविस्सइ
 (करिष्यति) — करिस्सइ
 (चरिष्यति) — चरिस्सइ
 (भविष्यामि) — भविस्सामि
 (भू-भो+ष्यामि) — होक्खामि

अमु (अदस्) आ [नरजाति]

- १ अह } (असौ) अमुणो } (अमी)
 अमू }
 असो }
- २ अमुं (अमुम्) अमुणो } (अमून्)
 अमू }

૧ પુ૦ સચિદ્ર	૨ પુ૦ સચિત્તિ	૩ પુ૦ દાદિમિ, શાઠ ગેરે
સોચ્છ (નોત્વ) જાગ્યું	વેચ્છ (નેત્વ) પેડું-ખગ્યા	
ગેચ્છ (નોત્વ) ગો		કાગ્યું
મોચ્છ (નોત્વ) મુઠાડ-ડુડ ૫	મેચ્છ (નેત્વ) મેડું-ડુડ ૬	કાગ્યું
મોચ્છ (નોત્વ) મોજન ૮	હેચ્છ (હેત્વ) હેડું	
	દચ્છ (દેત્વ) દોડું-દેડું	
વોચ્છ (વત્વ) વહેડું-વેડું	ગચ્છ (ગત્વ) ગડું, ગામ્મું	

નાત્ર આ ઉપર્યુક્ત દસ ધાતુઓને ‘હિ’ આદિવાચ્છા (હિમિ, તિમિ, હિમો, હિમ, હિદ્ વગેરે) પ્રત્યયો લગાડતાં તેમની આદિનો ‘હિ’ વિકલ્પે લોપાય છે. જેમકે:—

સોચ્છ + હિમિ = સોચ્છિમિ, સોચ્છેમિ, સોચ્છિદિમિ, સોચ્છેદિમિ—વગેરે

વઢી, માત્ર પ્રથમ પુરુષના એકવચનમાં જ એ દસે ધાતુઓનું અનુસ્વારવાલું પણ એક રૂપ વધારે થાય છે. જેમકે:—

સોચ્છં	વેચ્છં	દચ્છં
સોચ્છિસ્સં	વેચ્છિસ્સં	દચ્છિસ્સં વગેરે

વાકીની વધી સાધનિકા ‘ખળ’ ધાતુની સમાન છે.

પાઠ ૧૩ મો

ભવિષ્યકાળ (ચાલુ)

સ્વરાત ધાતુનાં ભવિષ્યકાળનાં રૂપો સાધતાં ત્રીજા પાઠમાં ફક્ત સ્વરાંત ધાતુ માટે જે વિશેષ સાધનિકા બતાવી છે તેનો ઉપ-યોગ કરવો.

અંગોની સમજ

વિકરણવિનાનુ		વિકરણવાલુ	
૧	હો	૨	હોઐ
	પા		પાઐ
	ને		નેઐ

રૂપાખ્યાન (ઉદાહરણ)

૧	પુ૦	હોસ્સં, હોઐસ્સં, હોપસ્સં
„	„	પાસ્સં, પાઐસ્સં, પાપસ્સં
„	„	નેસ્સં, નેઐસ્સં, નેપસ્સં

કેટલાંક અનિયમિત રૂપાખ્યાનો

કર્

ભવિષ્યકાળમાં ‘કર્’ને વદ્લે ‘ક્રા’ પળ વપરાય છે અને તેનાં બધાં રૂપો સ્વરાત ધાતુની સરખા થાય છે તથા પ્રથમ પુરુષના એક-વચનમાં ‘કાહ’ રૂપ વધારે થાય છે. જેમકે;

૩ પુ૦ કાહિહ ૨ પુ૦ કાહિસિ ૧ પુ૦ કાહિમિ, કાહં વગેરે.

विज्जत्थी भिक्खु य सया
 गुरुं उवचिद्धिस्सइ
 गुरुणमंतिप सीसो उरुणा
 सह उरु न जुंजिस्सइ
 मिउं पि गुरुं सीसा चंडं
 पकरति
 हत्थीसु परायणं नायमाहु
 मच्छू णरं णेइ हु अंतकाले
 रिसी रायरिसि इमं वय-
 णमव्ववी
 सव्वे साहुणो, गुरुणो
 अणुसासणं कल्लाणं म-
 न्निस्संति
 'अहं अचेलप सचेलप
 वा' इइ भिक्खू न
 चित्तिस्सइ
 सव्वे जणा अंवस्स तरुं
 वक्खाणिस्संति
 मज्झे मज्झे तुं वोळिस्ससि,
 तुमे नच्चिस्सह, सो य
 गाइस्सति
 वाणिज्जारा अम्हे गामे
 गामे वाणिज्जं करेहामो
 वत्थूइं च विकेहिमु
 अम्हे लोहारा लोह तावि-

रसामु तस्म व मया-
 णि घडेहिमो
 मादणा पाणिणो पाप न
 हणिस्सति
 अद अम्हे समण ता मा
 हणं वा निमतिस्सामो
 सो सक्कां मूढो हिमि
 न संवुज्जिहि
 तुमं वत्थं सिग्विस्ससि, भा
 च पट्टोल वणिस्सां
 अहं सोवणिभो सुगणा
 सोदिहामि तस्म व
 आभरणाइं घडिहिमि
 आसी भिक्खू जिइविणो
 दंडेहि चित्तेहि, कसेहि नेप
 अणारिया त रिहि
 तालयंति
 ताहे सो कुलवती समणं
 महावीर अणुसासति,
 भणति य कुमारव!
 सउणी ताव अणणियं
 णेइं रक्खति
 रायरिसिम्मि नमिम्मि
 निक्खंते मिदिलानये
 सव्वथ सोगो आमा

સુતાર લાકડાંને છોલશે
 અને પછી ઘડશે
 ગૃહસ્થો, બ્રાહ્મણો અને
 સાધુઓને અન્ન આપશે
 શ્રમણ મહાવીર, કુંભારને
 અને મોંચીને ધર્મ
 સમજાવશે
 સરૈયો સુગંધી વસ્તુને
 વચ્ચાણશે
 મોંચી, મારા માટે પગરખાં
 સીવશે
 કુશલ તરનારો તલાવને
 પોતાના બે હાથે તરશે
 કામળીયાના શરીર ઉપર
 કામલ અને લોવડી
 શોભશે
 ઉનાળાના દિવસોમાં કોયલ
 આંવા ઉપર કુહુ કુહુ
 કરશે
 ગુરુ વિદ્યાર્થીઓને તેમનો
 પાઠ સમજાવશે
 તેલી તલને પીલશે અને
 તેલ વેચશે
 સોની સોનાનાં અને રૂપાનાં
 ઘરેણાં ઘડશે અને તેમને
 તાસશે

મારા દુઃખી જીવનનું ઓ-
 ષધ ધર્મ થશે
 હું પહાડના શિખરે ચંદ્રને
 જોઈશ
 ઘાંદરાઓ આંવાના ઝાડમાં
 ફડકશે
 ઉનાળામાં સૂર્યનો પ્રચંડ
 તાપ તપશે
 તંવોલી તંવોલ વેચશે અને
 અમે તંવોલ ખાઈશું
 વિદ્યાર્થીઓની વચ્ચે આચાર્યો
 શોભશે
 આ આંવો શિયાળામાં ફલશે
 તમે બે દયાલુ અને કૃતજ્ઞ
 થશો
 ઋષિઓ કમહઠથી શોભશે
 જેઓ પોતાના ભોગોને
 છોડશે તેઓને લોકો
 ત્યાગી કહેશે
 મારો સોની ઘરેણાંને ઓપશે
 કેટલીક વનસ્પતિઓ ઉના-
 લામાં ફલશે અને તેમને
 તું ખાઈશ
 કળથી ક્ષેતરને ધારંવાર ચોદશે
 હવે હું પાન ખાઈશ, તે
 તેનો પાઠ સમજશે અને
 તમે પાણી પીશો

पुणे

गणनी
 निर (नि-ग) निर
 मोसर (मि+स) मोसर
 संसर (स+सर) संसर
 साण (स+ण) साण
 गाण (ग+ण) गाण
 वसण (व+स) वसण
 तच्छ (त+छ) तच्छ
 अणुसात्र (अ+णु+सात्र) अणुसात्र
 संवुज्ज (स+वुज्ज) संवुज्ज
 वण (व+ण) वण
 कूज (क+उ) कूज
 कूज (क+उ) कूज

કુંભારનું કુલ ૫૫૦ ઉત્તમ
થશે.
વળજારો ગામેગામ પ્રવાસ
કરશે અને વસ્તુઓ
વેચશે

તુદ્ધાર લોઢાને વડ્ડો
નમિ, વિદ્યાર્થીઓને અને
ઋષિઓને મધ આપશે
સાઝી પટોલાં, મલ્હીર
અને વરચોલાને કેષરો

पगरक्ख (पदकरक्ष) पगरखा
-पगनु रक्षण करनार

वत्थ (वस्त्र) वस्त्र-वस्तर

पट्टोल (पट्टकूल) पटोलु

खेत्त } (क्षेत्र) क्षेत्र-खेतर
खिस्स }

मिहिलानयर (मिथिलानगर)
मिथिला

घरचोल (गृहचोल) घरचोलु

पम्हपड (पक्ष्मपट) पक्ष्म-पापण-
जेवु झीणु कापड-पांभडी

वित्त } (वेत्त) नेतर-नेतरनी
वेत्त } सोटी-बैत

सुवण्ण (सुवर्ण) सोनु

रयय (रजत) रजत-रूपु

रुप्प (रुक्म) रुपु

रुप्प (रौप्य) ,,

लोमपड } (लोमपट) रुवाटानु वस्त्र
{ (रोमपट) -लोवडी

पम्ह (पक्ष्मन्) पापण

नेडु } (नीड) निस्सय-नीड-
णेडु } माळो

सामान्य शब्द (विशेषण)

घट्ट (घृष्ट) घसेलु-सुवालु करेलु,
वाटेलु

मट्ट (मृष्ट) मांजेलु-शुद्ध

अंतिअ (अन्तिक) पासे-नजीकमां

चंड (चण्ड) प्रचंड-क्रोधी

लहुअ } (लघुक) लघु-हळुवु
हळुअ } हळु-नानु

नाय (ज्ञात) जाणितु-प्रसिद्ध

अम्हारिस्स (अस्माद्दश) अमा-
रीशु-अमारा जेवुं

सचेलय (सचेलक) चेल-वस्त्र-
वालु-कपडावालु

अचेलय } (अचेलक) ऐलक-
अपलय } कपडा विनानु

अव्यय

सच्चत्थ (सर्वत्र) सर्वत्र-वधे स्थले
मज्झे (मध्ये) मध्ये-वधे-मही-मां
नं (यत्) जे-के

सक्खं (साक्षात्) साक्षात्-प्रत्यक्ष

सययं (सततम्) सतत-निरतर

अह (अथ) अथ-हवे-प्रारम्भचक

मणा } (मनाक्) मणा-योडु-
मणयं } खामी दर्शक

सइ (सदा) सदा

अभिक्षणं (अभिक्षणम्) क्षणे
क्षणे-वारवार

अहुणा (अधुना) हमणा

વાણિજાર (વાણિજ્યકાર) વળ-
 જારો-વળજ કરનારો-વેપાર
 કાંચલિખ (કામ્બલિક) કામ-
 લીખો-કાચલીઓને વેચ-
 નાર વા ઓઢનાર
 મોચિખ (મૌચિક) મોચી-
 મોજી સોઝનાર
 કુહુંવિ (કુદુમ્બિન્) કળમી
 કૌહુંવિખ (કૌદુમ્બિક) કળમી,
 રાજાનુ કામકાજ કરનાર
 સાડ (શાટ) સડલો-સાઢી
 સાડય (શાટક) „ „
 સોરહિય (સૌરમિક) સરૈયો-
 સુમિ-સુમધી-તેલ વગેરેને
 વેચનાર
 કસ (કશ) ચાલુક

સુત્તદાર (સુત્તદાર) સુત્ત
 તેલિખ (તેલિક) તેલ-વેચનાર
 માલિખ (માલિક) માલ-વેચનાર
 દોસિખ (દોસિક) દોસ-વેચનાર
 ઉણદાલ (ઉણદાલ) ઉણદાલ
 સીખાલ (સીખાલ) સીખાલ
 તંચોલિખ (તાંચોલિક) તંચોલ
 દંડ (દણ) દંડ-વેચનાર-દંડ
 જોડસિખ (જ્યોતિસિક) જોડસો
 સાડવિ } (સાડવિ) સાડવિ
 સાલનિ } -સાડવિ વેચનાર
 મણિખાર (મણિદાર) મણિદાર
 -કાચનો સામાન વેચનાર

સામાન્ય શબ્દો (નાન્યતરજાતિ)

લોહ (લોહ) લોહું
 વાણિજ્ઞ (વાણિજ્ય) વળજ-વેપાર
 તેલ (તૈલ) તેડ
 તચોલ (તામ્બૂલ) તચોલ-નાગર
 વેલનુ પાન
 મલીર (મલયચીર) મલય દેશનુ
 કોમલ, ફીણું અને આછુ કાપડ

કંટયરકત (કમ્પટરકત) કાપડ
 -કાટાવી રણ કરનાર-કેડ
 કંચલ (કમ્બલ) કમડ-કામડ
 ચેલ (ચેલ) ચેલ-વધ્ર
 ચીખ (ચીખ) ચી-ચીખ
 જીવણ (જીવન) જીવન-જીવણ
 પાયત્તાણ (પાદત્તાણ) પાદત્તાણ
 જોડ

मेधावि (मेधाविन्) मेधावालो-
 बुद्धिमान
 वण्ण्डइ } (वनस्पति) वनस्पति
 वणस्सइ }
 करेणु (करेणु) करी-हाथी
 कुंथु (कुंथु) कथवो-एक नानो
 जीवडो
 विज्जत्थि (विद्यार्थिन्) विद्यानो
 अर्थी-विद्यार्थी
 विहु (विधु) चद्र

कमंडलु (कमण्डलु) कमडळ
 मंतु (मन्तु) अपराध, शोक
 तरु (तरु) तरु-डु-झाड
 जंतु (जम्बु) जावु, जोवुनु झाड
 विडवि (विटपिन्) वीड-झाड
 साणु (सानु) शिखर
 वंधु (बन्धु) वधु-भाडु-भाइ
 पीलु (पीलु) पीलु, पीलुनु झाड
 उरु (उरु) उरु, साथळ
 पावासु (प्रवासिन्) प्रवासी

विशेषण

कयण्णु (कृतज्ञ) कृतज्ञ-करदन
 गुरु (गुरु) गुरु-भारे-मोटु
 लहु (लघु) लघु-दळवु, नानुं
 मिउ (मृदु) मृदु-कोमळ-नरम
 दुहि (दु खिन्) दु.खी
 दुगंधि (दुर्गन्धिन्) दुर्गन्धी चीज
 चारु (चारु) सारु-सुदर
 सुहि (सुखिन्) सुखी

साउ (स्वादु) स्वादु-स्वाश्वाळु
 दिग्घाउ (दीर्घायुष्) दीर्घ
 आयुष्वाळु
 सुइ (शुचि) शुचि-पवित्र
 सुगंधि (सुगन्धिन्) सुगन्धी वस्तु
 वहु (बहु) बहु-घणु
 गामणि (ग्रामणी) गामनों नेता

सामान्य शब्दो (नरजाति)

जर (ज्वर) ज्वर-ताव
 अंव (आम्र) आंवो
 कोकिल } (कोकिल) कोअल
 कोइल }
 तिल (तिल) तल

लोहार (लोहकार) लहार-लवार
 सोवणिणय (सौवर्णिक) सोनी
 गंधिअ (गान्धिक) गांवी-गध-
 वाली वस्तुने वेचनार

પુ૦ ૨ સ્સસિ (પ્યસિ)	સ્સહ (પ્યથ)
સ્સસે (પ્યસે)	
હિસિ	હિહ (પ્યધ્વે)
હિસે	

પુ૦ ૩ સ્સઈ (પ્યતિ)	સ્સંતિ (પ્યન્તિ)
હિઈ	હિંતિ, હિંતે

સર્વે પુરુષ { જા, જા
સર્વે વચન {

૧ ભવિષ્યકાળના પ્રત્યયો લગાડતાં ધાતુના મૂળ અંગના અંત્ય 'અ' નો 'એ' અને 'ઈ' વારાફરતી થાય છે:

મળ્+અ=મળ+સ્સામિ=મળેસ્સામિ, મળિસ્સામિ વગેરે

રૂપાખ્યાન

પુ૦ ૧ મળિસ્સામિ, ^{૭૪}	મળેસ્સામિ	મળિસ્સામો, મળેસ્સામો
મળિહામિ,	મળેહામિ	મળિસ્સામુ, મળેસ્સામુ
મળિહિમિ,	મળેહિમિ	મળિસ્સામ, મળેસ્સામ
મળિસ્સં,	મળેસ્સં	મળિહામો, મળેહામો
		મળિહામુ, મળેહામુ
		મળિહામ, મળેહામ
		મળિહિમો, મળેહિમો
		મળિહિમુ, મળેહિમુ
		મળિહિમ, મળેહિમ
પુ૦ ૨ મળિસ્સસિ, મળેસ્સસિ		મળિસ્સહ, મળેસ્સહ
મળિસ્સસે, મળેસ્સસે		મળિસ્સથ, મળેસ્સથ

^{૭૪}સ્સામો } આ ઘ્રણ પ્રત્યયોની પેઠે સ્સામુ, સ્સામ. હામુ, હા મ. હિમુ,
હાનો } હિમ. પ્રત્યયો પણ વપરાય છે.
હિમો }

જે ક્રોધદર્શી છે તે ગર્ભ-
દર્શી છે અને જે ગર્ભ-
દર્શી છે તે દુઃસ્વદર્શી છે.
હે પંડિતો ! હું વધા પ્રકારે
લોભને તજું છું.

ચંડકૌશિક સર્પમાં અને
દેવેન્દ્રમાં મહાવીરે મિત્ર-
પણું રાખ્યું.

વાયુ વડે વૃક્ષો કંપ્યા અને
પાણીનાં વિંદુઓ ઉડ્યાં.
શું વિચારકને ઉપાધિ
હોય છે ?

કૌશિક દેવેન્દ્રે શ્રમણ
મહાવીરને પૂજ્યા.

સમુદ્રના હાથીપ પાણી
પીધું.

લોભ સંસારનો હેતુ છે

સુપ્રસન્ન મુનિઓ ક્રોધદર્શી
હોતા નથી,
પ મિશ્રુ શેઠના કુલનો
હતો.

હે મિશ્રો ! મારા ઘરમાં
દૂધ નથી, ઘી નથી પણ
પાણી છે

પ ગૃહસ્થને બે બાઝક હતાં.
તેઓપ હાથવડે પાંજરાને
ફેંક્યું.

કોને આંખો નથી ?
પક્ષી પાંજરામાં કંપ્યું અને
હલ્યા કર્યું.

શેઠ રાજાને નમ્યો અને
રાજા ગણપતિને નમ્યો.

તમે પાણી ઇચ્છો છો ?

મુનિઓના પતિ મહાવીર
રાજગૃહમાં વિદ્યાર્થી.

મુણિણો સયા જામરંતિ
મમુણિણો સયા સુત્તા સંતિ
' ઘયં પિબામિ 'તિ સાહુસ્સ
ણો મઘઈ^{૭૩}

મક્ષીસુ યા ઉત્તમે મરુલે
વિરાજઈ

પગે મિક્કલુણો ઉદગેણ
મોક્કલું પચયંતિ

સણી પંજરંસિ ઉદ્દેઈ

તે ઉવાસગા મિક્કલું નિમંત-
યન્તિ

વહવે ગહવણ્ણો મિક્કલું વંદંતે

૭૩ 'મઘઈ' એટલે યોગ્ય હોય છે.

एक बार साधुओ ब्राह्मणने
वरे गया

भिक्षुओ उपाधिओने छोडे
छे अने स्वयंभूनुं ध्यान
करे छे.

तपस्वी सुकायेला मुनिने
अनार्यो हसे छे
ब्राह्मणोप भिक्षुओनुं अप-
मान कर्युं.

हे मुने ! तुं संसारने
तरेली छे

कर्म वडे उपाधि थाय छे
मारे बधा भूतोमां मित्र-
पणुं छे, कोईनी पण
साथे वैर नथी

अमुनिओ हमेशा सुनेला
छे अने मुनिओ हमेशा
जागे छे

श्रमण महावीरने चण्ड-
कौशिक सर्प उस्यो.

कोद पण पुनः कुलपितः
यच्छने अने कुमार
दणता ननी

यच्छो अने मुनि तप
साय छे अने मुनिना
वी पीप छे

महावीरना उपासक श्रेष्ठ
वैशार मागमा तप कर्ता
बधां आभरणो मार छे.

कुलपतिप श्रमण महावीरने
कलुः कुमार ! नी
क्रियओनो मड छे

संमित्रि रामने नरो छे

मुनिओ आहार माटे यत्त
कुलोमां फरे छे.

ग्रीष्मने नीने मासे जन
चोये पक्षे महावीर
बुद्ध थया

विशेषण

बुद्ध (बुद्ध) बोधवाळो-ज्ञानी
हुत (हुत) होमेलु-हवन कराएलुं
सेट्ट (श्रेष्ठ)^{७२} श्रेष्ठ-सारु
संभूअ (संभूत) सभवेलो-थरलो
चउत्थ } (चतुर्थ) चौथु
चतुत्थ }
तिण्ण (तीर्ण) तरी गएलु
सुत्त (सुप्त) सुतेलुं-आळसु

अप्पणिय (आत्मीय) आपणु
पासग (दर्शक-पश्यक^१) द्रष्टा
समजनारो-विचारक
परिसोसिय } (परिशोषित)
परिसासिअ } परिशोषित-
तइन सुफाएलु
विइज्ज (द्वितीय) वीजु

अन्यय

ताव } (तावत्) तो, त्या सुधी
ता }
एगया (एकदा) एक वखत-
एक वार
सया (सदा) सदा-इमेशा

जाव } (यावत्) जो, ज्यां सुधी
जा }
एत्थ (अत्र) अहीं
चिरं (चिरम्) चिर-लावा
काळ सुधी

धातुओ

अवमन्न् (अव+मन्व) अप-
मानवु-अपमान करवुं
आ+वा (आ+ख्या) आख्यायन
कावु-कहेवु
जाय् (याच) जाचवु-याचना
करवी-मागवु
प+वय् (प्र+वद) यदवु-कहेवु

पूज् } (पूज) पूजवु
पूअ }
चय् (त्यज) तजवु-छोडवुं
भण् (भण) भणवु-बोलवु, कहेवु
डस् (दश्) डसवु-डस मारवो
रक्ख् (रक्ष) रक्षवु-रखवु-
साचवुं-रक्षण करवुं

७२ उपयोग—जेमां श्रेष्ठ कहेवु होय ते नाम छट्ठी अने सातमी
विभक्तिमा आवे छे. 'पाणीसु सेट्टे माणवे' अजवा पाणीण सेट्टे माणवे'

धणु (धनुर्) धनु
जाणु (जलु) जान-जोर-जात
वारि (वारि) वारि-वारी

मनु (मनु) मनु
मागु (मागु) मागु

अकारांत (नरजाति)

वसह (वसह) वसह-वसह
कोसिअ (कौसिक) कौसिक
गोनसाओ उर अथवा चड-
कौसिक गुर्ग

आहार (आहार) आहार-आहार
पहाचिअ } (नपित) नवगनारो-
नाचिअ } नावी-दजाम

मअ (मृग) मृग-वनपशु-हरण
भार (भार) भार

कुमारवर (कुमारवर) उत्तम कुमार

आहार (आहार) आहार

गखल (गखल) गखल

रणवास (अरण्यवास) अरण्यमां
वखु-वनमां रहेवु

सजसंग (सजसंग) सजसंग
रसी-रसी रसी-रसी
मदासर (मदासर) मदासर
जाक्षर-जाक्षर मदासर

मदापमाप (मदापमाप) मदापमाप

मास (मास) मास-मास

पक्का (पक्का) पक्का-पक्का

वेमाद (वेमाद) वेमाद-वेमाद

उनासग (उनासग) उनासग

कोववर (कोववर) कोववर

सोवाग (सोवाग) सोवाग

अकारांत (नान्यतरजाति)

आभरण (आभरण) आभरण-घरेणु

वर (वृक्ष) वर

पंजर (पंजर) पाजर

उदग } (उदक) उदक-पाणी
उदय }

हुअ (हुअ) होअ

रुव (रुव) रुव

कुल (कुल) कुल-कुल

वय (वृक्ष) वय

तण (तृण) तण-तण

मिस्तत्तण (मिस्तत्तण) मिस्तत्तण

मिस्तत्तण-मिस्तत्तण

દુઃખદંસિ (દુઃખદર્શિન્) દુઃખને

જોનાર-દુઃખ પામનાર

ભોગિ } (ભોગિન્) ભોગી-
ભોઈ } ભોગોને ભોગવનાર

ઉદહિ (ઉદધિ) ઉદ-પાણી-ને
ધારણ કરનાર-સમુદ્ર

સાહુ (સાધુ) સાધક-સાધન
કરનાર, સાધુ પુષ્પ,
સજન, શાહુકાર

જંતુ (જન્તુ) જન્તુ-પ્રાણી

સિસુ (શિશુ) શિશુ-વાલક

મૃચ્છુ } (મૃત્યુ) મૃત્યુ-મોત
મિચ્છુ } -મરણ

વિંદુ (વિન્દુ) વિંદુ-મીડુ, ટીપુ

ભાણુ (ભાનુ) ભાનુ-ભાણ-સૂરજ

વાડ } (વાયુ) વાયુ-વા
વાયુ }

વિઘ્નુ (વિઘ્નુ) વિઘ્નુ

હૃત્થિ (હૃત્તિન્) હાથી

કુલવૃદ્ધિ (કુલપતિ) કુલનો પતિ
-આચાર્ય

નરવૃદ્ધિ (નરપતિ) નરોનો પતિ
નરપતિ-નરપત-રાજા

ભૂમિવૃદ્ધિ (ભૂમિપતિ) ભૂમિનો
પતિ-રાજા

ઉવાહિ (ઉપાધિ) ઉપાધિ

સેષ્ટિ (શ્રેષ્ઠિન્) શ્રેષ્ઠી-શેઠ

ગર્ભદંસિ (ગર્ભદર્શિન્) ગર્ભને
જોનાર-જન્મ ધારણ કરનાર

અભોગિ } (અભોગિન્) અભોગી-
અભોઈ } ભોગોને નહિ ભોગવનાર

પક્ષિ (પક્ષિન્) પક્ષી-પાખ-
વાલુ

સોમિત્તિ (સૌમિત્રિ) સુમિત્રાનો
પુત્ર-લક્ષ્મણ

ભિક્ષુ (ભિક્ષુ) ભિક્ષુ

ચક્ષુ (ચક્ષુષ્) ચક્ષુ-આંખ

સ્વયંભુ (સ્વયમ્ભૂ) સ્વયં થનાર-
બ્રહ્મા, તે નામનો સમુદ્ર

સંસારહેતુ (સંસારહેતુ) સંસારનો
હેતુ-સંસાર વધવાનું કારણ

ગુરુ (ગુરુ) ગુરુ-વડિલ, માતા
પિતા વગેરે

તરુ (તરુ) તરુ-દ્રુમ-જાડ

વાહુ (વાહુ) વાહુ-વાય-હાથ

દ્વિકારાંત અને ઉકારાંત (નાન્યતર જાતિ)

અક્ષિ } (અક્ષિ) આંસ
અચ્છિ }

અટ્ટિ (અટ્ટિ) ઢાઢી-ઢાઢકુ-ઢાઢ

જડ (જડ) જડ-જાલ

વત્થુ (વસ્તુ) વસ્તુ

દહિ (દધિ) દહી

દુઃખદંસિ (દુઃખદર્શિન્) દુઃખને

જોનાર-દુઃખ પામનાર

ભોગિ } (ભોગિન્) ભોગી-
ભોઈ } ભોગોને ભોગવનાર

ઉદહિ (ઉદધિ) ઉદ-પાણી-ને
ધારણ કરનાર-સમુદ્ર

સાહુ (સાધુ) સાધક-સાધન
કરનાર, સાધુ પુષ્પ,
સજ્જન, શાહુકાર

જંતુ (જન્તુ) જન્તુ-પ્રાણી

સિસુ (શિશુ) શિશુ-વાઙ્મક

મચ્ચુ } (મૃત્યુ) મૃત્યુ-મોત
મિચ્ચુ } -મરણ

વિંદુ (વિન્દુ) વિંદુ-મીઠું, ટીપુ

ભાણુ (ભાનુ) ભાનુ-ભાળ-સૂરજ

વાઝ } (વાયુ) વાયુ-વા
વાયુ }

વિણ્હુ (વિણ્ણુ) વિણ્ણુ

હત્થિ (હસ્તિન્) હાથી

કુલવડ (કુલપતિ) કુલનો પતિ
-આચાર્ય

નરવડ (નરપતિ) નરોનો પતિ
નરપતિ-નરપત-રાજા

ભૂમિવડ (ભૂમિપતિ) ભૂમિનો
પતિ-રાજા

ઉવાહિ (ઉપાધિ) ઉપાધિ

સેઠિ (શ્રેષ્ઠિન્) શ્રેષ્ઠી-શેઠ

ગબ્મદંસિ (ગર્ભદર્શિન્) ગર્ભને
જોનાર-જન્મ ધારણ કરનાર

અભોગિ } (અભોગિન્) અભોગી-
અભોઈ } ભોગોને નહિ ભોગવનાર

પક્ષિ (પક્ષિન્) પક્ષી-પાંખ-
વાલુ

સોમિત્તિ (સૌમિત્રિ) સુમિત્રાનો
પુત્ર-લક્ષ્મણ

મિચ્છુ (મિષ્છુ) મિષ્છુ

ચક્ષુ (ચક્ષુષ્) ચક્ષુ-આંખ

સયંધુ (સ્વયંભૂ) સ્વયં થનાર-
બ્રહ્મા, તે નામનો સમુદ્ર

સંસારહેડ (સંસારહેતુ) સંસારનો
હેતુ-સંસાર વધવાનું કારણ

ગુરુ (ગુરુ) ગુરુ-વડિલ, માતા
પિતા વગેરે

તરુ (તરુ) તરુ-દ્રુમ-ઝાડ

વાહુ (વાહુ) વાહુ-વાય-હાથ

ફકારાંત અને ઉકારાંત (નાન્યતર જાતિ)

અક્ષિ } (અક્ષિ) આંસ
અચ્છિ }

અટ્ટિ (અટ્ટિય) ઢઢી-ઢાઢકુ-ઢાઢ

જડ (જડ) જડ-ઝાંખ

વત્થુ (વસ્તુ) વસ્તુ

દહિ (દધિ) દહીં

वारि (वारि)

१-२ वारि+म्=वारिं (वारि)वारि+णि=वारीणि
 वारि+इं=वारीइं
 वारि+ई=वारीई } वारीणि
 सं० वारि ! (वारि !)
 " " " (")
 (जुओ पाठ छट्टानो प्रारंभ)

महु (मधु)

१-२ महु+म्=महुं (मधु) ... महु+णि=महूणि
 महु+इं=महूइं
 महु+ई=महूई } (मधूनि)
 सं० महु ! (मधु !)
 " " " (")

चतुर्थीना एकवचनमां वारिणे, वारिस्स. महुणे, महुस्स रूपो समजवानां छे पण 'वारये' के 'महवे' रूपो समजवानां नथी.

इकारांत अने उकारांत नाम (नरजाति)

मुणि (मुनि) मुनि-मनन का-
 नार-मौन राखनार सत

सउणि (शकुनि) शकुनि-पक्षी
 पइ (पति) पति-स्वामी-घणी-
 मालिक

घरवइ } (गृहपति) घरनो पाते-
 गहवइ } गृहस्थ

रिसि } (रूपि) रुपि
 इसि }

भूवइ (भूपति) भू-पृथ्वी-नो
 पति-भूति-भूपत-राजा

गणवइ (गणपति) गणोनो पति
 -गणपति

अमुणि (अमुनि) मुनि नदि ते
 -चडवड करनार

कोहदंसि (कोषदर्शिन) कोषने
 जोनार-क्रोधी

૨ પ્રથમાના, સંવોધનના અને ચતુર્થીના સ્વરાદિ પ્રત્યયો લગાડી પૂર્વ સ્વરનો ઇટલે અંગના અંત્ય 'ઇ' કે 'ઉ'નો લોપ કરવાનો છે.—

રિસિ + અઓ = રિસ્ = અઓ = રિસઓ

માણુ + અવો = માણ્ + અવો = માણવો

રિસિ + અયે = રિસ્ + અયે = રિસયે

માણુ + અવે = માણ્ + અવે = માણવે

૩ નવા રૂપોમાં તૃતીયા એકવચન, 'ણો' પ્રત્યયવાળાં વધાં રૂપો અને ચતુર્થીનું એકવચન છે પરંતુ તે વધાંની સાધના ઉપર જણાવેલા વિભાગ ઉપરથી સમજાય તેવી જ છે.

સંસ્કૃતમાં 'ઇન્' છેડાવાળા (દણ્ડિન્, માલિન્) નામોનાં પ્રથમા—દ્વિતીયા વહુવચનમાં અને પંચમી—ષષ્ઠી એકવચનમાં દણ્ડિનઃ, માલિનઃ રૂપો પ્રસિદ્ધ છે. એ રૂપોનું પ્રાકૃત રૂપાંતર દંડિણો, માલિણો થાય છે. આ જોતાં અહીં જણાવેલાં રિસિણો, માણુણો રૂપોની ઘટના સહજમાં સમજી શકાય તેમ છે. વળી, 'ઇન્' છેડાવાળાં નામોનાં વધાં રૂપો લગભગ ઇકારાંત નામની જેવા થાય છે.

ઇકારાંત ઉકારાંત નાન્યતર

ઇકારાત અને ઉકારાંત નાન્યતર અંગનાં, તૃતીયાથી સત્તમી સુધીનાં વધા રૂપોની સાધના ઇકારાત અને ઉકારાંત નરજાતિ અંગનાં રૂપોની સમાન છે અને પ્રથમા, દ્વિતીયા તથા સંવોધનનાં રૂપોની સાધના, અકારાંત નાન્યતર અંગનાં રૂપોની જેવી છે:—

૫ માણુ+તો=માણુતો

માણુ+ઓ=માણૂઓ

માણુ+ડ=માણૂડ

માણૂઓ

માણૂડ

(માનુતઃ, માનો)

માણુ+ળો=માણુળો

માણુ+હિંતો=માણૂહિંતો

માણુ+હિંતો=માણૂહિંતો

(માનુશ્ય)

માણુ+સુંતો=માણૂસુંતો

૬ માણુ+સ્સ=માણુસ્સ(માનો)

માણુ+ળો=માણુળો

માણુ+ળ=માણૂળ

માણૂળ } (માનૂનામ)

૭ માણુ+સિ+માણુંસિ

માણુ+મ્મિ=માણુમ્મિ

માણુ+સુ=માણૂસુ (માનુપુ)

માણૂસું

(માનુસ્મિન્ ?, માનો)

સં૦ માણુ=માણુ (માનો !)

માણુ=માણૂ

માણુ+અવો=માણવો (માનવઃ)

માણુ+અઓ=માણઓ („)

માણુ+અડ=માણડ („)

૦ માણુ+ળો=માણુળો

માણુ=માણૂ

અકારાંત નામના રૂપોની સાધનામાં જે પ્રત્યયો વપરાયા છે તે જ પ્રત્યયો ઉપર્યુક્ત રૂપોની સાધનામાં વધારે પ્રમાણમાં વપરાયા છે અને તદ્વત નવાં રૂપો બહુ થોડાં છે.

૧ પ્રથમાના અને સંવોધનના એક તથા બહુવચનમાં તથા દ્વિતીયાના બહુવચનમાં ઇકારાત અને ઉકારાંત મૂળ અંગ ફક્ત દીર્ઘ કરીને વાપરવાનું છે:— રિસિ = રિસી

- ७ रिसि+°सि=रिसिसि रिसी+सु=रिसीसु, रिसीसुं
 (ऋपिस्मिन् ? ऋपौ) (ऋपिषु)
 रिसि+स्मि=रिसिस्मि
 सं० रिसि=रिसि ! (ऋषे !) रिसि+अउ=रिसउ (ऋषयः)
 रिसि=रिसी ! रिसि+अओ=रिसओ „
 रिसि+अयो=रिसयो „
 रिसि+णो=रिसिणो !
 रिसि=रिसी !
-

भाणु (भानु)

- १ भाणु = भाणू (भानु.) भाणु+अवो=भाणवो (भानव.)
 भाणु+अवे=भाणवे^{७१} („)
 भाणु+अओ=भागओ („)
 भाणु+अउ=भाणउ („)
 भाणु+णो=भाणुणो
 भाणु=भाणू
 २ भाणु+म्+भाणुं (भानुम्) भाणु+णो=भाणुणो
 भाणु=भाणू (भानून्)
 ३ भाणु+णा=भाणुणा(भानुना) भाणु+हि=भाणूहि
 भाणूहि, भाणूहिं
 (भानुभिः)
 ४ भाणु+अवे=भाणवे(भानवे) भाणु+ण=भाणूण (भानूनाम्)
 भाणु+णो=भाणुणो भाणूणं
 भाणु+स्स=भाणूस्स

७१ प्रथमाना-बहुवचनना 'अवे' प्रत्ययनो उपयोग आर्षे प्राकृतभां
 ठीक ठीक धयेलो छे

पाठ ११ मो -

इकारांत अने उकारांत (नरजाति)

एकवचन

१ रिसि = रिसी (ऋषिः)

बहुवचन

रिसि + अउ = रिसउ
रिसि + अओ = रिसओ
रिसि + अयो = रिसयो
(ऋषयः)

२ रिसि+म्=रिसिं (ऋषिम्)

रिसि + णो = रिसिणो
रिसि = रिसी

३ रिसि+णा=रिसिणा(ऋषिणा)

रिसि = रिसी (ऋषीन्)
रिसि + णो = रिसिणो

रिसि + हि = रिसिहि
रिसिहिं

४ रिसि+अये=रिसये (ऋषये)
रिसि + स्स = रिसिस्स
रिसि + णो = रिसिणो

रिसि + ण = रिसीण
(ऋषिभिः)

५ रिसि+ओ=रिसीओ(ऋषित) रिसीओ
रिसि+उ=रिसीउ
रिसि + णो = रिसिणो

रिसीणं
(ऋषीणाम्)

रिसि + हिंतो = रिसिहिंतो
रिसि + णो = रिसिणो
रिसि+हिंतो=रिसीहिंतो
(ऋषिभ्य)

रिसि + स्स = रिसिस्स (ऋषेः) रिसि+ण=रिसीण
रिसि+णो=रिसिणो
रिसीणं (ऋषीणाम्)

तवस्स वाघायकरं वयणं
 वयासी
 इमं पण्हं उदाहरित्था
 गोयमो समणं महावीरं
 एवं वयासी
 सीलं क्हं नायसुतस्स
 आसी ?
 नमिरायो देविदमिणमच्चवी
 अंगणम्मि वाला मोरा य
 नच्चिसु
 ते पुत्ता जणयं इणं वयणं
 क्हिसु
 वद्धमाणो जिणो अभू
 सो दुद्धं पासी
 तुमं छगलयं गामं नेही
 माणवा हसीअ
 जिणा एवं क्हिसु
 आसी अम्हे महिद्धिया
 तेणं कालेणं तेणं समयेण
 पाडलिपुत्ते नयरे होत्था
 जेणेव समणे महावीरे तेणेव
 गोयमो गच्छीअ
 पुच्छिसु णं समणा माहणा य

सो पुत्तिसो पाडलिपुत्तं
 नयर गमणाए प्हारेत्थ
 रायगिहे नयरे होत्था
 अह जिणा, अत्थि जिणा
 सव्वे वि जिणा धम्मम्मि
 सच्चमुत्तमं आहंसु
 ते पाणीयं पाही
 वालो हसीअ
 तुम्हे तत्थ ठाहीअ
 आसिमु वंधवा दोवि
 सो इमं वयणमच्चवी
 अत्थि इहेव भारहवाक्षे
 कुसग्गपुरं नाम नयरं
 सीसे विणयेणं आयरिये
 सेवित्था
 तंसि हेमंते नायपुत्ते महा-
 वीरे रीइत्था
 जं आरिया ते एवं वयासी
 समणे महावीरे गामाणुगामं
 विहरित्था
 हरिपसवलो नाम जिइंदिओ
 समणो आसि
 किं अम्हे असच्चं भासीअ ?

૫ પાણી પીધું અને
 અમોષ દૂધ પીધું.
 પાણી નીચું જાય છે એમ
 કોણ નથી જાણતું ?
 જ્ઞાન વડે હું ક્રોધને અવશ્ય
 હણું છું.
 તેણે દુષ્ટ રીતે સંકલ્પ કર્યો.
 અમે વેષ સારી રીતે સેવા
 કરી.
 આજનું દૂધ સરસ હતું.
 સવારે અને પછી પણ બાઢકો
 આંગણામાં રમ્યા.
 શ્રમણો મોઘાં વચ્ચોને અડ-
 કતા નથી.
 લોકોષ જ્ઞાન માટે પંડિતોને
 પૂજ્યા.
 અમે સાચું વોલ્યા.
 રાજા અને ઇંદ્ર વિનયપૂર્વક
 વોલ્યા.
 હું અને તુ મહાવિદ્યાલયમાં
 ગયા અને રાષ્ટ્રધર્મને
 મળ્યા

'વધા પ્રાણીઓ હણવા લાયક
 છે' એમ અનાર્યોષ કહ્યું.
 'કોઈ પણ પ્રાણી હણવા યોગ્ય
 નથી' એમ આર્યોષ કહ્યું
 મોહનદાસ મહાપુરુષે ગામે
 ગામ વિહાર કર્યો અને
 રાષ્ટ્રધર્મને ઉપદેશ્યો
 પ્રદ્યુમ્નનો શિષ્ય પાટલિપુત્ર
 ગયો
 દુકાલમાં દેશના માણસોષ
 દુઃખ મોગવ્યુ
 મોઠા શિષ્યો દસતા નથી.
 તમે શિષ્યોને શીઘ્ર પૂછ્યું.
 છોટું વચન શા માટે વોલ્યો ?
 પુરાણું સાચું છે એમ નથી
 અને નહું છોટું છે એમ
 પણ નથી
 આર્યોને નમસ્કાર
 દિવસના આગલા ભાગમાં
 સૂર્યને પૂજ્યો
 હિંદુસ્તાનના લોકો સોંધું
 અન્ન ખાય છે.

બાલા ધાર્વિસુ
 મા ય ચાંડાલિયં કાસી^{૭૦}

તંસિ દેસંસિ દુકાલો હોસી
 મિચ્છા તે પવમાહંસુ

^{૭૦} સુસ્કૃતનુ 'મા કાર્ષીત્' (અથતન ભૂત વૃ. ૧) રૂપ અને આ
 'મા કાસી' રૂપ એ બન્ને એક સરખાં છે.

અસદં [અસકૃત] વારવાર
 ગામાણુગામં } [પ્રામાણુપ્રામમ્]
 ગામાણુગામં } ગામે ગામ-દરેક
 ગામડે

નમો } [૬૯નમ] નમસ્કાર
 ણમો }
 પગે [પ્રગે] પ્રાગઢવાસ્યે-પ્રાન્.કાકે
 મા [મા] મા-નહિ

ધાતુ

અચ્ચ્ [અર્ચ] અર્ચવુ-પૂજવુ
 ઉવ+દિસ [ઉપ+દિશ] ઉપ-
 દેશવુ-ઉપદેશ કરવો.

નચ્ચ [નૃત્ય] નાચવુ
 પ+હાર [પ્ર+ધાર] ધારવુ-
 સકલ્પ કરવો.

ને } [ની] લઈ જવું-દોરવુ
 ને }

આ+ને [આ+ની] બાણદુ-લાવવુ

સેવ્ [સેવ] સેવવુ
 હસ [હસ્] હસવુ
 પઢ્ [પઠ] પાઠ કરવો-પઢવુ
 પુચ્છ [પૃચ્છ] પૂછવુ
 મળ્ [મળ] મળવુ
 રીય્ [રીય] નીકળવુ
 વિ+હર્ [વિ+હર] વિહરવુ-ફરવુ
 અણુ+ભવ્ [અનુ+ભવ] અનુભવવુ
 મોગવુ

હું ગામમાં ગયો અને સાથે
 વકરારને લઈ ગયો.
 આર્ય પુરુષોપ મહાવીરને
 અનેકવાર વાંધ્યા.
 મેઘ વરસ્યો અને મોરો
 નાચ્યા.
 'મહાવીરનું શીલ કેવું છે'-
 એમ બ્રાહ્મણો પૂછ્યું.

તેમણે ઘણાં સારાં કામો
 કર્યા અને જીવનને
 સફળ કર્યું.
 મહાવીર હેમંત ઋતુમાં
 નીકળ્યા
 જ્યારે તેણે પૂછ્યું ત્યારે
 તમે યોદ્ધા બોલ્યા
 અમે સત્યનો જાપ કર્યો.

૬૯ અક્ષરની પછી આવેલા વિસર્ગને વડલે 'ઓ' વાચ છે.—

નમઃ = નમો. તમઃ = તમો. મનઃ = મનો. તતઃ = તતો.

विशेषण

महद्विय } [महर्धिक] मोटी	
महिद्विय } महिवाळु-धनाढ्य	
वाधायकर [व्याघातकर] व्या-	
घात करनार-विघ्न करनार	
महग्घ [महार्घ] मोघु	
सग्घ [स्वर्घ] सोंघु	
केरिस [कीदश] केवु	
नवीण } [नवीन ^{६६}] नवीन-	
णवीण }	नवु
अज्जयण } [अद्यतन] भाजनु-	
अज्जतण }	ताजु
सरस [सरस] सरस	
पच्छ [पथ्य] पथ्य-रस्तामां	
हितकर	

जुगुच्छ [जुगुप्ष] जुगुप्सा कर-
नार-घृणा करनार

सण्ण } [सूक्ष्म] सूक्ष्म-सूक्ष्म
सुहुम } नानु सुनु
सुखुम }

सहल [सफल] सफल

विहल [विफल] विफल

विलिअ [व्यलीक] विशेष अलीक
—खोटु

वीलिअ [वीडित] वीलो-मोठो

पुराण } [पुराण] पुराण-
पुराअण } जूनु-पुरातन

निण्ण } [निम्न] निम्न-नीचु
नेण्ण } नानु-नेनु^{६७}

अन्यय

तेण [तेन] ते तरफ	
जेण [येन] जे तरफ	
अवस्सं [अवश्यम्] अवश्य	
एव } [एवम्] एम-ए प्रमाणे	
एव }	

सुद्धु [सुष्ठु] सारी रीते

दुद्धु [दुष्ठु] दुष्ट रीते

खिप्पं [क्षिप्रम्] खेप-जलदी^{६८}

पच्छा [पश्चात्] पछी

इहेव [इद्वैव] अही ज

६६ जुओ पृ० ९० नियम १२७. ६७ 'नेनुं' ए प्रातिकउच्चारण
छे. नेनु = नानु. ६८ सरखावो—'खिप्प' उपरथी खेपियो-खेप
करनारो—तराथी कागळ पहाँचाडनारो.

हेमंत (हेमन्त ६५) हेमत ऋतु-
शियाळो

मूसअ } (मूषक) मूषक-उदर
मूसय }

पल्हाअ } (प्रह्लाद) प्रह्लाद
पल्हाद } नामनो भक्त राजपुत्र

मोहनदास (मोहनदास) ए
नामनो वीरपुरुष-मोहनदास
गाधी

रट्टधम्म (राष्ट्रधर्म) राष्ट्रनो

धर्म-समप्र देशनु हित कर-
नारी प्रवृत्ति

गाम (ग्राम) गाम

देविंद (देवेन्द्र) देवोनो इन्द्र-
देवोनो स्वामी

मोर } (मयूर) मोर
मयूर }

हरिपसवल (हरिकेशवल) मूळ
चडाळ कुळमां जन्मेलों एक
जैन मुनि

विंछिअ (वृश्चिक) वीछो

नान्यतर

गमण (गमन) गमन-जवुं

पाणीय } (पानीय) पाणी,
पाणीअ } पीवानु

दुद्ध (दुग्ध) दूध

रायगिह (राजगृह) विहारमां
आवेळु हालनु राजगिर-मगव
देशनी राजधानी

कुसग्गपुर (कुशाग्रपुर) राज-
गृहनु वीजु नाम

विन्नाण } (विज्ञान) विज्ञान
विण्णाण }

भारहवास (भारतवर्ष) भारत-
देश-हिंदुस्थान

महाविज्जालय (महाविद्यालय)
मोटु विद्यालय-कोलेज

पाडलिपुत्त (पाटलिपुत्र) पाट-
लिपुत्र-पटना शहर

चंडालिय (चाण्डालिक) चंडा-
लनो स्वभाव-क्रोध

नाण (ज्ञान) ज्ञान

पवहण (प्रवहण) वाहन, बहाण

अच्छेर (अश्चर्य) आश्चर्य-
अचरज

नरजाति

आरिय (आर्य) -सजन
 णातसुत } (ज्ञातसुत^{५७}) ज्ञात-
 णायसुय } वशनो पुत्र-महावीर
 छगलय (छाग) छालु-चकर
 नातपुत्त } (ज्ञातपुत्र) ज्ञात-
 णातपुत्त } वशनो पुत्र-
 नायपुत्त } महावीर
 देस (देश) देश
 मिलिच्छ (म्लेच्छ) म्लेच्छ
 ऊसव (उत्सव) उत्सव
 मथ^{५८} (मृग) मृग-हरण
 मयंक (मृगाङ्क) मृगना निशान
 वाळो-चद्र
 पज्जुण्ण } (प्रद्युम्न^{५९}) प्रद्युम्न
 पज्जुन्न } नामनो कृष्णनो पुत्र
 वच्छ } (वत्स^{६०}) वत्स-
 वच्चु-पुत्र
 उच्छाह (उत्साह) उत्साह
 रिच्छ (रिक्ष^{६१}) रीछ

गोतम } (६२ गोतम) गौतम
 गोयम } गोत्रनो मुनि
 पवंच (प्रपद्य) प्रपद्य
 संख (शङ्ख) शख
 कंटग (कण्टक) कांटो
 पंथ (पन्थ) पथ-मार्ग
 कलंव (कदम्ब) कदवनु झाड़
 सप्प (सर्प) साप
 मंजार (मार्जार) मणजर-
 विलाडो
 दुक्काल (दुष्काल) दुक्काल
 वम्मह (६३ मन्मथ) मनने
 मथनार-कामदेव
 पण्ह (प्रश्न^{६४}) प्रश्न
 कण्ह (कृष्ण) कृष्ण-कान
 पण्हुअ (प्रस्तुत) पाना
 पुव्वण्ह (पूर्वाह्ण) दिवसनो पूर्व
 भाग

५७ जुओ पृ० १०४ नियम १७१. ५८ जुओ पृ० ६१ नियम ३७.
 ५९ जुओ पृ० १०८ नियम १८०. ६० जुओ पृ० १०५ नियम
 १७३ त्स. ६१ जुओ पृ० ६२ नियम ४०. ६२ जुओ पृ० ६८
 नियम ६२. ६३ जुओ पृ० १०७ नियम १७७ न्म. ६४ जुओ
 पृ० ११० तथा १११ नियम १८४, १८५ श्र, ण्ण.

ધાતુને લગાડવાનો છે તે, આર્ષ પ્રાકૃતમાં ક્વચિત્ વ્યજનાંત ધાતુને પળ લાગેલો છે, વદ+સી=વદાસી=આર્ષ પ્રાકૃત હોવાને કારણે 'વદ'નું 'વદા' થયું છે.

કર

ભૂતકાલમાં 'કર'ને વદલે 'કા' પળ થાય છે.

કર + ૠઅ = કરીઅ

'કર'નો	}	કા + સી = કાસી
'કા' થયો		કા + હી = કાહી
ત્યારે		કા + હી = કાહીઅ

આર્ષ પ્રાકૃતમાં વપરાયેલાં વીજાં કેટલાંક અનિયમિત રૂપો.

કર્-અકરિસ્સં	(અકાર્પમ્)	૧ પુ૦	૧ક૦
કર્=કા-અકાસી	(અકાર્ષીત્)	૩ પુ૦	„
વૂ-અવ્વવી	(અવ્રવીત્)	„	„
વચ્-અવોચ	(અવોચત્)	„	„
અસ્-આસી, આસિ	(આસીત્)	„	„
આસિમુ	(આસ)	૧ પુ૦	વહુ૦
વૂ-આહ	(આહ)	૩ „	૧ક૦
„ આહુ	(આહુ)	„	વહુ૦
દશ-અદક્ષૂ	(અદ્રાક્ષુઃ)	„	„
મૂ } અમૂ (અમૂત્ કે અમુવન્)	}	૧ક૦	તથા વહુ૦
હૂ } અહૂ			
		„	„

ઉક્ત આર્ષરૂપો સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ૫મ વે મિત્ર મિત્ર ભાષાના અસ્તિત્વનો સ્પષ્ટ રીતે નિષેધ કરે છે. ૫ વધાં રૂપો માત્ર ઉચ્ચારણભેદના નમૂના છે

ધાતુ- રૂપાણ્યાન

હો હોત્યા (હો + ત્યા)
 રી રીઠત્યા (રી + ઇત્યા)

પ+હાર્ પહારિત્ય } (પહાર્ + ઇત્ય)
 પહારેત્ય }

ભુંજ ભુંજિત્યા (ભુંજ્ + ઇત્યા)
 વિ+હર્ વિહરિત્યા (વિહર્ + ઇત્યા)
 સેવ્ સેવિત્યા (સેવ્ + ઇત્યા)
 ગચ્છ ગર્ચિંછસુ (ગચ્છ + ઇસુ)
 પુચ્છ પુર્ચિંછસુ (પુચ્છ + ઇંસુ)
 કર્ કરિંસુ (કર્ + ઇંસુ)
 નચ્ચ નર્ચિંચસુ (નચ્ચ + ઇંસુ)
 આહ્ આહંસુ (આહ્ + અંસુ)

કેટલાંક નિયમિત રૂપો

અસ્-હોવું

અત્થિ, અહેસિ, આસિ (સર્વે પુરુષ સર્વ વચન)
 આસિમો, આસિમુ (આસ્મ) રૂપ, પ્રથમ પુરુષના વહુવચનાર્થે
 આર્ષ પ્રાકૃતમાં કવચિત વપરાયલું મળે છે

‘વદ્’ ધાતુનું ‘વદીઅ’ રૂપ થવું યોગ્ય છે છતાં આર્ષ
 પ્રાકૃતમાં ‘વદીઅ’ને વદલે ‘વદાસી’ અને ‘વયાસી’^{૫૬}
 રૂપનો ઉપયોગ થયેલો છે અર્થાત્ ઉક્ત ‘સી’ પ્રત્યય સ્વરાંત

ક્રિયાપદોમા વપરાતો ઇષ્ટ (તૃતીય પુ• વહુવ૦) ભૂતકાળનો સૂચક છે
 અને તે પ્રાકૃતમાં પણ પ્રાય તે જ કાળ, પુરુષ અને વચનને સૂચવે છે.

૫૬ ‘વદાસી’ ઉપરથી ‘વયાસી’—જુઓ પૃ૦ ૭૨-૭૩ નિયમ ૬૧-૭૦

एकवचन-बहुवचन

व्यंजनांत धातुओने लगाडवाना } ईअ (ईत्^{५२})
 } १ पु० ”
 } २ पु० ”
 } ३ पु० ”

वंद्-वंदीअ (वंद् + ईअ)

हस्-हसीअ (हस् + ईअ)

कर्-करीअ (कर् + ईअ)

खास करीने आर्ष प्राकृतमां वपराएला प्रत्ययो:

प्रायः तृतीय पुरुष } त्था ^{५३}
 एक वचन } इत्था (इष्ट)
 } इत्थ

प्रायः तृतीय पुरुष-बहुवचन } इत्थ (इष्ट)^{५४}
 } इंसु (इपुः)^{५५}
 } अंसु

૫૨ ‘ईअ’ અને સંસ્કૃતનો ભૂતકાલ સૂચક ‘ईत्’ વજે સમાન છે. ‘अभाणीत्’ ‘अवादीत्’ વગેરે સંસ્કૃત ક્રિયાપદોમાં આવેલો ‘ईत्’ (तृ० पु० एक०) ભૂતકાલને દર્શાવે છે, પ્રાકૃતમાં તે સર્વ પુરુષ અને સર્વ વચનમાં આવે છે.

૫૩ આ ‘इत्थ’ પ્રત્યય અને સંસ્કૃતનો ‘इष्ट’ પ્રત્યય વજે સમાન છે. इष्ट-इष्ट-इत्थ, इत्था, त्था. अजनिष्ट, अभविष्ट વગેરે સંસ્કૃત રૂપોમાં આવેલો ‘इष्ट’ (तृतीय पु० एक०) ભૂતકાલનો સૂચક છે. પ્રાકૃતમાં પણ તે, પ્રાયઃ તૃતીય પુરુષના એકવચનને સૂચવે છે.

૫૪ જુઓ ટિપ્પણ ૫૪ સુ.

૫૫ આ ‘इसु’ અને ‘असु’ તથા સંસ્કૃતનો ભૂતકાલ-દર્શક ‘इपु.’ એ બધા સમાન છે. ‘अवादिपुः’ ‘अत्राजिपु.’ વગેરે સંસ્કૃત

પાઠ ૧૦ મો

ભૂતકાલ-પ્રત્યયો

સ્વરાંત ધાતુઓને લગાડવાના-

૧. એકવચન—વહુવચન

૧ પુ૦	સી, હી, હીઅ	(સીત્ ^{૫૧})
૨ પુ૦	„ „ „ „	
૩ પુ૦	„ „ „ „	

‘ પા ’ ધાતુનાં રૂપો

સર્વ પુરુષ	{	પાસી (પા + સી), પાઅસી (પા + અ + સી)
સર્વ વચન		પાહી (પા + હી), પાઅહી (પા + અ + હી)
		પાહીઅ (પા + હીઅ), પાઅહીઅ (પા + અ + હીઅ)

‘ હો ’ ધાતુનાં રૂપો

હોસી (હો + સી)	હોઅસી (હો + અ + સી)
હોહી (હો + હી)	હોઅહી (હો + અ + હી)
હોહીઅ (હો + હીઅ)	હોઅહીઅ (હો + અ + હીઅ)

૫૧ પ્રાકૃતમાં વપરાતો ભૂતકાલનો ‘સી’ પ્રત્યય અને સસ્કૃતમાં વપરાતો ભૂતકાલનો ‘સીત્’ પ્રત્યય વચ્ચે સમાન છે. ‘અધાસીત્’ ‘અગ્રાસીત્’ વગેરે સસ્કૃતરૂપોમાં વપરાયેલો ‘સીત્’ (તૃતીય પુ૦ એક૦) ભૂતકાલને દર્શાવે છે, પ્રાકૃતમાં તે વ્યાપક થઈ સર્વ પુરુષ અને સર્વ વચનને દર્શાવે છે. ‘હી’ અને ‘હીઅ’ એ વચ્ચે પણ ‘સી’ની સાથે જ સમાનતા ધરાવે છે.

एस लोगे संसारंसि गिज्झइ
 तं वयं बूम माहणं जो
 एगमवि पाणं न हणेज्जा
 पुरिसा ! तुममेव तुमं मित्तं
 किं वहिया मित्तमिच्छसि ?
 जहा अंतो तहा बाहिं एवं
 पासंति पंडिता
 कामा खलु दुरतिकमा
 असमणा सया सुत्ता, समणा
 सया जागरंति
 कडेहिंतो कम्मेहिंतो केसि-
 मवि न मोक्खो अत्थि
 मूढस्स पुरिसस्स संगेण अलं

लाभो त्ति न मज्जेज्जा,
 अलाभो त्ति न सोपज्जा
 सततं मूढे धम्मं ^{४९}नाभि-
 जाणति
 जिणा अलोभेण लोभं जयंति
 संसारे एगेसिं माणवाणं
 अप्पं च खलु आउयं
 जहा दुमस्स पुप्फेसु भमरो
 आवियइ रसं
 खत्तिया धम्मेणं जुज्झं जुज्झंति
 जहा लाहो तहा लोहो
 लाहा लोहो पवहुइ
 समणा सव्वेसिं पाणाणं
 सुहमिच्छंति ^{५०}

४९ जुओ सधि पृ० १२८ नियम ६ न+अभिजाणति=नामिजाणति

५० जुओ सधि पृ० १३१ नियम १६

तप वडे वधता वर्धमान
मनुष्योना क्षेम माटे संन्यास
ले छे.
दांतोथी लोढाने खाओ छे.

मजूरो रूपा माटे पहाडने
खोदे छे.
वापना खोळामां पुत्र
आळोटे छे

पगो हं नत्थि मे को वि
नाहमन्नस्स कस्स वि
धीरो वा पंडितो मुहुत्तमवि
नो पमायप
इमे तसा पाणा, इमे थावरा
पाणा न हतव्वा इति सव्वे
आयरिया भासंति
अणेगचित्ते खलु अयं पुरिसे
विविहेहिं दुक्खेहिं जूरइ
तओ से पगया पासेहिं
दिव्वइ
कोहेण, मोहेण, लोहेण वा
चित्तं खुब्भइ तत्तो अलं
तव एपहिं
अयं पुरिसे गढिप सोयइ,
जूरइ, तिप्पइ, पिट्टइ,
परितप्पइ
जे अज्झत्थं जाणति ते
वहिया वि जाणति
अलं वालस्स संगेणं
वीराणं मग्गो दुरणुचरो

बुद्धो कामे जहाइ
पावगेण कम्मेण पुणो पुणो
कलहो जायति
अलं पमादेण कुसलस्स
पंडिओ न हरिसेइ, न कुप्पइ
पाणाणं असातं महव्भयं
दुक्खं
नत्थि जीवस्स नासो त्ति
मूढाणं अप्पाणे दुप्परिप
अत्थि
समणाणं कयविक्रयो महा-
दोसो न कप्पइ
तुमे सच्चं समणं तहा
सच्च माहणं न गरिहइ
'पुत्ता मे' 'धणं मे'
'भोयणं मे' त्ति गढिप
पुरिसे मुज्झइ
ते पुत्ता तव ताणाए नालं,
तुमं पि तेसिं सरणाए
नालं होसि

અમે, તમે અને તેઓ વધા,
સંસારના પાશને કાપીપ
છીપ.

શ્રમણો પાણી વડે વચ્ચોને
શુદ્ધ કરે છે.

કુશલ પુરુષો નિર્દોષ વચનને
ઉત્તમ કહે છે

તપોમાં બ્રહ્મચર્ય શ્રેષ્ઠ છે.

ક્ષત્રિયોનું લક્ષણ ધૈર્ય અને
વીર્ય છે.

જિતેન્દ્રિય પુરુષો બુદ્ધની અને
મહાવીરની સેવા કરે છે

વધા જીવો લોભથી પાપને
માર્ગે ચાલે છે

ધીર ક્ષત્રિયો મનુષ્યોનું
કુશલ ઇચ્છે છે.

તમે ધૈર્ય વડે લોભને
જિતો છો.

જ્ઞાહો વધે છે અને કરમાય
છે તેથી તેમાં જીવ છે.

આચાર્યો જાગે છે અને ધ્યાન
ધરે છે.

બ્રાહ્મણો અને શ્રમણો શાસ્ત્રો
વડે લહે છે.

ચૈત્યમાં મહાવીરનાં અને
બુદ્ધનાં પગલાં છે.

મારો માર્ગ ટાઢથી ધૂજે છે.
આ બ્રાહ્મણ પ લોકોને શાપ
આપે છે.

આ સાગર ખલભલે છે.
તે અને હુ લાકડાં છોલીપ
છીપ.

કેટલાકો નિર્થક કોપે છે.
તમે, તેને, મને અને મને
જિતો છો.

સાચા બ્રાહ્મણ વિના વીજું
કોણ ઉત્તમ છે ?

કોઈ બ્રાહ્મણ જન્મ વડે
બ્રાહ્મણ થતો નથી
સંસારમાં વધા, વધાનાં
શરણરૂપ છે.

સંસારમાં ચારે બાજુ ત્રસ
અને સ્થાવર જીવો છે.

શ્રમણો પાપરૂપ કર્મોનો
ત્યાગ કરે છે.

શ્રમણોમાં વર્ધમાન શ્રેષ્ઠ છે.

દાનોમાં અભયદાન શ્રેષ્ઠ છે.

પગથી અગ્નિને હળો છો.

પર્વતને તમે નચોથી ધણો છો.

પુણ્યોમાં અરવિંદ શ્રેષ્ઠ છે.

થોડું પણ અસત્ય મહાભય-
રૂપ છે

કપ્ ૪૮ (કલ્પ) તપવુ-ઠનિત હોવ
 વજ્ઞ (વર્જ) વર્જવુ-છોડવુ
 ચ્ચ (ત્યજ) તજવુ
 ચર્ (ચર) ચરવુ, ચાલવુ
 સં+જલ્ (સ+જ્વલ) જલ્લવુ-
 તપવુ-ક્રોધ કરવો.

અભિપ્પત્થુ } (અભિ+પ્ર+અર્થ)
 અભિપત્થ } પ્રાર્થના કરવી
 અભિ+જાણ (અભિ+જાના)
 અહિજાણવુ-ઓઠાવુ
 સ્થણ (સ્થન્) સ્થણવુ-તોડવુ
 પરિ+ચ્ચ (પરિ+ત્યજ) પરિ-
 ત્યાગ કરવો

અચાર્યો કુશલ માટે નિરંતર
 પ્રયાસ કરે છે.
 સંસારમાં પાપનો ભાર વધે છે
 જેમ જેમ વાસના વધે છે
 તેમ તેમ લોભ વધે છે
 યુદ્ધને વચ્ચે ધૈય દુર્લભ
 હોય છે
 અમે નિર્થક વોલતા નથી.
 ભમરાઓ ફુલોમાં દોડે છે
 શ્વાહો પાણી પીપ છે અને
 તાપ સહે છે
 નમિરાજ યુદ્ધને તજે છે.
 ક્ષત્રિયો શત્રુ અને અશ્ત્રો
 વડે નિર્દોષ મનુષ્યનાં માથાં
 કાપે છે
 છાત્રો હમેશાં ગુરુકુલમાં
 રહે છે.

તેના આંગણમાં સૂરજનુ તેજ
 દીપે છે
 તેઓ તમને વારંવાર યાદ
 કરે છે.
 અમે મહેલની ઉપર છીપ
 અમારામાં તે એક જિતેન્દ્રિય
 પંડિત છે.
 તમે ઘને વારંવાર વાંદો છો.
 ઘઓ, તમે અને અમે દૂધ
 પીપ છીપ
 પાપી બ્રાહ્મણ સર્વમાં હલકો છે.
 સંસારમાં કોઈ, કોઈનું
 શરણ નથી.
 તમે અંદરનું જાણો છો તેથી
 પ્રમાદ કરતા નથી

૪૮ ઉપયોગ—‘ સ્વપતું નથી ’ એવા અર્થમાં આ ધાતુ છે અને તેનો
 ઉપયોગ—‘શ્રમણોને કયવિક્રય સ્વપતો નથી.’

सुत्त (सुत) सुतेल
 सुत्त (सूक्त) सूक्त-सारी उक्ति-
 सुभाषित
 वद्धमाण (वर्धमान) वधतु
 गढिय (गृद्ध) अतिशय लालचु
 अहम (अधम) अधम-दलकु-नीच
 जिइंदिय (जितेन्द्रिय) इन्द्रियो
 उपर जय मेळवनार
 निरट्टय (निरर्थक) निरर्थक-नकामु
 धीर (धीर) धीर-वीरजवाळुं
 अणारिय (अनार्य) अनार्य-
 आर्य नहि ते-भनाडी
 पिय (प्रिय) प्रिय-वडाळ

दुप्परिय (दुष्पर्य) मुश्केलीयी
 पूराय-भणाय-तेवु
 सयल (सकल) सकल-सघळु
 कुसल (कुशल) कुशल-चतुर
 दुरतिक्रम (दुरतिक्रम) न मटे तेवुं
 मड } (मृत) मृत-मरेळुं
 मय }
 सेट्ट (श्रेष्ठ) श्रेष्ठ-उत्तम
 दंत (शान्त) जेणे तृष्णाने दमी
 छे ते, दमेळु-शांत
 कड } (कृत) करेलु
 कय }
 विविह (विविध) विविध-जात
 जातनु

धातुओ

भास् (भाप्) भाखवुं-भाषण करवु
 प+माय् (प्र+माय) प्रमाद करवो
 जूर् (जुर्) जूरवु
 तिप् (तिप्) टपकवु-गळवु
 पिट् (पिट्) पीटवु-मारवु-पीडवु
 परि+तप् (परि+तप्) परिताप
 पामवो-दु.खी थवुं
 समा+यर् (सम्+आ+वर) आ-
 चरण करवुं

अणु+तप् (अनु+तप्) अनुताप
 करवो-पश्चात्ताप करवो.
 प+यय् (प्र+यत्) प्रयत्न करवो
 अभि+नि+क्खम् (अभि+निष्+
 क्रम्) हमेशेने माटे घरथी
 नीकळवु-संन्यास लेवो
 परिहर् (परि+हर्) परहरवु-तजवुं
 तच्छ (तक्ष) तासवुं-छोळवुं-
 पातळ करवुं

હત્ત (હત્ર) હત્ર-હત્રી
 વમ્મચેર } (વમ્મચર્ય) વમ્મચર્ય-
 વમ્મચેર } સદાવારવાલી વૃત્તિ-
 વ્રહ્મા પરાયણ રહેવું તે
 સચ (સત્ય) સત્ય-સાચુ

સાય } (સાત) શાતા-સુચ
 સાત }
 ગુરુકુલ (ગુરુકુલ) સદાચારવાચ
 ગુરુઓ જ્યા રહે છે તે સ્થાન
 સુત્ત (સુત્ર) સુત્ર-સૂતર, સૂત્રજ્ઞ
 દ્રુ વાચ્ય

અન્યય

અલ ૪૬ (અલમ્) અસ-સર્ગુ-ધયુ
 તઓ } (તતઃ) તેથી, ત્યાર પછી
 તત્તો }
 અવરિં } (ઉપરિ) ઊપર
 ઉવરિં }
 મુસં }
 મુસા } (મૃષા) મિથ્યા-ઘોટ
 મૂસા }
 મોસા }
 હુ }
 હુ } (હલ) નિશ્ચય
 હો }

પગયા (એકદા) એકવાર-પક
 વચ્ચત
 ધુવં (ધુવમ્) ધુવ-ચોક્કસ
 અજ્ઞત્યં } (અધ્યાત્મ) આત્મને
 અજ્ઞપ્ત્યં } લગતુ-અદારતુ
 સતતં } (સતતમ્) સતત-
 સયય } નિરત્ર

૪૭ ઇઈ
 ઇઅ
 ત્તિ
 તિ
 ઇતિ } (ઈતિ) ઇતિ-એ પ્રમાણે
 સમાપ્તિસૂચક

વિશેષણ

અવજ્ઞ (અવદ્ય) અવદ્ય-ન વદી
 -કહી-શકાય તેવું કામ-
 પાપ-દોષ

અણવજ્ઞ } (અનવદ્ય) પાપરહિત
 અનવજ્ઞ } -નિર્દોષ
 દુરણુચર (દુરનુચર) જેનું આચ-
 રણ કઠણ લાગે તે.

૪૬ 'અલ'ની સાથે આવતા નામને ત્રીજી વિભક્તિ લાગે છે.

અલ જુદેશ.

અલ તવેગ.

૪૭ 'ઈતે'ના ઉપયોગ માટે જુઓ ટિપ્પણ ૪૫મું.

प्रमाद (प्रमाद) प्रमाद-असाव-
धानता-आळस

संग (संग) संग-सोवत

असमण (अश्रमण) श्रमण नहि ते

तेअ (तेजस्) तेज

तस (अस) प्रास पामी गति
करी शके तेवा प्राणी

थावर (स्थावर) स्थिर रहेनार-
गति न करी शके ते प्राणी
-वनस्पति वगेरे

पव्वय (पर्वत) पर्वत

तव (तपस्) तप-तपश्चर्या

नह (नख) नख

अय (अयस्) अयस्-लोढ

जायतेय (जाततेजस्) जेमा तेज
छे ते-अग्नि

पाय (पाद) पा-चोथो भाग

उट्ट (उष्ट्र) ऊट

नान्यतरजाति

पाव (पाप) पाप

पावग (पापक) पाप

फंदण (स्पन्दन) फादवु-फरकवु
-थोडु थोडु हलवु

जुज्झ } (युद्ध) युद्ध-लडाई
जुद्ध }

कारण (कारण) कारण

पय (पद) पद-पगलु

सत्थ (शस्त्र) शस्त्र-हणवानु
हथीआर-तरवार वगेरे

महम्मय } (महाभय) मोटो
महाभय } भय

रय (रजस्) रज-पाप, धूल, मेल

अरविंद (अरविन्द) अरविंद-
उत्तम कमळ

दाण (दान) दान

अभयप्पयाण (अभयप्रदान)

अभयदान-प्राणीओ निर्भय
रहे-वने-तेवी प्रवृत्ति

असाय } (असात) शाता नहि
असात } -सुख नहि ते

रज्ज (राज्य) राज्य-राज

सरण (शरण) शरण-आशरो

धीरत्त(धी+त्व)धीरत्व-धीरपणु-धैर्य

पुप्फ (पुष्प) पुष्प-फूल

अत्थ (अस्त्र) अस्त्र-फेंकवानु

हथीआर-वाण वगेरे

सत्थ (शास्त्र) शास्त्र

चेइअ (चैत्य) चिता ऊपर

चणेलु स्मारक चिह्न-ओटलो,

छत्री, पगला, वृक्ष, कुड,
मूर्ति वगेरे.

नान्यतरजाति

१ पस, पअं, इणं, इणमो
(पतत्)

एआणि, एआइं, एआईं
(पतानि)

२ " " " "

" " "

वाकीनां नरजाति प्रमाणे.

सामान्य शब्दो

नरजाति

दुम (दुम) दुम-झाड

भमर (भमर) भमरो

रस (रस) रस

जणय (जनक) जनक-पिता

साव (शाप) शाप-श्राप

भारहर (भारहर) भार लइ जनार

-मजूर

लाह } (लभ) लाभ-लावो

लाभ }

अलाह } (भलाभ) भलाभ-

अलाभ } अप्राप्ति

कयविक्रय (क्रयविक्रय) खरीदवुं

-वेचवु-क्रयविक्रय करवो

जम्म (जन्मन्) जन्म

छत्त (छात्र)-विद्यार्थी

वद्धमाण (वर्धमान) वर्धमान-

महावीरनु नाम

परावण (ऐरावण) ऐरावण-

मोटो हाथी

लोअ } (लोक) लोक-जगत्-

लोग } लोको

मुहुत्त (मुहुत्त) मुरत-वखत-

थोडो समय

नह (नभस्) नभ-आकाश

महादोस (महादोष) महादोष-

मोटो दोष

नास (नाश) नाश

नास (न्यास) न्यास-थापण

सुअर (शूकर) शूकर-भुइ

काल (काल) काल-समय

खत्तिअ (क्षत्रिय) क्षत्रिय

नमिराय (नमिराज) नमिराज

-ते नामनो मिथिलानो

एक राजर्षि

नान्यतरजाति

- १ इणं, इणमो, इदं (इदम्) इमाणि, इमाइं, इमाइँ (इमानि)
 " " " " " " " "
 वाकीनां नरजाति प्रमाणे.
-

एअ (एतद्)-ए [नरजाति]

- १ एस, एसो, एसे (एषः) एष (एते)
 इणं, इणमो
- २ एअं (एतम्) एष, एआ, (एतान्)
- ३ एएण, एएणं, (एतेन) एएहि, एएहिं, (एतैः-एतेभिः?)
 एइणा एएहि
- ४ से, एअस्स (एतस्य) सिं, एएसिं (एतेषाम्)
 एआण, एआणं
- ५ एत्तो, एत्ताहे, एअत्तो, एआओ, एआउ,
 एअत्तो, एआओ, एआउ, एआहि, एएहिं, (एतेभ्यः)
 एआहि, एआहितो, एआहितो, एएहितो,
 (एतस्मात्) एआसुतो, एएसुंतो.
- ६ चतुर्थी विभक्ति प्रमाणे
- ७ एत्थ, अयस्मि, ईअस्मि एएसु, एएसुं, (एतेषु)
 एअंसि, एअस्सि, (एतस्मिन्)
 एअस्मि
-

अम्ह, अम्हं, म्हं

५ ममत्तो, ममाओ, ममाउ,
ममाहि, ममा, (मत्)

ममत्तो, ममाओ, ममाउ,

अम्हत्तो, अम्हाओ, अम्हाउ
(अस्मात्)

६ चतुर्थी विभक्ति प्रमाणे

७ मे, ममाइ, मि, मप, मइ अम्हेसु, अम्हेसुं
(मयि) अम्हसु, अम्हसु

इम (इदम्) आ-[नरजाति]

१ अयं, इमो, इमे (अयम्) इमे (इमे)

२ इमं, इणं, णं (इमम्) इमे, इमा (इमान्)
णे, णा

३ इमेण, इमेणं, इमिणा इमेहि, इमेहिं, इमेहिं
णेण णेणं (अनेन) एहि, एहिं, एहिं (एभिः)
णेहि, णेहिं, णेहिं

४ इमस्स, से, अस्स (अस्य) सिं, इमेसिं, (एवाम्)
इमाण, इमाणं

५ इमत्तो, इमाओ, इमाउ, इमत्तो, इमाओ, इमाउ
इमाहि, इमाहितो, इमा इमाहि, इमेहि (एभ्यः)
(अस्मात्) इमाहितो, इमेहितो,
इमासुतो, इमेसुंतो.

६ चतुर्थी विभक्ति प्रमाणे.

७ इमंसि, इमस्सि, इममि इमेसुं, इमेसु, एसु, एसुं (एषु)
इह, अस्सि (अस्मिन्)

तुहत्तो, तुहाओ, तुहाउ,
तुम्हत्तो, तुम्हाओ, तुम्हाउ

६ चतुर्थी विभक्ति प्रमाणे

७ तुवम्मि, तुवंसि, तुवस्सि	तुवेसु, तुवेसुं (युष्मासु)
तुमम्मि, तुमसि, तुमस्सि	तुवसु, तवसुं
तुमे	तुमेसु, तुमेसुं
तुम्हम्मि, तुम्हंसि, तुम्हस्सि	तुमसु, तुमसुं
तुम्मि, तइ, तप्प, (त्वयि)	तुहेसु, तुहेसुं
	तुहसु, तुहसुं
	तुम्हेसु, तुम्हेसुं
	तुम्हसु, तुम्हसुं
	तुसु, तुसुं

अम्ह (अस्मद्) हुं [त्रणे जाति]

१ हुं, अहं, अहयं (अहम्)	मो, अम्ह, अम्हे, अम्हो (वयम्)
२ म्मि, अम्मि, अम्ह, मं, (माम्)	” ” ” ” (अस्मान्) णे (नः)
३ मइ, मप्प (मया)	अम्हेहि, अम्हाहि. (अस्माभिः) अम्ह, अम्हे, णे
४ मम, मज्झ, मज्झं (मह्यम्, मम, मे)	मज्झ, अम्ह, अम्हं, अम्हे, अम्हो, अम्हाण, अम्हाणं, णो (न) (अस्माकम्)

સમો ય જો સર્વેણુ ભૂપણુ
સ વીતરાગો
જેહિં વદ્ધો જીવો સંસારે
પરિયટ્ટર તે રાગા ય
દોસા ય કમ્મવીઅં

જેણ મોહો દ્વમો ન સો સં-
સારે પરિયટ્ટર
સર્વે પાણા પિયાડઆ સુદ-
મિચ્છંતિ.

પાઠ ૧ મો

‘તુમ્હ’, ‘અમ્હ’, ‘હમ’ અને ‘એઅ’નાં રૂપાલ્યાનો
તુમ્હ (યુષ્મદ્) તું (ત્રણે જાતિ)

एकवचन

૧ તું, તુમં, તેં (ત્વમ્)

૨ ” ” ” તુમે, તુપ
(ત્વામ્)

૩ તે, તદ્, તપ (ત્વયા)

बहुवचन

તુમ્હે, તુમ્મે (યૂયમ્)

” ” (યુષ્માન્)

વો (વ.)

તુમ્હેદિ, તુમ્હેદિં, તુમ્હેદિં
(યુષ્માભિ.)

તુમ્મેદિ, તુમ્મેદિં તુમ્મેદિ
(યુષ્મેભિઃ ?)

તુમાણ, તુમાણં (યુષ્માકમ્)

તુમ્હાણ, તુમ્હાણં

તુજ્ઞાણ, તુજ્ઞાણં

તુમ્હાઈ

વો

(વ.)

તુમ્હત્તો, તુમ્હાઓ, તુમ્હાડ,

તુમ્હાઈતો, તુમ્હેઈતો

તુમ્હાસુંતો, તુમ્હેસુંતો

(યુષ્મત્)

૪ તુદ્, તુજ્ઞ, તુવ, તુમ,
તે, તુવ, (તવ, તે)
તુદં (તુભ્યમ્)

૫ તુવત્તો, તુવાઓ, તુવાડ,
(ત્વત્)

તુમત્તો, તુમાઓ, તુમાડ,

તુજ્ઞત્તો, તુજ્ઞાઓ, તુજ્ઞાડ,

કર્મવીજવડે સંસારમાં
 ફર્યા કરે છે.
 અમે વીજાઓનું મંગલ ઇ-
 ચ્છીપ છીપ
 તે પોતાના દોષોને જુપ છે.
 હાથીથી હણાયેલો છેદુત
 ભયથી ધુજે છે.
 તેના આંગણમાં વધાં વા-

ઠકો રમે છે.
 જે મૂઢ શિષ્યો, આચાર્યને
 વાંદતા નથી તેઓ દુઃખ
 સહે છે
 વીતરાગ પુરુષ સર્વમાં ઉત્તમ
 બ્રાહ્મણ છે.
 વીતરાગ સર્વ ભૂતોને સરસાં
 જુપ છે

જહા જુનાઈ કઢાઈ હવ્વ-
 વાહો પમત્થતિ તહા
 જુન્ને દોસે સમણો દહઈ
 જસ્સ મોહો હઓ તસ્સ
 ન હોઈ દુક્ખં
 સવ્વેસિં પાણાણં ભૂઆણં
 દુક્ખં મહ્વભયં તિ વેમિ
 ‘સવ્વે વિ પાણા ન હત-
 વ્વા’ એવ સ્વે પહુપ્પન્ના
 જિણા તે સવ્વે વિ આઈ-
 ક્ખંતિ.
 જે ઇગં જાણઈ સે સવ્વં
 જાણઈ.
 પમત્તસ્સ સવ્વતો ભયં

વિજ્ઞઈ ^{૪૫}ઈઅ મહાવીરો
 ભાસતે
 જસ્સ મોહો ન હોઈ તસ્સ
 દુક્ખં હવ
 ‘એગેસિં માણવાણં આડયં
 અપ્પ સ્વલુ
 - અથીરેહિં પુરિસેહિં ઇમે કામા
 ન સુજહા
 - પુરિમાઓ, દાહિણાઓ, ઉ-
 ત્તરાઓ કત્તો આગઓ
 ત્તિ ન જાણઈ જીવો
 જે સવ્વં જાણઈ સે ઇગં
 જાણઈ

ઘાતુઓ

જાણ્ (જાના) જાગ્યુ
 પ+મત્થ (પ્ર+મત્થ) મય્યુ-
 નાશ કરવો
 કીલ્ } (કીર્) કીડા કરવી-
 કીડ્ } खेलु
 રમ્ (૧મ્) રમ્યુ
 ણમ્ } (નમ્) નમ્યુ
 નમ્ }

હહ } (દહ) દહ્યુ-बहु-
 बाहु
 સહ (સહ) યહ્યુ-यहन करु
 પાસ (પરય) જોયું
 પરિ+યટ્ (પરિ+વર્ત) પરિર્તયુ
 કર્યા કરવું-बदलायु
 આ+इक्स् (આ+ચક્ષ) આચસ્યુ
 -कहेतुं

વધાને સદા સુખ પ્રિય છે.
 જેઓ શરીરમાં આસક્ત છે
 તેઓ મૂઢ છે.

✓ રાગ અને દ્વેષ સંસારમાં
 અનાદિના છે

મેઘ, વધા ભાગોમા ચારે
 વાજુપ વરસે છે.

અમે વે, જેનાં કપડાં સી-
 વીપ છીપ તે રાજા છે

✓ અગ્નિ જેમ લાકડાંને વાળે
 છે તેમ બુદ્ધ પુરુષ પોતાના
 દોષોને વાળે છે.

પ્રમત્ત પુરુષ ભયથી કંપે છે.

✓ ઉત્તર, પૂર્વમાં શીત છે અને
 દક્ષિણમાં તાપ છે.

✓ એક પળ ભૂત હણવા યોગ્ય,
 નથી.

વધાં વાલકો ગાય છે.

વધા છેડતો ટાઢ અને તાપ
 સહે છે.

જે, કોઈ જીવને હણતો
 નથી તેને અમે વ્રાહ્મણ
 કહીપ છીપ.

કોણ ક્યાથી આવેલો છે ?

માણસો શરીરના ક્ષેમ માટે
 તપે છે

પંડિતો હર્ષવડે દુઃખ સહે છે.

✓ સર્વ શિષ્યો માથાવડે આ-
 ચાર્યને નમે છે

હું વધાંઓને માટે ચંદન
 ઘસું છું.

જે, તેનાથી ગભરાય છે તે
 મંડ નથી

✓ ચદ્ધ અને આસક્ત પુરુષો

विशेषण

बहुत्पन्न (प्रत्युत्पन्न) वर्तमान-
ताजु

प्रमत्त (प्रमत्त) प्रमत्त-प्रमादी
सम (सम) समान वृत्तिवाळु-
सखु

वीयरग } (वीतरग) जेमां गग
वीयराय } नथी ते

सुजह (सु+हान) सहेबाइथी
तजी शकाय ते

जुन्न (जीर्ण) जीर्ण-जूनु-जळी-
जरी-गयेळु

पिय (प्रिय) प्रिय-बहाळु

आसत्त (आसक्त) आसक्त-मोही
हथ (हत) हणायेळु-हणेळु

आगअ }
आगत } (आगत) आवेलु
आअ }

पिआउय (प्रियायुष्क) आयुष्यने
प्रिय समजनार

उत्तम }
उत्तिम } (उत्तम) उत्तम

बुद्ध (बुद्ध) बोध पामेल-ज्ञानी

बद्ध (बद्ध) बद्ध-बाधेल-बधायेळु

सीअ (शीत) शीत-ठड्ड

अधीर (अधीर) अधीर-धीरज
विनानुं-नबळु

हंतव्व (हन्तव्य) हणवा योग्य

अण्ण (अल्प) अल्प-थोडुं

अणाइअ (अनादिक) आदि विनानुं

अव्यय

कुत्तो } (कुत) क्यांथी, शाथी,
कुओ } कई बाजुथी

जहा } (यथा) जेम
जह }

एव } (एवम्) एम-ए रीते
एवं }

सव्वत्तो } (सर्वत) सर्व प्रकारे
सव्वतो } चारे बाजुथी
सव्वओ }

तहा } (तथा) तेम
तह }

अंतो (अन्तर) अदर

खलु (खल) निश्चय

पुरिम (पु) पुर-भूमि) पहेलानु, पूरे
 पुव्य (पु) पूरे, पूरे
 वील (वि) विम-१५
 म.सुव (६१) स-पोते, पोतनु

सम (सम) ५५
 सव्य (स) सरे सव-५५
 सिम (सिम) ५५

सामान्य शब्दो [नरजाति]

भूअ (भू) भूत-प्राण-जीव
 सीस } (शिष्य) शिष्य, विद्यावी
 सिस्स }
 कसियल (कृषि) खेडवाळो-
 चेडुत

अंक (अ) अक-खोळो

बंधव (बान्धव) बांधव-भाई
 पासाय (प्रासाद) प्रासाद-महेळ
 जीव (जीव) जीव

ताव (ताप) ताव, ताप-तडको
 वंभण } (त्राण) त्राणविषाणे
 वम्हण } समसनार पुष्प
 माहण }
 कोड (कोउ) गोद-खोळो
 पास (पाश) पाश-फांसो, पासलो
 -फांसो
 दिणयर (दिनका) दिनको कर-
 नार-सुरज, वीकरो
 संसार (ससार) ससार-जगत

नान्यतर

अंगण (अङ्गण) आगण
 सीअ (शीत) शीत-टाढ
 खेम (क्षेम) क्षेम-कुशल
 महव्भय (महाभय) महाभय-
 मोटो भय
 वत्थ (वस्त्र) वस्त्र-वस्तर-कपडु
 कट्ट (काष्ठ) काष्ठ-काठ-
 काठी-लाकडु

कम्मवीअ (कर्मवीज) कर्मवीज-
 सत्-असत् सस्कारनु वीज
 भोयण (भोजन) भोजन-जमण
 धण (धन) धन
 ताण (त्राण) रक्षण-धारण-आशरो
 घर (गृह) घर
 आउय (आयुष्क) आयुष्य-जीवगी

६ चतुर्थी विभक्ति प्रमाणे

७ कंसि, कस्सि, कहिं.

कम्मि (कस्मिन्)

कत्थ (कुत्र)

काहे, काला, ४३ कइआ (कदा)

केसु, केसुं (केपु)

क (नान्यतर)

१ किं (किम्)

” (”)

काणि, काइं, काई (कानि)

” ” ” (”)

वाकीनां नरजाति—क—प्रमाणे

सर्वनाम

अण्ण } (अन्य) अन्य-बीजु
अन्न }

अण्णयर } (अन्यतर) अनेह-
अन्नयर } बीजु कोई

अंतर (अंतर) अंदरनु

अवर (अपर) अवर-बीजु

अहर (अधर) नीचु, बीजु

इम (इदम्) आ

इयर (इतर) इतर-बीजु

उत्तर (उत्तर) उत्तरदिशा, उत्तरनु

एग } (एक) एक, बीजु
इक्क }
एक्क }

एअ } (एतद्) ए
एय }

तुम्ह (युष्मद्) तु

अम्ह (अस्मद्) हुं

क (किम्) कोण

कइम } (कतम्) कयो,
कतम } कैटकाक

कयर (कतर) कयो

अमु (अदम्) ए

ज (यद्) जे

त, ण (तद्) ते

दाहिण } (दक्षिण) दक्षिण,
दक्खिण } दक्षिणनु

४१ आ त्रणे रूपो ' कदा-क्यारे ' ना ज अर्थमा वपराय छे.

३ वसि, वस्ति, तहिं,	तेसु, तेसुं (तेषु)
वस्मि (वस्मिन)	
नय (तन)	
ताहे, ताला, तइआ (तदा)	
णसि, णस्सि, णहिं,	णेषु, णेषुं
णस्मि, णन्थ	

त (नान्यतर)

१ नं (तत्)	ताणि, ताइ, ताई (तानि)
णं	णाणि, णाइ, णाई
२ " " (")	" " " (")

आकीनां नरजाति—त—प्रमाणे

क (किम्) नरजाति

१ को (कः)	के (के)
२ कं (कम्)	के, का (कान्)
३ केण, केणं, किणा (केन)	केहि, केहिं, केहिं (केभि, कै)
किण्णा	
४ कस्स, कास (कस्य)	कास, केसिं (केयाम्)
	काण, काणं, (कानाम् ?)
५ कम्हा (कस्मात्)	काओ, काउ
किणो, कील	काहि, केहि
काओ, फाउ	काहिंतो, केहिंतो
	कामुतो, केसुंतो

६२ आ ग्रणे रूपो 'तम-त्यारे'ना ज अर्थमा वनय छे.

૪૧ ત, ણ, (તદ્) નરજાતિ

૧ સ, સો, સે (સઃ)	તે, ણે (તે)
૨ તં, ણં (તમ્)	તે, તા (તાન્) ણે, ણા
૩ તેણ, તેણં, તિણા (તેન)	તેહિ, તેહિં, તેહિં (તેભિ , તૈઃ) ણેણ, ણેણં
૪ તસ્સ, તાસ (તસ્ય)	સિં, તાસ, તેસિં (તેષામ્) તાણ, તાણં, (તાનામ્ ?) ણેસિં, ણાણ, ણાણં
૫ તો, તાઓ, તાડ (તતઃ)	તાઓ, તાડ (તતઃ) તાહિ, તેહિ તાહિતો, તેહિંતો (તેભ્ય) તાસુંતો, તેસુંતો
નાઓ, નાડ	નાઓ, નાડ નાહિ, નેહિ, નાહિંતો, નેહિંતો નાસુંતો, નેસુંતો

૬ ચતુર્થી વિભક્તિ પ્રમાણે

૪૧ પ્રાકૃત માપમા 'ત' અને 'ણ' એ બન્ને 'તે'ના અર્થમાં વપરાય છે માટે 'ત'ની સાથે 'ણ'નાં રૂપો જણાવી દીધા છે 'ત' અને 'ન'-'ણ' રચવામાં તદ્દન સરખા છે તેથી આ 'ણ' લિપિદોષને લીધે પ્રચલિત થયો હોય તો ના ન કહેવાય. 'ત્યા'ને વદલે 'ન્યા'નો પ્રયોગ ગોહિલવાડમાં પ્રચલિત છે જ

सव्व (नान्यतरजाति)

१ सञ्च, सञ्चम्)	सञ्चाणि, सञ्चाइं	} (सञ्चाणि)
२ " (")	" " " "	

वाक्कीना नरजाति-सव्य-प्रमाणे

ज (यद्) नरजाति

૧ જો, જે (ય.)	જે (યે)
૨ જં (યમ્)	જે, જા (યાન્)
૩ જેણ, જેણં (યેન)	જેહિ, જેહિં, જેહિ (યેભિ, ય)
જિણા	
૪ જસ્સ, જાસ (યસ્ય)	જેસિ (યેપામ્)
	જાણ, જાણં (યાનામ્?)
૫ જમ્હા (યમ્માત્)	જાઓ, જાડ (યત્)
જાઓ, જાડ (યત.)	જાહિ, જેહિ
	જાહિંતો, જેહિંતો (યેભ્ય.)
	જાસુંતો, જેસુંતો

६ चतुर्थी विभक्ति प्रमाणे
७ जंस्ति, जस्सि (यस्मिन्) जेसु, जेसुं (येषु)
जहिं, जस्मि
जत्थ (यत्र)
जाहे, जाला, ६^०जइआ _____
(यदा)

ज (नाभ्यतर)

१ जं (यत्) जाणि, जाइं जाई (यानि)
२ " " " " " "

वाक्कीनां नरजाति—ज—प्रमाणे

અકારાંત સર્વનામોને નરજાતિમાં સિંસ, હિં અને ત્થ પ્રત્યય ઉપરાંત ઉક્ત સિં અને મ્મિ પ્રત્યયો પણ લાગે છે. માત્ર ‘૯’ પ્રત્યય પ્રાયઃ નથી લાગતો.

રૂપાખ્યાન—(સવ્વ નરજાતિ)

૧ સવ્વો, સવ્વે (સર્વઃ)	સવ્વે (સર્વે)
૨ સવ્વં (સર્વમ્)	સવ્વે, સવ્વા (સર્વાન્)
૩ સવ્વેણ, સવ્વેણં (સર્વેણ)	સવ્વેહિ સવ્વેહિં, (સર્વેભિઃ)
	સવ્વેહિ સર્વૈઃ)
૪ સવ્વસ્સ (સર્વસ્ય)	સવ્વેસિં (સર્વેષામ્)
	સવ્વાણ સવ્વાણં (સર્વાણામ્ ?)
૫ સવ્વાઓ	સવ્વાઓ, સવ્વાઠ (સર્વતઃ)
સવ્વાઠ	સવ્વાહિ, સવ્વેહિ
સવ્વમ્હા (સર્વસ્માત્)	સવ્વાહિંતો, સવ્વેહિંતો
	(સર્વેભ્ય.)
	સવ્વાસુતો, સવ્વેસુંતો
૬ સવ્વસ્સ (સર્વસ્ય)	સવ્વેસિં (સર્વેષામ્)
	સવ્વાણ, સવ્વાણં (સર્વાણામ્ ?)
૭ સવ્વંસિ (સર્વસ્મિન્)	સવ્વેસુ, સવ્વેસું (સર્વેષુ)
સવ્વસિંસ, સવ્વમ્મિ	
સવ્વહિં, સવ્વત્થ (સર્વત્ર)	

પાઠ ૮ મો

અક્ષરાંત સર્વાદિ (નરજાતિ અને નાન્યતર જાતિ)

સન્ન (સર્વ)

જ (ગદ્)

ત (તદ્)

ક (ક્તિમ્)

અક્ષરાત સર્વનામોના રૂપાદ્યાનો નરજાતિમાં ' વીર ' જેવાં
અન નાન્યતરજાતિમાં ' કમલ ' જેવા થાય છે. જે છાસ વિશેષતા
છે તે, આ નીચે સમજુતા સાથે આપી છે.

૧ પ્રથમાના વહુવચનમાં માત્ર એકલ સન્ને (સર્વે), જે (યે), તે
(તે), કે (કે) વાય છે અર્થાત્ પ્રથમાના વહુવચનમાં અક્ષ-
રાત સર્વનામો, નરજાતિમાં ' ણ ' પ્રત્યય લે છે.

૨ ષ્ઠીના વહુવચનમાં સન્નેસિં (સર્વેષામ્), જેસિં (યેષામ્), તેસિં
(તેષામ્), કેસિં (કેષામ્) પળ થાય છે અર્થાત્ ષ્ઠીના વહુ-
વચનમાં અક્ષરાત સર્વનામો, નરજાતિમાં ઉક્ત ' ણ ' ઉપરાત
' ણસિં ' પ્રત્યય પળ લે છે:—

સન્ન + સ્સિં = સન્નેસિં સન્ન + ણ = સન્નાણ.

૭ મહત્ત્વીના એકવચનમાં સન્નસ્સિં, સન્નહિં (સર્વસ્મિન્) સન્નત્થ
(સર્વત્ર) જસ્સિં, જહિં (યસ્મિન્) જત્થ (યત્ર) તસ્સિં, તહિં
(તસ્મિન્) તત્થ (તત્ર), કસ્સિં, કહિં (કસ્મિન્) કત્થ (કુત્ર)
એમ ત્રણ ત્રણ રૂપો પળ થાય છે અર્થાત્ મહત્ત્વીના એકવચનમાં

कलहथी वैर थाय छे
श्रमणो मठमां रहे छे
आंकना पाडाने भूली जइए
छीए

खीर पीओ छो
बलदो पाणीनो कोस
खेंचे छे

राजाना भंडारमां रूपुं छे
पंडित पुरुषो मोक्षने इच्छे छे

बलदना कांधमां धोंसरु
शोमे छे
पंडितो शीलने शोधे छे
पण गोत्रने पूछता नथी
शीलनो मार्ग दुर्लभ छे
वालको उपाध्याय पासेथी
पाठ भणे छे
भड पुरुषो दुःखथी शोक
करता नथी

घाणं गधस्स गहणं वयंति
लोहा मोहो जायइ
दुक्खेसुंतो वेया वि न
रक्खंति
सोत्तं सदस्स गहणं वयंति
दुक्खेहिंतो वीहंति पंडिता ?
कायं फासस्स गहण वयंति
सुक्खेसु मित्तं सुमिरति
समणे महावीरे जयति
मूढो पुणो पुणो वज्झं देक्खइ
पंडिता ! खीरं पिबित्था

मूढा कामेसु मुज्झंति
चन्दणस्स रसमापिबति
अप्पाणो अप्पाणस्स मित्तं
किं वहिया मित्तमिच्छसि
पुरिसे वीरियं पुण दुल्लहं
पुरिसस्स काये पुण दुल्लहे
अप्पाणं जिणामु संजया !
पुट्ठो पंडिओ जहासुत्तं वदति
पंडिता पुट्ठा न होति
गीअस्स सहं सुणह

વજ્રાન્તો (૨૫૨) ચરણ-
ચરણ ૧૨૬

તત્તો (૧૮) ને ૧૧
કિં (કિંમ) ૩૮. ૧ ૨ ૩

ધાતુ

ગચેસ (૫૧૧) શોચુ

નુલ્લાન ન થાય
સીત પૂરુ

વસ (૨૬) ૧૫૫-૧૬૫

જય (૨૫) જિતુ

વય (૧૫) ૧૫૫-૧૬૫

હવ્ } (મવ) હોડુ-મડુ
ભવ્ }

પિવ (૧૧૫) પીડુ

પડ (૫૩) ૫૩૫-૫૪૫

આ+પિર્ } (આ+પિવ) ચોડ
આ+પિય્ } પીડુ-માર્ગદાથી
આ+વિય્ } પીડુ-ધાનને

સોચ } (શોચ) શોચુ-
સોચ્ } વિચારુ, શોક દરવા

મળ (મળ) મળવું

ઘડામાં તઢાવનું પાણી છે
નટો ઢોલ સાથે માર્ગમાં
નાચે છે
વાઢકો કાતિયડે શોમે છે
જિનો શીલને વપાણે છે
કુઢાડાવડે ચન્દનને છેડું હું
ગરુડનુ જોડું તઢાવમાં
પડે છે

વાઢકો હીંક કરે છે
સેતરમાં સાર છે તેથી ક-
ળગા વઢી જાય છે
શવ્દોનો કોશ કરું હું
ગાડાવડે નગર મળી જાઉં હું

તૃળ્ણાથી કલહ થાય છે
અને કલહથી દ્વેષ
થાય છે

સંયમી શ્રમણ સુખોથી
હરખાતો નથી જને
દુઃખોથી કોપતો નથી
નટો ગીત ગાય છે અને
નાચે છે

સિંહો અને વાઘો તઢાવનું
પાણી પીય છે

વાઘ અને સિંહ પાંજરામાં
દોડે છે

મહ પુરુષ શડોને જીતે છે

सीस (शीषे) शीष-मायु
गुत्त (गोत्र) गोत्र-वश
ग्रहण (ग्रहण) ग्रहण करवानु
साधन

पंजर (पञ्जर) पाजर
सील (शील) सदाचार
लावण्य } (लावण्य) लावण्य-
लायण्य } काति

रसायल (रसातल) रसातल-
पाताल
कुम्पल } (कुड्मल) कुपल-
कुंपल } पणगो

रूप (रुक्म) रूप

जुम्म } (युग्म) युग्म-जोडु
जुग्म }
कम्म (कर्म) काम-कार्य-सारी
-नरसी प्रवृत्ति

घाण (घ्राण) नाक-सुधवानु
साधन
सयढ (शकट) शकट-गाडु-
छकडो

पद } (पद) पद-पगलु
पय }
जुग (युग) धोंसर
खीर } (क्षीर) क्षीर-खीर-दूध
छीर }
लक्खण } (लक्षण) लक्षण-
लच्छण } चिह्न
छोअ (क्षुत) छोक

खेत्त } (क्षेत्र) खेतर-छेतर
छेत्त }
सोअ } (श्रोत्र) श्रोत्र-कान-
सोत्त } सामळवानु साधन
वीरिय (वीर्य) वीर्य-बळ-शक्ति

विशेषण

मूढ (मूढ) मूढ-मोहवाळो-
अभण-अज्ञानी
पुढ (पुष्ट) पुष्ट
संजय (सयत) सयमवाळो

पुढ (पृष्ट) पृष्ठाएलु
पंडित } (पण्डित) पण्डित-भणेलो,
पंडिअ } पण्डो, पोपट पण्डित
दुल्लह (दुर्लभ) दुर्लभ-दुल्लभ-मुश्कैल

अव्यय

नो (नो) नहि
च } (च) अने
अ }
य }
बहिआ } (बहिर) बहार
बहिया }

जहासुत्तं (यथासूत्रम्) सूत्रमा-
शास्त्रमा-कथा प्रमाणे
पुण } (पुन) पुन. पुन
पुणो } -फरी वार
उण }

पाठ ७ मो नर जाति

३८ घड (घट) घडो
 नड (नट) नट
 पडह (पटह) पडो-ढोल
 भड (भट) भड-शूरो
 मोह (मोह) मोह-मूढता
 काय (काय) काय-काया-शरीर
 सह (शब्द) शब्द-साद-अवाज
 हरिस (हर्ष) दरख-हर्ष
 ३९ मढ (मठ) मढी-मठ-सन्यासी-
 ओनु रहेठण
 सढ (शठ) शठ-लुचो
 कुढार (कुठार) कुहाडो
 पाढ (पाठ) पाडो-आंकनो पाडो
 -पाठ
 समण (श्रमण) शुद्धि माटे श्रम
 करनार-सतपुष
 मोक्ख (मोक्ष) मोक्ष-छूटकारो

वेय (वेद) ऋग्वेद वगेरे चार वेद
 फास (स्पर्श) स्पर्श
 तलाय (तडाग) तलाव
 गरुल (गहड) गहड
 खार } (क्षार) खारो
 छार }
 खंध (स्कन्ध) काध-खांध, भाग,
 मोटी ठाक
 पोक्खर (पुष्कर) तळाव
 खय (क्षय) क्षय
 कोस (कोश) पाणी काढवानो
 कोस, खजानो
 पाण (प्राण) प्राण-जीव
 गंध (गन्ध) गंध
 काम (काम) काम-तृष्णा-इच्छा
 अप्पाण (आत्मन्) आत्मा-
 पोते-आप

नान्यतर जाति

जल (जल) जल-पाणी
 रयय (रजत) रजत-रूप
 गीअ } (गीत) गीत, गाएल
 गीत }

मित्त (मित्र) मित्र
 दुक्ख (दुःख) दुःख
 सुक्ख (सौख्य) सुख
 चारित्त (चारित्र) सच्चारित्र-सद्दर्शन

कुंभार शीआलामां पात्रो
घडे छे
वाघने पीछा नथी होतां
अग्नि वनने बाळे छे
ज्ञानमां मंगळ छे
महावीरने माथावडे वंदन
करुं छुं
राजाने कान नथी
सिंहना हृदयमां भय नथी
हाथी सूरवडे वनमां फलो
खाय छे

चामडा माटे वाघने हणेछे
हाथीओ वळदोथी वीता नथी
सिंहनुं पूछुं लांनुं होय छे
आंखमां क्रोधने जोउं छुं
सूर्य के चंद्र भमता नथी
वळदो शिंगडाथी शोमे छे
चमार चामडाने शुद्ध करे छे
मुखवडे वचनो वोळुं छुं
पुरुष नाना होठथी शोमे छे
वरसाद नित्य पडे छे
वरसाद विना वनो सुकाय छे

अजिणाप वहंति वग्घे
फलाइं भायणम्मि सोहंति
बुहा पुरिसा हियये वेरं
न रक्खंति
निवो वणेषु सिंघे वा वग्घे
वा हणइ
सिंघो फलं न खायइ
चंदणस्स वणंसि जामि
कुंभारो नगराओ आगच्छइ
चम्मारो अजिणाप नगरं जाइ

निवस्स मत्थयंमि कमलाणि
छजंति
मत्थएण वंदामि महावीरं
वणे गए देक्खह
वग्घस्स वा सीहस्स वा
सिंगं नत्थि
लोहाओ लोहो वहइ
रागा दोसो जायइ
कोहेण पित्तं कुप्पइ

परि+कम् (परि+कम्) परि-
क्रमण करवु-परकमवु
-प्रदक्षिणा फरवी

इच्छ (इच्छ) इच्छवु
रक्ख (रक्ष) राखवु-पाळवु
वह् (वह्) वहेवु-वावु

विशेषण

लंघ (लम्घ) लांघु
लण्ह (श्लक्ष्ण) नानु

वज्झ (वाह्य) वहारवु-वहार
देखावु

अव्यय

न (न) न
३५ व (वा) वा-अथवा-के
३६ विणा } (विना) विना
विना }
सया } (सदा) सदा-हमेशा
सह }

सह^{३७} (सह) } सह-साथे
सद्धि (सार्धम्) }
निच्चं } (नित्यम्) नित्य
णिच्चं }

वैरथी वैर वधे छे
नगरनी पडखे चंदननुं वन छे
सिंह, के वाघथी शियाळ
वीप छे

मांसने माटे सिंहने हणो छे
दांतो माटे हाथीओने मारे
बुद्धनी साथे महावीर बोले

१५ व नो उपयोग—बुद्धो व वीरो व कविलो (कपिलः) व सब्बणू

१६ 'विणा' के 'विना'नी साथे आवता नामने बीजी, त्रीजी के
पांचमी विभक्ति लागे छे. मेह विणा. मेहेण विना. मेहाउ विणा.

३७ 'सह' के 'सद्धि'नी साथे आवता नामने त्रीजी विभक्ति लागे छे.

बुद्धेण सह.

महावीरेण सद्धि.

णगर }
 नगर } (नगर) नगर-नगरे
 णयर }
 नयर }

मुह (मुख) मुख

पित्त (पित्त) पित्त

सिंग (शृङ्ग) शिंगडुं

फल (फल) फल

वण (वन) वन

भायण } (भाजन) भाजन-

भाण } भाणु-पात्र

मंगल (मङ्गल) मंगल

पास (पार्श्व) पासु-पड्यु

हियय (हृदय) हृदय-हैयु

गल (गल) गलु

पुच्छ (पुच्छ) पूछडु-पूछ

पिच्छ (पिच्छ) पीछु

मंस (मांस) मांस

अजिण (अजिन) अजिन-चामडुं

भय (भय) भय-भो

चम्म (चर्म) चामडु

नाम (नरजाति)

सीह } (सिंह) सिंह
 सिंघ }

वग्घ (व्याघ्र) वाघ

सिगाल } (शृगाल) शियाळ
 सिथाल }

सीआल (शीतकाल) शीआळो

गय (गज) गज-हाथी

वसह (वृषभ) वृषभ-वळद

ओठ (ओष्ठ) ओठ-होठ

दंत (दन्त) दांत

कुंभार (कुम्भकार) कुभार

चम्मार (चर्मकार) चमार

हव्ववाह (हव्यवाह) हव्यवाह-अग्नि

कोह (क्रोध) क्रोध

लोह (लोभ) लोभ

दोस (द्वेष) द्वेष

दोस (दोष) दोष

राग (राग) राग-आसक्ति

धातुओ

घड् (घट्) घडवु-वनाववु

जहा (जहा) छोडवु-त्याग

करवो

जागर् (जागर्) जागवु

भक्ख् (भक्ष्) भक्षवु-खावु-

भरखवु

जाय् (जाय्) जन्म यवो-

उत्पन्न थयु

पाठ १९ भावे प्रयोग अने कर्मणि प्रयोगना प्रत्ययो, तेमना तमाम रूपो, अनियमित रूपो, स्त्रीलिङ्गी सर्वनामो, सामान्य शब्दो, भा० वा० .	२८६-२९८
पाठ २० व्यजनात शब्दोनां रूपो, तद्धित प्रत्ययो, तद्धितान् शब्दो, भा० वा०	२९९-३१०
पाठ २१ नामधातुओ, कृदन्तो-हेत्वर्थकृदन्त, सवक्कभूत कृदन्त. विपर्ययकृदन्त, तमाम जातनां वर्तमान कृदन्त, भूतकृदन्त, भविष्य कृदन्त, कर्तृकृदन्त, अव्ययो, भा० वा०	३१०-३२८
पाठ २२ सहायावाचक शब्दो, तेमना रूपो, भा० वा०...	३२९-३३६
शब्दकोश	३३७-३८५
नाम (नरजाति)	३३७-३४९
नाम (नारीजाति)	३४९-३५३
नाम (नान्यतरजाति)	३५३-३५९
विशेषण	३६०-३६५
सहायावाचक शब्दो.. ...	३६५-३६९
अव्यय	३६९-३७२
धातु	३७३-३८१
देश्यशब्दो (नरजाति)	३८२-३८३
„ (नारीजाति)	३८३-३८४
„ (नान्यनरजाति)	३८५
अर्धमागधीनुं साहित्य	३८६-३८८

પાઠ ૯	‘તુન્હ’, ‘અન્હ’, ‘હમ’ અને ‘એઅ’ના રૂપો, સામાન્ય શબ્દો ૧અ૦, વિ૦, વા૦, મા૦ વા૦	૧૧૪-૨૦૫
પાઠ ૧૦	ભૂતકાલના પ્રત્યયો, રૂપો, ઘા૦, નામો, વિ૦, અ૦, મા૦ વા૦	૨૨૦૬-૨૧૫
પાઠ ૧૧	ફકારાત તથા ઉકારાત નામો, તેમના રૂપો, સામાન્ય નાનો, વિ૦, અ૦, ઘા૦, મા૦ વા૦	૨૧૬-૨૨૬
પાઠ ૧૨	ભવિધ્યકાલના પ્રત્યયો, રૂપો, નામો, વિ૦, અ૦, ઘા૦, મા૦ વા૦...	૨૨૬-૨૩૪
પાઠ ૧૩	ભવિધ્યકાલ, કેટલાક અનિયમિત રૂપો, ‘અમુ’ના રૂપો, નામો, વિ૦, અ૦, વા૦, મા૦ વા૦...	૨૩૫-૨૪૩
પાઠ ૧૪	ઋકારાત શબ્દો, તેમના રૂપો, નામો, સહ્યાસૂચક વિ૦, અ૦, ઘા૦, મા૦ વા૦	૨૪૩-૨૫૩
પાઠ ૧૫	વિધ્યર્થ અને આજ્ઞાર્થના પ્રત્યયો, રૂપો, તેમનો ઉપયોગ, ઘા૦, નામો, વિ૦, અ૦, મા૦ વા૦	૨૫૩-૨૫૯
પાઠ ૧૬	વિધ્યર્થના ધ્રુવ પ્રત્યયો, રૂપો, તેમનો ઉપયોગ, અનિયમિત રૂપો, ઘા૦, ક્રિયાતિપત્તિના પ્રત્યયો, રૂપો, મા૦ વા૦	૨૬૦-૨૬૫
પાઠ ૧૭	નારીજાતિના રૂપો (આકારાત, ફકારાત, કેકારાત, ઉકારાત, ઉકારાત) તપોની સમજણ, નામો, મા૦ વા૦	૨૬૫-૨૭૭
પાઠ ૧૮	પ્રેરક મેદના પ્રત્યયો, વ્રણે કાલના રૂપો, વિધ્યર્થ, આજ્ઞાર્થ અને ક્રિયાતિપત્તિના રૂપો, ઘા૦, નામો, વિ૦, મા૦ વા૦	૨૭૭-૨૮૫

૧ અ૦-અવ્યય, વિ૦-વિશેષણ, ઘા૦-ઘાતુઓ.

૨ ૨૦૮ મેં પાને ‘કેટલાક નિયમિત રૂપો’ને વદલે ‘કેટલાક અનિયમિત રૂપો’ વાચવું.

હ્રસ્વનો દીર્ઘ	„	૧૧૪ ...	...	૧૨૪
દીર્ઘનો હ્રસ્વ	„	૧૧૫-૧૧૭	...	૧૨૫
સંધિ	„	૧-૨૫	...	૧૨૬-૧૩૩
સમાસ	„	૧-૪	...	૧૩૪-૧૪૫
સમાસમા હ્રસ્વનો દીર્ઘ			...	૧૪૫
„ દીર્ઘનો હ્રસ્વ				

દ્વિતીય ભાગ

પાઠ ૧	વર્તમાનકાલ-એકવચનના પ્રત્યયો, ધાતુઓ, રૂપો તથા ભાષાંતરનો વાક્યો .	...	...	૧૪૮-૧૫૧
પાઠ ૨	દ્વિવચનદર્શક 'દુ' શબ્દનો ઉપયોગ, વર્તમાન-કાલ-વહુવચનના પ્રત્યયો, ધાતુઓ, રૂપો તથા ભાષાંતરવાક્યો	...	...	૧૫૧-૧૫૪
પાઠ ૩	જ, જા પ્રત્યય, સ્વરાંત ધાતુઓ, રૂપો તથા માં ^૧ વાં...	...	...	૧૫૫-૧૫૮
પાઠ ૪	'અસ'ના રૂપો, ધાતુઓ, માં વાં	..	..	૧૫૮-૧૬૦
પાઠ ૫	ધાતુઓ, માં વાં સાર અને પ્રશ્નો તથા રૂપો ઉવસંગ તથા ધાતુઓ .	...	...	૧૬૩-૧૬૫
પાઠ ૫	નરજાતિ—અકારાંત નામના રૂપો, તેમની સમ-જન, નામો, માં વાં...	...	...	૧૭૦-૧૭૫
પાઠ ૬	નાન્યતરજાતિ—અકારાત નામના રૂપો, નામો, ધાતુઓ, વિશેષણ, અવ્યય અને માં વાં ...	...	...	૧૭૬-૧૭૯
પાઠ ૭	નામ (નરજાતિ, નાન્યતરજાતિ) વિશેષણ, અવ્યય, ધાતુઓ તથા માં વાં .	..	..	૧૮૦-૧૮૩
૮	અકારાત સર્વનામ, તેમના રૂપો, સામાન્ય શબ્દો, વિશેષણ, અવ્યય, ધાતુઓ, માં વાં	...	...	૧૮૪-૧૯૩

विषय				पृष्ठ
प्	”	”	१७८ ..	१०८
व्	”	”	१७९ ...	”
म्	”	”	१८० ...	”
य्	”	”	१८१ ...	”
र्य्	”	”	१८२ ...	१०८-११०
ल्	”	”	१८३ ...	११०
श्	”	”	१८४ ...	११०-१११
ष्	”	”	१८५ ...	१११-११२
स्	”	”	१८६ ..	११२-११४
ह्	”	”	१८७ ...	११४-११५
विसर्ग	”	”	१८८ ...	११५
स्वरभक्ति			१८९	११६-११८
(सयुक्त व्यजनमा 'अ' 'इ' 'ई' 'उ' स्वरानु उमेरण)				
व्यत्यय	”	”	१९० ...	११८-११९
(अक्षरोनी आगळ पाछळ फेरवदली)				
शब्दोनो फेरकार	”	”	१९१ .	११९-१२०
अनुस्वारनो वधारो	”	”	१९२ .	१२०-१२१
जातिनो फेरकार	”	”	१९३ ..	१२१-१२३

१ आ फेरकारमां ११० पृष्ठ उपर नीचे प्रमाणे उमेरीने वाचवु.

ध्वं नो व्म, पछी—

र्यं नो ज — भार्या — भज्जा
कार्य — कज्ज
वय — वज्ज

मर्यादा — मज्जाया
पर्याय — पज्जाय
पर्याप्त — पज्जत्त ।

र्यं नो र—

विषय	मद १०८ १ गुणित			पृष्ठ
य 'ना	,	,	,, १४४-१४८ ...	... ९४-९५
र 'ना	,,	,,	,, १४९-१५२ ...	... ९५-९६
ल 'ना	,,	,,	,, १५३-१५४ ...	... ९६
व 'ना	,,	,,	,, १५५-१५६ ...	... ९६-९७
श 'ना	,,	,,	,, १५७-१५९ ...	. ९७
ष 'ना	,,	,,	,, १६०-१६३ ...	.. ९८
स 'ना	,,	,,	,, १६४-१६५ ...	... ९८-९९
ह 'ना	,,	,,	,, १६६-१६७ ...	... ९९
दरना व्यजननो लोप	,,		१६८] ...	.. ९९-१०१
संयुक्त व्यंजनना× फेरफार]				१०२-११५
संयुक्तना फेरफार नियम	१६९	...	...	१०२-१०४
,,	,,	,,	१७० ...	१०४
,,	,,	,,	१७१ ...	,,
,,	,,	,,	१७२ ...	१०४-१०५
,,	,,	,,	१७३ ...	१०५-१०६
,,	,,	,,	१७४ ...	१०६
,,	,,	,,	१७५ ...	,,
,,	,,	,,	१७६ ...	१०७
,,	,,	,,	१७७ ...	१०७-१०८

१ 'स'ना फेरफारमा आ प्रमाणे वाचवु:

१६४ स नो छ | १६५ स नो ह

'ह'ना फेरफार

१६६ ह नो घ | १६७ ह नो र

× आ प्रकरणमा फुदटीना निशानवाळा फेरफार सर्वसाधारण छे.

વિષય

પૃષ્ઠ

[વ્યંજનોના ફેરફાર*]	...	...	...૭૧-૧૦૧
[અંત્ય વ્યંજનના ફેરફાર (નિયમ ૬૪-૬૮)]	..	..	...૭૧-૭૨
વ્યંજનોના તથા વ્યંજનના ઉચ્ચારણના			
ફેરફાર	નિયમ ૬૯-૮૪	.	.. ૭૨-૮૧
‘ક’ના	..	૬૫-૮૯	... ૮૨-૮૩
‘ખ’ના	..	૯૦-૯૧	.. ૮૩
‘ગ’ના	..	૯૨-૯૪	.. ૮૩-૮૪
‘ઘ’ના	..	૯૫	.. ૮૪
‘ચ’ના	..	૯૬-૯૮	.. ૮૪
‘જ’ના	..	૯૯	.. ૮૪
‘ટ’ના	..	૧૦૦-૧૦૨	.. ૮૪-૮૫
‘ઠ’ના	..	૧૦૩-૧૦૫	.. ૮૫
‘ડ’ના	..	૧૦૬	.. ૮૫-૮૬
‘ણ’ના	..	૧૦૭	.. ૮૬
‘ત’ના	..	૧૦૮-૧૧૫	.. ૮૬-૮૮
‘થ’ના	..	૧૧૬-૧૧૮	.. ૮૮
‘દ’ના	..	૧૧૯-૧૨૪	.. ૮૮-૯૦
‘ધ’ના	..	૧૨૫-૧૨૬	.. ૯૦
‘ન’ના	..	૧૨૭-૧૨૯	.. ૯૦-૯૧
‘પ’ના	..	૧૩૦-૧૩૪	.. ૯૧-૯૨
‘ફ’ના	..	૧૩૫	.. ૯૨
‘વ’ના	..	૧૩૬-૧૩૮	.. ૯૨-૯૩
‘મ’ના	..	૧૩૯-૧૪૦	.. ૯૩
‘મ’ના	..	૧૪૧-૧૪૩	.. ૯૩

* ગુજરાતી આંકડામા જણાવેલા નિયમો સર્વસાધારણ છે.

અનુક્રમણિકા

પ્રથમ ભાગ

વિષય	પૃષ્ઠ
પુનરાપિ (૫૦ સુખલાલજી)...	૫—૧૦
પ્રસ્તાવના ...	૧૧—૧૬
અર્ધમાગધીનો પરિચય ...	૧—૩૯
વર્ણવિજ્ઞાન ...	૪૦—૪૬
શબ્દવિભાગ ...	૪૬—૪૮
શબ્દરચના ...	૪૯—૧૪૫
[સ્વરોના ફેરફાર*] ...	૪૯—૭૦
‘ અ ’ના ફેરફાર (નિયમ ૧—૭) ...	...૪૯—૫૩
‘ આ ’ના ,, ૮—૧૪ ...	...૫૩—૫૬
‘ ઇ ’ના ,, ૧૫—૧૯ ...	...૫૬—૫૭
‘ ઈ ’ના ,, ૨૦—૨૫ ...	...૫૭—૫૮
‘ ઉ ’ના ,, ૨૬—૩૧ ...	...૫૯—૬૦
‘ ઊ ’ના ,, ૩૨—૩૬ ...	...૬૦—૬૧
‘ ઋ ’ અને ‘ ઌ ’ના,, ૩૭—૪૮ ...	...૬૧—૬૪
‘ એ ’ના ,, ૪૯—૫૦ ...	... ૬૪
‘ ઐ ’ના ,, ૫૧—૫૪ ...	...૬૪—૬૬
‘ ઓ ’ના ,, ૫૫—૫૭ ...	... ૬૬
‘ ઔ ’ના ,, ૫૮—૬૨ ...	...૬૭—૬૮
સંસ્કૃત શબ્દોના,, ૬૩] ...	...૬૮—૭૦

